

המסורה למקרא

ישראל ייבין

האקדמיה ללשון העברית
ירושלים התשס"ג

אסופות ומבואות בלשון

בהוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית

עורך הסדרה: משה בר-אשר

עורך הספר: יוסף עופר

כל הזכויות שמורות, התשס"ג

מסת"ב 965-481-021-2

קָדָר ועריכה במחשב: האקדמיה ללשון העברית
הדפסה: דפוס "גרפית" בע"מ, ירושלים

ל.ק. 185

5297A3641

פתח דבר

זכות גדולה היא לי להציג בזה את ספרו של פרופ' ישראל ייבין: המסורה למקרא. פרופ' ישראל ייבין, המלומד הגדול והאיש המופלא, הוא מורה לדור ומלומד חשוב בתחומים אחדים ויותר מכולם בספרות המסורה ובחקר מסורות הלשון המשתקפות בניקוד הבבלי. בשני תחומים גדולים אלו העמיד ייבין בניינים גדולים שחוקרים ולומדים רבים נדרשים להם בדרך קבע.

ישראל ייבין היה שנים רבות בכיר העובדים במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה והיה יד ימינו של פרופ' בן-חיים למן כינון מפעל המילון. ספרי המקורות וכל עבודות התשתית שהמילון העמיד, חותם הדיוק ויכולת העשייה של ישראל ייבין טבוע בהם. אני שמח שהאקדמיה יכולה להביע בדרך זאת את הוקרתה לישראל ייבין בפרסום ספרו החשוב בזה.

לא יכלה האקדמיה לפרסם את הספר הזה ללא פעולתו הנמרצת והחכמה של חברנו ד"ר יוסף עופר, שקיבל על עצמו לערוך את ספרו של ייבין וללוות באדיקות את הבאתו לדפוס. פעולותיו מפורשות בהקדמה שכתב פרופ' ייבין עצמו. תודת האקדמיה נתונה בזה לד"ר עופר. אנו מודים מאוד לד"ר יחיאל קארה שאף הוא השקיע עבודה רבה בשלבים הראשונים של הכנת הספר לדפוס.

אני מבקש להודות גם לגב' ליזה מוהר, לגב' עירית בריס ולגב' ענת שלי שהופקדו על הסדר וההפקה של הספר מטעם היחידה להוצאה לאור של האקדמיה.

מ' בר-אשר

בחמישה עשר באב תשס"ג

תוכן העניינים

ג	פתח דבר
יא	הקדמה
יב	רשימת התצלומים
יג	רשימת הקיצורים
טו	מבוא

חלק א: המסורה

	פרק ראשון: כתבי-היד של המקרא
3	המגילה לעומת המצחף
5	קטעי הגניזה
6	כתבי-היד הטברניים העתיקים
	פתיחה, 6 • כתבי-היד לסוגיהם, 7 • ההבדלים בין כתבי-היד, 10 • כתבי-היד החשובים ביותר, 11 • כתבי-היד מסנט-פטרסבורג שתוארו בידי קאלה, 19 • כתבי-יד נוספים מסנט-פטרסבורג – תיאור קצר, 23 • כתבי-יד נוספים מסנט-פטרסבורג – רשימה, 25 • כתבי-יד עתיקים אחרים, 26 • כתבי-יד אחרי שנת 1100, 28.
28	מהדורות מדעיות של המקרא לפי כתבי-יד
29	הדפוסים

פרק שני: המסורה ותחומי העיסוק שלה

32	הקדמה
34	שמה ותפקידה
35	כתיבת המקרא
	הלכות ספר תורה, 35 • תגים, 36 • סדר הספרים, 37 • חלוקת ספרי תרי"עשר ותהלים, 37 • החלוקה לסדרים ולפרשות, 38 • החלוקה לפסקות ולפסוקים, 39 • פסקה באמצע פסוק, 41.
41	דפים ושיטים
	המקומות הנקודים, 45 • נו"ן הפוכה, 46 • אותיות מיוחדות בצורתן, 47 • שמות קודש, 49.
49	שמירת נוסח המקרא: עניינים מיוחדים
	תיקוני סופרים, 50 • עיטור סופרים, מקרא סופרים, 51.

51	כתיב וקרי
	שיטת סימון ההערות, 51 • סוגי כתיב וקרי, 54 • זמן התקנת הערות כתיב וקרי, 56 • מקורן של ההערות, 57 • "אל תקרי", 58.
58	סבירין
	פרק שלישי: שמירת נוסח המקרא באמצעות מנגנון המסורה
	המסורה הקטנה
60	המסורה הגדולה
66	מסורה גדולה מפרטת, 66 • מסורה גדולה מצרפת, 68.
70	מסורה בראשי ספרים ובסופם
72	מונחי המסורה ודרכי שימושם
	פרק רביעי: המסורה הבבלית
	הקדמה
93	מונחי המסורה הבבלית, 93.
	המסורה הקטנה
96	המסורה הגדולה
96	חיבורי המסורה הבבלית
97	שמות בעלי המסורה של בבל
98	סימני עתיקות
98	ניקוד ומונחים בבליים במסורה הטברנית
99	מסורה לתרגום אונקלוס
100	המסורה הארץ-ישראלית
101	פרק חמישי: חיבורי המסורה
	מסורה בגיליון המקרא
102	כתבייה, 102 • דפוסים, 104.
	מסורה בחיבורים לעצמם
105	"אכלה ואכלה", 106.
	חיבורי מסורה מתקופת הסופרים
109	בספרות התלמודית, 109 • מסכת סופרים, 112.
	פרק שישי: חכמי המסורה המוקדמים והמאוחרים
	בעלי המסורה ושמותיהם
114	חילופי מדנחאי-מערבאי
115	בן אשר ובן נפתלי
117	ממשיכי המסורה ואוספיה
120	מדרש המסורה
123	

124	מחקר המסורה
126	המסורה והדקדוק
	ענייני דקדוק במסורה, 126 • חיבורי מסורה בעלי אופי דקדוקי, 126.

חלק ב: טעמי המקרא

	פרק שביעי: הטעמים – מהותם, תפקידם ומחקרם
131	הקדמה
132	תכליתם של הטעמים
133	טעמים מחוץ למקרא
134	ספרות המסורה והמחקר של הטעמים
136	זמן התקנת הטעמים

	פרק שמיני: שיטת החלוקה של הטעמים
138	טעמים מפסיקים ומחברים
139	חלוקת המפסיקים
141	קביעת הטעמים שבפסוק
	כללים אחדים לקביעת מקום החצייה, 142.

	פרק תשיעי: כללי ההטעמה של טעמי כ"א ספרים
147	הקדמה
147	סלוק
149	אתנח
151	זקף

	תמורות הזקף, 153 • המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הזקף, 154.
156	סגול, שלשלת
	המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הסגול, 157.
158	טפחא
	המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הטיפחא, 159.
160	רביע
	המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הרביע, 161.
162	פשטא
	שיטת הכפלת הפשטא, 163 • משרתי הפשטא, 163.

166	יתב
	המפסיקים הפחותים המשמשים לפני פשטא, 167.
168	תביר
	מירכא-תביר, 169.

171	זֶרְקָא
173	גֶרֶשׁ-גֶרְשִׁים אולא-גרש בתיבה אחת, 174.
175	תְּלִישָׁא גְדוּלָה
176	פֶּזֶר
178	לְגֶרְמִיָּה
180	פֶּסֶק
182	פרק עשרי: הטעמים והפרשנות
182	הקדמה
182	הטעמים בדברי פרשני המקרא
185	פירוק צירופים בגלל חוקי ההטעמה
185	לקט פסוקים שיש עניין בהטעמתם
190	מחלוקת פרשנית בין הטעמים והניקוד
191	פרק אחד-עשר: טעמי אמ"ת
191	הקדמה
192	סלוק
193	עוֹלָה-וְיֹרֵד
194	אֶתְנַח
194	רְבִיעַ גְּדוּל
194	דְּחִי
195	צִנּוּר
196	רְבִיעַ מִגֶּרֶשׁ
196	רְבִיעַ קֶטֶן
197	פֶּזֶר
197	לְגֶרְמִיָּה
198	שְׁלֻשֵׁלַת
198	צִנּוּרִית
198	מְתִיגָה
199	תופעות מיוחדות בטעמי אמ"ת
200	פרק שנים-עשר: המקף ונסיגת הטעם
201	המקף
	תולדות המחקר וספרות

201	סיבות ההקפה
204	הקפה לשונית והקפה מוסיקלית
205	הקפה והטעמה של תיבות זעירות
206	נסיגת הטעם
	תנאים התלויים במבנה התיבה, 206 • תנאים התלויים בעניינו של הדיבור, 207.
	פרק שלושה-עשר: הגעיה
209	הקדמה
210	שמה: געיה או מתג?
210	צורתה
211	קריאתה
211	סוגי הגעיות
212	הגעיות המוסיקליות
212	געיה כבדה
	המבנה הסדיר, 212 • מבנה לא סדיר, 214 • געיה לפני פֶּסֶק, 215.
215	געיה קלה
	געיה שלפני הטעם, 215 • געיה בהברה פתוחה אחר הטעם, 217.
218	געיה קלה בהברה סגורה ארוכת תנועה
	בתיבות מוקפות, 218 • אחר הטעם, 218.
218	געית שווא
220	שיטת ההעדפה של הגעיות המוסיקליות
220	סימון הגעיות המוסיקליות בכתב־יד ובדפוסים
221	הגעיות הפונטיות
222	געיה שתכליתה להניע את השווא שאחריה
	געיה לפני מ אחר ה פתוחה בראש תיבה, 222 • געיה אחר ו החיבור שרוקה,
	223 • געיה אחר תנועה קצרה אחרת, 223 • געיה לפני הראשון משני עיצורים דומים
	רצופים, 223 • הגעיה אחר תנועה ארוכה, 224.
224	געיה בקרבת עיצור גרוני
	געיה לפני גרונית שוואה (או אחריה), 224 • געית השורשים הי"ה, חי"ה, 225.
225	שיטת ההעדפה של הגעיות הפונטיות
226	מקף אחר געיה
	פרק ארבעה-עשר: טעמי המקרא מחוץ לאסכולה הטברנית המקובלת
227	טעמי המקרא במסורת הניקוד הטברני המורחב
228	טעמי המקרא במסורת הניקוד הארץ־ישראלי
229	טעמי המקרא במסורת הניקוד הבהלי

פרק חמישה-עשר: השווא

- 231 הערת פתיחה
- 231 שווא נע ושווא נח
- 232 איזהו שווא נע?
- שווא תחת ר, 232 • שווא תחת אותיות אחרות בפעלים, 233.
- 233 שווא אחר געיה פונטית
- מ שוואה אחר ה פתוחה בראש תיבה, 233 • שווא אחר געיה פונטית במסיבות אחרות, 234.

- 235 הגיית השווא
- 236 חטף תחת עיצור לא גרוני
- 238 אות שימוש שוואה לפני י חרוקה

פרק שישה-עשר: הדגש

- 239 דגש ורפה לסימון עיצוריות או תנועיות
- 240 סימון הרפה
- 241 בגדכפ"ת סמוכות לאהו"י
- 243 דחיק ואֲתִי מֶרְחִיק
- התיבה הראשונה מסתיימת בסגול, 243 • התיבה הראשונה מסתיימת בקמץ, 243 • דגש דחיק במסיבות אחרות, 245.
- 245 דגש אחרי מה ואחרי זה
- 246 דגש המשמש להפרדה או להבחנה
- 246 מהותו של הדגש ותפקידו

- 249 מפתח כללי

הקדמה

תחילתו של חיבור זה כחוברת לתלמידים בשיעור "מבוא למסורה הטברנית" שלימדתי באוניברסיטה העברית בירושלים. החוברת יצאה לאור בהוצאת "אקדמון", ירושלים תשל"ב, ובהדפסות מתוקנות אחדות. על תיקוני טעויות מרובות אני חייב תודה לידידים וקוראים שהמציאו לי את הערותיהם, וביניהם: אילן אלדר, נחמיה אלוני ז"ל, שולמית אליצור, שרגא אסיף, ישראל בן-דוד, מרדכי ברויאר, מאיר מדן ז"ל, מרדכי מישור, יצחק ש' פנקובר, גד בן-עמי צרפתי, ובמיוחד א"י רוול שתרגם ועיבד את החוברת, תיקן בה הרבה עניינים, הוסיף תוספות מרובות והוציאן בספר (I. Yeivin, *Introduction to the Tiberian Masorah*, Tran. and ed. E. J. Revell, *Masoretic Studies* 5, Missoula 1980). תיקוניו ורבות מתוספותיו נכללו בספר הזה.

חובה נעימה לי להודות לפרופ' בראשד נשיא האקדמיה ללשון שהחליט להוציא את הספר בסדרת "אסופות ומבואות" וטרח הרבה בענייניו של הספר. תודתי נתונה לד"ר יחיאל קארה, אשר החל במלאכת התקנת הספר לדפוס. תודה גם לאנשי ההוצאה לאור באקדמיה ללשון העברית גב' ליזה מוהר, גב' עירית בריס וגב' ענת שלי שלא חסכו כל מאמץ כדי להוציא מתחת ידם מלאכה ראויה.

ועל כולם יבורך תלמידי וחברי ד"ר יוסף עופר ששקד עמי על מלאכת הספר. הוא שיקע בו זמן רב ומלאכה מרובה:

- א. עדכן והשלים את הביבליוגרפיה בסעיפים רבים ורשם אותה רישום מלא כנדרש.
 - ב. ויש שהוסיף סעיפים אחדים על יסוד מאמרים שפרסמתי.
 - ג. הוא ארגן מחדש את החלוקה לפרקים ואף העביר סעיפים ממקום למקום או איחד סעיפים לפי הצורך. אף תרם רבות לעיצוב צורתו של הספר.
 - ד. ד"ר עופר הוא שכתב את המפתחות לספר, קרא וחזר וקרא הגהות רבות של החיבור כולו, והוא שבחר את התצלומים ששולבו בספר.
- כל הדברים הללו מקנים לד"ר עופר תואר העולה על התואר "עורך", שכן חלקו בספר הוא רב. ועל כן נתונה לו בזה פעם שנית תודתי העמוקה.

ישראל ייבין

רשימת התצלומים

- עמ' 4: תגים באותיות סת"ם המקובלות כיום.
- עמ' 8: מקרא בשיטת סירוגין. כ"י Heb. f.15.3, באדיבות ספריית בודליאנה, אוקספורד.
- עמ' 12: עמוד מתוך כתר ארם צובה. כ"י מכון בן-צבי 1, באדיבות מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח.
- עמ' 16: קולופון מתוך כתב-יד נביאים קהיר (ק).
- עמ' 30: עמוד מדפוס מקראות גדולות, ונציה רפ"ד.
- עמ' 38: סימני סדר ופרשה בכתר ארם צובה. כ"י מכון בן-צבי 1, באדיבות מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח.
- עמ' 42: שירת הים – אריח על גבי לבנה ולבנה על גבי אריח. כ"י ב, Or. 4445, באדיבות הספרייה הבריטית, לונדון.
- עמ' 43: שירת האזינו – אריח על גבי אריח ולבנה על גבי לבנה. כ"י מכון בן-צבי 1, באדיבות מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח.
- עמ' 47: סימניות נו"ן הפוכה בתהלים קו. כ"י מכון בן-צבי 1, באדיבות מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח.
- עמ' 52: הערת קרי הכוללת סימן ן. כ"י L232, באדיבות ספריית בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו-יורק.
- עמ' 69: המסורה המצרפת כמרכיב עיטורי. דף "שטיח" הבא בראש כ"י ק (דף 5א).
- עמ' 71: כללי דקדוק המסורה בראש מצחף של מקרא. כ"י רומא, הקהילה היהודית, 2.
- עמ' 94: קטע מקרא בניקוד בבלי. כ"י Heb. d.26.8v, באדיבות ספריית בודליאנה, אוקספורד.
- עמ' 119: רשימת חילופי ב"א וב"נ לתרי עשר. כ"י Heb. d.58.60, באדיבות ספריית בודליאנה, אוקספורד.
- עמ' 192: טעמי אמ"ת בכתר ארם צובה. כ"י מכון בן-צבי 1, באדיבות מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח.
- עמ' 228: קטע מקרא בניקוד טברני מורחב. כ"י Add. 21161, באדיבות הספרייה הבריטית, לונדון.
- עמ' 229: קטע בניקוד ארץ-ישראלי. כ"י Heb. d.41.11r, באדיבות ספריית בודליאנה, אוקספורד.

רשימת הקיצורים

- או"א = אכלה ואכלה (להלן, §§161-163), מהד' פרנסדורף, הנובר תרכ"ד
 ב"א = בן אשר (להלן, §175)
 ב"ה = ביבליה הבראיקה, מהדורת קיטל-קאלה (להלן, §69)
 ב"נ = בן נפתלי (להלן, §175)
 דה"ט-בער = י' בער וה"ל שטראק (מהדירים), ספר דקדוקי הטעמים לרבי אהרן בן משה
 בן אשר עם מסרות עתיקות אחרות, ליפסיא 1879 (להלן, §199)
 דה"ט-דותן = א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז
 (להלן, §199)
 ט"ש = אוסף טיילור-שכטר, ספריית האוניברסיטה, קמברידג'
 יהב"י = יקותיאל הנקדן בר' יהודה (להלן, §180)
 כ"י = כתב-יד
 מס"ג = מסורה גדולה
 מס"ק = מסורה קטנה
 ס"ח = אוסף "הסדרה החדשה", ספריית האוניברסיטה, קמברידג'
 ראב"ע = ר' אברהם אבן עזרא
 רד"ק = ר' דוד קמחי
 רמב"ג = רביע מוגרש בלי גרש
 רש"י = ר' שלמה יצחקי
 ת"ג = תלישא גדולה
 ת"ק = תלישא קטנה

BHS = Biblia Hebraica Stuttgartensia

HUCA = Hebrew Union College Annual

JAOS = Journal of the American Oriental Society

JQR = Jewish Quarterly Review

JJS = Journal of Jewish Studies

JSS = Journal of Semitic Studies

PAAJR = Proceedings of the American Academy of Jewish Research

RB = Revue Biblique

VT = Vetus Testamentum

ZAW = Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft

ZDMG = Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

קיצורי סימני כתיב-יד

א = כתר ארם-צובה (להלן, §§24-27)

ב = כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 4445 (להלן, §30)

ג = כ"י סנט-פטרסבורג (לנינגרד), הספרייה הלאומית של רוסיה Evr. I B 19A (להלן, §29)

ד¹, ל² (וכדומה) = כתיב-יד שונים מסנט-פטרסבורג (לנינגרד; להלן, §§34-57)

מ = מקראות גדולות, דפוס ונציה רפ"ד-רפ"ו (להלן, §72)

נ = כ"י ניו-יורק, בית המדרש לרבנים JTS 232 (להלן, §58)

פ = כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. I B 3. נביאים אחרונים

בניקוד בבלי מורכב, נכתב בשנת 916

ק = כ"י הנביאים מקהיר (להלן, §31)

ק¹ = כ"י קהיר, גוטהייל 22 (להלן, §60)

ק² = כ"י קהיר, גוטהייל 27 (להלן, §61)

ר = כ"י רויכלין, קרלסרוהה 3. נביאים בניקוד טברני מורכב, נכתב בשנת 1105-1106.

ש = כ"י ששון 507 (להלן, §32)

ש¹ = כ"י ששון 1053 (להלן, §33)

מבוא

פעולתם של בעלי המסורה התחילה אחרי תקופת התלמוד, ונמשכה עד ראשית תקופת המדקדקים, היינו בשנים 550-950 לספירה בקירוב. מבחינים בין מסורת הניקוד הטברנית ובין המסורות שאינן טברניות: המסורת הבבלית, המסורת הארץ-ישראלית והמסורת השומרונית של העברית. המסורת הטברנית היא הידועה ביותר בין מסורותיה של הלשון העברית. בעבר הייתה זו המסורת המקובלת ברוב עדות ישראל, והיום היא מקובלת בכולן. גם במסורת הטברנית גופה מבחינים בין המסורת הטברנית המקובלת ובין המסורת הטברנית שאינה מקובלת, היינו: המסורת שאינה מיוצגת בנוסח המקובל של המקרא. יש כתבי-יד שמצויים בהם שינויים מן הנוסח המקובל, הנובעים מן העובדה שאין אלו כתבי-יד שנועדו לשמש טופסי מופת, אלא עותקים פרטיים, ובהם סימנים שונים של רשלנות ואי-הקפדה על הכתיב, הניקוד והטעמים. יש כתבי-יד שאין בהם טעמים, ויש כתבי-יד שאין בהם הערות מסורה, וכיו"ב. יש כתבי-יד שיש בהם שינויים מן הנוסח המקובל לא מתוך רשלנות, אלא משום שבניקודם משתקף המבטא שנהג בזמנו ובמקומן של הסופר, כגון כתבי-יד שיש בהם חילופי פתח-קמץ, צירי-סגול (מבטא ספרדי), חילופי פתח-סגול, פתח-שווא נע (מבטא תימני) וכיו"ב. כתבי-יד כאלה יש בהם עניין רב לחקר המבטאים השונים של העברית, בחינת מסיח לפי תומו, אך אינם מעניינים כאן. עוד יש כתבי-יד שבהם שיטת הניקוד הטברני המורחב, ובהם מסומנים סימני דגש קל ורפה באותיות נוספות על בגדכפ"ת, סימנים מיוחדים לאותיות או"י כשהן משמשות עיצורים, וכיוצא בזה. כל סוגי כתבי-יד הללו אינם מתוארים במפורט בחיבור זה, שעיקר עניינו האסכולה הטברנית המקובלת של המקרא. נסקרים כאן כתבי-יד העיקריים של המקרא המשקפים אסכולה מקובלת זו, ומתוארים האפריטים הנלווים לטקסט המקרא: הערות המסורה, מערכת הטעמים והגזעיות (המתגים). הניקוד - תולדותיו, סימניו ושיטותיו - אינו עניין לחיבור זה, ונכללים בו רק שני ענייני ניקוד שחיבורי המסורה מרבים לדון בהם: השווא והדגש (בסוף החיבור). כמו כן נכללה בו סקירה קצרה על טעמי המקרא לפי מסורת הניקוד הטברני המורחב וטעמי המקרא במסורות שאינן טברניות: המסורת הארץ-ישראלית והמסורת הבבלית.

חיבור זה משמש מבוא כללי למסורה. הן בחומר גופו הן בספרות הדנה בו נרשמו אך עיקרי העניינים. אין הספר מקיף את כל החומר ואת כל הספרות העוסקת במסורה, והוא מיוסד בעיקר על תמציות החיבורים העיקריים העוסקים בנושאים השונים בתחום זה. ברמיוות למקומות אחרים בחיבור זה נרשם מספר הסעיף לצד הסימן §. מובאות מן

המקרא רשומות לפי נוסח א, ל או מ. אם נוסח מסוים מצוי בכתב־יד אחד או בכתב־יד מסוימים בלבד, נרשמו סימניהם לפני מראה המקום.

ראוי להבחין בין "מסורה" ובין "מסורת" לפי משמעותם היום (מלכתחילה לא הייתה הבחנה בין מונחים אלו). מסורת משמעו: כלל המנהגים, הדעות והרעיונות הנמסרים מדור לדור, המסורת הרוחנית (בלועזית: tradition), וכמובן לא לכך הכוונה בחיבור זה. כמו כן ניתן לדבר על מסורת הלשון העברית ועל מסורת נוסח המקרא, הנמסרים מדור לדור. מסורה היא מערכת ההוראות המשמשות לשמירה על צורת כתיבתו של המקרא ועל נוסחו (בלועזית: Masorah או Massora), והיא רק אחד הנושאים של החיבור, שכן חיבור זה עוסק גם בשאר היצירות של בעלי המסורה: בשני ענייני ניקוד ובעיקר בנושא הטעמים והגעיות (המתגים). בכל אחד משטחים אלו – המסורה והניקוד והטעמים – יש שלוש אסכולות: הטברנית, הארץ־ישראלית והבבלית, השונות זו מזו בשיטתן ובסימניהן. חיבור זה עוסק בעיקר באסכולה הטברנית, אך יש בו גם סקירה קצרה על האסכולות האחרות.

החיבור עוסק בעיקר במקרא. מסורה יש רק למקרא ולתרגומו. טעמים וגעיות יש במקצת גם בלשון חכמים ובמקומות יחידים בפיוט. ניקוד יש גם בלשון חכמים וגם בפיוט. תכלית החיבור כפולה. מצד אחד, הבנת מה שנהוג היום, היינו לקרוא ולהבין את הערות המסורה, הנדפסות בעיקר במהדורות "המקראות הגדולות" ובמקצת גם במהדורות אחרות (כגון ב"ה), להבין את טעמי המקרא, בעיקר של כ"א ספרים, ואת שיטת הטעמת הגעיות. מצד אחר, נשתדל לעמוד גם על תולדות העניינים הללו ותולדות שיטות הסימנים, כלומר לתת סקירה היסטורית, עד כמה שידוע לנו, על התפתחות המסורה וסימניה ולסקור בקצרה את השיטות הנהוגות בכתב־היד העיקריים.

חלק א: המסורה

פרק ראשון

כתבי-היד של המקרא

המגילה לעומת המצחף

1. עד סוף תקופת התלמוד (שנת 550 לספירה), הייתה המגילה הצורה המקובלת העיקרית בישראל לכתיבת ספרים. המגילה כתובה על קלף, בדרך כלל בצדו האחד בלבד, ונגללת. רק אחר אותה תקופה, וכנראה לא לפני שנת 700 בקירוב, התחילו לכתוב גם במצחף, היינו בספר עשוי דפים דפים. כמו לגבי תופעות אחרות, הצורה העתיקה נשתמרה בשימוש הדתי, הפולחני, וספר התורה שאנו קוראים בו היום בבית הכנסת אינו אלא ממשיך המגילה העתיקה, שנשתמרה בצורתה המקורית ולא נשתנתה. גם לא נוסף בה סימן כלשהו, פרט לסימנים המעטים שנכתבו בספרי התורה העתיקים; ולפיכך אין בספר התורה מסורה, טעמים, געיות וניקוד.
2. עד שהתחילו לכתוב מצחפים, לא הייתה הבחנה, כמו היום, בין המגילה (ספר התורה) המשמשת לקדושה ולקריאה בבית הכנסת ובין המצחף המשמש לקריאה חילונית. היו אז רק מגילות, מקצתן שימשו לעניינים שבקדושה, ומקצתן שימשו בחול. במגילות החילוניות נוספו במשך הזמן גם הערות מסורה, ניקוד וטעמים, ואנו מוצאים קטעי מגילות חילוניות בגניזה. אך כתיבת מגילה שלא לצרכים שבקדושה הלכה ונתמעטה במשך הזמן. דיני כתיבת המקרא, הן בעניין החומר שכותבים עליו (עור, קלף) הן בעניין צורת הספר, אותיותיו ורווחיו – הנדונים במקצת בתלמוד, במסכת סופרים, ולאחר מכן בספרות ההלכה לסוגיה – כולם מתייחסים לכתיבה במגילה. רבים מן הדינים האלה הונהגו גם בכתיבת המצחפים. ספרים מדויקים מקפידים עליהם הרבה, ואחרים פחות.
3. המגילות העתיקות ביותר שהגיעו אלינו הן מגילות מדבר יהודה, וביניהן מגילות מקרא. בהן מצויה, למשל, חלוקה לפסקאות, שברוב המקומות היא דומה לחלוקה המסורתית; אך בדרך כלל נראה שאין שיטת כתיבת מגילות המקרא הללו שונה משיטת כתיבת המגילות שאינן מקרא.
4. ספרי תורה הם מגילות שנועדו לקריאה בבית הכנסת. מצויות מגילות המחזיקות את התורה, חמש המגילות, בעיקר מגילת אסתר, ומגילת הפטרות.
- כתובת סימנים כלשהם אסורה בספר תורה, פרט לסימנים הקבועים במסורה, כגון עשר המילים הנקודות שבתורה, נ מנוורת וכיוצא באלו (להלן, 9388-100). לפיכך אין בספרי

תורה הערות מסורה, טעמים, געיות וניקוד. יש מגילות שנחקקו בהן נקודות בקלף, והן משמשות סימן לסוף הפסוק, לתיבה המוטעמת באתנח, וכיוצא באלו. שיטת סימון זו אינה מצויה קודם המאה ה"ג, ומסתבר שהורו הסופרים היתר לעצמם לסמן סימנים כאלו על ידי חקיקה, שכן הניחו שסימני דיו בלבד הם שאסורים בספרי תורה, ואילו סימנים המבוצעים באמצעים אחרים מותרים. שטראק מוסר שבספרי תורה אחדים מצ'פוט-קלעה (המצויים היום בסנט-פטרסבורג) מסומנות נקודה או נקודתיים בסופי פסוקים.

בני עדת הקראים האמינו בקדושתם של הניקוד והטעמים, וסברו שהתורה שניתנה לעם ישראל בהר סיני הייתה כבר עם מסורה, ניקוד וטעמים. לפיכך נהגו לקרוא בבתי הכנסת בספרי תורה מנוקדים ומוטעמים; ומסתבר שבדרך כלל היו אלו מצחפים, ולא מגילות.

ספרות

נ' אלוני, "ספר התורה והמצחף בקריאת התורה בציבור בעדת הרבנים ובעדת הקראים", מחקרי לשון וספרות, ה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 271-284.

5. אותיות ספרי התורה מעוטרות בדרך כלל בתגים. אך יש ספרי תורה שאין תגים באותיותיהם. ספרים אלו מוצאם מן המזרח, והם עתיקים למדי (מן המאה ה"א ואילך). במצחפים בדרך כלל אין תגים, פרט למצחפים יחידים שסומנו תגים באותיותיהם, נוסף על הניקוד והטעמים.

ויעל אברם ממצרים הוא ואשתו וכל אשר לו
ולוט עמו הגגבה. ואברם כבד מאוד במקנה
בכסף ובזהב. וילך למסעיו מנגב ועד בית אל
עד המקום אשר היה שם אהלה בתחלה בין
בית אל ובין העי.

תגים באותיות סת"ם המקובלות כיום

6. בדרך כלל לא נכתבו קולופונים (הערות סיום של מעתיקי כתבי־יד; להלן, § 158) בספרי תורה, ובמגילות בכלל. בקטלוג הרכבי ושטראק של כתבי־יד שבספריית סנט-פטרסבורג רשומים כתבי־יד שבהם קולופונים עתיקים ביותר, ומהם אפילו מן המאה ה'ז; אך מסתבר שזויפו תאריכים אלו בידי א' פירקוביץ' (שהיה ידוע כזייפן כתבי־יד) ולמעשה לא נשתמר שום ספר תורה שזמנו לפני המאה ה"א. זאת באשר לכתבי־יד שלמים או חלקיים של ספרי תורה; אבל נשתמרו קטעי מגילות מרובים בגניזה, מהם בלי שום סימני טעמים או ניקוד, ובמקצתם נוספו סימנים שונים. קשה לדעת אם אותם קטעים שאין בהם סימנים הם של ספרים ששימשו בקודש או של ספרים חילוניים; ומסתבר ששני הסוגים מצויים.

קטעים אלו לא נרשמו ולא נחקרו, ורובם אינם אלא קרעים שאינם מצטרפים לפרק שלם, מחלקים שונים של התורה, מחמש מגילות וגם ממגילות הפטרות.

7. **פפירוסים.** כתבי־היד העבריים שנכתבו על פפירוס מעטים ביותר. רוב אלו שנשתמרו מחזיקים פיוטים. אחד הקטעים המקראיים היחידים הכתובים על פפירוס שנשתמרו הוא "פפירוס נש", המחזיק את עשרת הדיברות ופרשת "שמע". לאמתו של דבר, אין זה קטע מספר תורה אלא מסידור תפילה. זמנו, לפי דעות שונות, שנת 100 לפני הספירה או שנת 100 לספירה. נשתמרו עוד קטעים אחדים של מקרא כתובים על פפירוס, בלי סימני מסורה, טעמים או ניקוד.

ספרות

A. Harkavy and H. L. Strack, *Catalog der Hebräischen und Samaritanischen Handschriften der Kaiserlichen öffentlichen Bibliothek in St. Petersburg*, St. Petersburg 1875

קטעי הגניזה

8. נוהגים להבחין בין כתבי־יד ובין קטעי גניזה, היינו קטעי כתבי־יד שמוצאם בגניזה של בית הכנסת העתיק בקהיר, ונתפזרו משם לספריות שונות בעולם: קמברג', אוקספורד, בית המדרש לרבנים בני־יוזק, סנט־פטרסבורג (לנינגרד) ועוד. בדרך כלל כתבי־היד מקיפים יותר מקטעי הגניזה, אבל קטעי הגניזה יש בהם עתיקים יותר. יש נושאים שבהם עיקר ידיעתנו באה מכתבי־יד, ויש אחרים שבהם עיקרה בא מקטעי גניזה.

בגניות קהיר נתגלו רבבות דפים של מקרא, מקצתם בניקוד ארץ־ישראלי או בבלי, אך רובם הגדול בניקוד טברני. בעוד כתבי־היד השמורים בספריות הם על פי רוב ספרים שלמים, המחזיקים חלקים ניכרים של המקרא או אף את כולו, קטעי הגניזה מחזיקים קרע דף, דף שלם, דפים אחדים, ורק לעתים רחוקות יש בקטע אחד מספר רב של דפים. בעוד בשטחי מחקר אחרים (כגון במסורה הבבלית או הארץ־ישראלית) אנו נזקקים בעיקר לקטעי הגניזה, הרי בתחום המסורה הטברנית איננו נזקקים לקטעי גניזה דווקא, משום שנשתמרו עשרות אחדות של כתבי־יד עתיקים ומשובחים מתקופה זו, שעד שנת 1100. ולפי שכתבי־היד בדרך כלל מקיפים יותר מקטעי הגניזה, אנו נזקקים קודם כול להם.

לעומת זאת, רב ערכם של קטעי הגניזה לחקר תולדות הנוסח ותולדות המסורה, הניקוד וההטעמה. יש מהם קטעים שאפשר הם קדומים לתקופת ב"א, שכן הניקוד וההטעמה שבהם אינם מלאים, ושונים בפרטים אחדים מן המקובל. קטעים אחרים אפשר הם בני זמנם של כתבי־היד מאסכולת ב"א (המאה ה''), ואחרים מאחרים להם. יש דפים מתוך כתבי־יד יפים ומדויקים, שנכתבו בשניים או בשלושה טורים, והם מלווים מס"ק ומס"ג. אבל דפים כאלה הם אך מיעוט הקטעים שבגניזה, ורובם שרידי ספרים עממיים, מהם בלי מסורה, בלי טעמים, בכתב מלא דמלא וכיו"ב. יש להניח שבסך הכול נשארו בגניזה שרידים של

כ-10,000 ספרים שהחזיקו חלקים שונים של המקרא, ובהם שיטות שונות של הערות מסורה, ניקוד והטעמה, כתובים בדיוקנות או ברישול. מיונם ובדיקתם עדיין לא נעשו.

כתבי-היד הטברניים העתיקים

פתחה

9.

כתבי-יד רבים של המקרא מצויים כיום בספריות ובאוספים שונים ברחבי העולם. חלקם תוארו בידי חוקרים ומלומדים, ובהם כ"ד גינצבורג, פ' קאלה, ר' גוטהייל, מ' גושן-גוטשטיין, מ' ברויאר ו' ייבין.

תיאורים של כתבי-יד מקראיים באים בקטלוגים של הספריות השונות, ובעיקר אלו שבהן הרבה כתבי-יד של המקרא, כגון הספרייה הבריטית בלונדון, בית המדרש לרבנים בניו-יורק, ספריית הבודליאנה באוקספורד, פרמה (אוסף דה-רוסי), פריז, קמברידג' ועוד. האוסף הגדול והחשוב שבסגנון-פטרסבורג תואר רק בחלקו בקטלוג.

ספרות

י' ייבין, הערך "מקרא, כתבי-יד של המקרא", בתוך: אנציקלופדיה מקראית, ה, עמ' 418-437 - סקירה כללית, גם על כתבי-יד של אסכולות לא טברניות • C. D. Ginsburg, *Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible*, London 1897, pp. 469-778 New York 1966, 2 - תיאור מפורט של עשרות כתבי-יד, בעיקר בספרייה הבריטית, לונדון, מן המאה ה' ועד לתקופת הדפוס • C. D. Ginsburg, *A Series of 15 Facsimiles of Manuscripts of the Hebrew Bible*, London 1897 - תצלומים של 15 כתבי-יד נבחרים מבין אלו המתוארים בספר הנזכר קודם • R. Gottheil, "Some Hebrew Manuscripts in Cairo", *JQR* o.s. 17 (1905), pp. 609-655 - תיאור כתבי-יד חשובים של המקרא בבתי כנסת בקהיר • P. Kahle, *Masoreten des Westens*, 1, Stuttgart 1927, pp. 1-77 - תיאור של 14 כתבי-יד מתוארכים של המקרא בספריית סנט-פטרסבורג, ובהם תאריכים מן 930 עד 1122, בלוויית תצלום אחד מכל כתבי-יד • P. Kahle, *The Cairo Geniza*, 2, Oxford 1959 (יצא גם בגרמנית: *Die Kairoer Geniza*, Berlin 1962) - תיאור גניזת קהיר וממצאיה, המסורות העבריות השונות, כתבי-היד המיוחדים לבני משפחת בן אשר, כמה מדפוסים המקרא ועוד • P. Kahle, *Der hebräische Bibeltext seit Franz Delitzsch*, Stuttgart 1961 - עוסק בכתבי-יד ק, א, ל ועוד. דיון בכמה מן הבעיות הקשורות בהם • י' ייבין, *כתר ארם-צובה*, ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 357-375 - תיאור קצר של כמה כתבי-יד עתיקים הקרובים לכתר ארם-צובה מבחינת מסורתם • M. Goshen-Gottstein, "Biblical Manuscripts in the United States", *Textus* 2 (1962), pp. 28-59 - חלוקה לסוגים ותיאור של כתבי-יד וקטעי הגניזה העיקריים בספריות ארצות-הברית • מ' ברויאר, *כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא*, ירושלים תשל"ז - דיון מקיף בנוסח הכתר ונוסח כתבי-היד הקרובים לו בהשוואה לנוסח המקובל, מבחינת הכתיב, הניקוד, הטעמים, צורת כתיבת השירות • הנ"ל, *נוסח המקרא ב"כתר ירושלים"* ומקורותיו במסורה ובכתבי-היד, ירושלים תשס"ג

10. תצלומים. תצלומים מרובים של כתבי-יד מקראיים מצויים בקטלוגים השונים, וכן באוספי

תצלומים שפרסמו בירנבאום וייבין. כמו כן יצאו מהדורות פקסימיליה של כמה מכתבי־היד החשובים: א, ל, ק, ש. ראה להלן בתיאורי כתבי־היד האלה.

ספרות

S. A. Birnbaum, *The Hebrew Scripts*, 1–2, London 1954–1957, 1971 • י' ייבין, מבחר כתבי־יד של המקרא, הוצאת אקדמון, ירושלים תש"ס

כתבי־היד לסוגיהם

11. רובם המכריע של כתבי־היד הם המצחפים, וענייננו בחיבור זה בעיקר בכתבי־יד המלווים באפֶּרָסִים של המסורה, היינו הערות המסורה, הניקוד, הגעיות והטעמים. שיטת הניקוד וההטעמה הטברנית היא השיטה שנתקבלה אחר המאה ה' בקירוב ברוב תפוצות עם ישראל. משום כך אין תמה שמספר כתבי־היד וקטעי הגניזה הכתובים בשיטה זו עולה לאין ערוך על אלו הכתובים בשאר השיטות: הבבלית, הארץ־ישראלית ושיטת הניקוד הטברני המורחב.
12. מצויים כתבי־יד שבהם רק המקור העברי של המקרא, וכאלה שבהם המקור ותרגום ארמי לסירוגין, היינו: פסוק במקורו ופסוק בתרגומו. על פי רוב התרגום הארמי לתורה הוא תרגום אונקלוס, אך נמצאו קטעי גניזה שבהם באים לסירוגין המקור והתרגום הארץ־ישראלי לתורה. כתבי־יד של הנביאים שבהם המקור ותרגום ארמי לסירוגין נדירים. בכתבי־יד קראיים ותימניים באים לעתים קרובות המקור, תרגום ארמי ותרגום ערבי (לתורה); או המקור ותרגום ערבי (לספרי הכתובים). בכתבי־יד מאוחרים יותר באים גם פירושים בצד המקור.
13. מצויים גם כתבי־יד של התרגום בלבד, מהם כאלו שבכל פסוק באה התיבה הראשונה של המקור ואחריה תרגום כל הפסוק; אך באחרים בא התרגום בלא כל רמז למקור. מצויים כתבי־יד של תרגום אונקלוס, של התרגום הערבי לתורה (של רס"ג או של מחבר אחר), וכן נתגלה (בידי א' דיאס־מאצ'ו) כתבי־יד של התרגום הארץ־ישראלי לתורה (וטיקן, נאופיטי 1).
14. כתבי־היד העתיקים, וכן קטעי הגניזה, מחזיקים על פי רוב רק חלק מן המקרא: תורה, נביאים או כתובים. כתבי־היד הקדום ביותר שהגיע לידינו המחזיק את כל המקרא הוא א, ואחריו ל, ש¹. מספר כתבי־היד המחזיקים את המקרא בשלמותו למן המאה ה"ב ואילך מרובה למדי. יש גם כתבי־יד המחזיקים חלק של ספר, ואפילו פרשה אחת בתורה בלבד.
14. סירוגין. בגניזה נתגלו קטעים מכתבי־יד טברניים שנכתבו בשיטת סירוגין. הקדומים ביותר כותבים את תיבתו הראשונה של הפסוק במלואה ואות אחת בלבד מכל תיבה חשובה אחרת שבפסוק. משמשים בהם סימני הניקוד וההטעמה הטברניים, אך לציון תנועת o משמש סימן החולם הארץ־ישראלי (ב). כתבי־יד אחרים שיטתם כנוכר לעיל, אך גם לציון תנועת o משמש הסימן הטברני. כתבי־יד מאוחרים יותר מביאים מכל תיבה לא אות אחת בלבד,

אלא אותיות אחדות, עד שהם מגיעים לסימון הטקסט במלואו כמעט. כתב־היד הטברניי בשטת סירוגין תוארו בידי מלומדים שונים אך לא נתפרסמו. לעומת זאת נתפרסמו קטעי סירוגין בניקוד ובטעמים ארץ־ישראליים ובניקוד ובטעמים בבליים.

ספרות

M. Friedländer, "Some Fragments of the Hebrew Bible with Peculiar Abbreviations and Peculiar Signs for Vowels and Accents", *Proceedings of the Society of Biblical Archeology* 18 (1896), pp. 86–98 • P. Kahle, *Masoreten des Westens*, 2, Stuttgart 1930, pp. 31*–35*, 88–95 • I. Yeivin, "A Babylonian Fragment of the Bible in Abbreviated System", *Textus* 2 (1962), pp. 120–139

מקרא בשטת סירוגין. שם' ה, יא-יז. כ"י אוקספורד, בודליאנה Heb. f.51.3

15. רבים מכתב־היד העתיקים ומקטעי הגניזה הם כתב־יד יפים ומשוכללים: הם נכתבו על קלף בהקפדה על צורת הכתב ועל ההגהה, ובהם מס"ק ומס"ג, ניקוד וטעמים. הם כתובים בשלושה טורים או בשניים, ורק לעתים רחוקות בטור אחד. בדרך כלל היה סופר כותב את האותיות, ונקדן או בעל מסורה מוסיף את הערות המסורה, סימני הניקוד והטעמים. היו שרשמו בסוף הספר קולופון, היינו: כתובת שכתובים בה שמות הסופר והמנקד, מקומם וזמן השלמת הספר – ופרטים אלה חשובים מאוד למחקר כתב־היד וגלגוליהם. נוסף לכך נרשמו בקולופון שם בעל הספר, שם הקהילה או בית־הכנסת שהנדיבים הקדישו להם את הספרים, דברי ברכה לקורא בספר ולשומר אותו ודברי קללה למשחיתו ולגונבו, תנאי הקדשתו וכיצא באלו.

לא בכל כתב־היד נשתמרו הקולופונים. יש גם שהקולופון אינו אמתי: אם שנודיף בכונה, כגון שהוקדם תאריכו; או קולופון של כתב־יד עתיק ששובץ בלא שינוי בכתב־יד צעיר שהועתק ממנו. יש כתב־יד שבסופם קולופונים אחרים.

16. מצויים גם כתב־יד וקטעי גניזה שהם משוכללים פחות, ובהם דרגות שונות. יש כאלו

שאין בהם הערות מסורה כלל או שיש הערות נבחרות בלבד (כגון הערות כתיב וקרי; הערות על געיה, לגרמיה ופסק; חילופי ב"א וב"נ וכיו"ב), אבל ניקוד והטעמה יש בהם. באחרים אין הטעמה אבל יש בהם ניקוד. בקצת קטעי גניזה יש הטעמה ואין בהם ניקוד. כתבי-היד מסוגים אלה הם על פי רוב מדויקים פחות מן המשוכללים; מהם כתובים בכתיב מלא שבמלא, בלא התחשבות בכתיב המסורתי, מנוקדים בלא התחשבות בניקוד המקובל, אם לפי מבטאו של הנקדן או מתוך בורות, ובהם הרבה שינויי נוסח. טפסים עממיים כאלה נכתבו כנראה לשימוש פרטי או לימודי. הם כתובים על פי רוב על נייר, ונמצאו בעיקר בגניזה, שבה הם רוב מניין הקטעים שנתגלו, אבל חשיבותם פחותה מזו של הקטעים האחרים.

17. כתבי-היד העתיקים ביותר הם מארצות המזרח: ארץ-ישראל, מצרים ועוד. כתבי-היד המאוחרים מתחלקים לפי ארצות מוצאם: ספרדיים, אשכנזיים, איטלקיים, תימניים, צפון-אפריקאיים ועוד – והם נבדלים ביניהם בחומר הכתיבה (סוג הקלף), צורת הכתב, ובמקצת גם מבחינת שיטת הניקוד והטעמים, כגון שהספרדים מדייקים יותר, מסמנים פחות געיות וכיוצא באלו. מצויות אסכולות נוספות בכתבי-היד, ומספרן כמספר תפוצות ישראל.

18. הנוסח המקובל. פעולתם של בעלי המסורה הטברניים – שבדקו את נוסח המקרא וציידוהו בהערות מסורה, ניקוד וטעמים – התחילה כנראה בשנים 650–800, והגיעה לשיאה בפעולתו של אהרן בן אשר (915 בקירוב). אך גם אחרי תקופה זו, בכתבי-היד שנכתבו עד שנת 1100 בקירוב, משתקפת יפה פעולתם של בעלי המסורה הטברניים.

19. מחלקים את כתבי-היד לשתי תקופות:
א. כתבי-יד שנכתבו בין השנים 850–1100. מצויה בהם מסורת עתיקה ואחידה, שאינה פרי ערבוב של שיטות. כתבי-היד הקדומים בתקופה זו הם מאמצע תקופת בעלי המסורה, ובהם שיטת הניקוד וההטעמה עדיין לא הגיעה לגמר שכלולה. אנו עשויים ללמוד מכתבי-יד אלה פרטים שונים על התפתחות מערכת הניקוד והטעמים. בכתבי-היד המאוחרים בתקופה זו מערכת הניקוד והטעמים אמנם הגיעה לגמר שכלולה, אך אנו עשויים לגלות בהם הבדלים בשיטה בין תת-האסכולות שהיו בין בעלי המסורה הטברניים. בדיקת שיטותיהם של כתבי-היד העתיקים מאפשרת לנו גם להבין טוב יותר כללים עתיקים של מסורה ודקדוק, כגון חילופי ב"א וב"נ, "דקדוקי הטעמים", "הוריית הקורא", כיוון שהטקסטים שעליהם כלליהם מיוסדים קרובים בשיטתם לכתבי-היד האלה.

ב. כתבי-היד שאחרי שנת 1100. בדרך כלל כתבי-היד האלה אינם יצירה מקורית של אסכולת בעל מסורה, אלא פרי העתקה מכתב-יד אחד או מכתב-יד אחדים. הנוסח והשיטה לעתים קרובות אינם אחידים, והם משקפים פשרה בין נוסחאות שונים. ניכרת גם השפעתם של המדקדקים, ואפילו של פרשני המקרא.

כתבי-היד המעניינים אותנו בחיבור הנוכחי הם מן הסוג הראשון.

ההבדלים בין כתבי־היד

20.

עם סיום פעולתם של אחרוני בעלי המסורה, באמצע המאה ה' בקירוב, נוסח המקרא הטברני ברובו קבוע בתיבותיו, אותיותיו, ניקודו וטעמיו. אחרוני בעלי המסורה שוב אינם דנים אלא בפרטים לא עיקריים שבניקוד ובהטעמה. כתבי־היד המשוכללים שהגיעו אלינו מאותה תקופה, וכן קטעי הגניזה הקרובים להם, משקפים אותו נוסח בקירוב; והשינויים בין כתבי־יד אחד לחברו, שהם אמנם מרובים למדי, אינם בדברים עיקריים אלא בפרטים לא עיקריים. ההבדל בין שיטה לשיטה בתוך המסורת הטברנית – כגון בין שיטת ב"א לשיטת ב"נ או לשיטת בעל המסורה פינחס או לשיטת בעל המסורה משה מוחה – קטן הוא; כך שלמרות ההבדלים שבפרטים, נוסח המסורה הטברני אחד הוא, וכולו עומד בניגוד, למשל, לנוסח המסורה הבבלי, השונה ממנו הרבה.

21.

השינויים שבין כתבי־יד לחברו בקבוצת כתבי־היד המשקפים את הנוסח המקובל הם משני סוגים:

א. הבדלים קלים בנוסח המקרא – כגון שתיבה מסוימת נכתבת מלא בכתבי־יד אחד, וחסר בחברו; כאן בצירוף ו החיבור, וכאן בלעדיה; כאן היא מנוקדת בפתח, וכאן בקמץ; כאן יש בה געיה, וכאן אין; כאן היא מוטעמת בטעם מחבר, וכאן מוקפת; וכיוצא באלו.
ב. הבדלים בשיטת הסימון של הניקוד, הטעמים והגעיות, המשקפים בעיקר את מידת "שכלולו" של הסימון. למשל:

בענייני ניקוד. כתבי־יד אחד מרבה בסימון חטפים באותיות לא גרוניות (להלן, §429), וחברו ממעט בכך; זה מסמן קמץ קטן כך: כָּ, וזה כך: כֶּ; זה מסמן ה מופקת כך: הֶ, וזה כך: הֵ; זה כותב פתח גנובה כגון: רִית, וזה כגון: רִיח; זה מסמן את סימן הרפה בקביעות, וזה רק במקומות שעשוי להתעורר ספק בניקודם; זה מסמן את סימן הרפה רק באותיות בגדכפ"ת, וזה גם במקצת אותיות אחרות שאין בהן דגש; זה מסמן דגש בתיבות כגון רַעְמָה, וַיֵּאסֶר (להלן, §142, ערך "דגש", §3; §453) או בצירופים כגון: אָגַם מִים (להלן, §452), וחברו אינו מסמן שם דגש.

בענייני טעמים. כתבי־יד אחד מסמן פשטא כפול בכל תיבה שטעמה מלעיל, וחברו מסמן כך רק במקרים מסוימים או שאינו נוהג להכפיל את הפשטא כלל (להלן, §267); זה נוהג סימן כפול גם בשאר טעמים שאינם מסומנים בהברת הטעם, וחברו אינו נוהג כך או רק לפרקים; זה מסמן מתיגה-זקף אחר פשטא, וזה אינו מסמן (להלן, §252); זה מסמן לפעמים מקף אחר תיבה מוטעמת בטעם מחבר, וחברו אינו נוהג בהקפה מסוג זה (להלן §341, §409).

בענייני געיות. ההבדלים הללו שכיחים מאוד, בעיקר בגעיות שסימונן רשות: כתבי־יד זה ממעיט בסימון געיות קלות בהברה פתוחה, וחברו מרבה בסימונן (להלן, §383); זה מסמן לפרקים גם שתי געיות בתיבה אחת, כגון: וַיַּעֲמֵד, וזה אינו מסמן בתיבה אחת יותר

מגיעה אחת (להלן, 396); בכתבי־יד שונים מצויות געיות פונטיות שאינן מצויות בכתבי־יד אחרים; וכיוצא באלו.

כל ההבדלים הללו, במקומות מסוימים ובשיטה, אינם יוצאים מגדר הנוסח הטברני המקובל, ומקורם בהבדלים קלים בין תת־האסכולות של בעלי המסורה או בשאיפות נקדנים שונים "לשכלל" ולסמן בכתב עניינים דקים ביותר בקריאת הטקסט.

כתבי־היד החשובים ביותר

22. אהרן בן אשר (שנת 915 בקירוב), אחרון בעלי המסורה, נחשב למייצג הנוסח המקובל. על נוסח המקרא שלו סמכו ידיהם הרבה מן המדקדקים, וכן הרמב"ם (רבי משה בן מימון), הכותב בספרו "משנה תורה" (הלכות ספר תורה, פרק ח, הלכה ד):

וספר שסמכנו עליו בדברים אלו הוא הספר הידוע במצרים, שהוא כולל ארבעה ועשרים ספרים, שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים. ועליו היו הכל סומכין, לפי שהגיהו בן אשר, ודקדק בו שנים הרבה, והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו. ועליו סמכתי בספר התורה שכתבתי כהלכתו.

בעבר שררה הדעה שהנוסח שהדפיס יעקב בן חיים בן אדוניה במהדורת "המקראות הגדולות" (ונציה רפ"ד-רפ"ה; מ), המשמש יסוד לרוב מהדורות המקרא שבדפוס, משקף נאמנה את נוסח ב"א. אולם מחקרים הוכיחו כי נוסח זה בכללו אמנם אינו שונה הרבה מנוסח ב"א המקורי, אך הוא בעצם תוצאה של עירוב נוסחאות של כתבי־יד אחדים מן הדורות הקרובים לתקופת הדפסתו, ויש בפרטיו שינויים מרובים מנוסח ב"א המקורי. לפי השינויים אלו אינם אלא בפרטים לא עיקריים, אין בהם כדי להוציאו מחוקתו כמייצג הנוסח המקובל; אך בדורות האחרונים גבר החיפוש אחר כתבי־יד עתיקים העשויים לייצג ביתר נאמנות את נוסח ב"א.

23. כתבי־יד כאלה אפשר לגלות לפי קולופון המעיד על קרבתם לנוסח ב"א. קנה מידה אחר, והוא חשוב ביותר, הוא רשימת חילופי ב"א-ב"נ (להלן, 175-176). אם בדיקת כתבי־יד מסוים, בכל מאות המקומות שביחס אליהם נמסרו חילופים או הסכמות (להלן, 176), מעלה שנוסחו מתאים בדרך כלל לנמסר בשם ב"א, חזקה עליו שהוא מאסכולתו של ב"א. קנה מידה נוסף הוא כללי ספר "דקדוקי הטעמים" (להלן, 1998), המיוחס לב"א. מידת התאמת ניקודו והטעמתו של כתב־היד לכללי "דקדוקי הטעמים" עשויה לשמש אבן בוחן נוספת לקרבתו לאסכולת ב"א.

אנו מעוניינים להכיר קודם כול את נוסח ב"א; אך גם כתבי־יד אחרים מן התקופה העתיקה, אפילו נוסחם שונה מנוסח ב"א, חשובים ביותר לקביעת תולדות הנוסח המקובל ולהכרת אסכולות נקדני טבריה.

ששת כתבי־היד שייסקרו כאן ראשונה מתאפיינים בשלושה דברים: (א) הם כתבי־יד

עתיקים שנשתמרו בשלמותם או ברובם; (ב) שיטתם קרובה לשיטת בן אשר; (ג) הם נודעו לחוקרים מזה עשרות שנים, נחקרו ותוארו יותר משאר כתבי-היד.

24.

כתר ארם-צובה (א). נכתב בידי הסופר שלמה בן בויאעא במחצית הראשונה של המאה ה'; נוקד, הוטעם ומוסר בידי אהרן בן אשר גופו – כך נאמר בקולופון שנכתב כמאה שנה לאחר גמר כתיבת הספר. לפי מסורת עתיקה, זהו ספרו של ב"א שעליו סמך הרמב"ם בעניין פרשיות התורה והשירות (למעלה, §22). הקולופון גופו אבד, אך הועתק כמה פעמים קודם לכן. כמה חוקרים הטילו ספק באותנטיות של הקולופון וסברו שכ"י א לא יצא מתחת ידו של ב"א, אך מכמה בחינות כתב-יד זה הוא הקרוב ביותר לנוסח ב"א מכל שאר כתבי-היד הידועים לנו: נוסח הכתיב (המלא והחסר) שלו מתאים להערות המסורה הרבה יותר מכל כתב-יד אחר הידוע לנו. נוסחו מתאים לנמסר בשם ב"א בחילופים יותר מנוסח כל כתב-יד אחר (94%), ולהסכמות הוא מתאים ב-90%. נוסחו מתאים גם ל"דקדוקי הטעמים". כתיבת שירת "האזינו" והפסקאות הפתוחות והסתומות בחלק התורה שנשתמר בו מתאימה לנמסר בשם הרמב"ם על ספרו של ב"א. מצויות אמנם סתירות בודדות בין מה שנמסר בשם ב"א (בעיקר בחילופים) ובין נוסחו. אך אפילו לא נסביר סתירות אלו במסירה לא מדויקת של נוסח החילופים, ונייחס להן משקל מרובה, אין ספק שמבחינת קרבתו לנמסר בשם ב"א, וכן מבחינת דיוקו וקפדנותו, כתב-יד זה עולה על כל שאר כתבי-היד הטברניים הידועים לנו, והוא המייצג החשוב ביותר של נוסח המקרא המקובל.

25.

במשך דורות רבים היה כתב-יד א בבית הכנסת שבעיר ארם-צובה (חלב) שבסוריה, ומנהיגי הקהילה לא הרשו לאיש לבדקו או לצלמו לצורכי מחקר. למרות זאת הצליח ו' ויקס להשיג תצלום של עמוד מתוכו, ופרסם את תצלומו בספרו על טעמי כ"א ספרים (אוקספורד 1887; להלן, 2148). תצלום נוסף, לא בהיר, נדפס בספרו של מסינר בשם ג'וזף סיגל ופורסם בידי גושן-גוטשטיין.

בשנת תש"ח פרצו פרעות ביהודי ארם-צובה; בית הכנסת נשרף וכתב-היד נחשב אבוד, אך רובו ניצל והובא למדינת ישראל. כיום סימנו של א הוא כ"י מכון בן-צבי מס' 1, והוא מוחזק במוזאון ישראל בירושלים ומוצג ב"היכל הספר". נשתמרו ממנו 295 דפים (מתוך כ-490 דפים שהיו בכל הספר), והם מחזיקים את רוב המקרא. מן התורה נשתמרו רק בראשית כו, לד – לו, ל (תצלום ויקס); תיבות אחדות משמות פרק ח (קטע שנתגלה בשנת תש"ן ופורסם בידי י' עופר), דברים ד, לח – ו, ג (תצלום סיגל); דברים כח, יז עד סוף הספר. נשתמרו כל נביאים ראשונים, פרט למלכים ב יד, כא – יח, יג; וכן כל נביאים אחרונים, פרט לפסוקים אחדים בספר ירמיהו (כט, ט – לא, לה; לב, ב-ד, ט-יא, טו-יח, כב-כד) ובתרי"עשר (עמוס ח, יג – מיכה ה, א; צפניה ג, כ – זכריה ט, יז). מספרי הכתובים נשתמרו: דברי הימים כולו (דף ובו דברי הימים ב לה, ז – לו, יט אבד ונמצא בשנת תשמ"ב). תהלים כמעט כולו (חסר תהלים טו, א – כה, א), איוב, משלי, רות, שיר השירים א, א – ג, יא. סוף המקרא חסר (סוף שיר השירים, קהלת, איכה,

אסתר, דניאל, עזרא ונחמיה). הקולופונים ורשימות מסורה שהיו בתחילתו או בסופו – גם הם חסרים.

ספרות

M. H. Goshen-Gottstein, "A Recovered Part of the Aleppo Codex", *Textus* 5 (1966), pp. 53–59 • מ' בית-אריה, "דף נוסף לכתר ארם צובה", תרביץ נא (תשמ"ב), עמ' 171–174 • י' עופר, "קטע מספר שמות – מהחלק החסר בכתר ארם צובה", פעמים 41 (תש"ן), עמ' 41–48

26. הטקסט של א נכתב בשלושה טורים (ספרי אמ"ת – בשני טורים), מנוקד ומוטעם בקפדנות, בלוויית מס"ק ומס"ג עתיקות. מן המיוחד לכתב-יד זה: מרבה בניקוד חטפים באותיות לא גרוניות; ממעט בסימון געיות קלות בהברות פתוחות; הערות כתיב וקרי מצויות בו קצת פחות מבכתב-יד מאוחרים; בהערות המסורה אין נזכרים שמות חכמים או חילופי קריאה, אך יש בהן קטעים אחדים שלשונם דומה ללשון "דקדוקי הטעמים"; המסורה הגדולה היא מפרטת בלבד (להלן, §136); רק במיעוטם של סופי הפסוקים מסומנות נקודתיים (להלן, §236).

ספרות

י' בר-צבי, מ' גושן-גוטשטיין וד"ש לוינגר, מחקרים בכתר ארם-צובה, ירושלים תש"ך (תרגום אנגלי: טקסטוס א [1960], עמ' 1–111) – הוכחת ייחוסו של א לאחר בן אשר ולרמב"ם תוך ניתוח עניינים שונים בכתב-יד זה • ד"ש לוינגר, מסורה גדולה של כתר ארם-צובה, ירושלים 1977 – מהדורה מדעית של הערות המסורה הגדולה • א' שמוש, הכתר: סיפורו של כתר ארם צובה, ירושלים תשמ"ז (ובביליוגרפיה על א שם, עמ' 175–178) • מ' גלצר, "מלאכת הספר של כתר ארם צובה והשלכותיה", ספונות יט (תשמ"ט), עמ' 167–276 • י' עופר, "כתר ארם צובה: תולדות כתב היד וסמכותו", כתר ירושלים – תנ"ך האוניברסיטה העברית בירושלים: הארות לנוסח ולמלאכת הספר, ירושלים תשס"ב, עמ' 17*–34*

27. יש עדויות רבות של חכמי מסורה בדורות רבים שעיינו בכ"א או ביררו בעזרת שליחים או איגרות פרטים מתוך נוסח כתב-היד. העדויות האלה יכולות לסייע בשחזור הנוסח של חלקיו החסרים. חשיבות השחזור הזה עלתה לאחר שנתגלתה מידת הדיוק של כתב-היד ולאחר שכמה מהדורות חדשות של המקרא העמידו אותו בבסיסן.

להלן כמה מן העדויות החשובות: ישי בן עמרם הכהן עמאדי הגיה במאה ה"ז על פי א טופס דפוס של התורה, ורשם פרטים על הכתיב ועל צורת השירות. יעקב ספיר מירושלים תיאר את א בשנות השישים של המאה ה"ט בספר מסעותיו, וכן שאל ונענה בדבר כתיבתן של כמה מאות תיבות מתוכו. התשובות נדפסו בכתב העת "הלבנון" ונשתמרו גם בחוברת בשם "מאורות נתן". באותה תקופה שלח הרב שלום שכנא ילין שליח מירושלים ובידו טופס של תנ"ך. בשולי התנ"ך רשם השליח את פרשיות נביאים וכתובים של א ומאות פרטי נוסח נוספים. פרופ' מ"ד קאסוטו נסע לארם-צובה בשנת 1943, בדק את א והעתיק ממנו רשימות מסורה ופרטי נוסח. ניתן לשחזר על סמך רשימותיו את נוסח הכתיב של התורה, את הפרשיות הפתוחות והסתומות בתורה ועוד.

ספרות

נ' אלוני, "העתקי כתר ארם צובא בירושלים ובגולה", בית מקרא שנה כד (תשל"ט), עמ' S. J. Penkower, "Maimonides and the Aleppo Codex", *Textus* 9 (1981), pp. 204-193 • 39-128 • י"ש פנקובר, נוסח התורה בכתר ארם-צובה: עדות חדשה, רמת-גן תשנ"ג • ר' זר, "מאורות נתן לר' יעקב ספיר", לשוננו נ (תשמ"ו), עמ' 213-151 • י' עופר, "כתר ארם צובה והתנ"ך של ר' שלום שכנא ילין", ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 295-354 • י' עופר, "כתר ארם צובה לאור רשימותיו של מ"ד קאסוטו", ספונות יט (תשמ"ט), עמ' 277-344

28.

כתבי-יד אחדים של התורה מן המאות ה"ט"-ה"ז, שמוצאם מתימן (מהם בספרייה הבריטית שבלונדון, מהם בספריית בית המדרש לרבנים בני-יורק ומהם בישראל), נכתבו, לפי הקולופון שבהם, "על תיקון הספר שהיה במצרים שהגיהו בן אשר", היינו לפי א. אך השוואת נוסחם אל הנוסח של חלק התורה שנשתמר בא מעלה שאינם שווים בכל פרטיהם. לפיכך מסתבר שכוונת קולופונים אלו לומר שהספרים מייצגים את הנוסח הטברני המקובל, ולא שהועתקו במישרין מא ממש.

29.

כ"י סנט-פטרסבורג (לנינגרד), הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. I B 19^a (ל). כתבי-יד שנוסחו קרוב לנוסח א. נכתב בשנת 1008 בידי שמואל בן יעקב, והועתק ונוקד לפי כתבי-יד שונה במקצת מכ"י א, אך לפי הנמסר בקולופון שבסופו הוגה "לפי הספרים המדויקים של בן אשר". ואכן נראים בו מחיקות ותיקונים מרובים שהם כנראה פרי הגהה זו, בעיקר בגעיות, אך גם באותיות ובטעמים. כתב-היד נכתב בשלושה טורים (ספרי אמ"ת - בשני טורים). הוא מחזיק את כל המקרא, ובסופו רשימות מסורה: פרקים מ"דקדוקי הטעמים", חילופי מדנחאי-מערבאי ועוד. בענייני הפסקאות הפתוחות והסתומות, צורת כתיבת השירות וכיוצא בזה מקפיד פחות מכ"י א, וכן שונה ממנו לעתים קרובות בכתיב מלא וזוטר. בניקוד ובהטעמה נוסחו קרוב מאוד לנוסח א, והוא שונה ממנו רק מעט, כגון שחטף באותיות לא גרוניות משמש בו פחות מאשר בא; מסומנות בו יותר געיות קלות בהברה פתוחה (קצתן נמחקו), אך שיטת סימונן דומה לשיטת א. המסורה שבו שונה הרבה ומאוחרת מזו שבא: היא מפורטת יותר, מזכירה אסכולות ובעלי מסורה, ועומדת לעתים בסתירה לפניהם. נוסח ל מתאים לנמסר בשם ב"א בחילופים ב" 92% ולהסכמות ב" 90%, היינו: כמעט כמו כ"י א גופו. דותן מצא בכ"י ל שקיעי ניקוד והטעמה לא תקינים: הטעמת מלעיל בעיקר בסופי פסוקים וחטף פתח תמורת פתח.

נוסח ל נדפס בידי קאלה כיסוד מהדורת ב"ה, ובו נדפסה גם המסורה הקטנה. ל משמש גם כיסוד נוסח המהדורה החדשה BH⁴, המכונה BHS (*Biblia Hebraica Stuttgartensis*), ושם נדפסו המסורה הקטנה (מעובדת) והמסורה הגדולה (בצורת מפתח שפירושו בא בספרו של ג' וייל). גם מהדורת המקרא שיצאה לאור בהגהה קפדנית על ידי בית הספר למדעי היהדות של אוניברסיטת תל-אביב, בעריכת א' דותן, הוצאת "עדי",

תל-אביב תשל"ג, מיוסדת על נוסח ל. בשנת 1999 יצאה לאור מהדורת התנ"ך של Jewish Publication Society (JPS) בלווית תרגום אנגלי, ואף היא מבוססת על ל. כתב־יד ל יצא במהדורת צילום בהוצאת "מקור", ירושלים תשל"א, בלוויית מבוא מאת ד"ש לוינגר. מהדורת צילום חדשה באיכות טובה יותר יצאה לאור בשנת 1998.

ספרות

D. N. Freedman (ed.), *The Leningrad Codex: A Facsimile Edition*, Grand Rapids, Mich. 1998 • G. E. Weil, בית צפורה – *Massorah Gedolah: Manuscript B 19a de Leningrad*, Les Lists, Rome 1971 • א' דותן, "שקיעי הטעמת מלעיל עתיקה במסורת הטברנית", מחקרי לשון מוגשים לזאב בן־חיים, בעריכת מ' בראשר ואחרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 143–160 • א' דותן, "פתחי חטפין", ספר אברהם אבן שושן: מחקרים בלשון, במקרא, בספרות ובידיעת הארץ, בעריכת ב"צ לוריא, ירושלים תשמ"ה, עמ' 157–165 • א' דותן, אוצר המסורה הטברנית, כרך לדוגמה: המסורה לספר בראשית בכ"י ל, תל-אביב תשל"ז • א' דותן, "עיונים במסורה של כתב־יד לנינגראד", מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית מוקדשים לזכרו של ד"ר מנחם מורשת, בעריכת מ"צ קדרי וש' שרביט, רמת־גן תש"ן, עמ' 75–82

30. כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 4445 (ב). מחזיק את רוב התורה (בראשית לט, כ – דברים א, לג; חסר במדבר ז, מו–עג; ט, יב–יח; החלקים החסרים מן התורה הושלמו בכתב תימני במאה ה־ט). אין בו קולופון, אך כנראה הוא בן זמנו של א (שנת 925 בקירוב). שלושה טורים. מתאים לנוסח ב"א בחילופים ב־80%, ולהסכמות ב־73%. נכתב בפחות דיוק מא, ל, אך בדרך כלל שיטתו דומה לשיטת א. שמו של מסרן כתב־היד, ניסי בן דניאל, בא שלוש פעמים באקרוסטיכון שברשימות מסורה מצרפת. יש בו מס"ק ומס"ג. המסורה הגדולה מרובה מזו של א, ל, ומחזיקה גם הערות של מסורה מצרפת (להלן, 1398). מרבה בניקוד חטפים באותיות לא גרוניות, כא. בכמה פרטים לא עיקריים נראה כמשקף שלב קצת פחות משוכלל מא: יש בו פחות געיות קלות בהברה פתוחה; סימון כפול של הפשטא נדיר בו מבא וכיו"ב.

ספרות

ד' לייאנס, "חתימת אקרוסטיכון ברשימות המסורה", קרית ספר סא (תשמ"ז), עמ' 141–145 • א' דותן, "כתב־יד לונדון של התורה – עיון חדש", מחקרים בלשון העברית העתיקה והחדשה מוגשים למנחם צבי קדרי, בעריכת ש' שרביט, רמת־גן תשנ"ט, עמ' 209–217 • A. Dotan, "Reflections towards a Critical Edition of Pentateuch Codex Or. 4445", E. Fernández Tejero and M. T. Ortega Monasterio (eds.), *Estudios Masoréticos (X Congreso de la IOMS)*, Madrid 1993, pp. 39–51

31. כ"י הנביאים הנמצא בבית־הכנסת הקראי בקהיר (כ"י קהיר, ק). מחזיק את כל ספרי הנביאים. לפי הקולופון שבו, נכתב בשנת 896 בידי משה בן אשר, אביו של אהרן בן

אשר. שלושה טורים. הטקסט, הניקוד, הטעמים והמסורה כתובים בדיוקנות שאינה נופלת משל א. המסורה הגדולה קצרה ביותר. נזכרים במקצת שמות בעלי מסורה (בעיקר משה מוחה).

למרות קרבת המשפחה, שיטת ק רחוקה בפרטים מרובים משיטת א. נוסחו מתאים לנמסר בשם ב"א בחילופים ב" 33%, ואילו ב" 64% הוא מתאים לנמסר בשם ב"נ. הוא מנקד גם לִישָׁרָאֵל וכיו"ב, כשיטת ב"נ. להסכמות הוא מתאים ב" 75%. זהו אפוא כתב־היד הקרוב לנמסר בשם ב"נ יותר מכל אלו הידועים לנו, אבל אין הוא משקף מסורת ב"נ טהורה. על כך מעידים לא רק מידת התאמתו לנוסח ב"א (33%), אלא גם פרטים שונים בניקודו, שאינם כנמסר לנו בשם ב"נ, כגון שתיבת יִשְׁשָׁכָר הוא מנקד כב"א (ב"נ: יִשְׁשָׁכָר), בְּנִיָּנוּ, כב"א (ב"נ: בְּנִיָּנוּ) ועוד. יש בו חטפים באותיות לא גרוניות, אך פחות מאשר בא. ויש בו עוד סימני שכלול שונים: סימן הרפה משמש בו יותר מאשר בא, ל; עתים יש בו דגש בא' עיצורית; מרבה בסימון געיות קלות בהברה פתוחה, ושיטתו בהטעמתן מתקרבת לנהוג בספרינו היום. בענייני טעמים הוא מסמן מתיגה-זקף גם אחר תיבה מוטעמת בפשטא (להלן, 252); משרתי זקא ולגרמיה בו הם לעולם מונחים (ולא מירכא, כמקובל בתנאים מסוימים; להלן, 291, 310).

ברוב סימני השכלול שבו הוא מגלה קרבה לכתב־יד בניקוד טברני מורחב, אך עם כל זה עדיין הוא דומה לכ"י א ברוב דרכיו. לפי שנכתב כתב־יד זה בידי אביו של אהרן בן אשר, מסתבר ששיטת האב הייתה שונה בפרטים מרובים משיטת הבן, והיא קרובה לשיטת ב"נ, אם כי אינה זהה עמה.

כמה חוקרים ערערו על האותנטיות של קולופון כתב־היד וסבורים כי הוא נכתב במאה ה"א. בדיקה כימית (פחמן 14) שנערכה ב־1996 תומכת בסברה זו. כ"י ק יצא במהדורת צילום בהוצאת "מקור", ירושלים תשל"א, בלוויית מבוא מאת ד"ש לוינגר. מהדורה מדעית של כתב־היד והמסורה שבו יצאה בספרד.

ספרות

מ' גלצר, "מלאכת הספר של כתר ארם צובא והשלכותיה", ספונות יט (תשמ"ט), פרק יב, עמ' 250-259 • ד' לייאנס, המסורה המצרפת, דרכיה וסוגיה, על פי כתב־יד קהיר של הנביאים, באר־שבע תש"ס • F. Perez Castro et al. (eds.), *El Codice de Profetas de el Cairo, Madrid 1979-1988* • מ' בית־אריה, ק' סיראט, מ' גלצר ואחרים, אוצר המצחפים העבריים: כתב־יד בכתב עברי מימי הביניים בציוני תאריך, א: עד שנת 1020, פריז וירושלים 1997, כתב־יד 1, עמ' 25-29

כ"י ששון 507 (ש). היום כ"י ירושלים, בית הספרים הלאומי 24° 5702. מחזיק כמעט את כל התורה (בראשית ט, כו – סוף התורה; חסר שמות יח, א-כג). שלושה טורים. כנראה מן המאה ה'י. כתוב בדיוקנות מרובה. מתאים לנוסח ב"א בחילופים ב" 52%, ולהסכמות מתאים ב" 76%. לפעמים, אך לא תמיד, נוהג כב"נ בניקוד תיבות כגון בִּישָׁרָאֵל, ולעתים

מנקד בשיטה זו גם תיבות אחרות (לא בעקיבות), כגון: וַיִּדְאוּ (דב' יב), וַיִּדְאוּ (דב' יט, כ).

יש בו מס"ק ומס"ג, גם מסוג המסורה המצרפת. בהערות המסורה באים לעתים קרובות סימני הניקוד הבבלי המורכב (אך ההגייה המשתקפת בניקוד זה היא טברנית; להלן, 1508). ניקוד חטף באותיות לא גרוניות אינו מצוי כמעט כלל. סימן הרפה משמש בו הרבה, עוד יותר מאשר בק. מסמן געיה קלה בהברה פתוחה יותר מאשר בא, ל, וכמעט כמו בק. געיה פונטית לפני גרונית (להלן, 4068) נדירה. אין בו מתיגה-זקף כלל (להלן, 2528); במשרתי הורקא שיטתו שונה משיטת א (להלן, 2918).

ש הוא כתב־יד מעורב: יש בו כמה סימני שכלול, מצד אחד; אך יש בו שיטה שונה בפרטי הטעמה אחדים, מצד שני. כ"י ש יצא במהדורת צילום בקופנהאגן.

ספרות

M. Beit-Arié (ed.), *The Damascus Pentateuch: Jewish National and University Library*, Jerusalem Heb. Quart. 5702, Copenhagen 1982 – מהדורת פקסימיליה בתוספת מבוא • י' ששר, כתב־יד ירושלים 5702 24° (ששון 507) ומקומו בהתהוות נוסח המקרא הטברני המקובל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ג

33. כ"י ששון 1053 (ש'). מחזיק את כל המקרא, אלא שחסרים בו דפים וחלקי דפים מרובים. נכתב בשלושה טורים ובצד מסורה קטנה, ואילו מסורה גדולה מצויה אך בחלק מדפיו. במקומות אחדים נזכר בה ב"א. זמנו: המאה ה'.

מבחינת הדיוק והידור הכתיבה נופל ש' משאר כתבי־היד שנזכרו. לעתים קרובות חסרים סימנים, כגון הנקודה המבחינה על ש, דגש, מקף, פסק. במקום שיש לסמן שני סימני ניקוד דומים רצופים, מסומן בש' לעתים קרובות רק אחד מהם, כגון: הַמֶּלֶךְ (אס' ב, א). בדרך כלל א מנוקדת בו בשווא פשוט במקום חטף־סגול (כגון: אֱלֹהִים).

ב־40% בקירוב נוסחו מתאים לנמסר בשם ב"א בחילופים, וב־60% בקירוב נוסחו מתאים לנמסר בהסכמות. הוא "משוכלל" פחות מא, ל. געיה קלה בהברה פתוחה מצויה פחות מאשר בא. נקודתיים מסומנות ברוב סופי הפסוקים, אך לא בכולם.

כתבי־היד מסנט־פטרסבורג שתוארו בידי קאלה

34. ששת כתבי־היד שנזכרו למעלה, שכולם נכתבו עד שנת 1000, נחקרו מעט או הרבה. רוב כתבי־היד העתיקים האחרים מצויים בספרייה הלאומית של רוסיה בסנט־פטרסבורג (לנינגרד), ומקורם בשני אוספיו של הנוסע הקראי אברהם פירקוביץ'. רוב כתבי־היד נאספו במסעותיו של פירקוביץ' במזרח. את האוסף הראשון מכר אברהם פירקוביץ' לממשלת רוסיה בשנת 1862–1863, ואת האוסף השני מכר יורשיו בשנת 1876, שנתיים אחרי מותו. שני אוספיו של פירקוביץ' מחזיקים מאות רבות של כתב־יד של המקרא, מהם עתיקים

ביותר וכמעט שלא נחקרו עד כה. פ' קאלה, שביקר בסנט-פטרסבורג ובדק את האוספים שבה, תיאר בספרו (למעלה, 98) ארבעה-עשר כתבי-יד עתיקים שיש בהם קולופונים בעלי תאריכים. כמה מהם נכתבו לפני שנת 1000. מלבד אלו מצויים בסנט-פטרסבורג עוד כתבי-יד מתקופה זו, אלא שלא נשתמרו הקולופונים שלהם. לא כל כתבי-היד הללו משקפים את נוסח ב"א דווקא, אולם מוצאם בלא ספק מחוגי בעלי המסורה בטבריה: קודמיו, בני דורו וממשיכיו של אהרן בן אשר, הן אלו שהסכימו עמו הן אלו שחלקו עליו בפרטים. חשיבותם היא בהיותם עתיקים, ולפיכך אפשר לעמוד מתוכם על התפתחות נוסח המקרא.

תצלומיהם של כמה מכתבי-היד הנמצאים בסנט-פטרסבורג הגיעו לירושלים לפני כמה עשרות שנים. הרי תיאור קצר שלהם (מספריהם – לפי מספרם ברשימת קאלה):

35. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 17 (ל¹). מחזיק את רוב התורה, אך חלק ניכר מדפיו ממושטש או קרוע. נכתב בשנת 930 בידי הסופר שלמה בן בויאעא (שכתב גם את טקסט א); נוקד ומוסר בידי אחיו אפרים. כתבי-יד יפה ומדויק. יש בו מס"ק ומס"ג. מרבה במקצת בהערות כתיב וקרי. אף על פי שסופר אחד כתב את ל¹ ואת א, הרי לא בלבד שהם נבדלים זה מזה בפרטים שונים בהערות המסורה, בטעמים ובניקוד, שהם מעשה ידי המנקדים השונים, אלא שהם נבדלים אף בסימון הפסקאות ובצורת כתיבת השורות, שהם מעשה ידי אותו הסופר. מסתבר שהמנקדים השונים היו אחראים לא בלבד לניקוד ולטעמים שבתחומם, אלא הם שנתנו הוראות לסופר אף בעניין צורת הכתיבה.

ביחס לחילופי ב"א-ב"ב, כ"י ל¹ אינו מגלה נטייה מכרעת לשום צד. געיה קלה בהברה פתוחה מצויה במקצת יותר מבא, בערך כמו בל. מרבה בסימון הגעיות הפונטיות של השורשים חי"ה, חי"ה.

ספרות

ר' ירקוני, כתבי-יד שלמה בן בויאעא – שיטתו ומונחיו, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, תשל"ג

36. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 159 (ל²). ארבעה דפים בלבד שבסוף התורה (דב' ל^א, י – סוף דברים). נכתב בשנת 943. הנוסח שונה למדי בכתיב מלא וחסר מבכתבי-היד האחרים, ויש בו גם כמה סימני אי-הקפדה בניקוד. חוץ מזה הוא מגלה קצת סימני שלב עתיק בהתפתחות הטעמים: הפשטא אינו נכפל בו כלל (להלן, 267§); אין בו מתיגה-וקף; געיה קלה בהברה פתוחה נדירה. מעניין שימוש המקף (להלן, 341§): מצד אחד, חסר בו לעתים קרובות מקף אחר תיבה שאין בה טעם, כגון: וְאֵל יִמֵּת (דב' לג, ו); ולהפך, יש בו מקף אחר תיבה (על פי רוב מוטעמת מלעיל) שיש בה טעם מחבר, כגון: בְּטָרְם־אֲבִיָּאֲנוּ (דב' לא, כא).

מנקד: לִירָאָה (דב' לא, יג), בִּישָׁרָאֵל (לד, י), כנמסר בשם ב"נ. אין בו חטף באותיות לא גרוניות.

ספרות

י' ייבין, "כתב־יד לנינגרד ל²", טקסטוס י (ותשמ"ב), עמ' נא-סה

37. כ"י סנט־פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 10 (ל³). מחזיק את רוב התורה. הוקדש בשנת 946. כתב־יד יפה למדי, אך מדויק פחות מן א, ק, וחסר עקיבות בעניינים שונים שבניקוד ובהטעמה.

לפעמים מנקד חטף באותיות לא גרוניות, אך בלא עקיבות. יש בו כמה עשרות חילופי פתח-סגול. מסמן געיה קלה בהברה פתוחה יותר מא, ובקירוב כבל. שיטתו בהטעמת געיה בהברה סגורה ארוכת תנועה שונה במקצת משיטת א. יש בו מתיגה-זקף, אך הטעמתו אינה עקיבה. שיטת הטעמת המשרת הראשון לזקף שונה משיטת א.

38. כ"י סנט־פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 124 (ל⁴). חלקים מספרי הנביאים. לפי קולופון שמצטט קאלה, נכתב בשנת 946. יש בכתב־היד כמה סימנים האופייניים לכתב־יד צעירים יותר, משנת 1100 בקירוב, אך קשה להכריע בדבר תאריכו. יש בו סימני רישול מרובים: טעויות סופר, חוסר עקיבות בשימוש הניקוד והטעמים וכיו"ב. בדפים אחדים יש הרבה הערות מסורה, ובדפים אחרים הערות יחידות בלבד. מעט הערות מסורה גדולה מצרפת.

דגש בסי"ן נכתב בשמאל האות: (ש) כמעט שאין חטף באותיות לא גרוניות. ביחס לנמסר בחילופים, נוטה לב"נ במקצת יותר ממצחית המקומות. געיה קלה בהברה פתוחה מצויה בערך כבא, אך בפחות שיטתיות.

יש בו הבחנה בין צורת הפשטא (ב) והקדמא (ב) – הבחנה שאינה מצויה בכתב־יד אחרים. הצירוף מתיגה-זקף מצוי, אך שיטת הטעמתו אינה אחידה.

39. כ"י סנט־פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 39 (ל⁵). רוב נביאים ראשונים. נכתב בשנת 989. כתב־יד יפה מאוד ומדויק. בכל שיטתו – ניקוד, טעמים וגעיות – הוא קרוב לשיטת א, אף על פי שביחס לחילופים אינו מראה נטייה ברורה לנוסח ב"א או לנוסח ב"נ. חטף באותיות לא גרוניות מסומן לעתים רחוקות בלבד.

40. כ"י סנט־פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 115 (ל⁶). חלקים מספרי הכתובים. נכתב בשנת 994. קרוב לל לא רק בזמנו אלא גם בשיטתו. כבר מצוי בו במקצת טשטוש ההבחנה בין הגעיה למירכא, בייחוד בטעמי אמ"ת (כך גם בל). יש חטף באותיות לא גרוניות, אך בלא עקיבות.

41. כ"י סנט־פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. I B 19a (ל). זהו כתב־היד השביעי שתיאר קאלה (ל⁷). בשל חשיבותו היתרה הוא מסומן ל בלא מספר לוואי. תיאורו למעלה, 29§.

42. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 225 (ל⁸). תשעה דפים מספרי הנביאים האחרונים, והם חלקי שני כתבי-יד: אחד, שבו קולופון, נכתב בשנת 1017; והשני כנראה אינו רחוק ממנו בזמן. דומה באופיו לל, אך מגלה מקצת נטייה לשיטת ק. תיבות כגון בישראל ניקודן מתוקן משיטת ב"נ לשיטת ב"א, ויש בו הרבה תיקונים, בעיקר בגעיות. יש חטף באותיות לא גרוניות. געיות קלות בהברה פתוחה יש יותר מבא, אך רבות מהן נמחקו.

43. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 59 (ל⁹). רוב התורה. שלושה טורים. נכתב בשנת 1022.

44. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 1283 (ל¹⁰). מקצת נביאים אחרונים. נקנה בשנת 1058. כתבי-יד לא מדויק ביותר, ובו סימנים רבים לחוסר עקיבות. אין חטף באותיות לא גרוניות. לעתים השווא הבא עם החטף נכתב בתוך האות, כגון: הַמִּיִּשִׁי (יר' נב, יב), כבשיטת הניקוד הטברני המורחב. דגש בסי"ן נכתב לעתים בשמאל האות, כגון: הַיִּשָּׂא (מל' א, ט). מעט געיות קלות בהברה פתוחה, כבא, ואף פחות מכן, אך בפחות שיטיות.

45. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 25 (ל¹¹). חלקים מספרי נביאים ראשונים. הוקדש סמוך לשנת 1036, אך נכתב כנראה קודם לכן, בשנת 950 בקירוב. כתבי-יד יפה ומדויק ביותר, קרוב מאוד לא; גם ביחס לחילופים נוסחו קרוב ביותר לנמסר בשם ב"א. מנקד חטפים באותיות לא גרוניות כא, ודומה לו מאוד גם בהטעמת הגעיות והטעמים.

לפי תיאורו של קאלה מספרו של כתב-היד II B 25–26. אולם כיום הוא מסומן II B 25, ואילו כ"י II B 26 הוא כתבי-יד של נביאים אחרונים. ייתכן ששני כתבי-היד נכתבו בידי אותו סופר, אך לא נוקדו בידי נקדן אחד.

ספרות

י' יבין, "כתב-יד קרוב מאוד לכתר ארם צובה: ל¹¹", טקסטוס יב (תשמ"ה), עמ' א–לא

46. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 94 (ל¹²). כמחצית נביאים ראשונים וכתובים. הוקדש בשנת 1100, אך הוא כנראה קדום יותר (שנת 1000 בקירוב). תבנית גדולה. כתבי-יד לא מדויק ביותר, ובו תופעות לא עקיבות בניקוד ובטעמים. יש קצת חילופי פתח–סגול; מנקד עִשִׂית וכדומה בשווא בסוף התיבה – שיטה שאינה מצויה בא ובכתבי-היד הקרובים לו. עתים יש חטף באותיות לא גרוניות. חוסר עקיבות גם בהטעמת הגעיות, בייחוד געיה קלה בהברה פתוחה, ובהטעמת מתיגה–זקף.

47. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 34 (ל¹³). נכרך בשנת 1130, אך הוא קדום יותר (975 בקירוב). רוב כתובים. כתבי-יד יפה ומדויק. מס"ק ומס"ג

קצרות. בחילופים נוסחו נוטה לנמסר בשם ב"נ, אך לא בהרבה למעלה ממחצית המקומות. חטפים באותיות לא גרוניות – נדירים. געיה קלה בהברה פתוחה מסמן כל בקירוב. בסוף פסוק יש נקודתיים ויש סילוק; אך בספרי אמ"ת, שבהם רוב הפסוקים מסתיימים בסוף שורה, יש תמיד נקודתיים, ואילו סילוק מסומן רק בתיבות שטעמן מלעיל (להלן, 2368). אין בו מתיגה-זקף כלל.

48. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II C 144 (ל¹⁴). רוב נביאים. תבנית קטנה. טור אחד. נכתב בשנת 1122. הרבה הערות גיליון על חילופים שונים.

49. כתבי-יד נוספים מסנט-פטרסבורג – תיאור קצר להלן תיאור של כתבי-יד נוספים מספריית סנט-פטרסבורג. כתבי-היד האלה לא תוארו בידי קאלה.

כ"י סנט-פטרסבורג, המכון למדעי המזרח של האקדמיה הרוסית, D 62 (ל¹⁵). רוב הנביאים האחרונים. לפי קולופון (שלא נשתמר), נכתב בשנת 847, אך אפשר שהוא מאוחר בחמישים עד מאה שנה. התצלום שלו המצוי בארץ מטושטש, וברובו קשה לקרוא את הניקוד והטעמים שבו.

מס"ק ומס"ג קצרות, ובהן גם מונחים בבליים (להלן, 1508). לעתים הערות מס"ק בגוף הטקסט, מעל לתיבות, כמקובל בכתבי-יד בבליים. גם במס"ק נמסר לעתים נוסח "בבלאי". בגרסתיו הוא קרוב לפ.

יש בו סימני שכלול רבים. מרבה בסימון כפול של פשטא וטעמים אחרים. חטף-קמץ משמש לעתים לציון קמץ קצר ("קטן"). סימן הרפה משמש הרבה. מצוי לעתים דגש בא' עיצורית. בהטעמת משרתי הורקא שיטתו שונה משיטת א.

50. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. I Bibl. 85 (ל¹⁶). שמ' כט, לו – סוף התורה. שנת 950 בקירוב. כתבי-יד יפה ומדויק מאוד. אין בו חטף באותיות לא גרוניות. ביחס לחילופים נוסחו נוטה במקצת לנוסח ב"נ. שיטתו בהטעמת הגעיות והטעמים קרובה ביותר לשיטת א.

51. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. I Bibl. 80 + Evr. I B 13 (ל¹⁷). חלקים מספרי נביאים ראשונים. שנת 975 בקירוב. כתבי-יד יפה ומדויק. יש קצת חטפים באותיות לא גרוניות. ממעט בסימון געיה קלה בהברה פתוחה. אין בו מתיגה-זקף.

52. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. I Bibl. 59 (ל¹⁸). כשני שלישי נביאים אחרונים. שנת 1050 בקירוב. שונה מאוד בכתוב מלא וחסר מן הנוסח המקובל. בכתב-היד ניכרים במקומות אחדים זיופיו של פירקוביץ', כגון: פָּעִים (יש' יא, טו), וּבְצַעֲם (עמ' ט, א), וכן תמיד: שְׁתִּים, שְׁתִּי; גִּזִּית.

מס"ק ומס"ג, גם מסורה גדולה מצרפת. מחליף צירי-סגול; לעתים א מנוקדת בשווא תמורת חטף-סגול (כמו בש¹). מרבה בסימון געיות קלות בהברה פתוחה, ומטעים גם שתי געיות בתיבה אחת. שיטת הטעמתו כשיטת א. עתים יש בו מתיגה עם הזקף גם אחר פשטא (כמו בק).

53. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. I Bibl. 51 (ל¹⁹). נביאים אחרונים. המאה ה"א-ה"ב. 82 דף. הרבה סימני רפה. מרבה בסימון געיות כבדות במבנה סדיר לא משובח (להלן, (374§).

54. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 9 (ל²⁰). רוב נביאים אחרונים. שנת 950 בקירוב. כתב-יד יפה ומדויק ביותר. טעויות סופר נדירות. לעתים חסר סימן ניקוד, כנראה משום שהמנקד ראהו כמובן מעצמו, לא מחמת טעות. מס"ק ומס"ג, וגם קצת מסורה גדולה מצרפת. לעתים באות במס"ק הערות על חילופי מדנחאי-מערבאי, ועתים תוקן נוסח הפנים מנוסח מדנחאי לנוסח מערבאי.

חטף באותיות לא גרוניות - נדיר. בחילופים נוסחו על פי רוב כנמסר בשם ב"א, אך לעתים קרובות כך הנוסח בגלל תיקון: מחיקה או תוספת של געיה וכיו"ב. שיטת הטעמת הגעיות דומה לשיטת א: הוא מרבה בסימון געיה קלה בהברה פתוחה בתיבה מוטעמת בפשטא, ואפילו בסמיכות להברת הטעם, בלא חציצה (להלן, (381§, כגון: הָעִירָו (יזאל ד, ט); כִּי־עַץ (יר' י, ג). עתים יש שתי געיות בתיבה אחת. בכתב-יד זה אין נקודותיים מסומנות בסוף הפסוק כלל, ורק הסילוק מסומן תמיד (להלן, (236§).

55. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II B 13 R (ל²¹). כמחצית דברי הימים ותהלים. שנת 950 בקירוב. טעויות סופר מרובות, וגם סימני חוסר עקיבות בהטעמת הגעיות והטעמים. כמעט שאין חטף באותיות לא גרוניות. אין נטייה ברורה לנמסר בשם ב"א או ב"ב בחילופים. געיה קלה בהברה פתוחה מסומנת כשיטת ל בקירוב. צורת הגלגל, משרת הפור הגדול, היא ט ברורה: המשרתים (דה"א כת, א) - צורה לא מצויה.

56. כ"י סנט-פטרסבורג, הספרייה הלאומית של רוסיה, Evr. II C 1. שני חלקים: בראשית-ויקרא - 270 דף; במדבר-דברים - 258 דף. מקור ותרגום רס"ג לערבית לסירוגין. נכתב ומוסר בידי שמואל בן יעקב, מסרן ל, ששילב בהערות המסורה גם עיבודי ערכים ממחברת מנחם בן סרוק והערות שונות בענייני דקדוק.

ספרות

י' בלאו, "עיונים בכתב-יד מזרחי מתחילת המאה ה"א של תרגום רס"ג לתורה", לשוננו סא (תשנ"ח), עמ' 111-129 • י' עופר, "עיבוד מסרני של ערכים ממחברת מנחם בידי שמואל בן יעקב", לשוננו סב (תשנ"ט), עמ' 189-255 • י' עופר, "הערות מסורה בענייני דקדוק בכתב-יד לניגוד עם תרגום רס"ג ולס"י", מחקרים בלשון ח (תשס"א), עמ' 49-75

כתבי־יד נוספים מסנט־פטרסבורג – רשימה

57.

בשנת 1992 הגיעו למכון לתצלומי כתבי־היד העבריים שליד בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים תצלומיהם של כתבי־היד העבריים שבספרייה הלאומית של רוסיה בסנט־פטרסבורג, רובם ככולם. אפשר אפוא להוסיף לרשימת כתבי־היד העתיקים הקרובים לתקופת בעלי המסורה כתבי־יד נוספים מאוספי פירקוביץ', שאמנם עדיין לא נחקרו, אך נראה כוודאי שהם שייכים לקבוצת כתבי־היד העתיקים:

- Eyr. I Bibl. 52. נביאים. המאה הי"ב. כ"ד.
- Eyr. I Bibl. 54. בראשית-שמות. המאות הי"א-הי"ב. כ"ד.
- Eyr. I Bibl. 70. תורה. המאה הי"א. כ"ד.
- Eyr. I Bibl. 83. תורה. המאה הי"א. כ"ד.
- Eyr. I B 7. במדבר-דברים. המאה הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 4. נביאים. שנת 1075? כ"ד.
- Eyr. II B 5. כתובים. המאות הי"א-הי"ב. כ"ד. ניקוד חלול (בצורת מעגלים).
- Eyr. II B 27. תורה. המאה הי"א. כ"ד.
- Eyr. II B 30. נביאים אחרונים. המאה הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 35. שמואל-ירמיהו. המאה הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 46. תורה. המאה הי"א. כ"ד.
- Eyr. II B 48. תורה. נכתב בשנת 966. כ"ד.
- Eyr. II B 49. תורה. המאות הי"א-הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 51. תורה. המאות הי"א-הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 247 + Eyr. II B 55. נביאים וכתובים. המאה הי"א. כתבי־יד קרוב מאוד לא. כ"ד.
- Eyr. II B 57. נביאים. המאה הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 61. נביאים אחרונים. המאה הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 63. שופטים-ירמיהו. המאה הי"א. כ"ד.
- Eyr. II B 66. נביאים אחרונים. המאה הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 76. נביאים אחרונים. המאה הי"א. כ"ד.
- Eyr. II B 77. נביאים. המאות הי"א-הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 84. תורה. המאה הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 91. ירמיהו-יחזקאל. המאה הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 96. תורה. המאה הי"א. כ"ד.
- Eyr. II B 116. נביאים. המאה הי"ב. כ"ד.
- Eyr. II B 119. ישעיהו-יחזקאל. המאות הי"ב-הי"ג. כ"ד.
- Eyr. II B 122. קטעים מנביאים אחרונים. כ"ד.

- Eyr. II B 123. תורה. המאה הי"א. 80 דף. חלק גדול ממוששש. ניקוד בבלי ומונחים בבליים במסורה.
- Eyr. II B 317. תורה. המאות הי"א-הי"ב. 93 דף.
- Eyr. II B 1142. נביאים אחרונים. המאה הי"ב. 10 דפים.
- Eyr. II B 1233. נביאים אחרונים. המאה הי"ב. 78 דף.
- Eyr. II B 1327. נביאים. המאה הי"ב. 22 דף.
- סנט-פטרסבורג, המכון למדעי המזרח של האקדמיה הרוסית, D 63. תורה. המאה הי"ב. 143 דף.
- המכון למדעי המזרח של האקדמיה הרוסית, D 79. תורה. המאות הי"ב-הי"ג. 175 דף.
- המכון למדעי המזרח של האקדמיה הרוסית, D 84. שמות-דברים, מגילות, הפטרות. המאה הי"ב. כ-250 דף.

כתבי־יד עתיקים אחרים

- 58. כ"י ניו־יורק, בית המדרש לרבנים, JTS 232 (ENA 346; נ). כמחצית נביאים אחרונים. שנת 1000 בקירוב. 111 דף. מס"ק ומס"ג, וגם מסורה גדולה מְצֻרֶפֶת. שונה לעתים קרובות מן המקובל בכתוב מלא וחסר. מצויים חילופי צירי-סגול. בדרך כלל אין חטף באותיות לא גרניות.
- יש בו כמה סימני שכלול. לעתים דגש אחר גרנית שוואה (להלן, 4538), כגון: יֶאֱשֶׁמו (הו' י, ב). מרבה בהטעמת געיה קלה בהברה פתוחה. לעתים קרובות שתי געיות בתיבה אחת. עתים יש סימון כפול של טעמים (נוספים על הפשטא) בתיבות שטעמן מלעיל.
- 59. כ"י אוניברסיטת מישיגן, אָן אַרבור, מישיגן. תורה. שנת 1050 בקירוב. 150 דף. מס"ק ומס"ג. לעתים חטף באותיות לא גרניות. מרבה בהטעמת געיה קלה בהברה פתוחה, וכן בהטעמת הגעיה הפונטית בשורשי הי"ה, חי"ה. עתים סימון כפול של טעמים (נוספים על הפשטא) בתיבה שטעמה מלעיל.
- 60. כ"י קהיר, גוטהייל 22 (ק¹). נביאים. קרוב מאוד לא מכל הבחינות: הכתיב, הניקוד, הטעמים והערות המסורה.
- 61. כ"י קהיר, גוטהייל 27 (ק²). היום באוסף ליהמן, ניו־יורק. נביאים ראשונים. נכתב וניקד בידי שמואל בן יעקב. קרוב לא.

ספרות

- י' ייבין, "כתבי־יד קרוב מאוד לכתר ארם צובאמ נמצא בבית־הכנסת הקראי בקאהיר (ק¹)", עיוני מקרא ופרשנות ג' (ספר זיכרון למ' גושן-גוטשטיין), רמת־גן תשנ"ג, עמ' 169-194 - תיאור כתבי־היד ק¹, ק²
- 62. כ"י קהיר, גוטהייל 18 (ק³). תורה. כמעט שלם. שנת 1000 בקירוב. הוגה בידי מישאל

בן עוזיאל. מס"ק ומס"ג, וגם מסורה מצרפת. אין חטפים בעיצורים לא גרונים. דומה באופיו לל.

ספרות

י"ש פנקובר, "כתב-יד ירושלמי של התורה מן המאה העשירית שהגיהו מישאל בן עוזיאל", תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 49-74

63. כ"י קהיר, גוטהייל 14 (ק⁴). תורה. שנת 1000 בקירוב. נכתב בידי שמואל בן יעקב, מסרן ל. שלושה טורים. מס"ק ומס"ג. כתב-היד נמצא היום באוסף ליהמן, ניו-יורק, וכינויו ל². המסורה הגדולה שבכתב-היד הועתקה בחלקה מחיבור המסורה הבבלית לתורה (להלן, 1478).

ספרות

מ' ברויאר, המסורה הגדולה לתורה מידי שמואל בן יעקב בכתב יד ל², ניו-יורק תשנ"ב
64. לפי תיאורו של גוטהייל מצויים במצרים עוד כמה כתב-יד חשובים של המקרא, אך מקומם עכשיו ומצב השתמרותם אינם ידועים.

ספרות

R. Gottheil, "Some Hebrew MSS in Cairo", *JQR* o.s. 17 (1905), pp. 609-655

65. שלושה כתב-יד לא גדולים, המחזיקים כל אחד כמה עשרות דפים, מצויים באוסף גסטר בספרייה הבריטית, לונדון:
• Or. 9879 (ג) – קטעים מספרי הכתובים. המאה ה'. 40 דף. מס"ק ומס"ג, שבה לעתים הערות על חילופי קריאה. בחילופים נוטה במקצת לנוסח ב"נ. יש בו מקצת סימני שכלול: מרבה בסימון געיות קלות. מסמן מקף אחר תיבה שבה געיה אחר הטעם. תואר בידי שפרד.

• Or. 9880 – קטעים מן התורה. סוף המאה ה'. 42 דף.
• Or. 9881 – קטעים מן התורה. ראשית המאה ה"א. 20 דף.

ספרות

H. W. Sheppard, "Orthodox Variants from Old Biblical Manuscripts", *Journal of the Royal Asiatic Society* (1931), pp. 265-296

66. עוד ראוי להזכיר:
• כ"י קמברג', פיצויליאם מוזיאום, *364. נביאים ראשונים. שנת 1000 בקירוב. 170 דף. כתוב בידיים אחדות.
• כ"י סינסינטי, HUC 1. תורה והפטרות, 72 דף, שנת 1075 בקירוב.
• כ"י וטיקן, Vat. Heb. 448. תורה ותרגום אונקלוס, שנת 1100 בקירוב, מהד' צילום, הוצאת "מקור", ירושלים תשל"ו.

• כתב־היד העתיק ביותר הנמצא בישראל, פרט לא וש, הוא כ"י ירושלים, בית־הספרים הלאומי, 8° 2238, המחזיק את פרשת "שלח" (במ' יג-טו). נכתב בשנת 1106, תבנית קטנה, מס"ק ומס"ג.

ספרות

ח' ילון, "פרשת שלח לך", פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 171-182

כתב־יד אחרי שנת 1100

כתב־היד מן המאה הי"ב ואילך שנשתמרו בידינו מרובים מאוד, ומספרם בכל העולם הוא למעלה מ־5000. ברובם הנוסח אינו שונה הרבה מזה שבכתב־היד העתיקים, וכך גם שיטת הניקוד, הטעמים והגעיות, אך הוא פחות אחיד, וניכרת השפעה מעורבת של אסכולות שונות. בדרך כלל אין בהם חשיבות מרובה לחקר הנוסח המקובל והתהוותו (ולפיכך אינם מתוארים בחיבור זה). אבל יש בהם חשיבות מרובה הן לחקר השתלשלותו של הנוסח המקובל עד לתקופת הדפוס הן לחקר מבטאי העברית בתקופות השונות ובמקומות השונים.

מהדורות מדעיות של המקרא לפי כתב־יד

קניקוט הוציא לאור בשנים 1776-1780 מהדורה של המקרא עם מערכת של חילופי נוסחאות (רק באותיות, ולא בניקוד ובטעמים) לפי מאות כתב־יד. עבודתו הושלמה בידי דה־רוסי בשנים 1784-1788, ושניהם מתארים בספריהם בקיצור את כתב־היד שעמדו לרשותם. רוב כתב־היד הם מספריות אירופה המערבית והדרומית, מן המאה הי"ב ואילך. מהם מדויקים ומושלמים ומהם מרושלים ומלאים טעויות סופר.

ז' בָּעַר ופ' דִּלִּיטש הוציאו לאור בשנים 1869-1895 מהדורה של רוב ספרי המקרא (פרט לשמות, ויקרא, במדבר ודברים). הטקסט ערוך בידי בָּעַר. מצויות הערות על שינויי נוסח לפי כתב־היד, חילופי ב"א וב"נ ועוד, אך לא על כולן אפשר לסמוך.

כ"ד גינצבורג ההדיר את המקרא בשנים 1908-1926 עם חילופי נוסחאות מ־75 כתב־יד ומ־19 דפוסים ראשונים בענייני אותיות, ניקוד וטעמים. ב"מבוא" שלו (להלן, 74§) הוא מתאר בפרטות את כתב־היד שהשתמש בהם. שלושה מהם קדומים: ב, פ, ר; והשאר הם מן המאה הי"ב ואילך, רובם מאוצרות הספרייה הבריטית.

ספרות

B. Kennicott, *Vetus Testamentum Hebraicum cum variis lectionibus*, 1-2, Oxonii 1776-1780 • J. B. de Rossi, *Variae lectiones Veteris Testamenti*, 1-4, Parmae 1784-1788, ²Amsterdam 1969-1970 • S. Baer and Fr. Delitzsch, *Liber Psalmorum hebraicus*, Lipsiae 1869; *Liber Jesaiae*, Lipsiae 1872 etc. • כ"ד גינצבורג, תורה, נביאים וכתובים, עם חילופים והגהות מן כתב־יד עתיקים ותרגומים ישנים, לונדון תרפ"י²

69. מהדורת ב"ה הראשונה יצאה לאור בשנים 1905-1906 בידי ר' קיטל; המהדורה השלישית יצאה בשנים 1929-1937 בידי ר' קיטל ופ' קאלה, ונוסח הפנים שלה הוא על פי ל. במהדורת ב"ה האפֶּרְט אינו מיוסד על בדיקת כתבי-יד מרובים. נבדקו בעיקר ק, פ, ולעתים רחוקות כתבי-יד נוספים. ההערות הבאות שם בשם כתבי-יד מיוסדות על מהדורותיהם של קניקוט, דה-רוסי וגינצבורג. כגון:

עמי (יש' א, ג): ועמי MSS ca 30 - 30 כתבי-יד בקירוב; ועמי קְשֶׁתָיו (יש' ה, ח): שֶׁת β MSS mlt - הרבה כתבי-יד, וכן מ: קְשֶׁתָיו שְׁלֹמֹנו (יש' נג, ה): מִינו MSS pl + β - מ וכן הרבה כתבי-יד: שְׁלֹמֹנו לָכֵם (יר' יד, יד): לָכֵם MSS et nonn β - מ וכן כתבי-יד אחדים: לָכֵם בְּמַעֲשֵׂי (יר' מד, ח): מִשָּׁה MSS ca 50 - 50 כתבי-יד בקירוב: בְּמַעֲשֵׂה אֶחָת (יח' ו, ה): אֶחָר MSS Edd ca 30 - 30 כתבי-יד ודפוסים בקירוב: אֶחָר

70. במהדורת מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית בירושלים - נוסח הפנים הוא על פי א. ספר ישעיהו יצא לאור בשנים תשל"ה-תשנ"ג וספר ירמיהו בשנת תשנ"ו. במהדורה ארבעה אפֶּרְטים של חילופי נוסחאות. האפֶּרְט השלישי והאפֶּרְט הרביעי מוסרים מידע על חילופים בענייני האותיות, הניקוד, הטעמים והגעיות - על יסוד בדיקת כתבי-יד רבים.

הדפוסים

71. משנתפשטה מלאכת הדפוס בישראל (במאה ה"ז), נפסקה העתקת ספרי המקרא ביד, ומאז הם נדפסים. כך הדבר בעיקר באירופה; ואילו בתפוצות שלא היו בהן בתי דפוס משוכללים, המשיכו סופרים להעתיק את המקרא ביד עד תקופה מאוחרת. בתימן, למשל, הועתק המקרא בכתיבת יד עד אמצע המאה ה'.

מאז תקופת הדפוס מתפשטת האחדות בנוסח המקרא, ורוב הדפוסים אינם שונים הרבה זה מזה. בשינויים המעטים שבהם משתקפת לא השפעת האסכולות השונות שיצרו את הנוסח המקובל, אלא תוצאות העתקה של דפוס מדפוס קודם לו, הפשרה בין הנוסחאות השונים ובחירת הנוסח הטוב ביותר.

72. כדפוס המקובל נחשבת המהדורה השנייה של "המקראות הגדולות", ונציה רפ"ד-רפ"ו (1524-1525; מ; מהדורת תצלום: ירושלים תשל"ב, עם דברי מבוא של מ' גושן-גוטשטיין). המהדורה כוללת: ניקוד וטעמים, מסורה קטנה, מסורה גדולה, וכן מערכת של מסורה סופית (להלן, 1408); תרגום אונקלוס לתורה, תרגום יונתן לנביאים ופירושים. בהכנתה נעשתה עבודת עריכה מדובה: מיון כתבי-יד, בחירת הערות מסורה, בדיקתן ועריכתן. עורך המהדורה הוא יעקב בן חיים בן אדוניהו, וכתבי-היד שעמדו לרשותו היו כנראה מן המאה ה"ב ואילך. נוסח המהדורה, הן באשר להערות המסורה הן באשר לניקוד

ולטעמים, הוא טוב, אך אינו אחד: יש בו שרידים מרובים של תופעות עתיקות בצד תופעות מאוחרות מרובות. ובסך הכול – ערבוב ניכר של שיטות.

רוב מהדורות "המקראות הגדולות" הועתקו מדפוס זה. המקרא נדפס עוד אלפי פעמים, אך תיאור כל דפוסיו אינו מעניינו של חיבור זה. נסתפק בהזכרת כמה מהדורות של תנ"ך שלם הנפוצות גם כיום. ברוב המהדורות האלה נדפס התנ"ך כולו בכרך אחד בפורמט קטן.

מהדורות תנ"ך שלם

ספר תורה נביאים וכתובים, מדויק היטב על פי המסורה, הוגה בעיון נמרץ על ידי החכם המובהק מה' מאיר הלוי לעטעריס, וינה תר"ב ("תנ"ך לטריס") • עשרים וארבעה ספרי הקדש, מדויקים היטב על פי המסורה על פי דפוסים ראשונים עם חלופים והגהות מן כתבי יד עתיקים ותרומים ישנים, מאת דוד גינצבורג, לונדון 1920-1914 ("תנ"ך גינצבורג") • תורה נביאים וכתובים הוצאת ירושלים, מוגהים לפי המסורה עפ"י בן־אשר בידי מ"ד קאסוטו, ירושלים תשי"ג (תצלום מתוקן של תנ"ך גינצבורג) • תנ"ך קורן, מוגה בידי מ' מדן, ד' גולדשמידט וי"מ הברמן, ירושלים תשכ"ב • תורה נביאים וכתובים, מדויקים היטב על פי הניקוד והטעמים והמסורה של אהרן בן משה בן אשר בכתב יד לינגרד בידי אהרן דותן, הוצאת עדי, תל־אביב תשל"ג • מ' ברויאר, תורה נביאים וכתובים מוגהים על־פי כתר ארם צובה וכתבי־היד הקרובים לו, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ט • מ' ברויאר, תורה נביאים וכתובים מוגהים על פי הנוסח והמסורה של כתר ארם צובה וכתבי יד הקרובים לו, מהדורה חדשה, חורב, ירושלים תשנ"ז • כתר ירושלים: תנ"ך האוניברסיטה העברית בירושלים, תורה נביאים וכתובים על פי הנוסח והמסורה של כתר ארם צובה וכתבי־יד הקרובים לו בשיטת הרב מרדכי ברויאר, פיקוח מדעי: יוסף עופר, ירושלים תש"ס

ספרות

ח' רבין, הערך "מקרא, דפוסי המקרא", אנציקלופדיה מקראית, ה, עמ' 366-386 – סקירה כללית, ביבליוגרפיה • א"מ הברמן, "המקרא בכתבי־יד ובספרי דפוס", בתוך: ש"א ליונשטם וי' בלאו, אוצר לשון המקרא, א, ירושלים תשי"א, עמ' כא-לו • C. D. Ginsburg, *New Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible*, London 1897, pp. 779-976 • York 1966, pp. 779-976 – סקירה מפורטת על 24 דפוסים ראשונים של המקרא • L. Goldschmidt, *The Earliest Editions of the Hebrew Bible*, New York 1950, pp. 9-39 • C. D. Ginsburg, *Jacob ben Hayyim Ibn Adonijja's Introduction to the Rabbinic Bible*, London 1867, ²New York 1968 • י"ש פנקובר, יעקב בן חיים וצמיחת מהדורת המקראות הגדולות, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ב • מ' גלצר, "ספר הספרים – ממגילה למצחף ולדפוס", כתר ירושלים – תנ"ך האוניברסיטה העברית בירושלים: הארות לנוסח ולמלאכת הספר, ירושלים תשס"ב, עמ'

המסורה ותחומי העיסוק שלה

הקדמה

73. המסורה נדפסה בגיליונות רוב מהדורות "המקראות הגדולות", החל במהדורת ונציה רפ"ד-רפ"ו. במהדורת ב"ה נדפסה בגיליון מס"ק ל. במהדורת BHS נדפסה מס"ק ל (מעובדת) וכן מפתח למס"ג ל; מס"ג ל גופה יצאה לאור בספר מיוחד (למעלה, 298). בשנים האחרונות יצאו לאור מהדורות המביאות את הערות המסורה של א ושל ק. ז' פרנסדורף פרסם את הספר "מחברת המסרה הגדולה", שהוא מפתח למסורה של מ. כ"ד גינצבורג פרסם אוסף גדול של הערות מסורה, סדורות בסדר אלף-ביתי. שני הספרים האלה הם ספרי העזר העיקריים בבדיקת הערות המסורה. הערות מס"ג מ נכללו בעבודתו של פרנסדורף וכן אצל גינצבורג. אך גם הערות המזומנות בכתבי-יד, אפילו כאלו שלא נבדקו על ידי גינצבורג, לעתים קרובות אפשר למצוא בספרו, בגלל הכמות העצומה של החומר שאסף. את פרנסדורף נהוג לצטט בעיקר לפי העמוד שבספר, ואילו את גינצבורג (בשני החלקים הראשונים, שבהם עיקר החומר) נהוג לצטט לפי האות ומספר ההערה, שכן ההערות מסודרות בסדר אלף-ביתי, ובכל אות המניין מתחיל ממספר 1.

ספרות

ז' פרענסדארף, מחברת המסרה הגדולה, הנובר ולייפסיג תרל"ז; ניריורק 1968², עם הקדמה מאת ג' וייל - הערות מס"ג מ מסודרות בקבוצות (ותיבות כלליות, שמות פרטיים, מילות, שם הוי"ה וסוגים שונים של הערות), בעיקר בסדר אלף-ביתי, בלוויית דיונים וביירוים • C. D. Ginsburg, *The Massora*, 1-4, London 1880-1905 (דפוס צילום, ירושלים תשל"א; דפוס צילום עם מבוא מאת א' דותן [אנגלית], ניריורק 1975) - "המסורה", חיבור הכולל חומר עצום של הערות מסורה מכתבי-יד שונים. עיין עליו גם להלן, 158§§, 195.

74. הרשימה להלן כוללת מחקרים וספרים המתארים את המסורה מצדדים שונים. מחקרים רבים שפורסמו בשנים האחרונות מבוססים על הרצאות שנישאו בקונגרסים של הארגון הבין-לאומי לחקר המסורה (IOMS = The International Organization for Masoretic Studies). הארגון, שנוסד ב-1972, קיים עד שנת 2003 שבעדה-עשר קונגרסים, והוציא לאור סדרת פרסומים בשם *Masoretic Studies*.

תיאור המסורה ומחקרה

- C. D. Ginsburg, *Introduction to the Massoretico-Critical Edition of the Hebrew Bible*, E. Ehrentreu, *Untersuchungen über die* • "המבוא" – London 1897; 2New York 1966
- A. Sperber, "Problems of the Masora", *HUCA* 17 • *Massora*, Hannover 1925
- 910–842 עמ' 1967, ירושלים • "מ"צ סגל, מבוא המקרא, ד, ירושלים 1967, עמ' 293–394 (1942–1943)
- ב' קלאר, "מראשיתו של הדקדוק העברי", מחקרים ועיונים, תל-אביב תשי"ד, עמ' 7–1 • א"מ הברמן, "המקרא והקונקורדנציה", בתוך: ש"א ליונטס ו' בלאו, אוצר לשון המקרא, א, ירושלים תשי"ז, עמ' ג-מו • ר' גורדיס, "קדמותה של המסורה לאור ספרות חז"ל ומגילות ים המלח", תרביץ כז (תשי"ח), עמ' 469–444 • A. Dotan, "Masorah", *Encyclopaedia Judaica*, 16, pp. 1401–1482
- של המקרא, ירושלים תשל"ז • י' יבין, "מתורתם של בעלי המסורה", טקסטוס 6 (תשמ"א), עמ' א-כז • E. J. Revell, "The Reading Tradition as a Basis for Masoretic Notes", • 99–109 *Estudios Masoréticos (X Congreso de la IOMS)*, Madrid 1993, pp. 99–109
- "מפעלם של ראשונים: על דרכם של חכמי המסורה ועל מונחים ארמיים שטבעו", מחקרים בלשון המקרא, ירושלים תשנ"ה, עמ' 264–235 • ש' מורג, "המסורה הסברנית של לשון המקרא: הומוגניות והטרוגניות", פרקים 2 (תשכ"ט-תשל"ל), עמ' 144–105 (=מחקרים בלשון המקרא, ירושלים תשנ"ה, עמ' 305–265) • P. H. Kelley, D. S. Mynatt and T. G. Crawford, • *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia: Introduction and Annotated Glossary*, Cambridge 1998
- מבוא כללי, רשימת מונחי מסורה ורשימה ביבליוגרפית מקיפה

תיאור המסורה שבכתבי-היד העתיקים

- E. Fernández-Tejero and M. T. Ortega-Monasterio, "Las Masoras de A, C, y L en el libro de Joel", *Estudios Masoréticos (V congreso de la IOMS)*, Madrid 1983, pp. 205–242 • A. Dotan, "Masoretic Rubrics of Indicated Origin in Codex Leningrad (B 19_A)", *Masoretic Studies* 6 (1990), pp. 37–44 • E. Fernández-Tejero, "The Substantive according to the Masora of the Cairo Codex", *Estudios Masoréticos (X Congreso de la IOMS)*, Madrid 1993, pp. 53–61 • M. T. Ortega-Monasterio, "Some Aspects of the Masora of the Codices Or. 4445 and Aleppo", *Estudios Masoréticos (X Congreso de la IOMS)*, Madrid 1993, pp. 89–98 • E. Fernández-Tejero, "An Internal Analysis of the Masora Magna of the Cairo Codex", *Proceedings of the Eleventh Congress of IOMS*, Jerusalem 1994, pp. 25–31 • D. S. Mynatt, "Causes for the Masora Parva Errors in the Leningrad Codex B 19_A", *Proceedings of the Eleventh Congress of IOMS*, Jerusalem 1994, pp. 47–54 • M. T. Ortega-Monasterio, "Some let Cases in the Cairo Codex Prophets", *Proceedings of the Eleventh Congress of IOMS*, Jerusalem 1994, pp. 55–62 • S. Levin, "The Discrepancies between Moshe and Aharon Ben-Asher", *Masoretic Studies* 8 (1996), pp. 40–57

ספרי הכינוס והמחקר העתיקים החשובים ביותר

- מסכת סופרים, מהדורת י' מיללער, ליפסיה תרל"ח; מהדורת מ' היגער, נויארק תרצ"א, ירושלים תש"ל² (ולחל), 1708 • מנחם המאירי, קרית ספר, א-ב, איזמיר תרכ"ג, תרמ"א, ירושלים תשט"ז² (ולחל), 1828 • מאיר הלוי אבולעפיה, מסורת סייג לתורה, פירנצי 1750

תל-אביב תשכ"ט² (להלן, §181) • מנחם די לונזאנו, אור תורה, ויניציאה שע"ח (להלן, §183) • אליהו הלוי אשכנזי, מסורת המסורת (להלן, §192) • ידידיה שלמה נורצי, מנחת שי (להלן, §184)

שמה ותפקידה

75. המסורה היא מערכת ההוראות המשמשות לשמירה על צורת כתיבתו ונוסחו של המקרא. במקורות העתיקים נכתב השם גם: מסורת, מוסרה ועוד. אין הסכמה לגבי משמע השם וגזירתו. מקובל לפרשו מלשון "מסירה" – קבלתו של הנוסח והעברתו מדור לדור. יש שפירשוהו מלשון "מסר" – סימן. ז' בן-חיים פירשו מלשון "מסר" – ספר, מנה. צורת השם ארמית: מְסוּרָה(ה), או עברית: מוֹסֵר(ה), ונקראו בעלי המסורה בשם זה על שם שהיו מונים את אותיות המקרא, תיבותיו ופסוקיו.

ספרות

ז' בן-חיים, "מסורה ומסורת", לשוננו כא (תשי"ז), עמ' 283–292 [=במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 405–416]

76. קדושתו של המקרא ומקומו הנכבד בחיי ישראל – הן כשהוא לעצמו הן כיסוד לכל התורה שבעל פה, שדרשה תלי תלים של הלכות על כל תג שבו – חייבו שמירה מעולה על צורתו ונוסחו. לצורך השמירה הותקנו הוראות כלליות על דרך כתיבת המקרא, והוראות פרטיות לגבי תיבות ואותיות שעשוי להתעורר ספק בדבר דרך כתיבתן או שצורתן מיוחדת מאיזו בחינה. מערכת זו של הוראות היא המסורה.

ואכן, בחינה של מידת השתמרותו של נוסח המקרא לכל פרטיו ודקדוקיו, מעלה שבעיקרו הוא דומה בכתבי-היד העתיקים ביותר ובדפוסים המאוחרים ביותר, וההבדלים בין אלו ובין אלו רובם ככולם רק בעניינים לא עיקריים: כתיבה מלאה או חסרה, פרטים זעירים בניקוד ובהטעמה, געיות. לא כן הדבר במקורות אחרים בספרותנו – המשנה, המדרש, התלמודים וכיו"ב – שבהם נוסח כתב-יד עתיק שונה מנוסח הדפוס הנהוג היום כמעט בכל דיבור ודיבור, והשינויים הם בחלקי משפטים, במילים שונות, במבנה משפטים שונה, בהשמטות ובתוספות. אם נשווה את מידת ההשתמרות המפליאה של המקרא למצב ההשתמרות של יצירות אלו, נכיר בתוצאות פעולתה המבורכת של המסורה, שהיא הגורם להשתמרות נוסח המקרא בעיקרו כמו שהוא, וצורתו בימינו קרובה ביותר לצורתו בתקופת בעלי המסורה.

77. מפעלים דומים לשמירת נוסחם של טקסטים קלסיים או מקודשים היו גם בספרויות אחרות. כך, למשל, זכתה הספרות הקלסית היוונית, בייחוד השירה, לחקר מתמיד של פילולוגים, שהגיע לשיאו באסכולה האלכסנדרינית (המאות הג'–הב' לפני הספירה). חקר זה, שתכליתו הייתה קביעת הנוסח המקורי של החיבורים, הושתת בעיקר על בחירת

כתב־יד והשוואתם ועל הוספת הערות טקסטואליות בגיליון כתב־היד בדבר כפל, ייתור, חיסור, מקומות ראויים לבדיקה וכיו"ב. תוצאתו הייתה ביקורת הנוסח ובידורו, ובכך הוא מקביל לשלב הקודם למסורה העברית של המקרא.

78.

דמיון מרובה יותר למסורת המקרא שלנו מצוי במסורה הסורית למקרא ולאונגליונים. בגיליונות כתב־היד של ספרים אלו נרשמו שינויי נוסח וכן הערות לתיבות שבטקסט, בעיקר בדבר דרך הגיית עיצוריהן ותנועותיהן ודרך הטעמתן. מסורה זו שונה מן המסורה העברית למקרא בהערותיה שהן בעיקר הוראות לקריאת הטקסט בלבד, ואינה דנה גם בדרך כתיבתו, כמסורה העברית. אבל גם בתחום הוראות הקריאה דלה היא הרבה מן המסורה העברית: אין היא אלא מתארת תיבות מסוימות, ולא הגיעה כלל לשלב של המניין (עיי' להלן, 123§), שהוא הדרגה המשוכללת, האופיינית למסורה העברית.

ספרות

ח' ברובנדר, כתבי יד השמהא הסוריים: נתוח טיפולוגי השואתי, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ו

כתיבת המקרא

79.

דברים מרובים השייכים לשיטת כתיבת המקרא נתקדשו ונקבעו בהלכה, הן עניינים כלליים, כגון חומר הכתיבה, מידת הגיליון וצורת הכתב, הן עניינים פרטיים, כגון סימנים מיוחדים, צורתן של אותיות מסוימות וכדומה. עניינים אלה משמשים נושא להלכות כתיבת ספר תורה, אך הם גם מגוון עניינה של המסורה.

הלכות כתיבת המקרא נקבעו תחילה לגבי מגילות, שהרי עד סוף תקופת התלמוד זו הייתה הצורה המקובלת לכתיבת ספר (למעלה, 1§). הלכות מרובות כבר מצויות בספרות התלמודית, והן נתגבשו במסכת קטנה הקרויה "מסכת סופרים", שנערכה כנראה במאה ה' (להלן, 170§). הרבה מן ההלכות הנוגעות לכתיבת המגילות נהגו גם בכתיבת המצחפים. לפיכך תחילתה של המסורה היא בהלכות כתיבת ספר תורה.

הלכות ספר תורה

80.

הלכות אלו דנות בדרך כתיבת המקרא בעיקר מן הבחינות הבאות: (א) חומר הכתיבה: העור והכנת הקלף והדיו; מי רשאי לכתוב; הצורך בכתיבה לפי טקסט כתוב ובכתיבה לשמה. (ב) מידות הכתב: מידות היריעות ודרך חיבורן, גודל הדפים, הצורך בשרטוט השורות, רוחבן, הרווחים בין הדפים, בין השיטים, בין התיבות ובין האותיות, גודל הכתב וצורת האותיות. (ג) תיקון טעויות כתיבה, דיני כתיבת שמות ה', קדושתם ואיסור מחיקתם, כיצד לתקן טעות שנפלה בהם, ואיזהו שם קדוש. (ד) החזקת הספר וכיבודו, דין

ספר שנקרע או בלה, שנמחקו בו אותיות או תיבות. (ה) הקריאה בספר תורה בבית הכנסת: מניין הקרואים, קטעי הקריאה, ימי הקריאה.

הלכות אלו בפרטיותן נתגבשו למסכת דינים, שרובם נוהג בכתובת ספרי תורה לשימוש בית הכנסת עד היום. כמו לגבי ענפים אחרים של ההלכה התלמודית (אם כי במידה פחותה), התפתח גם ענף זה במשך הדורות: ההלכות נתפרשו, שאלות ותשובות דנות בהן, מקומן ברמב"ם וב"שולחן ערוך", ונתחברו ספרים עיוניים ומעשיים המפרטים אותן.

81.

הלכות ספר תורה נאמרו לגבי המגילות ששימשו לצרכים שבקדושה (למעלה, 188–4), ובהן אסור לסמן הערות מסורה, ניקוד וטעמים, שכן ההלכה אוסרת על סימון כלשהו בספר תורה, שבכך הוא נפסל. סימנים אלו מותר לסמן רק בספרים שנועדו לשימוש חילוני. משנכתבו מגילות, וכן מצחפים, לשימוש חילוני, אפשר היה לסמן בהם סימנים אלו; ואכן נמצאו בגניזה קטעי מגילות קדומים למדי, ובהם סימני ניקוד, טעמים ומסורה. מגילות אלו, וכן המצחפים הקדומים, שנוקדו, הוטעמו ומוסרו בקפדנות, עדיין נוהגות בהם הרבה מהלכות ספר תורה: הם נכתבו על קלף, בשרטוט; הרווחים בין הדפים, השיטים (השורות), התיבות והאותיות, צורת האותיות וגודלן, שיטות התיקון – הכול נוהג בהם כבספר תורה. אך במשך הדורות קבעו להם ספרי החול, המצחפים, סוג לעצמו, והם נוהגים פחות ופחות לפי הלכות ספר תורה, עד שבתקופה מאוחרת נכתבים ספרים על נייר, ועם המצאת הדפוס הם נדפסים, וספר תורה הכתוב על קלף ומצחף נעשים שני סוגים נפרדים. להלן מתוארים עיקרי הדברים שנקבעו להלכה בכתובת מגילות, ורובם נוהגים גם במצחפים.

ספרות

L. Blau, *Studien zur althebräischen Buchwesu*, Strassburg 1902 • א"נ אדלר, גנזי מצרים: הלכות ספר תורה לר' יהודה אלברגילוני, אוקספורד 1897

תגים

82.

אחד הדברים המיוחדים לספרי תורה, שלא המשיכו לנהוג בהם במצחפים, הוא התגים. אלו הם קווים דקים מעל לאותיות, מעין קישוט, "כתרי אותיות", הנקראים גם "זיונים", "זייג". בדרך כלל הם באים רק על האותיות שעטנז גץ, שלושה קווים ועירים על כל אות. התגים כבר נזכרים בתלמוד הבבלי: "אמר רבא. שבעה אותיות צריכות שלשה זיונים, ואלו הן: שעטנז ג"ץ" (מנחות כט ע"ב). ברשימות מסורה ובספר מיוחד הנקרא "ספר תגים", נמסר על אותיות מסוימות במקומות שונים בתורה שיש להן מספר תגים שונה או שצורתן מיוחדת, כגון: "שבעה אלפי' בתור' דאית להון שבע תאגין, ואילו הן [...]". בספרי התורה הנכתבים היום מסומנים בדרך כלל רק תגי שעטנז ג"ץ, אך לא התגים המיוחדים הנזכרים. יש גם ספרי תורה, בעיקר מארצות המזרח, שאין בהם תגים כלל. התגים אינם מסומנים במצחפים, פרט ליוצאים אחדים מן הכלל.

ספרות

ספר תגין, עם מדרש קצר מכונה לר' עקיבא על התגין ואותיות קטנות וגדולות, נעתק בידי דב גולדברג, יצא לאור על ידי י"ל ברגיס, פריס תרכ"ץ

סדר הספרים

83.

סדרם של ספרי התורה ונביאים ראשונים קבוע מקדמת דנא, אך סדרם של נביאים אחרונים וכתובים לא היה קבוע. הסדר המקובל היום הוא לפי מה שנקבע בדפוסים המקרא הראשונים, אבל בתלמוד הבבלי נמסר סדר שונה: "ת"ר [=תנו רבנן]. סדרן של נביאים: יהושע ושופתים, שמואל ומלכים, ירמיה ויחזקאל, ישעיה ושנים עשר" (בבא-בטרא יד ע"ב). סדר זה של נביאים אחרונים מצוי בכתבי-יד מרובים, בעיקר אשכנזיים; אבל בכתבי-יד מן המזרח – כגון א, ל, ק – וכן בכתבי-יד ספרדיים ואיטלקיים, הסדר הוא כמקובל היום, וישעיה קודם לירמיה. על הכתובים נאמר שם: "סידרן של כתובים: רות וספר תהלים ואיוב ומשלי, קהלת שיר השירים וקינוט [=איכה], דניאל ומגילת אסתר, עזרא ודברי הימים". זה הוא הסדר שהיה מקובל בבבל, לפי הנאמר ב"ספר החילופים" שבין ב"א וב"נ (להלן, 175§), עמ' מא; ואכן, מצויים בכתבי-יד בבליים אחדים, שאמנם אינם מחזיקים את כל הכתובים, אך סדר הספרים שנשתמרו בהם מתאים לסדר זה. לפי הנאמר ב"חילופים", שם, הסדר שהיה נהוג בארץ-ישראל הוא: דברי הימים, תהלים, איוב, משלי, רות, שיר-השירים, קהלת, איכה, אסתר, דניאל, עזרא, וזה הסדר שאנו מוצאים בכתבי-היד העתיקים, כגון א, ל, ש¹. הסדר המקובל היום הוא לפי המצוי בכתבי-יד אשכנזיים ובדפוסים, ובו דברי הימים בסוף הכתובים, כנאמר בתלמוד וכסדר שבבבל, משלי קודם לאיוב, וסדר חמש המגילות הוא לפי סדר מועדי קריאתן בבית הכנסת.

במסורה ובכתבי-היד, שמואל ומלכים ודברי הימים כל אחד מהם הוא ספר אחד, ואינו נחלק לשניים; אף עזרא ונחמיה הם ספר אחד. תהלים נחשב לספר אחד, אך הוא נחלק לחמש "מגילות" (להלן, 84§).

בין ספר לספר בתורה יש להניח רווח פנוי כשיעור ארבע שיטים (שורות). גם בשאר המקרא יש להניח רווח בין ספר לספר, אך שיעורו לא נקבע.

חלוקת ספרי תרי"ע-עשר ותהלים

84.

בספר תרי"ע-עשר בא בכתבי-היד רווח של שלוש שורות בין נביא לנביא משנים-עשר הנביאים שנבואותיהם נכללו בספר, כנאמר בתלמוד הבבלי (בבא-בטרא יג ע"ב). יש מסורת ולפיה ספר תהלים מחולק לחמישה ספרים, הקרויים גם "מגילות": מגילת אשרי האיש (פרק א); מגילת כאיל תערג (מב); מגילת אך טוב (עג); מגילת תפלה למשה (צ); מגילת יאמרו (קו). חלוקה זו מתוארת ב"ספר החילופים" בין ב"א לב"נ (להלן, 175§).

ברוב כתבי־היד העתיקים – כגון א, ל – חלוקה זו אינה נזכרת במפורש, אבל בין כל מגילה בספר תהלים לחברתה הושאר רווח גדול יותר מזה שהושאר בין המזמורים. חלוקה זו של ספר תהלים משתקפת כבר בספרות המדרש, כגון: "חמש פעמים דוד מקים לקב"ה בספר הראשון שבתהלים" (בראשית רבה עה, א).

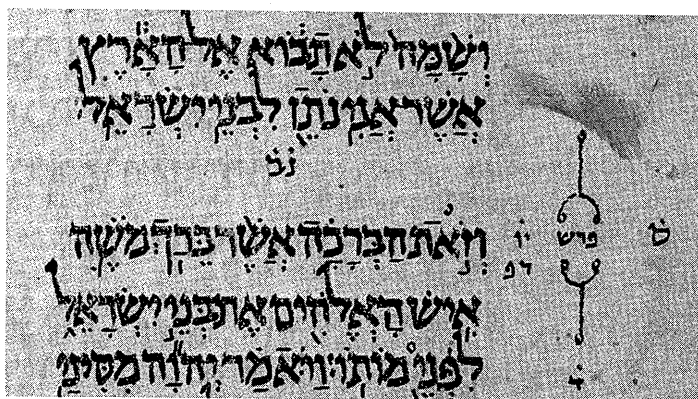
ספרות

מ' הרו, "ארבע הברכות וחמשת ה'ספרים' שבספר תהלים", דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ח 11 (תשמ"ט), עמ' 1–32.

החלוקה לסדרים ולפרשות

85.

התורה נחלקת שתי חלוקות לצורך קריאתה בבית הכנסת בשבתות. בארץ־ישראל נהגו לסיים את קריאתה בשלוש או שלוש וחצי שנים, וחילוקה ל־154 או ל־167 חלקים, הנקראים "סדרים". החלוקה לסדרים כבר נזכרת בספרות התלמודית. לעתים נזכרת בה גם פתיחת סדר במקום שבנוסח המסורה אין שם תחילת סדר, כגון: "ר' חנניה בר רב אחא אול לחד אתר [=הלך למקום אחד], אשכח הדין פיסוקא [=מצא שהפסוק הזה] ראש סדר 'הנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו' (וי' ב, י)" (ויקרא רבה ג, ו; מהד' מרגליות, עמ' סט). יש הרבה שינויים במספר הסדרים בכתבי־היד השונים. התחלת כל סדר מסומנת בכתבי־היד על ידי האות ס, ועליה סימן, כגון: ס, ס. אות זו נכתבת בגליון. בבבל נהגו לסיים את הקריאה בשנה אחת, וחילקו את התורה ל־53 חלקים, הנקראים "פרשות". בתקופה מאוחרת נוספה פרשה (פרשת "וילך"), ומספר הפרשות היום 54.

סימן הסדר וסימן לפרשת השבוע "וזאת הברכה". כתר ארם צובה (דב' לג, א)

בכתב־היד התחלת הפרשה מסומנת על ידי התיבה "פרש", הנכתבת בגיליון, ועל פי רוב מובלטת על ידי עיטור. בדפוסים מסומנת התחלת הפרשה על ידי רווח, כותרת או סימון אחר. עתים על ידי חזרה משולשת על האותיות: פ פ פ או ס ס ס, לפי מהות הפסקה שבה מתחילה הפרשה, אם פתוחה היא או סתומה (להלן, §87).

86.

החלוקה לפרשות נהוגה עד היום, והיא משמשת יסוד לחלוקת התורה (ואף לקביעת תאריך) בכל הספרות הרבנית. סימון הפרשות נהוג גם בכתב־יד ארץ־ישראליים, אפילו הקדומים ביותר. סימון החלוקה לסדרים נשתמר זמן רב אחרי שגבר מנהג בבל בישראל ונהגו בכל התפוצות לקרוא את התורה בשנה אחת, והוא מצוי ברוב כתב־היד, אפילו הבבליים, עד תקופת הדפוס.

בכתב־היד גם ספרי הנביאים והכתובים נחלקים לסדרים, אבל משמעות חלוקה זו אינה ברורה. בכתב־יד מרובים מונה המסורה את מספר הסדרים בסופי הספרים או בסופי התורה או הנביאים והכתובים ומפרטת אותם.

ספרות

י' יואל, "כתר משנת ה' אלפים ועשרים לב"ע [=לבריאת העולם]", קרית ספר לח (תשכ"ג), עמ' 122-132 • J. Heinemann, "The Triennial Lectionary Cycle", *JJS* 19 (1968), pp. 41-48 • N. Fried, "List of Sedarim for Numbers", *Textus* 7 (1969), pp. 103-113 • מ' בן־ישר, חלוקת הסדרים בספרי הנ"ד, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר־אילן, רמת־גן תשל"ו • י' היינמן "המחזור ה'תלת־שנתי' ולוח השנה", עיוני תפילה, בעריכת א' שנאן, ירושלים תשמ"א, עמ' 109-103 • י' עופר, "סדרי נביאים וכתובים", תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 155-189 • א' ארנד, "הסימנים של מנייני הפסוקים שבפרשות התורה", ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 157-172 • ש' נאה, "סדרי קריאת התורה בארץ ישראל: עיון מחודש", תרביץ סז (תשנ"ח), עמ' 167-187

החלוקה לפסקות ולפסוקים

87.

פסקות, הנקראות גם "פרשיות", הן השארית רווח בכתובה כדי שלוש אותיות לפחות, והן משמשות להפריד בין עניין לעניין. יש שני סוגי פסקות: פתוחות, שבהן יש לכתוב את התיבה הבאה בתחילת השורה הבאה; סתומות, שבהן אפשר לכתוב את התיבה הבאה באותה שורה, לאחר רווח מסוים, או לכתבה בשורה הבאה, לאחר זיח מסוים. צורת הפרשיות מודגמת בתרשים שלהלן:

סתומה	פתוחה	
xxxxxxxxxxxxxxxx	xxxxxxxxxxxxxxxx	הטקסט מסתיים קרוב לראש שורה
xxxxxxxx xxxx	xxxx	
xxxxxxxxxxxxxxxx	xxxxxxxxxxxxxxxx	

xxxxxxxxxxxxxxxx

xxxxxxxxxxxxxxxx

xxxxxxxxxxxxx

xxxxxxxxxxxxxxxx

xxxxxxxxxxxxxxxx

xxxxxxxxxxxxxxxx

..... שורה ריקה.....

xxxxxxxxxxxxxxxx

המקטט מסתיים בסוף שורה או
קרוב לסוף שורה

דרך זו של כתיבת הפסקות היא לפי הרמב"ם, אך יש גם דעות אחרות. במסורה נזכר סוג שלישי של פסקות, "פסקה סדורה", אך מהותה ושיטת סימונה אינן ידועות. סוג הפסקות, מקומן ומספרן, קבועים במסורה. בכתב־יד מרובים של מקרא נמסר בסוף כל ספר מספר הפסקות הפתוחות והסתומות שבו. יש גם כתב־יד וקטעי גניזה שבהם רשימות של פסקות פתוחות וסתומות, כגון זו שפרסם כ"ד גינצבורג כנספח א ב"מבוא" שלו (למעלה, 748). הרמב"ם, בהלכות ספר תורה, מוסר רשימת הפסקות הפתוחות והסתומות שבתורה לפי כתב־היד של בן־אשר (א?). כתב־היד הקדומים מסתפקים בסימון הפסקות על ידי השארת הרווח המתאים, ואילו כתב־יד מאוחרים ודפוסים רבים מוסיפים אות, פ (פתוחה) או ס (סתומה), ליתר סימון או במקום של תיקון. בכתב־יד ובדפוסים רבים השתבש סימון הפסקות.

סימון הפסקות הוא עתיק, והוא נזכר כבר במדרשי ההלכה (המאה הג' לספירה), כגון: "וכי מה היו הפסקות משמשות. ליתן רווח למשה להיתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין" (ספרא, וי' א, א; מהדורת פינקלשטיין, עמ' [ו]); "ואם [וי' א, י; פסקה סתומה], הרי זה מוסף על העניין הראשון. ולמה הופסק. ליתן רווח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין" (ספרא, מהדורת פינקלשטיין, עמ' [כז]); "כתב לפרשה סתומה פתוחה, לפתוחה סתומה [...] הרי אלו ייגנוז" (ספרי דברים, לו).

הפרדה בין ענין לענין על ידי השארת רווחים במידות שונות נהוגה במגילות מדבר יהודה, גם אלו שאינן מקראיות. מבין מגילות המקרא שנמצאו, במגילת תרי־עשר (Mur XII), חלק ניכר, ואפשר אף הרוב, של הרווחים מתאים לפסקות שבנוסח המסורה; ואילו במגילת ישעיהו א, למשל, סימון הפסקות שונה במידה ניכרת מזה שבנוסח המקובל. חלוקת הפרקים הנהוגה כיום אינה נוהגת בכתב־היד הקדומים. היא הותקנה במאה ה"ג לצורך התרגום הרומי (הוֹלֶקְטָה), ומשם חדרה בהדרגה אל דפוס המקרא.

ספרות

- Ch. Perrot, "Petuhot et Setumot, Étude sur les alinéas du Pentateuque", *RB* 76 (1969), pp. 50–91 – ניתוח מקיף של הפסקות הפתוחות והסתומות בתורה •
F. Langlamet, "Les divisions massorétiques du livre de Samuel", *RB* 91 (1984), pp. 481–519 – ניתוח מקיף של הפסקות בספר שמואל בכתב־היד א, ל, ק •
I. Yeivin, "The Division into Sections in the Book of Psalms", *Textus* 7 (1969), pp. 76–102 •
י' מאורי, "מסורת הפסקאות בכתבי יד עבריים קדומים", טקסטוס י (תשמ"ב), עמ' א–ג •
י' עופר, "מענייני המסורה – סימון הפרשיות", מגדים ב (תשמ"ז), עמ' 91–104 •
י' עופר, "פרשיות 'ספר התמיד' מברצלונה", מגדים ד (תשמ"ח), עמ' 67–74 •
J. S. Penkower, "The Chapter Divisions in the Book of Psalms", *RB* 76 (1969), pp. 50–91

the 1525 Rabbinic Bible", VT 48 (1998), pp. 350–374 • J. S. Penkower, "Verse Divisions in the Hebrew Bible", VT 50 (2000), pp. 379–393

88.

החלוקה לפסוקים מאוחרת מן החלוקה לפסוקות, אך נראה שכבר בתקופת התלמוד נחלק המקרא לפסוקים, כי יש הלכות המיוסדות על חלוקה זו, כגון ההלכה שבבית הכנסת יש לקרוא פסוק אחד ואחר כך לקרוא תרגומו, או ההלכות הקובעות את הגודל המינימלי של הקטע הנקרא או של ההפטרות. בתלמוד נשתמרו מחלוקות אחדות בדבר חלוקתם של פסוקים מסוימים, שבני בבל נהגו בהם חלוקה שונה מבני ארץ-ישראל. בספרות המסורה שאחר התלמוד, הפסוק הוא אחד הנושאים העיקריים שהערות המסורה דנות בהם, והמסורה מתחשבת במניינה בראש הפסוק, אמצעו וסופו, כמה פעמים תיבה מסוימת נמצאת בפסוק, וכדומה.

סימון פסוקים אינו נהוג במגילות מדבר יהודה. בכתבי-יד עתיקים מעטים מסומנים ראשי הפסוקים או סופיהם בעיגול. ברוב כתבי-יד באות בסוף הפסוק נקודתיים, כמקובל היום. בכתבי-יד עתיקים אחדים – כגון א, ב, ש¹ – הנקודתיים אינם מסומנות בקביעות; ובאחרים, כגון ל²⁰, אין נקודתיים כלל (להלן, 2368). במקרים אלו הסתפק הסופר בסימון הטעם סילוק, ובו היה די, לדעתו, לציין את סוף הפסוק.

פסקה באמצע פסוק

89.

כנזכר, החלוקה לפסוקות קדמה לחלוקה לפסוקים. חלוקות אלו לא תמיד מתחשבות זו בזו, ולעתים הפסוק אינו מסתיים במקום שמסתיימת פסקה. על ידי כך נוצרת "פסקה באמצע פסוק", והמסורה מעירה על כך (כגון דה"ט-בער, סעיף 67).

ספרות

א' אור, "פיסקא באמצע פסוק מהו", ספר אורבך – מאמרים בחקר התנ"ך (פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל א), בעריכת א' בירם, ירושלים תשט"ו, עמ' 31–42 • פ' סנדלר, "לחקר 'הפסקא באמצע הפסוק'", ספר נייגר (פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל ז), בעריכת א' בירם ואחרים, ירושלים תשי"ט, עמ' 222–249 • S. Talmon, "Pisqah Be'emsha" • Pasuq and 11QPs^a", *Textus* 5 (1966), pp. 11–21 • כשר, "פיסקא באמצע פסוק" בויקתה לחלוקת המקרא לפסוקים לאור כתבי-יד עבריים לספר שמואל", טקסטוס יב (תשמ"ה), עמ' לב-נה

דפים ושיטים

90.

מהדרים להתחיל כל דף בספר תורה בתיבה כלשהי הפותחת באות ו (רמז לדבר: "ווי העמודים", שמ' כו, י ועוד), חוץ משישה דפים שיש להתחילם בתיבות מסוימות הפותחות באותיות ב"ה שמ"י (דה"ט-בער, סעיף 66): בראשית (בר' א, א), יהודה (בר' מט, ח), הבאים (שמ' יד, כח), שמר (שמ' לר, יא), מה טבו (במ' כד, ה), ואעידה (דב' לא, כח).

ביחס לאחדות מהן אין הסכמה מלאה בין בעלי המסורה. תיבת הבאים שלפני שירת הים ותיבת ואעידה שלפני שירת האזינו באות בכ"י א בראש עמוד (על הבאים ראה י' פנקובר, נוסח התורה בכתר ארם-צובה – עדות חדשה, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 32). התחלה בראש עמוד בשאר אותיות ב"ה שמ"ו אינה נוהגת במצחפים בדרך כלל.

91.

נקבעה הצורה שיש לכתוב בה את השירות שבתורה. שירת הים (שמ' טו) נכתבת אריח על גבי לבנה ולבנה על גבי אריח, כך:

xxxxx	xxxxxxxxxxxxxxxxx	xxxxx
xxxxxxxxxxxxxxxxx	xxxxxxxxxxxxxxxxx	
xxxxx	xxxxxxxxxxxxxxxxx	xxxxx
xxxxxxxxxxxxxxxxx	xxxxxxxxxxxxxxxxx	

לעומת זאת, שירת האזינו (דב' לב) נכתבת לבנה על גבי לבנה ואריח על גבי אריח

כך:

xxxxxxxxxxxxx	xxxxxxxxxxxxx
xxxxxxxxxxxxx	xxxxxxxxx
xxxxxxxxxxxxx	xxxxxxxxxxxxx

עניין זה כבר נזכר בתלמוד הבבלי (מגילה טז ע"ב). כמו כן נקבעו ראשי כל שורותיהן של שירות אלו וכן ראשי שורות אחדות לפניהן ולאחריהן. במצחפים העתיקים נהגו ברובם של עניינים אלו כמו שנהגו בספרי תורה. מועטים מאלו הם הכללים שנקבעו לכתובת שאר השירות והרשימות שבמקרא, כגון: שירת דוד (שמ"ב כב), רשימת מלכי כנען שכבשם יהושע (יהו' יב), עשרת בני המן (אס' ט), הערים שחילק להן דוד את השלל (שמ"א ל) ועוד; וכן לכתובת ספרי השירה שבמקרא (ספרי אמ"ת).

ספרות

מ' גושן-גוטשטיין, "האותנטיות של כתר חלב", מחקרים בכתר ארם-צובה, כתבי מופעל המקרא של האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ך, עמ' כא-לז • מ' ברויאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ה, עמ' 149-189

92.

בכתיבת ספר תורה נקבעה המידה הרצויה לרוחב השורה, והיא כדי כתיבת שלוש תיבות בנות עשר אותיות, כנאמר בתלמוד הבבלי (מנחות ל ע"א) לגבי מספר הדפים ביריעה, שאם הוא מועט מדי הדפים רחבים ואם הוא מרובה הדפים צרים: "ת"ר [=תנו רבנן]. עושה אדם יריעה מבת שלש דפין ועד בת שמנה דפין. פחות מיכן ויתר על כן לא יעשה. ולא ירבה בדפין מפני שנראה אגרת. ולא ימעט בדפין מפני שעניו משוטטות. אלא כגון 'למשפחותיכם' ג' פעמים". עניינים אלה אינם נוהגים במצחפים.

המקומות הנקודים

93.

בחמישה-עשר מקומות במקרא – עשרה בתורה, ארבעה בנביאים ואחד בכתובים – מסומנות נקודות מעל אותיות מסוימות. נקודות אלו אינן שייכות למערכת הניקוד והטעמים, והן מסומנות גם בספרי תורה. התנאים כבר הזכירו את הנקודות ודרשו עליהן, והן מסומנות גם בנוסח הסברני וגם בנוסח הבבלי של המקרא. נוסף לאלו נזכרות במסורה הבבליה נקודות מעל אותיות במקומות נוספים, אך ביחס להן נמסר על מחלוקת לא בלבד בין המסורה הבבליה לטברנית, אלא על פי רוב נחלקו עליהן גם אסכולות שונות במסורה הבבליה גופה.

ברובם ככולם של המקומות, הנקודות מסומנות מעל לתיבה. עתים מסומנת נקודה על אות אחת, עתים על אותיות אחדות ועתים על כל אותיות התיבה. והרי מקומות אלו (או"א, רשימה 96; דה"ט בער, סעיף 58):

בתורה: וּבִינְיָן (בר' טז, ה) – נקוד על י
אֱלֹהֵי (בר' יח, ט) – נקוד על א י ו
וּבְקֻמָּה (בר' יט, לג) – נקוד על ו
וַיִּשְׁקָהוּ (בר' לג, ד) – נקוד על כל התיבה
אֶת (בר' לו, יב) – נקוד על כל התיבה
וְאֶהְרֵן (במ' ג, לט) – נקוד על כל התיבה
רַחֲקָה (במ' ט, י) – נקוד על ה
אֲשֶׁר (במ' כא, ל) – נקוד על ר
וְעֶשְׂרֹן (במ' כט, טו) – נקוד על ו
לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד (דב' כח) – נקוד על שתי התיבות הראשונות ואות ע
שבתִיבה השלישית

בנביאים: יָצָא (שמ"ב יט, כ; נ"א: יָצָא) – נקוד על כל התיבה או על שתיים משלוש אותיותיה

הָמָּה (יש' מד, ט) – נקוד על כל התיבה
הַיְיָכָל (יח' מא, כ) – נקוד על כל התיבה
מִהֶקְצֵעוֹת (יח' מז, כב) – נקוד על כל התיבה
בכתובים: לֹלֵא (תה' כז, יג) – כולה נקודה מלמעלה ומלמטה, פרט לו' שנקודה רק מלמעלה.

94.

הסברים רבים ניתנו לתפקידן של הנקודות: (א) סימן שיש למחוק את האותיות או התיבות הנקודות. לתפקיד מחיקה משמשות נקודות בכתב־יד עתיקים ובמגילות מדבר יהודה. במגילות אלו עתים הן נכתבות רק מעל לאות או לתיבה הנמחקת, ועתים מעליה ומתחתיה; (ב) הבעת ספק ביחס לנוסח. הסבר זה דומה למה שאמרו חז"ל על הנקודות: "וי"א [ויש אומרים]: למה נקוד, אלא כך אמר עזרא: אם יבא אליהו ויאמר לי: מפני מה כתבת כך,

אומר אני לו: כבר נקדתי עליהן; ואם אומר לי: יפה כתבת, אעבור נקודה מעליהן" (אבות דרבי נתן, נוסח א, לד; ועוד); (ג) סימן לביאורים מדרשיים, כגון: "ותשקין את אביהן יין [ולא ידע בשכבה ובקומה] (בר' יט, לג). נקוד עליו. שבשכבה לא ידע אבל בקומה ידע" (בראשית רבה נא, י).

במקומות אחדים אפשר אמנם לראות את האות או את התיבה כמיותרת, ולפעמים היא חסרה בתרגום מן התרגומים, כגון: אשר – בנוסח השומרוני ובשבעים: **אש**; וישקו – חסרה בשבעים. במקומות אחרים התיבה אינה נראית מיותרת, ומסתבר שנרמז לביאור מדרשי, כגון דב' כט, כח; ואילו מקומות אחרים שום הסבר מן הנוכחים אינו יפה להם, כגון במקום שנקודה אם קריאה, ועשרון, או תיבת את. גם אין ברור משום מה לא סומנו בנקודות מאות אותיות ותיבות במקרא שנוסחן מעורר ספק או שנדרש עליהן; ולהפך, אם סומנו האותיות או התיבות בנקודות בגלל ספק בנוסחן, מדוע לא ננקטה שיטת כתיב-קרי? ברוב המקומות שחז"ל מזכירים בהם את הנקודות (כגון ספרי במדבר, בהעלותך, סט [מהדורת הורוויץ, עמ' 64]), הם מבארים אותן על דרך המדרש, ומסתבר שכבר בתקופתם לא היה ידוע פשט השימוש בנקודות. דרך משל: "ויאמרו אליו אלף יוד וזו נקודה. למד אינו נקוד. אמ' ר' שמעון בן אלעזר. בכל מקום שאת מוצא כתב רבה על הנקודה את דורש את הכתב. נקודה רבה על הכתב, את דורש את הנקודה. כאן, שהנקודה רבה על הכתב, את דורש את הנקודה. איז אברהם" (בראשית רבה מח, יז).

אחת התיבות הנקודות באה בישיבה: **המה**; נוסח מגילת ישעיהו א: ועדיהמה^{המה}, היינו: התיבה הנקודה בנוסח המסורה היא תלויה במגילה, ולפי דעת קוטשר, נוספה בידי סופר המגילה על פי טופס אחר.

ספרות

R. Butin, *The Ten Negudoth of the Torah*, Baltimore 1906 (מהדורה שנייה עם מבוא מאת ש' טלמון, ניוירוק 1969) • ש' ליברמן, "סימניות במקרא: ב. עשרה מקומות הנקודים בתורה", יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 182–184 • א' שנאן, "עשר נקודות בתורה", דרשות חז"ל על המלים המנוקדות מעליהן", המקרא בראי מפרשיו: ספר זכרון לשרה קמין, בעריכת ש' יפת, ירושלים תשנ"ד, עמ' 198–214 • J. Ofer, "A Masoretic List of Babylonian Origin of Dotted Words in the Pentateuch", *Masoretic Studies* 8 (1996), pp. 71–85

נו"ן הפוכה

בשני מקומות במקרא בא תשע פעמים סימן שצורתו כנו"ן הפוכה, והוא נקרא במקורות "נו"ן מנוזרת", "נקוד", "סימניות", "שיפור" ועוד. במדבר י, לה-לו, בא סימן אחד בתחילת פסוק "ויהי בנסוע הארון" וסימן שני בסיומה. על כך נאמר: "ויהי בנסוע הארון" נקוד עליו מלמעלה ומלמטה מפני שלא היה זה מקומו. רבי אומר: מפני שהוא ספר בעצמו" (ספרי במדבר פסקה פד). המקום השני הוא בספר תהלים (קז, כג-כח, מ), ושם בא

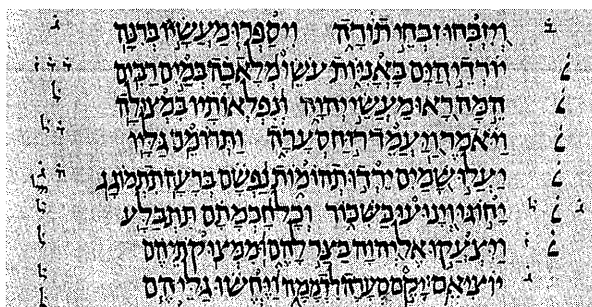
הסימן שבע פעמים (לפני כל פסוק). כתב־היד והדפוסים, וכן כתב־יד בבליים, מסכימים בדבר סימון זה בתורה, אך אין הסכמה כזו בדבר הסימנים שבתהלים. הרבה כתב־יד טברניים אינם מסמנים שם את הנו"נים כלל, וכמה כתב־יד אינם מתאימים בפסוקים המסומנים, כגון ל, שבו הן מסומנות בפסוקים כא-כו, מ. בשני כתב־היד הבבליים שבידינו שבהם נשתמר פרק זה בתהלים, אין הנו"נים מסומנות.

הסימן נתפרש על ידי קרויס וליברמן כמקביל לסימן יווני שהשתמשו בו הגרמטיקנים האלכסנדרוניים. סימן זה שימש להם להורות שיש לתת רווח בין פרשיות או לסמן פרשיות שאין זה מקומן, היינו: ממש אותם שני הסברים שניתנו לנו"נים בספרי. הסברים אלו יפים לסימנים שבספר במדבר, אך קשה לתתם עניין אצל הסימנים שבתהלים, ועדיין לא נמצא להם הסבר מניח את הדעת.

סימניות אלו בכתב־היד צורתן דומה לצורת הטעם הבבלי חצי טי"ת (להלן, §412), שהוא מן המפסיקים הבינוניים. בקטעי גניזה אחדים משמש סימן דומה בסופי משפטים, ואפשר הושפעה צורתם של הסימנים הללו מצורת ה"סימניות".

ספרות

ש' ליברמן, "סימניות במקרא: א. נו"ן הפוכה", יוונית ויוונית בארץ־ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 181-178 • S. Krauss, "Der Obelos im masoretischen Texte", ZAW 22 (1902), pp. 57-64

סימניות נו"ן הפוכה בתהלים קז, כתר ארם צובה

אותיות מיוחדות בצורתן

המסורה (כגון דה"ט־בער, סעיפים 59-61) מונה אותיות מסוימות במקרא שיש לכתבן בצורה שונה מן הרגיל. אותיות מיוחדות מרובות כבר נזכרו בתלמוד ובמדרשים. אף על פי כן, ביחס לסוג זה, יותר מבשאר העניינים שנידונו עד כאן, יש אִי־התאמה מרובה בין כתב־יד לחברו ובין רשימת מסורה לחברתה. כתיבת אותיות מיוחדות אלו נוהגת בספרי תורה כבמצחפים.

97. אותיות תלויות. ארבע אותיות תלויות במקרא: מִלְשָׁה (שופ' יח, ל), מִלְצָר (תה' פ, יד), רְשָׁעִים (איוב לח, יג), מְרַשָּׁעִים (איוב לח, טו). ביחס אליהן מסכימים כל כותבי־היד המסורתיים. תליית נ במגשה ניתן לפרשה כתיקון: משה תוקן למגשה, כדי שלא להזכיר את שמו של משה רבנו על צאצאיו, שהיו כוהנים לעבודה זרה (שה"ש רבה פרשה ב, ג; בבלי בבא בתרא קט ע"ב, ורשב"ם שם). תליית ע במיער היא כנראה סימן למחצית תהלים באותיות ("ע"ץ דיער חציין של תהלים"; בבלי קידושין ל ע"א). תליית ע בשני המקומות האחרים קשה להסבירה. אפשר היא סימן לתיקון טעות, שנכתבו תיבות אלו. תחילה בלי ע, בטעות סופר, ונוספה ע לתיקון מעל לתיבה. תליית אותיות לתיקון נהוגה הרבה במגילות מדבר יהודה, ואות ע שכיחה בהן למדי בין האותיות התלויות.

98. אותיות גדולות (רבתי). נמסר על עשרות אחדות של תיבות שבהן אות אחת נכתבת גדולה מתברורה. עתים אפשר להסביר דרך כתיבה זו, כגון: (א) אות גדולה באה לפרקים בראש ספר, כגון בראש ספרי בראשית ומשלי ודברי הימים, או בראש עניין, כגון: סוף דבר (קה' יב, יג); (ב) הדגשת עניין מסוים, כגון: גחון (וי' יא, מב), והתגלח (וי' יג, לג) – מחצית התורה באותיות ובתיבות; ה' ליהוה (דב' לב, ו) – תיבה בפני עצמה; (ג) אזהרה על קריאה נכונה: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דב' ו, ד). אבל ברוב המקומות קשה להסביר את הטעם לכתיבה מיוחדת זו, כגון: ובהעטיפ (בר' ל, מב), ויהם (במ' יג, ל), משפטן (במ' כז, ה), וישלכם (דב' כט, כז).

99. אותיות קטנות (זעירות). אלו מצויות פחות מן הגדולות. נמסר על שלוש נו"נים זעירות: אָרו (יש' מד, יד), וְנִבְשׁוּנָן (יר' לט, יג), וְנִרְגָן (מש' טז, כח). אותיות זעירות אחרות: בְּהִרְאָם (בר' ב, ד), קָצְתִי (בר' כז, מז), וְיִקְרָא (וי' א, א), תָּשִׁי (דב' לב, יח). בסימון האותיות הגדולות והקטנות, כותבי־היד אינם מסכימים. א, ל, למשל, ממעטים בהן ביותר, ורוב האותיות הנזכרות ברשימות המסורה כגדולות או כקטנות צורתן בכתב־יד אלו רגילה. מכל האותיות הגדולות מצויות בל רק: שמע, אחד, גחון, משפטן; מן הקטנות רק שלוש הנו"נים.

100. צורות אחרות. נזכרות עוד אותיות שצורתן מיוחדת, כגון ו קטועה: שלים (במ' כה, יב), הנדרשת כבר בתלמוד: "אמר רב נחמן: וי"ו דשלום קטיעה היא" (בבלי, קידושין סו ע"ב); ואף על פי כן בכתב־היד העתיקים, כגון ל, היא רגילה, ולא קטועה. נזכרות: קו"פין דבוקין ולא זיינין: בְּקִמְיָהם (שמ' לב, כה), הַפְּקָדִים (במ' ז, ב), אך לפי שבדרך כלל בכתב־היד העתיקים דבוקה רגלה של הק' לראשה, אפשר שאין אותיות אלו מיוחדות אלא בתגיהן. גם הערות אחרות הן כנראה עניין לתגים בלבד, כגון: פ לפופה, אותיות עקומות וכיו"ב, וכנראה לא נהגו אלא בכתב־יד יחידים. פ לפופה, למשל, נהוגה הרבה בכתב־יד תימניים.

ספרות

K. Albrecht, "Die Sogenannten Sonderbarkeiten des masoretischen Textes", ZAW 39 (1921), pp. 160–169 • י' פאעור, "רשימה מהאותיות הגדולות והקטנות שבמקרא מהגניזה הקאהירית", PAAJR 35 (1967), עמ' א-י • ש' שניצר, "אותיות גדולות וזעירות במקרא", בית מקרא, שנה כז (תשמ"ב), עמ' 266–249 • מ"ר להמן, "על פאין לפופין, סקירה ראשונה", בית מקרא, שנה ל (תשמ"ה), עמ' 455–449 • M. R. Lehmann, "Further Study of the Pe'in Lefufot", *Proceedings of the Eleventh Congress of IOMS*, Jerusalem 1994, pp. 41–46

שמות קודש

101. משום החובה לכתוב את שם ה' בכוונה, ובייחוד משום הכללים המיוחדים לתיקון ומחיקה באותיות השם, הוצרכו בעלי המסורה לקבוע ביחס לתיבות כגון אלהים או אל מתי הן קודש ומתי הן חול (כלומר: כוונתן לא לה'). נתחברו כללים וכן רשימות מפורטות המונות את כל המקומות מסוג זה במקרא שיש בהם ספק, ומצוין בהם אם השם קודש או חול. כגון: "'כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים' (בר' ג, ה) – הראשון קודש והשני חול" (מסכת סופרים ד, ד); "'ויהי כאשר התעו אותי אלהים' (בר' כ, יג). ר' חנינא בן אחיז של ר' יהושע אומר: קדש. שאילולי אלהים כבר התעו אותי" (מסכת סופרים ד, י). בכתבי־יד טברניים אחדים מוסרת המסורה הקטנה שבגיליון בכל מקום אם השם קודש או חול. במסורה הבבלית מסומן על תיבת אלהים סימן הרפה (אלהים) אם השם קודש, וסימן הדגש (אלהים) כשהשם חול. גם לגבי שמות פרטיים ותיבות אחרות – שאחד ממרכיביהם הוא אחד משמות ה' – כגון: יהודה, הללויה, שלהבתיה – יש דיון אם מותר למחוק אותם או לא.

נוסף לכך רושמת המסורה, כדרכה, את המקומות שבא בהם השם בצורה מיוחדת או בצירוף מיוחד, כגון: אֶדְנִי – "קֶלֶד" (134 פעמים בכתוב הזה; בדרך כלל נכתב שם הוי"ה); האדון ה' צבאות – ה'" (חמש פעמים). הערות בעלות אופי דומה אפשר למצוא גם בספרות המדרש, והן משמשות בסיס לדרשה, כגון: "'ויי' במ' (תה' סח, יח: אֶדְנִי). אדון כתב אדונתו בהם. ולא תאמ' שאדונתו על מלאכי השרת בלבד" (פסיקתא דרב כהנא, בחודש השלישי, כב; מהדורת מנדלבונים, עמ' 221).

שמירת נוסח המקרא: עניינים מיוחדים

102. את עבודתם של בעלי המסורה, המכוונת לשמירתו של נוסח המקרא, נוכל לחלק לשני חלקים: (א) ציון התופעות המיוחדות שבנוסח; (ב) שמירה על הנוסח בכללו. מלבד ציון התופעות המיוחדות שבצורת כתיבת המקרא, שנידונו למעלה, עוסקת המסורה גם בתופעות נוספות שיתוארו כאן.

תיקוני סופרים

103.

במסורה (כגון דה"ט-בער, סעיף 57), וכן במקורות התלמודיים (מכילתא, ספרי, תנחומא, שמות רבה), נמסר על מקומות שבהם "כינה הכתוב" או תיקנו הסופרים (או עזרא או אנשי כנסת הגדולה) את לשון הכתוב, על פי רוב כדי למנוע פגיעה בכבוד ה'. שינויים אלו נקראים "תיקוני סופרים" או "כינה הכתוב". על פי רוב מדובר בשינוי של אות הכינוי בלבד, כגון: "ועמי המיר כבודו בלוא יועיל" (יר' ב, יא) – כבודי היה, אלא שכינה הכתוב; "ואל אראה ברעתי" (במ' יא, טו) – ברעתך היה, אלא שכינה הכתוב. לעתים רחוקות השינוי גדול יותר, כגון: "וירשעו את איוב" (איוב לב, ג) – וודין [=בוודאי; להלן, 1428, ערך "ודאי"] כלפי למעלה [=ודאי שהכוונה: וירשעו את ה'], אלא שכינה הכתוב; "ואברהם עודנו עמד לפני ה'" (בר' יח, כב) – וה' עודנו עומד היה, אלא שכינה הכתוב. והשווה על פסוק זה: "ואברהם עודנו עומד לפני ה'". אמ' ר' סימון: תיקון סופרים הוא זה. שכינה ממתנת לאברהם" (בראשית רבה מט, ז).

במסורה נמנו שמונה עשר תיקוני סופרים, חלק מהם נזכרים גם במקורות התלמודיים. בכתבי יד רבים של מקרא מעירה המסורה בכל מקום: "מן י"ח תיקון סופרים"; ואילו באחרים, כגון א, אין תיקוני הסופרים נזכרים.

היו בין חכמי התלמוד שסברו שמותר לעקור אות אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים, והללו ייחסו תיקונים אלו לסופרים; ואילו אחרים, שסברו שאין אדם רשאי לשנות אות בתורה, סברו ש"כינה הכתוב" גופו. כלומר: הטקסט מלכתחילה השתמש בצורת הכינוי, ואין שינוי זה מעשה ידי סופר. שתי דעות דומות לאלו מצויות גם בין החוקרים בימינו: מהם סבורים שהמקרא במקורו כבר השתמש בצורת הכינוי הבלתי פוגע, ורשימת ה"תיקונים" שבמסורה היא עניין למדרש, ולא עניין טקסטואלי; אך חוקרים אחרים סבורים שאכן נעשו תיקונים אלו בידי הסופרים, והם מייחסים לסוג זה תיקונים נוספים על אלו הנזכרים ברשימה המקובלת, שתכליתם גם היא מניעת חילול שם ה', כגון השימוש בפועל בדרך ביחס לאלוהים, הבא במקומות אחדים במקרא, שהוא כינוי שבא במקום פועל פוגע, כגון בדברי אשת איוב: "פָּרַךְ אלהים ומות" (איוב ב, ט); "אולי חטאו בְּנֵי וַיִּכְרְכוּ אלהים בלבבם" (איוב א, ה); "בִּרְכָּת אלהים ומלך והוציא והוֹסֵד ויִמָּת" (מל"א כא, י).

104.

כתבי יד והדפוסים של המקרא, וכן התרגומים, מתאימים על פי רוב לנוסח שלפנינו, ולא לנוסח ש"תוקן". אמנם לפעמים בא בתרגומים נוסח מתאים למה שנמסר ב"תיקוני הסופרים" כנוסח המקורי (כגון בשבעים לשמ"א ג, יג; איוב ז, כ), אך אפשר שגם לפני השבעים היה נוסח דומה למקובל, אלא שהם תרגמו בהתאם להבנתם את תוכן הפסוק. בחבקוק א, יב נמסר על תיקון: "אלהי קדושי לא נמות" – לא תמות היה, אלא שכינה הכתוב. הפסוק גופו לא נשתמר במגילת פשר חבקוק, אך מן הפסוק לפסוק זה, שנשתמר – "פשר הדבר אשר לוא יכלה אל את עס[ו]ן ביד הגוים" – מסתבר שנוסחה התאים לנוסח המסורה.

ספרות

ש' ליברמן, "תיקוני סופרים", יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 170-177 • י' בן פורת, י"ח תיקוני סופרים, עבודת גמר לתואר מוסמך, צופית תשל"ז • B. Keller, W. • "Fragment d'un traite d'exegese massoretique", *Textus* 5 (1966), pp. 79-83 McKane, "Observations on the Tikkune Soferim", *On Language, Culture and Religion*, in Honour of E. A. Nida, The Hague 1974, pp. 53-77 • מ' צפור, "לידתה וגלגוליה של המסורת על י"ח תיקוני סופרים", על מסירה ומסורת, תל-אביב 2001, עמ' 165-79

עיסוד סופרים, מקרא סופרים

105.

שני מונחים אלו נזכרים בתלמוד הבבלי (נדרים לו ע"ב) כ"הלכה למשה מסיני". להסברת "עיסוד סופרים" מובאת שם רשימה של חמישה מקומות במקרא שברובם אין ו החיבור לפני תיבה, ולפי העניין ראוי לבוא שם ו, ואפשר שהייתה לפני התיבה ו והסופרים הסירוה, כגון: "אחר תעברו" (בר' יח, ה). אין ברור מה מייחד חמישה מקומות אלה, שהרי מספר המקומות במקרא שבהם אפשר לטעות ולהוסיף ו החיבור לתיבה, או שבהם הנוסחאות חולקים בדבר מציאותה או העדרה של ו החיבור, הוא מרובה ביותר. כמו כן, אם הסירו הסופרים ו שהייתה כתובה בטקסט, מדוע לא ציינו פעולה זו ככתיב וקרי? אמנם אפשר להסביר שבכתיב וקרי ציינו בעלי המסורה מקומות שבהם הם לא שינו את הנוסח שלפניהם, ורק העירו על הצורך לקראם באופן אחר; ואילו במקומות של "עיסוד הסופרים" (וכך גם ב"תיקוני הסופרים" שנוכרו למעלה) אכן שינו הסופרים את הנוסח המקורי, ועשו מה שלא הרשו לעצמם לעשות בדרך כלל.

106.

להסברת "מקרא סופרים" מובאות בתלמוד (שם) התיבות ארץ, שמים, מצרים, בלא פירוש. הגאונים הסבירו שהמונח מתכוון לשינוי מבטא התיבה בהפסק: ארץ-ארץ, שמים-שמים, מצרים-מצרים. אך אפשר שהמונח מתכוון להבחנה בין ארץ-ארצה, שמים-שמימה, מצרים-מצרימה; וכל העניין אינו ברור.

כתיב וקרי

107.

הערות כתיב וקרי מורות שיש לקרוא תיבה מסוימת בדרך אחרת משהיא כתובה, היינו: התיבה נקראת לא כפי שהיא נכתבת.

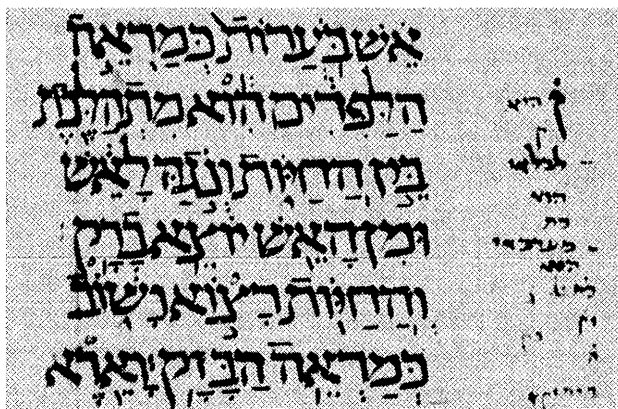
שיטת סימון ההערות

108.

בכתב-היד העתיקים, התיבות שבטקסט שקריאתן שונה מכתיבתן מסומנות בסימן בלבד, בלא לכתוב במפורש את הצורה שיש לקרוא. יש כתב-יד, בעיקר בניקוד ארץ-ישראלי,

שבהם רשומה נקודה מעל לתיבה שבטקסט שביחס אליה הקרי שונה מן הכתיב, בלא כל סימן נוסף. באחרים מסומנות נקודתיים בגיליון השורה שיש בה תיבה כזו.

בכתבי־יד מרובים יותר כתוב בגיליון השורה שיש בה כתיב וקרי סימן כעין נ סופית גדולה, ן, בלא כל הערה נוספת. סימן זה מצוי בכתבי־יד ארץ־ישראליים, בבליים וטברניים כאחד, ומשמש בכתבי־יד מרובים עד המאה ה"ב בקירוב. קאלה פירשו כקיצור תיבת קריין, אבל קשה לשער שדווקא ה' הסופית תשמש קיצור לתיבה זו. ברשימת מונחי המסורה שבמבוא לב"ה הסימן מתפרש: "נסחא", אך גם זה אינו מניח את הדעת. בהערת מסורה המונה תיבות שמעליהן נקודות במסורה הבבלית, נאמר: "אליין מלייא באורייתא דכתיבן לבר מן דפא ן ומנקדין מירום מילתא או מירום אתא ואינון זיטימא ומחלוקת ופליגין עליהון" (הערת מסורה בכ"י ל³, שנדפסה אצל כ"ד גינצבורג, המסורה, ג, עמ' 278). ואפשר שהסימן ן אינו אלא האות ז, והכוונה "זיטימא" (גנאי, טעות). כמו כן אפשר שאין זה אלא סימן גרידה, שבמקרה צורתו כצורת אות.

הערת קרי הכוללת סימן ז. כ"י ניו יורק JTS 232 (יח' א, יג)

בכתבי־יד אחדים בא הסימן ולידו רק האות שהקרי מתקן אותה, כגון: לְדֹגִים (יר' טז, טז), ן י. כלומר: לדוגים כתיב, לדוגים קרי. בכתבי־יד מאוחרים יותר בא הסימן ונוספת לו תיבת הקרי בשלמותה, כגון: לְדֹגִים (שם), ן לדוגים ק; וכן בכתבי־יד בבליים: יְגוּרֹ (תה' כב, כד), ן וגורֹ קרן. במקום שהסימן אינו משמש, דרך הכתיבה הרגילה בכתבי־יד בבליים היא (להלן, 1458): יִשְׁאֵל (מש' כ, ד), וּשְׁאֵל. בכתבי־יד טברניים מסומן עיגול (סימנית המסורה) מעל לתיבת הכתיב שבטקסט, ובגיליון נרשם הקרי בצירוף: ק, קר, קרי, כגון: ארֹצִם (יר' ג, מד), אריצִם ק. בכתבי־יד מאוחרים חוזר הקרי על כל התיבה, אך בעתיקים נמסרות לפעמים רק האות או האותיות המשתנות, כגון: שיחה (יר' יח, כב), ק: ן ו ק, ל: שוחה ק; ויכבשוֹם (יר' לד, יא), ק: ן יתי י, ל: ויכבשוֹם ק.

109.

דוגמות למונחים המשמשים בהערות כתיב וקרי: קרי, כגון: הוצא (בר' ח, יז), היצא ק; קרי ולא כתיב, כתיב ולא קרי (להלן, 1138ה); אשדת (דב' לג, ב), כת מלה חדה וקרי תרת מלין (א), אש דת ק (ל); מירפותי (מל"א ו, טז), ל: מירכתי ק, א: יתיר ו; קטע מסורה: ל ק ו (היינו: לא קרי וי"ו); ברתיקות (מל"א ו, כא), ל: ברתוקות ק, א: ו קרי; וקוה (מל"א ו, כג), א, ל: וקו ק, קטע מסורה: ל ק ה (היינו: לא קרי ה"א) – כל המונחים הללו מורים על כתיב וקרי.

בכתבי־היד המשוכללים אין הערות הכתיב והקרי מובלטות במיוחד משאר הערות המסורה, אבל בכתבי־יד לא משוכללים, וכן בדפוסים, שבהם ניתן רק מבחר מהערות המסורה, נבחרו בעיקר הערות כתיב וקרי, שהן חשובות לנוסח המקרא, ובכך הובלטו משאר הערות המסורה.

הערות הקרי, כשאר העניינים הנידונים בפרק זה, נכתבות רק במצחפים ובספרי חול, ולא בספרי תורה, כדברי "גנזי מצרים, הלכות ספר תורה" (מהדורת א"נ אדלר, אוקספורד 1897, עמ' 35): "ולעניין כתיב וקרי דכת' במצחפאות, אין כותבין בספר תורה אלא הכתוב בלבד. אבל הקרי אין כותבין אותו, דעל פה הוא ולא ניתן לכתב".

110.

לא כל כתבי־היד מתאימים במקומות שנמסרו בהם הערות כתיב וקרי. במקום שבו תיבות הכתיב והקרי שונות הרבה זו מזו, רוב כתבי־היד מתאימים בסימון הערת כתיב וקרי; אך במקומות שבהם ההבדל קטן, כתבי־יד אחד מסמן הערת כתיב וקרי וחברו אינו מסמן. כך, למשל, יש כתבי־יד, כגון ש, המסמנים כתיב וקרי בכל מקום שמצויה צורת כינוי כגון אָהֳלָה, והם מעירים: אהלו ק; אך רוב כתבי־היד אינם מעירים על צורות כאלו. יש אפילו כתבי־יד המסמנים הערת כתיב וקרי בצורות כגון: קו, קיו ק; הסָתו (שה"ש ב, יא), הסתיו ק; אחרים מעירים: תַּעֲשֶׂינָה, יתיר י, וכיו"ב; אך רוב כתבי־היד אינם מעירים על תיבות כאלו. צורות לא־רגילות של כתיבה מלאה או חסרה (להלן, 1138ב) מסומנות בכתבי־יד אחדים ככתיב וקרי, ואילו אחרים מעירים רק: מלא, חסר (הערות מסורה רגילה), או שאינם מעירים דבר. כגון: צָפו (יש' נו, י), ל: צפיו ק, א: ל וחס; יָצָתִי (איוב א, כא), ל: יצאתי ק, א: ל חס; הָחִטִּי (יר' לב, לה), ל: החטיא ק, א: ב חס א; מָבִי (יר' יט, טו); לט, טז, ל: מביא ק, א: ט חס א; יַעֲבֹר־ (יש' כו, כ), ל: יעבר ק, יתיר ו, א: ז מל; יָפֹל־ (מש' כב, יד), ל: יפל ק, א בלי הערה; יָרָאו (תה' לד, י), ל: יתיר א, א: ג. בגלל הבדלים אלה, שונים כל כך מספרי הערות כתיב וקרי בכתבי־היד השונים ולפי החוקרים השונים: הממעיט מונה 800 הערות במקרא, ואילו המרבה מגיע עד 1300 ואף 1500 הערות.

111.

רוב המחלוקות שנמסרו בשם מִדְנַחַאי ומִעֲרַבָּאִי (להלן, 1738) עניינן כתיב וקרי. עתים קובעים מערבאי הערת כתיב וקרי במקום מסוים, ולמדנחאי אין הקרי שונה שם מן הכתיב,

ועתים להפך. בסך הכול חולקים מדנחאי ומערבאי על יותר מן 10% מהערות כתיב וקרי בנביאים וכתובים, אך מספר אי-ההתאמות בין כתבי-יד בבליים לטברניים בענייני כתיב וקרי גדול יותר.

112.

ניקוד צורת הכתיב וצורת הקרי. בדפוסים נהוג בדרך כלל שהכתיב שבפנים הטקסט מנוקד בניקוד המתאים לקרי, ואילו הקרי שבגיליון אינו מנוקד. כך נהוג בדרך כלל גם בכתבי-יד, הקדומים והמאוחרים. במקצת כתבי-יד גם הקרי מנוקד, וכך על פי רוב בכתבי-יד בניקוד בבלי. יש הבדלים קטנים בשיטת ניקוד הכתיב שבפנים הטקסט בכתבי-יד מאסכולות שונות: אלו מתאימים את הניקוד לאות שהיא מנוקדת בו, ואלו מקפידים שיהא סדר הניקוד של הכתיב כסדר הניקוד של הקרי בדיוק. כך, למשל, כתיב כגון: ותראנה (שמ"א יד, כז; ותאנה קרי), יש מנקדים: ותראנה, יש: ותראנה, ויש: ותראנה.

השיטה הנחוגה בדפוסים אחדים (כגון גינצבורג וקורן) – לא לנקד את הכתיב ולנקד רק את הקרי – אינה מצויה בכתבי-יד.

ספרות

I. Yeivin, "The Vocalization of Qere-Kethiv in A", *Textus* 2 (1962), pp. 146–149

סוגי כתיב וקרי

113.

אפשר לחלק את הערות כתיב וקרי לסוגים אלו:

א. לשון נקיה. בשישה-עשר מקומות במקרא יש לקרוא תיבה אחרת במקום תיבת הכתיב שנאמרה בלשון לא נקיה, כגון: תשגלנה כתיב, תשכבנה קרי (יש' יג, טז; עפלים כתיב, טחורים קרי (שמ"א ה, ט; ועוד). סוג זה כבר נזכר בתלמוד הבבלי: "כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח" (מגילה כה ע"ב).

ב. צורות לא רגילות של כתיבה מלאה או חסרה, עד כדי שיבוש בהבנת המילה, נקראות גם הן כתיב, והקרי מוסר את הצורה המקובלת, כגון: קָסָסִים (יח' כא, כח), כקסס ק. וכיצא בדוגמות המובאות למעלה (110§). כנזכר שם, בכתבי-יד מרובים מקומות כאלו אינם מכונים "כתיב וקרי" כל עיקר. השווה, למשל, או"א, רשימה 103: "מ"ח מלין נסבין א' במצעא תיפות' ולא קריין", כגון: תאספון (שמ' ה, ז); או"א, רשימה 104: "י"ב מלין דכתבין א' בסוף תיבות' ולא קריין", כגון: אָבּוּא (יש' כח, יב); רשימה 128: "נ"ו מלין חסר י' במצע' תיבות' וקריין וכל חד לי' דכו' חסר", כגון: צוֹאָרוּ (בר' לג, ד).

ג. תיקון צורות עתיקות או דיאלקטיות, שאינן משמשות בדרך כלל בלשון המקרא, כגון: אָתִי (מל"ב ד, טז; כג; ועוד), את קרי; לָכִי (מל"ב ד, ב), לך קרי; וצורות דומות (או"א, רשימה 127: "מ"ג מלין כתבין י' בסוף תיבות' ולא קריין"), נשברה (מל"א כב, מט), נשברו

קרי (לנסתרות; או"א, רשימה 113: "י"ד מלין כתיב ה' בסוף תיבות' וקרינ ו"); צרופה (תה' כו, ב), צרפה קרי; דו"ג (שמ"א כב, יח, כב; ועוד), דואג קרי. ודומיהם רבים.

ד. סוגים אחרים. בשאר סוגי הערות כתיב וקרי אפשר לראות תיקוני טעויות מסוגים שונים: סירוסים אותיות, כגון: וְיִקְלְהוּ (שמ"ב כ, יד), ויקהלו ק (או"א, רשימה 91: "ס"ב מלין דכתבן מוקדם מאוחר"); שינויים בחלוקת תיבות, כגון: וּמִתְחַתֶּה לְשִׁכּוֹת (יח' מב, ט), ומתחת הלשכות קרי (או"א, רשימה 101: "ג' מלין תיבות' קמיתא נסבא מן תנינא"; רשימה 102: "וחלוף: ב' מלין תנינא נסבא מן קמיית"; רשימה 99: "ט"ו דכתבן תיב' חדא וקרינ תרינ מלין"; רשימה 100: "וחלוף: ח' כתבין תרינ מלין וקרינ מל' חדא"; והשווה במדרש: "למרבה המשרה" [יש' ט, ו] לם רבה כתב. ולית כת' בקריאה מס סתומה באמצע תיבה" [רות רבה ז, ב]; הוספת אותיות, כגון: וְאֶרֶב (יהו' כד, ג), וארבה ק (או"א, רשימה 111: "כ"ט מלין חסר ה' בסוף תיבות' וקרינ"), אִינָם (איכה ה, ז), ואינם ק (או"א, רשימה 117: "י"ב מלין חסר ו' בריש תיבות' וקרי"); השמטת אותיות, כגון: וְיָהּ (יר' ה, כד), יורה ק (או"א, רשימה 118: "י"א כתב' ו' בריש תיבות' ולא קרינ"), וְקוּה (מל"ז ז, כג), וקו ק (או"א, רשימה 112: "כ" מלין כתב' ה' בסוף תיבות' ולא קרינ"); רשימה 120: "י"א מלין כתב' ו' בסוף תיבו' ולא קרי"; החלפת אותיות, כגון: יִפְצָחוּ (יש' מט, יג), ופצחו ק (או"א, רשימה 134: "כ"ב מלין כתיבין י' בריש תיבות' וקרינ ו"); או"א, רשימה 135: "וחלוף: י' כתבן ו' בריש תיבות' וקרינ י"); החלפת ו-י בסוף תיבה (או"א, רשימות 136-137), ובאמצע תיבה (או"א, רשימות 80-81, 138-148), וכך החלפת אותיות אחרות; שינויים בנטיית שמות ופעלים; ואף החלפת תיבות שלמות, שהיא נדירה ביותר, כגון: בָּרַכְבּ (מל"ב יט, כג), ברב קרי; הָעִיר (מל"ב כ, ד), חצר קרי.

הערות רבות מן הסוגים האלה אפשר לפרש כשינויים דיאלקטיים או כשינויי מסורת, כגון: שְׁבִית (יח' טז, נג; ועוד), שבות קרי; יְעוֹאֵל (דה"א ט, לה; ועוד), יעאל קרי; היהודיים (אס' ח, א; ועוד), היהודים קרי; נֶעֶךְ (בר' כד, יד; ועוד), נערה קרי.

ה. קרי ולא כתיב, כתיב ולא קרי. המסורה מונה עשרה מקומות שבהם יש לקרוא תיבה שאינה כתובה כלל, ושמונה מקומות אחרים שבהם תיבה כתובה אך אין לקרוא (או"א, רשימות 97-98; דה"ט-בער, סעיפים 62-64). סוגים אלו כבר נזכרים בתלמוד הבבלי: "וקריין ולא כתיבין וכתבין ולא קריין הלכה למשה מסיני" (נדרים לו ע"ב), אך בו נמנים רק שבעה וחמישה מקומות בסוגים אלו.

ו. קרי תמידי. מצויות תיבות אחדות הנקראות תמיד באופן שונה משהן נכתבות, ומבחינה זו הן שייכות לסוג כתיב וקרי, אם כי לא נקרא שם כתיב וקרי עליהן ואין באה הערת מסורה לציון הקרי. בראש וראשונה שם הוי"ה, הנכתב יהוה (מבטא לא ידוע), ומתנקד יהוה או יהוה (קרי: אֲדָנִי); וכן: יהוה או יהוה או יהוה (קרי: אֲלֹהִים). עניין זה כבר נזכר בתלמוד הבבלי: "לא כשאני נכתב אני נקרא. נכתב אני ביו"ד ה"א, ונקרא אני באל"ף דל"ת" (פסחים נ ע"א). שם ירושלם נקרא ירושלם. הוא (לנסתרות) נקרא היא. ייתכן שלסוג זה שייך גם: יִשְׁשָׁכָר (לקריאת ב"א), הנקרא יִשְׁכָּר.

זמן התקנת הערות כתיב וקרי

114.

הערות כתיב וקרי מן הסוגים א, ה, וכן הקרי התמידי בשם הוי"ה, נזכרים בתלמוד, והם אפוא עתיקים ביותר. לעומת זה, רבות מן ההערות בסוג ב הן בעיקר תוצאה של התקנת סימני הניקוד, והן נוצרו מתוך שהכתיב היה מלא מדי לגבי טקסט מנוקד; הן מאוחרות אפוא להתקנת הניקוד, ונקבעו כנראה לא לפני המאה הח'. מכאן גם אי-ההתאמה בין כתב-היד בייחוד ביחס להערות מסוג זה. אך אף על פי שהערות מרובות של כתיב וקרי לא נקבעו לפני התקנת הניקוד, לא קבעו בעלי המסורה הערות כאלו אלא במקום שיש סתירה בין הטקסט והניקוד, היינו בין כתיבת המקרא ובין קריאתו, אך לא (כפי שמעיר יפה אליהו הלוי אשכנזי) ביחס לניקוד ולטעמים גופם, כגון ביחס לכתיבת פתח במקום קמץ או טעם זה במקום טעם אחר; לא ביחס למלעיל ומלרע, דגש ורפה, שי"ן וסי"ן וכדומה.

שאר סוגי כתיב וקרי ניתקנו בוודאי אחרי התקנת הסוגים העתיקים ולפני התקנת המאוחרים. יסודה של מערכת הכתיב והקרי היה קיים אפוא כבר בתקופת התלמוד, ובו נזכרות גם הערות יחידות אחרות של כתיב וקרי מלבד אלו מן הסוגים שנמנו למעלה, אך אין להניח שכל מערכת הכתיב והקרי כבר הייתה קיימת בתקופה זו. מערכת זו לא הושלמה עד ימי אחרוני בעלי המסורה.

115.

דוגמות להערות כתיב וקרי הנזכרות בספרות התלמודית (בכולן קרי וכתיב גם בספרינו):
 • "היצא אתך ושרצ'..." (בר' ח, יז). אמר רב יודן: הוצא כת', היצא קרי (בראשית רבה לר, ח).

• "כי יתן בכוס עינו" (משלי כג, לא). בכיס כת' בלשון נקי (ויקרא רבה יב, א).
 • "ויהי ישעיהו לא יצא (אל) חצר התיכונה" (מל"ב כ, ד). כתיב העיר וקרינן חצר (בבלי עירובין כו ע"א); "ויהי ישעיהו לא יצא חצר התיכונה", העי' כתיב (ירושלמי, סנהדרין פ"י ה"ב; כח ע"ג).

• מאי דכתיב "וארצה בו ואכבד" (חגי א, ח), וקרינן ואכבדה (בבלי יומא כא ע"ב).
 • ת"ל "ונסכו יין רביעית ההין" (וי' כג, יג)... אמר רבי אלעזר: כתיב ונסכה וקרינן ונסכו (בבלי מנחות פט ע"ב).

• "רגלי חסידו ישמור" (שם"א ב, ט), חסידיו טובא משמע. אמר רב נחמן בר יצחק. חסידו כתיב (בבלי יומא לח ע"ב).

• מאי דכתיב "וידי אדם מתחת כנפיהם" (יה' א, ח), ידו כתיב (בבלי פסחים קיט ע"א).
 • הדא היא דכתיב "ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים ההם כאשר ישאל" וגו' (שם"ב טז, כג), איש קרי ולא כתיב. לא יכלו הכתובים לקרותו איש (ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב; כט ע"א).

• את מוצא בשעה שבא נעמן שר צבא מלך ארם אצל אלישע בא אליו "בסוסו וברכבו" (מל"ב ה, ט). אמר ר' יוחנן. בסוסו כתיב (ירושלמי שם).

• הדא הוא דכתיב "אין לנו כסף וזהב" (שמ"ב כא, ד). אין לי כתיב (ירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ט; כג ע"ד).

116. השבועים מתרגמים עתים לפי נוסח הכתיב ועתים לפי נוסח הקרי, בלא הכרעה. אין הכרעה גם בבדיקת התאמת נוסח מגילות המקרא שנמצאו במדבר יהודה לכתיב או לקרי. מבין שלושת המקומות שבהם בא בישיעה כתיב וקרי בגלל לשון נקייה, גורסת מגילת ישעיהו א פעם כנוסח הקרי: ת[...בנה (יש' יג, טו: תשגלנה כתיב, תשכבנה קרי); אך פעמיים כנוסח הכתיב: חריהמה, שיניהמה (יש' לו, יב; קרי: צואתם, מימי רגליהם).

מקורן של ההערות

117. הוצעו שיטות שונות להסברת מקורן של הערות כתיב וקרי, אך כולן אינן מניחות את הדעת ואינן מסבירות את כל הדוגמות. שיטה אחת מניחה שהקרי אינו אלא הצעת תיקון שרירותית של בעלי המסורה, שרשמו את הצעותיהם בגלילון, כקרי. נגד השערה זו נאמר בעיקר הנימוק שיש מקומות (אמנם נדירים ביותר), שבהם לשון הקרי אינה עדיפה על הכתיב, ואף גרועה ממנה, כגון: הוצא (בר' ח, יז) – היצא קרי; מגדיל (שמ"ב כב, נא) – מגדול קרי. אחרים סבורים שהיה מעין כתבי־יד מופתי, והרשום בו נקבע ככתיב, ואילו הקרי הוא שינויי נוסחאות מכתבי־יד אחרים. אחרים סבורים שהיו שניים או שלושה כתבי־יד מופתיים, והערות כתיב וקרי נוצרו על ידי השוואת נוסחאותיהם; נוסח הטופס הנבחר או נוסח הרוב הוכנס לַפְּנִים, ונוסח הטופס השני או המיעוט, נרשם בגלילון, כקרי. הצעה אַקְלֵטִית רואה בהערות אלו הצעות תיקון של בעלי המסורה על יסוד כתבי־יד ואין להכריע.

ספרות

ר' דוד קמחי (רד"ק), בראש פירושו לספר יהושע • ר' יצחק אברבנאל, בראש פירושו לספר ירמיהו וירושלים תשס"ז, עמ' צרח-ש) • מ' בריאר, "אמונה ומדע בנוסח המקרא", דעות מז (תשמ"ז), עמ' 102–113 • מ' בריאר, "כתיב וקרי", פרקים בעברית לתקופותיה: אסופת זיכרון לשושנה בהט, אסופות ומבואות בלשון, ב, בעריכת מ' בראש, ירושלים תשנ"א, עמ' 7–13 • R. Gordis, *The Biblical Text in the Making*, Philadelphia 1937, ²New York • 13–7 1971 • H. M. Orlinsky, "Problems of Kethib-Qere", *JAOS* 60 (1940), pp. 30–45 • R. Gordis, "The Origin of the Kethib-Qere System, a New Approach", *Supplements to VT* 7 (1960), pp. 184–192 • A. A. Lieberman, "לֹא־לוֹ: An Analysis of Kethib-Qere Phenomenon", *Masoretic Studies* 6 (1990), pp. 79–86 • M. T. Ortega-Monasterio, "Arias Montani List of Qere-Ketiv-Yattir Readings", *Masoretic Studies* 7 (1992), pp. 71–84 • P. Cassuto, "Qere-Ketiv et linéarité du texte biblique aux vues des méthodes informatiques", *Masoretic Studies* 7 (1992), pp. 15–31 • M. J. de Azcárraga-Servet, "El ketib/querê en el libro de Josué del Códice de Profetas de El Cairo", *Proceedings of the Eleventh Congress of the IOMS*, Jerusalem 1994, pp. 7–14 • P. Cassuto,

"Qeré/Ketiv dans le manuscrit Londres Or. 4445", *Proceedings of the Eleventh Congress of the IOMS*, Jerusalem 1994, pp. 15–24

"אל תקרי"

118. דרשות "אל תקרי" שבתלמוד, אף על פי שבצורתן הן דומות להערות כתיב וקרי, אין כוונתן לקבוע קריאה אחרת במקום הקריאה המקובלת, אלא לדרך בלבד, המכנים פירוש אחר או כוונה חדשה לדברי הכתוב.

ספרות

מ' צפור, "על דרשות מטיפוס אל תקרי וגלגוליהן", על מסירה ומסורת, תל-אביב 2001, עמ' 210–166

סבירין

119. במקומות מרובים המסורה מביאה נוסח שונה לתיבה הכתובה בטקסט, אך אינה משתמשת במונחים כתיב וקרי, אלא בהערה סביר, סבירין ומטעין, מטעל. כתב-היד ורשימות המסורה אינם מתאימים במספר המקומות הללו. בל, למשל, נמנו 71 הערות סבירין, בשעה שבמ יס כ-200, ובאיסוף מכתב-יד ודפוסים שונים המספר עולה על זה בהרבה. התחום בין הסבירין ובין הערות כתיב וקרי, מצד אחד, ובין שנינו נוסח גרידה, כגון בין מערבאי ומדנחאי, מצד שני, אינו קבוע תמיד, ולעתים הערה המובאת בכתב-יד אחד כסביר מובאת בחברו ככתיב וקרי, וכדומה. במסורה הבבליה המונחים המתאימים הם דחוי ומשתבשין (מיש).

הסביר מציין נוסח הנראה יותר מנוסח הטקסט, כגון: "אש יצא מחשבון" (יר' מח, מה), מס'ק ל: "ג' סבר יצאה"; "ויסעו מפני החירות" (במ' לג, ח), "ג' מטע" (הרמז לנוסח: מפי); "בשמונה מאות אלף איש גבור חיל" (דה"ב יג, ג), "ג' סברין גבורין"; "ה' סבירין כאשר וקרינן אשר", ולהפך: "כאשר י' סבירין אשר"; "ויבוא ח' סבירין לשון רבים"; "ד' סבירין ובני וקרינן וכן, וד' סבירין וכן וקרינן ובני"; "ובכל ה' דמטעין בהון, דסבירין בכל"; "אלהיכם ב' דמטעין בענין, וסבירין אלהיהם" (ו' פרנסדורף, מחברת המסרה הגדולה, הנובר ולייפציג תרל"ו, עמ' 369–373). ובמסורה הבבליה: "פלגש כלב מעכה ילד" (דה"א ב, מח), "ילד דחוי לה ילדה"; "לאִבֵּד (מש' לא, ו; בנוסח הבבלי למ"ד קמוצה, והתיבה מיודעת; בנוסח הטברני: לאובד, והתיבה אינה מיודעת). ועיין להלן, 1428, ערכי "מטע", "סביר".

הערת "סביר" שונה מהערת "כתיב וקרי" בכך שאינה מורה שיש לקרוא את הטקסט שלא ככתבו, ואינה מטילה ספק בנכונות הנוסח שבפנים. היא מביאה נוסח שהוא מתקבל על הדעת יותר מנוסח הפנים, אבל מזהירה מפניו וקובעת שהוא מוטעה. הערת הסביר

אינה באה אפוא אלא לאשש את נוסח המסורה. השקפתם של כמה חוקרים, שהסביר בא לתקן ממש את נוסח המסורה ולציין שינוי בקריאה, אין לה על מה שתסמוך.

120. מה מקור האפשרות לקרוא נוסח שונה מן הכתוב בטקסט, שהסביר מזהיר מפניו? וכן מדוע מזכירה המסורה נוסחאות מסתברות אך מוטעים כאלה רק במקצת מקומות, ולא באחרים? דבר זה שנוי במחלוקת. יש אומרים שהסביר הוא אזהרה מפני השערות קוראים; או שראו בעלי המסורה את העם טועה בקריאת תיבות מסוימות, ומצאו לנכון להזהירו; או שהסביר מזהיר מפני נוסח שהיה מצוי בכתבי־יד מסוימים. אחרים רואים בסביר נוסח עתיק, שכן מקצת מגרסות הסבירין יש להן סיוע בתרגומים עתיקים. וקשה להכריע.

ספרות

J. Reach, *Die Sebirin der Massoreten von Tiberias*, Breslau 1895 • A. Rubinstein, "The Terms משתבשין and דחי in Babilonian Massorah", *VT* 10 (1960), pp. 198–212

פרק שלישי

שמירת נוסח המקרא באמצעות מנגנון המסורה

המסורה הקטנה

121. עניינם של בעלי המסורה היה לא רק שמירה על העניינים המיוחדים שבנוסח שנוכרו למעלה, אלא שמירה על נוסח המקרא בכללו, תחילה על כל תיבה וכל אות, ואחר שסומנו במקרא הניקוד והטעמים גם על כל סימן ניקוד וטעם. לתכלית זו פיתחו בעלי המסורה מערכת של שיטות ומונחים. הערות המסורה מנוסחות בקיצור מופלג, והן כתובות על פי רוב בראשי תיבות בגיליון הימני או השמאלי של הכתוב. זוהי המסורה הקטנה. על התיבה שבטקסט שהערת המסורה מכוונת אליה בא עיגול קטן לסימן. זוהי סימנית המסורה. אם הערת המסורה מכוונת לתיבות אחדות, בא עיגול ביניהן. אם בהערת המסורה תיבות אחדות, הן נרשמות זו מתחת לזו כשהן מיושרות לאמצע, כגון (כ"א, י"ש נ, ז):

והביאותים אל־הר קדשי	י	ד
	וכל	
	אל	
ושמחתים בבית תפלתי	ל	ב
	הר	
	הכרמל	

עולתיהם וזבחייהם לרצון	ב
	כת
	כן

סדר ההערות מימין לשמאל כסדר הטקסט. דהיינו: ההערה "ד" מכוונת לתיבת והביאותים, הבאה ארבע פעמים במקרא; ההערה "י"ו וכל אל הר הכרמל" מכוונת לצירוף אל הר (להבדילו מן הצירוף על הר). הצירוף אל הר מצוי שש־עשרה פעמים במקרא, ונוסף לכך הוא בא תמיד בצירוף אל הר הכרמל; ההערה "ב" מכוונת לתיבת ושמחתים, המצויה פעמיים במקרא (המקום השני: יר' לא, יג); ההערה "ל" מכוונת לצירוף בבית תפלתי; ההערה "ב כת כן" מכוונת לתיבת עולתיהם (המקום השני הוא: עולתיהם [דב' יב, יא], שאמנם התיבה באה בו בצירוף כינוי הנוכחים, ולא כינוי הנסתרים כבטקסט

שלפנינו, אך כתיבן דומה [יש ו אחר ע, אין ו אחר ל]; ראה גינצבורג, המסורה [למעלה, 738], סעיף ע 210).

122. הערה הרשומה בגיליון שבין שני טורים עשויה להתכוון לטור שבימין וכן לטור שבשמאל. כדי לדעת לאיזו תיבה היא מכוונת, צריך להתאים כל הערה בשורה אחת בכל הטורים לסימנית שלה לפי הסדר. דרך משל:

טור 1 (דב' כח, כ) טור 2 (דב' כח, כח-כט)

רבת^ב אֶת־הַמְּהוּמָה וְאֶת־הַמִּגְעֶרֶת ל לֵבָב וְהָיִית מִמֶּשֶׁשׁ בַּצְּהָרִים

ההערה "ב רבת" מכוונת לתיבת המהומה (מצויה פעמיים במקרא; הפעם השנייה ביח' כב, ה: "רבת המהומה"); ההערה "ל" הראשונה מכוונת לתיבת המגערות בטור שלימינה; וההערה "ל" השנייה – לתיבת ממשש בטור שלשמאלה.

123. אין המסורה מעירה על כל תיבות המקרא, אלא רק על אותן שעלולים לטעות בהן, והן אלו הנכתבות מלא או חסר, בצירוף ו החיבור או בלעדיה, שם או פועל הבא עם מילת יחס זו או זו וכיו"ב. בעלי המסורה עמדו על התיבות שאפשר לטעות בהן לא על פי שיקולים תאורטיים דקדוקיים, היינו: אילו תיבות אפשר לכתוב מלא או חסר, מתי משתמשים בו' החיבור וכיו"ב, אלא על פי השוואות, היינו: הם נתנו דעתם לעובדה שבמקום אחד תיבה מסוימת נכתבה מלא ובמקום אחר – חסר; כאן באה היא בצירוף ו החיבור, וכאן בלעדיה; וכדומה. משום כך אין המסורה מסתפקת בדרך כלל בתיאור התיבה, אם היא, למשל, כתובה מלא או חסר, אלא מוסיפה מיד את המניין המתקבל מהשוואות כל המקומות הדומים: תיבה זו באה כך וכך פעמים חסר או מלא, כגון: יפול (עמ' ט, ט), "ז מל" (שבע פעמים בכתוב מלא ו; התיבה מצויה הרבה גם בכתוב חסר ו). אם התיבה בצורתה המסוימת אינה מצויה עוד במקרא, מעירה המסורה: ל (לית דכוותיה, אין כמותו, היינו: התיבה יחידאית), כגון: וְלִמְשַׁל (בר' א, יח), "ל"; תיבת וְלִמְשַׁל יחידה היא במקרא, אף על פי שתיבת לְמַשַּׁל (בלי ו החיבור) מצויה. ל הוא הסימן השכיח ביותר במסורה. אם, להפך, התיבה מצויה, ותמיד היא כתובה בצורה דומה, מעירה המסורה: כול. היינו: תמיד הכתיב כך, כגון: פָּרְבִּים (שמ' לו, ח), "כל אורי' חס' וי'".

124. לעתים קרובות, לאחר שהעירה המסורה את הערתה לגבי תיבה מסוימת או צירוף מסוים, היא מוסיפה הערה על צורה דומה. הסגנון הזה משקף את האופי ההשוואתי של המסורה. ההערה הנוספת פותחת במונח אחד, ושאר, או וכל. כגון, בהקדמת המונח אחד: וְאֶתְּהָ (דב' לב, לט), "ל אחד אני אחיה" – התיבה יחידאית, ופעם בא אֶתְּהָ, בלי ו החיבור (יר' מט, יא); יוֹסֵר (וי' ד, לה), "ל אחד ביום ההוא יושר" – התיבה יחידאית, ופעם באה תיבה דומה לה: יוֹשֵׁר (יש' כו, א); בהקדמת המונח ושאר: שְׁלֹא (תה' קכד, ו), "שלא ד... ושאר אשר לא" – התיבה מצויה ארבע פעמים, ובמקומות אחרים בא הצירוף אֲשֶׁר לֹא;

אֶחָד (דה"א ת, ו), "ל' ושאר קרי' אהוד" – יחידאי, ובשאר המקרא אהוד; וכן בהקדמת המונח וכל: משפט צדק (דב' טז, יח), "ל' וכל קרייה צדק ומש" – הצירוף יחידאי, וכל שאר המקרא צדק ומשפט; צן (במ' לד, ג), "כל צין חסר וכל סין מל" – צן נכתב תמיד בלי י, סין בלי; וְכִבְשָׁה (וי' יד, י), "כל קרי' כִּבְשָׁה וכל שמואל כִּבְשָׁה" – בכל המקרא כ פתוחה, ורק בספר שמואל כ חרוקה.

125. ואשר למניין, אם מתוך כך כל המקומות שתיבה מסוימת או צירוף מסוים באים בהם, יש קבוצה אחת מסוימת, הרי המסורה, במקום למנות את כל המקומות, מונה את קבוצת המקומות כקבוצה (ואפילו אם יש בה יוצאי כלל אחדים), ומלבדה את שאר המקומות. הקבוצה מובאת בהקדמת המונח וכל. דרך משל, כשהקבוצה היא ספר מסוים, כגון: מְמַלְכֹת (הו' א, ד), "ד' וכל יהושע" – התיבה מצויה בספר יהושע, כקבוצה, ומלבד זה עוד ארבע פעמים במקרא; וְיָבֹא (יש' לח, א), ה' מל' וכל מגלה דכות' ב' מ' ב" – התיבה מצויה חמש-עשרה פעמים בכתב מלא בכל המקרא חוץ ממגילת אסתר; ועוד, כקבוצה, במגילת אסתר, מצויה תמיד בכתב זה, פרט לשני מקומות (באסתר, שבהם היא כתובה בכתב חסר): רָאִשׁוֹ הָאֲבוֹת (במ' לו, א), "ב' וכל כתיב דכות' ב' מ' ז" – הצירוף מצוי פעמיים בתורה ובנביאים, ומלבד זה בכתובים תמיד בא כך (ולא: רָאִשׁוֹ אֲבוֹת), פרט לשבעה מקומות. עתים הקבוצה היא צירוף, כגון: שָׁפַת (במ' כח, י), "ד' וכל שבת שבתון דכות'" – התיבה מצויה ארבע פעמים בב' פתוחה בכל הצירופים, ונוסף עליהם, כקבוצה, ב פתוחה תמיד בצירוף שָׁפַת שָׁפַת; יָחִיה (במ' כד, כג), "יח' וכל חיו יחיה דכות'" – התיבה מצויה שמונה-עשרה פעמים במקרא, ונוסף על כך בצירוף חִיה יָחִיה. עתים הקבוצה היא משמעות, כגון: רָשׁ (דב' א, כא), "ב' וכל מסכינות דכות'" – התיבה מצויה פעמיים (במשמעות "ירושח"), ומלבד זה, כקבוצה, התיבה משמשת במשמעות "עוני"; יָצִיב (יהו' ו, כו), "ל' וכל לשון ארמית" – התיבה יחידאית, מלבד הקבוצה של הלשון הארמית שבדניאל ובעזרא, שבה מצויה תיבה זו עוד פעמים אחדות. עתים הקבוצה היא הטעם שהתיבה מוטעמת בו, כגון: אֶלְלִי (במ' כב, יח), "ח' וכל אתנח וסוף פסוק דכות' ב' מ' ב" – התיבה מנוקדת בקמץ שמונה פעמים כשהיא מוטעמת בטעמים שונים, ומלבד זה כך הוא הניקוד בכל מקום שהתיבה מוטעמת באתנח או בסילוק, פרט לשני מקומות יוצאים מן הכלל (שבהם התיבה מוטעמת באתנח או בסילוק ומנוקדת בפתח). ועתים הקבוצה היא המקום בפסוק, כגון: וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל (דב' ד, מו), "ה' וכל ראש פסוק דכות'" – הצירוף מצוי חמש-עשרה פעמים באמצע הפסוק, ומלבד זה כך הצירוף (ולא: בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) כל פעם שהצירוף בא בראש הפסוק.

126. לפעמים הערת המסורה מכוונת לכל המקרא, ואז היא באה בסתם או בתוספת: בק (בקריה, כלומר: במקרא), ולפעמים אינה מכוונת אלא לחלק ממנו, כגון: בתו, באוד (בתורה, באורייתא, בנב' (בנביאים), בכתו (בכתובים), בסיפ (בסיפרא = בספר), או: בעי' (בעניינא,

כלומר: בפרשה שמדובר בה, שגודלה אינו קבוע, כגון: יוֹנָתָן (שמ"א יט, א), "ל בעיני", היינו: יחידאי בכתב זה, ואילו בשאר המקומות בסיפור דוד ויונתן נכתב יְהוֹנָתָן, בה'. המסורה פיתחה מערכת ענפה של מונחים: לאותיות, לסימני ניקוד וטעמים, למלעיל ומלרע, לדגש ורפה, לשמות ספרי המקרא, למושגים, ועוד הרבה. מונחים אחדים לעניינים מיוחדים, שמקורם כנראה עוד בתקופת המשנה – כגון: פתוחה, סתומה, נקוד – הם עבריים, אך לשון המסורה רובה ככולה ארמית (רשימה של מונחי המסורה, בסדר אלף-ביתי ובלוויית דוגמות, ראה להלן, §142).

ואלה הם עיקרי העניינים שהמסורה הקטנה עומדת עליהם:

127. א. אותיות התיבה. הערות מסורה רבות דנות בכתובה מלאה או חסרה. המסורה מעירה הן ביחס לתיבה יחידה בצורתה, כגון: הַמִּצָּאִים (במ' טו, לג), "ל חס" (יחידאי, וכתוב חסר ו), והן ביחס לתיבות המצויות פעמים אחדות, כגון: הַגָּדוֹל (בר' י, כא), "ח מל בתו" (שמונה פעמים בכתב מלא וי"ו בתורה); בָּבֶלֶן (בר' ל, לח), "ב חד חס וחד מל" (מצויה פעמיים, פעם בכתב מלא וי"ו ופעם בכתב חסר); שְׁלֵשִׁים (בר' ה, טז), "כל קרי חס ב מ ד" (בכל המקרא כתובה חסר וי"ו, חוץ מארבע פעמים). עתים המסורה מעירה על כתיבתן של אותיות אחרות, כגון: יִמְלָה (מל"א כב, ח), "ד ב כתב הי וב כתב א" (מצויה ארבע פעמים, פעמיים נכתבה בה' ופעמיים בא'); מָעוֹן (תה' עא, ג), "ד בנן" (ארבע פעמים כתובה בנ' סופית, להבחנה מן מָעוֹז).

128. ב. צירופי תיבות. הערות על צירופי תיבות שעלולים לטעות בהם, כגון: ורוח° אלהים (בר' א, ב), "ב" כלומר: צירוף זה מצוי פעמיים במקרא. הערה זו באה להוציא, למשל, את הצירוף רוח אֱלֹהִים (בלי ו החיבור) או צירוף כגון וְרוּחַ ה'; לכליון ומחלון (רות ד, ט), "ל וכל קרי חלון". כלומר: רק כאן שני השמות באים בסדר זה, ובשאר המקרא מחלון קודם לכליון; וידבר ה' אל משה (במ' א, א), "י בתור", היינו: צירוף זה (שלא באה בסופו התיבה לאמר או התיבות וְאֵל אֶהְרֶן) מצוי עשר פעמים בתורה; את כל הדברים (יר' כו, יב) "יג חס האלה", כלומר: שלוש-עשרה פעמים בא צירוף זה בלא תיבת הָאֵלָה בסופו. הערות אחרות דנות בסדר התיבות בביטויים חזורים, כגון: וחקתיו ומשפטיו ומצותיו (דב' יא, א), "קפץ" – סימן לסדר התיבות; בדברים ה, יא, הסדר: מצותיו ומשפטיו וחקתיו, וסימן המסורה: "צפק". מחלה תרצה וחגלה ומלכה ונעה (במ' לו, יא), "סימנ מתווז", זהו סימן לסדר השמות ואילו מהם בו' החיבור; בבמדבר כז, א, באים השמות בסדר אחר ובצירוף אחר של וי"ים, והמסורה מעירה: "סימנ מתווז"; ביהושע יז, ג, הסימן: "מותמו". וכך ברשימת שבעת העממים, כגון: האמרי והחתי והפרזי והכנעני והחוי והיבוסים (שמו' כג, כג), הערת המסורה: "מתפכוס"; האמרי החתי הפרזי החוי והיבוסים (מל"א ט, כ), "מתפוס"; הכנעני האמרי והחתי והפרזי החוי והיבוסים (שמו' לג, ב), "כמתפוס" וכיו"ב.

129. ג. מילות יחס. מילות יחס שונות באות בצירוף לשמות שווים ולפעלים שווים; פעמים הן

באות בצירוף ו החיבור ופעמים בלעדיה. משום כך המסורה מקפידה עליהן במיוחד, והיא מעירה, למשל: וכל אלה יח' יז, יח, "ל ושאר [והשאר] כל אלה"; ועל המזבח (במ' ד, כו), "ב" (להבדיל מן אֶל המִזְבֵּחַ, המצוי שלוש פעמים); אל האשה (בר' ג, טז), "ל ראש פסוק", כלומר: צירוף זה אינו בא עוד בראש פסוק במקרא (אבל בא הרבה באמצע פסוק).

על הפסוק "על הכפרת ופניהם איש אל אחיו אל הכפרת יהיו פני הכרבים" (שם' כה, כ), המסורה מעירה: "יד פסו על אל אל"; על הפסוק "ויולד את אברם את נחור ואת הרן" (בר' יא, כו), מעירה: "יב את את ואת"; "כל מלכים כל גוים" (תה' עב, יא), מעירה: "פסוקין בקריה אית בהון כל כל וחד מלה ביניה" (עשרה פסוקים במקרא יש בהם כל, כל, ותיבה אחת ביניהן).

130. ד. ניקוד. המסורה מציינת תיבות דומות המנוקדות בסימני ניקוד שונים במקומות שונים, כגון: בְּמִשְׁמֶר (בר' מ, ז), "ג" (שלוש פעמים בפתח, להבדיל מן בְּמִשְׁמֶר); אֵט (איוב כג, יא), "ל", כלומר: תיבה זו מנוקדת רק כאן בקמץ (בשאר המקומות – בפתח); לְמִנְחָה (במ' ז, סא), "כול רפי ב מ ב דגש", כלומר: תמיד רפה (מ רפה, כלומר ל שוואה), חוץ מפעמיים דגש (מ דגושה, היינו: לְמִנְחָה); וְהָמָּם (דב' ז, כג), "ב חד קמצ וחד פתח (יש' כת, כח); לָה (במ' לב, מב), "ג לא מפק ה"; שְׁמֶרְנִי (תה' טז, א), "ל גע" (בגעיה). המסורה מציינת שתיבה הבאה בהקשר מנוקדת ניקוד הפסק, ולהפך, כגון: עָם (מש' יד, כח), "יז וכל זקפ ואתנ וסופ פסוק דכות", כלומר שש־עשרה פעמים התיבה מנוקדת בקמץ, וכך היא מנוקדת תמיד כשהתיבה מוטעמת בוקף או באתנת או בסילוק; פָּרָץ (רות ד, יח), "ל זקף קמצ", כלומר: כאן הפעם היחידה שבה התיבה מנוקדת בקמץ כשהיא מוטעמת בוקף.

131. ה. טעמים. המסורה מציינת תיבות שעתים טעמן מלעיל ועתים מלרע, כגון: אֶלְלִי (איוב י, טו), "ל בטע וחד אֶלְלִי"; שׁוּבָה (תה' צ, יג), "ה בטע" (מלרע; התיבה מצויה גם ארבע פעמים מוטעמת מלעיל). היא מציינת תיבות או צירופי תיבות המוטעמים במקומות שונים בטעמים שונים, כגון: וַיֹּאמְרוּ (יר' מב, ב), "ז בטע"; כִּי־כֹה ו (יר' ד, ג), "ז בטע בסיפ". נרשמים טעמים או צירופי טעמים נדירים, כגון: וְתִמְנֶנָּה־לָּהּ (רות א, י), "ה בטע" (מאילא לאתנת; להלן, 244); וַיִּשְׁחָט ו (וי' ח, כג), "ז בטע מרע" (מרעימין, שלשלתי; להלן, 257); עַד שֶׁתַּחֲפֹץ (שה"ש ג, ה), "יא בטע", כלומר: באחד־עשר מקומות תיבת עד או עַד מוטעמת במשרת, ולא במקף, לפני הסילוק.

132. ו. לשונות מיוחדים. המסורה מציינת לשונות מיוחדים מבחינת התחביר, המשמעות וכדומה, כגון: אָמַרְתָּ לָהּ (תה' טז, ב), "ל לש [=לשון] וזכר"; מִן יִנְצְרוּהוּ (תה' סא, ח), "ל לשון קדש" (אך התיבה מצויה בארמית שבדניאל ובעזרא); לָךְ (שופ' יט, יג), "ג חס בהליכה" (בשלושה מקומות כתוב כך, ולא: לָכָה, כשהמשמעות היא ציווי מלשון הליכה); שִׁבְעָה (בר' כו, לג), "ל שם באר" (יחידיא כשם בָּאָר); הָאֵל (בר' כו, ד), "ח לשון חל" (שמונה

פעמים במשמעות 'האֵלֶה', ולא במשמעות 'האלהים'; אֶפֶד (במ' לד, כג), "ל שם אנש' (יחידאי כשם אדם); וְעֵשֶׁן (יהו' טו, מב), "ה שם קריה" (חמש פעמים שם עיר); עֵלָה (בר' ה, יא), "ו' באטרופי" (שש פעמים במשמעות 'עלים').

133. ז. חילופי קריאה. המסורה מציינת תיבות או צירופים הבאים בצורות שונות או מוטעמים בטעמים שונים במקומות שונים במקרא, כגון: וְאַבְדָתָם מִהֲרָה (יהו' כג, טז), "יֵא וּגִינ'". צירוף זה בדברים יא, יז, מוטעם ברביע, ושני מקומות אלו הם מתוך רשימה של אחד-עשר זוגות, שאחד מהם מוטעם בזקף וחברו ברביע (או"א, רשימה 227). בייחוד באות הערות כאלו למקומות המקבילים במקרא, כגון מלכים ב יח-כב בהקבלה לישיעיהו לו-לט; שמואל ב כב בהקבלה אל תהלים יח; רשימות העולים בעזרא ב ונחמיה ז, ועוד, כגון: סְחִיש (מל"ב יט, כט), "ל ישעיה שחיס"; עֵל תִּרְהָקָה (יש' לו, ט) "ל דמלכים אל תרהקה"; וִיקְרָאוּהוּ (יש' לו, יד), "מלכים ויקראם".

134. ח. דעות אחרות. בקשר לכתיבה, ניקוד או הטעמה של תיבות מסוימות, מביאה המסורה דעות של אסכולות שונות, כגון מדנחאי-מערבאי, טבריה; ספרים שונים, כגון מחזורא רובא, מוגה, הללי, זנבוקי וכדומה; בעלי מסורה שונים, כגון פינחס, מוחא, ב"א, ב"נ וכיו"ב. עתים בעלי המחלוקת אינם מצוינים, אלא רק: מחלפ (מחלפין), פלוג (פלוגתא) סתם.

135. ט. ספירה. בעלי המסורה השתמשו במנייה לא רק בציון הערותיהם על התכונות השונות של התיבות; הם גם מנו את המקרא ופסוקיו מבחינות שונות. המסורה מוסרת לנו את מספרי הסדרים, הפסוקים, התיבות והאותיות שבמקרא כולו, בספרים השונים, בפרשיות התורה וכדומה. היא מוסרת לנו את מקום המחצית, בפסוקים ובתיבות, של הספרים השונים, התורה, הנביאים, הכתובים או המקרא כולו. פעילות זו נזכרת כבר בתלמוד, ועסקו בה הסופרים, שנקראו כך משום "שהיו סופרים כל האותיות שבתורה. שהיו אומרים: וא"ו ד'גחון' [וי' יא, מב] חציין של אותיות של ס"ת [ספר תורה], 'דרש דרש' [וי' י, טז] חציין של תיבות, 'והתגלח' [וי' יג, לג] של פסוקים, 'יכרסמנה חזיר מיער' [תה' פ, יד] עי"ן דיער' חציין של תהלים, 'והוא רחום יכפר עון' [תה' עת, לח] חציו דפסוקים" (בבלי קידושין ל ע"א). וכן נמסרו שם מספרי הפסוקים בתורה, בתהלים ובדברי הימים. רוב הנתונים שנמסרו שם על מספרי הפסוקים שונים מנתוני המסורה, ורבות עמלו החוקרים ליישב ביניהם, ולא עלה הדבר בידם.

שיר שתחילתו "אֶלֶל מִכּוֹן בְּנִינִי", שנתחבר בידי רס"ג על יסוד חומר מסורתי קדום, מוסר מספרי כל אות ואות במקרא, כולל האותיות הסופיות.

המסורה מונה פסוקים מבחינות שונות, כגון: פסוקים שיש בהם רק שלוש תיבות (הפסוק הקצר ביותר), וכנגדם הפסוק הארוך ביותר; "ב פסוק בתורה כל סוף מליהון מ" (במ' כט, לג); "יֵא פֶס רִישֶׁהון נון וסופיהון נון" (וי' יג, ט); פסוקים שכל תיבותיהם יש בהן ש

(במ' כו, כד; שה"ש א, א); "כֹּז פסוק אית בהון אלף בית" (מל"ב ו, לב). שלוש תיבות במקרא יש בהן אחת-עשרה אותיות ("ג' מלין בקר דמיין"; אס' ט, ג).

ספרות

S. Stein, "Saadia's Piyyut on the Alphabet", *Saadya Studies*, Manchester 1943, pp. 206–226 • מ' זולאי, "מה מקורו של רס"ג בשיר האותיות", האסכולה הפיטגורית של ר' סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' רפ–רפח • שיר האותיות של רס"ג פורסם גם על ידי כ"ד גינצבורג, בתוך ספר "מסורת המסורת" של אליהו בחור ולחלן, §192, עמ' 271–278, בלויית ביאור באנגלית • G. E. Weil, *Les décomptes des versets, mots et lettres du Pentateuque selon le manuscrit B 19a de Leningrad, Un essai d'arithmétique sommaire des scribes et des masoretes*, 1982

המסורה הגדולה

מסורה גדולה מפרטת

136. המסורה הקטנה דרכה לקצר, שכן המקום העומד לרשותה מצומצם. אמנם לפעמים, בייחוד כשתיבה בצורה מסוימת מצויה רק בשני מקומות במקרא, מביאה המסורה הקטנה גם רמז ("סימן") למקום השני, כגון: יַעֲשֶׂן (דב' כט, יט), "ב אפך" – התיבה מצויה פעמיים במקרא, ונמסר הסימן למקום השני (תה' עד, א). לעתים מביאה המסורה הקטנה רמז ("סימן") לתיבה דומה, אך לא זהה, כגון: בְּהַעֲצֹר הַשָּׁמַיִם (דה"ב ו, כו), "ל וחד בהעצר שמים" – הצירוף יחידאי, ופעם בא צירוף דומה בלא ה"א הידיעה (מל"א ת, לה). אבל אם פירט המסורה הקטנה אינו אפשר אלא ברשימות ארוכות, לא הספיק המקום בגיליונות הצדדיים, ונהגו לכתוב רשימות אלו בגיליונות העליונים או התחתונים של הדף, ורק לעתים רחוקות גם בגיליונות הצדדיים (אם היו רחבים די הצורך). רשימות אלו נקראות "מסורה גדולה". בכתבי־יד עתיקים מרובים אין המסורה הגדולה מחזיקה יותר מן 2–3 שורות למעלה ולמטה, באחרים מספר השורות גדול יותר, ועשוי לעלות אף על עשר. עיקר תפקידה של המסורה הגדולה לפרט את הערות המסורה הקטנה. בעוד שבמס"ק נמסר רק מספר המקומות שתיבה בצורה מסוימת באה בהם במקרא, מפרטת מס"ג מקומות אלו; ולפי שסימן פרוקים ופסוקים הוא מנהג מאוחר, נעשה ציון המקום בעזרת מילות הַיָּכָר, המאפשרות לזהות את הפסוק ומקומו. מילות הַיָּכָר אלו נקראות סימן. בכתבי־יד עתיקים הסימנים קצרים, ועל פי רוב הם בני תיבה אחת, ושימשו כנראה לשינון על פה; ואילו במאוחרים הסימן ארוך יותר וקל יותר למצוא את הפסוק בעזרתו. כך, למשל: נמסר על אֱלִישָׁה (יח' כו, ז):

מס"ג ק	מס"ג ל	מס"ג מ
אלישה ג' וסימנהון	אלישה ג'	אלישה ג' בקריאה וסי'
ובני יון	ובני יון אלישה ותרשיש	ובני יון אלישה ותרשיש

ובני יון	וחביר	וחברו דד"ה
מאיי	מאיי אלישה היה	מאיי אלישה היה מכסך
ונמסר על גבה (יח' כח, ב):		
מס"ג ק	מס"ג ל	מס"ג מ
גבה ה' וסימנהון	גבה ה'	גבה ה' בקריאה וסימ'
ביפך	לבך ביפך	אמר לנגיד צר
לנגיד	אמר לנגיד צר	גבה לבך ביפך
כגמול	ולא כגמל עליו	וכחוקתו גבה לבו דדברי הימים
		ולא כגמול עליו השיב דחוקתו
		דדברי הימים
שיר	וכחוקתו	
וכחוקתו	שיר המעלות יהוה לא גבה	ולא גבה לבי ולא רמו עיני
וחד ירום ונשא וגבה		וחד וגבה: יר' ונשא וגבה

137.

לפעמים בא במסורה דיבור המשמש לזכירת כל המקומות שמס"ג מפרטת אותם; גם דיבור זה נקרא סימן (להלן, 142§, ערך "סי" 2). לשונו על פי רוב ארמית והוא בעל משמעות, כגון על תיבת: הבין (מל"א ג, יא) נמסר במס"ג מ: "הבין ה' וקמצין וסי': יען אשר שאלת. והכלבים עזי נפש. מדי עברו יקח [והיה רק זוועה]. חכמת ערום הבין. אל תהיו כסוס כפרד. וסי' בלשון תרגום: הוון כלביא שאלין חכמתא לסוסיא". הסימן מצרף את מילות ההיכר ("הסימנים") של חמשת הפסוקים לדיבור ארמי בעל משמעות, ולפיכך נוח לזכירה. בכתבי-יד קדומים נמסר לפעמים רק הסימן הארמי (כך, למשל, במס"ג ק, שם).

סימנים לזכירה מסוגים שונים מרובים הם במסורה, בייחוד לזכירת שינויים במקראות מקבילים, ולעתים הם מעידים על חריפות מחבריהם. דרך משל, בירמיהו י, כה, נאמר: "ועל משפחות אשר בשמך לא קראו"; בפסוק המקביל בתהלים עט, ו, נאמר: "ממלכות", ועל זה מעירה מס"ג ל: "ירמיה ועל משפחות תהלים ועל ממלכות וסימנהון כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות (יר' א, טו)". מס"ג ל לירמיהו נב, טו מעירה: "מלכים (מל"ב כה, יב) מדלת ירמיהו ומדלות וסימנה מלכיא מסכנותא יחידה ירמיה מסכנותא סגיא"ה (מלכים מסכנות יחידה, ירמיהו מסכנות מרובה). על: דְּמִי טְהָרָה (וי' יב, ד, ה) בה' נאלמת, לעומת יְמִי טְהָרָה (שם, פס' ד; ו) בה' מופקת, נמסר סימן במס"ג מ: "דמים מכוסים ימים מגולים", היינו לגבי דמים ה אינה נראית, נאלמת; לגבי ימים ה נראית, מופקת. ב"מנחת שי" (להלן, 184§), מובא סימן חריף יותר: "וסימנך יהודה, פי' הה"א שאחר יו"ד של יהודה היא נעה, והה"א שאחר הדל"ת נחה, כן ה"א של טהרה הסמוכה אצל ימי' נעה והסמוכה אצל דמי' היא נחה".

המסורה הגדולה מפרטת את כל סוגי הערות המסורה הקטנה: אלו הדנות באותיות,

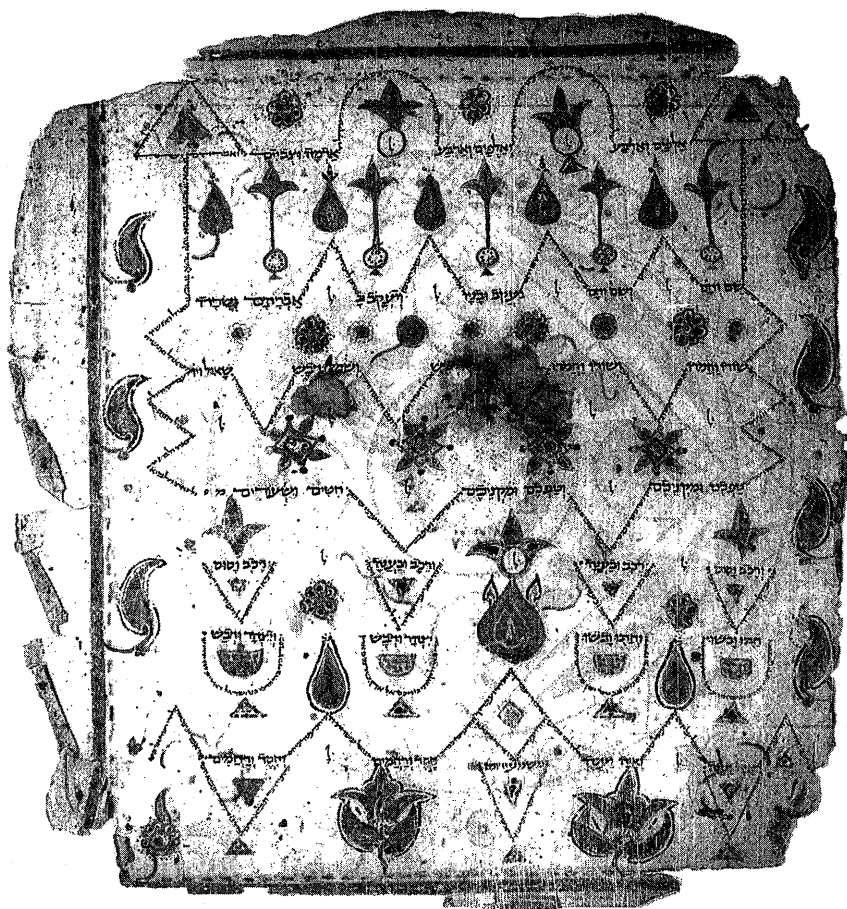
בניקוד ובטעמים. היא מוסרת רשימות של חילופי קריאה בין מקומות מקבילים, רשימות פסוקים דומים בתכונה כלשהי, וכדומה.

138. לפעמים המסורה הגדולה לא רק מפרטת את הקטנה, אלא דנה גם בצורות שונות של תיבה או בתיבות דומות. כך, למשל, מס"ג ק' יש' נה, ח: "מחשבותי ל' מל. מחשבותיכם ב' מל כי לא מחשבותי (יש' נה, ח), הן ידעתי (איוב כא, כז); ממחשבותיכם ל' וחס' ו (יש' נה, ט)". המסורה קוראת קבוצה של תיבות דומות: בלישנא. כך, למשל, מס"ק ל' לישעיהו יא, י (מִנְחָתוֹ) מעירה: "ב' חס"; ואילו מס"ג, שם: "ד' חס בליש", והיא מביאה, נוסף לשתי היקרויות מִנְחָתוֹ, גם מִנְחָה, לִמְנָחָה. דיונים כאלו באים גם בענייני ניקוד וטעמים, כגון מס"ג ש' בר' נ, כג: "כל לשון ברכי ברכי הברכים דג בר מן ב' רפי"; מס"ג ש' וי' כ, יד: "כל תיבותה דסמיכה להיא או להוא אית בה טעם אריך כגון: נְדָה הִיא זְמָה הִיא טָמָה הִוא [...] כָּלָם לעולם". מובאים, למשל, כללים למילות יחס המצטרפות לשם או לפועל מסוים, כגון מס"ג ל' לירמיהו נ, לה: "כל לשון חרב חרבו אל קרי בר מן ה' על [...] – מילת היחס בקשר לחרב, חֲרָבוֹ היא בדרך כלל אֶל, חוץ מחמישה מקומות שבהם היא על; ועוד שם, לז: "כל לשון סוסים סוסיי הסוסים על בר מן ב' אל [...]".

מסורה גדולה מְצַרֶפֶת

139. בכתב־יד מרובים מצויה גם מסורה גדולה מסוג אחר, שאינה באה לפרט את הערות המסורה הקטנה. מסורה זו מקבצת את התיבות היחידאיות, בעיקר אלו שהמסורה הקטנה העירה עליהן "ל", ומצרפת אותן לרשימות מסודרות לפי עקרונות שונים. פעמים התיבות מסודרות אחת אחת, והרשימה מצרפת תיבות יחידאיות בעלות צורה דומה מאיזו בחינה שהיא: סיום דומה, כגון: "אָלֶה ל' אישׁוֹ ל' בּוֹה ל' בחירוֹ ל' [...] אלֶה בית כל חד וחד ל' כּוֹת" (ב' שמ' לח, ד); "וּמֶרֶק ל' וּשְׂרָק ל' וּפְרָק ל'" (ב' וי' ו, כא); "יֵאֲנָה ל' כּוֹת יִבְלֶה ל' כּוֹת יִגְעָה ל' כּוֹת [...]". (ב' וי' יא, לד); ניקוד דומה, כגון: "אָט ל' בָּל ל' גָּב ל' [...] אלין אלפבית כל חד וחד מן ב' אוֹת" (ב' וי' טו, ג); משקל דומה, כגון: "נִחְרַפְתָּ נִחְרַבְתָּ נִאֲמַנְתָּ הִנְאֲכַלְתָּ לית כּוֹת" (ש' וי' יט, כ); הטעמה דומה, כגון: "אֶלְוִי־קָרַח וְיִקְחִי־אֶבֶן וְיִשְׁלַח־שֶׁמֶה חֲרָשָׁתִּים־רָשָׁע דמיין בטעם" (ש' בר' לו, טז); וכן צירופים דומים, כגון: "הכבש אחד ל' ונשיא אחד ל' ועד אחד ל'" (ב' במ' כח, ד). ברשימות אחרות מסודרות תיבות שלשונן דומה (אם כי אינן משורש אחד דווקא), כגון: "והוצא ל' וְאָצָא ל' כְּמוֹצֵא ל' הִתְצִיא ל' [...] (ב' שמ' ג, י); "באספכם ל' והאספסף ל' אֶסְפָּה ל' אֶסְפָּה ל' יספה ל' כְּסוּפוֹת ל' [...] (ב' וי' כג, לט).

פעמים התיבות מסודרות זוגות זוגות, ותיבות כל זוג שונות רק בפרט אחד זו מזו. שינוי באות, כגון: "כֶּהֱן ל' וְכֶהֱן ל' כְּפֹר ל' וְכְפֹר ל' [...] (ב' שמ' מ, יג); "והפלה ל' כתב ה' והפלה ל' כתב א' יתרה ל' כתב ה' יתרה ל' כתב א' [...] (ב' שמ' ט, ד); "גרש ל' גרש ל' השביעני ל' השביעני ל'" (ב' וי' ב, יד); שינוי בניקוד, כגון: "וְיִרְכְּסוּ ל' וְיִרְכְּסוּ

המסורה המצרפת כמרכיב עיטורי. דף "שטיח" הבא בראש כ"י ק (דף 5א)

ל' וַיֵּצֵאוּ ל' וַיֵּצֵאוּ ל' [...] (ב שמ' לט, כא); "לרבעה ל מפק הי לרבעה ל לא מפק הי ושערה ל מפק הי ושערה ל לא מפק הי [...] (ב וי' יח, כג); וכן זוגות של צירופי תיבות, כגון: "על קצות ל אל קצות ל על רבקה ל אל רבקה ל" (ב שמ' לט, יז); "פיח כבשן ל פיח הכבשן ל פרי בטן ל פרי הבטן ל [...] (ב שמ' ט, ח). לעתים רחוקות מסורה זו מצרפת לא תיבות יחידאיות, אלא תיבות המצויות פעמיים ויותר במקרא. לעתים נדירות חתם המסרן את שמו באקרוסטיכון ברשימות המסורה המצרפת (ראה למעלה, 308). רשימות מסורה מצרפת מסוגים אלו אינן באות בכל כתבי-היד הטברניים. אין כאלו כלל בא, יש הערות יחידות בל, יש מעט בק, ואילו בב, ש הן מצויות הרבה. בכתבי-יד מאוחרים הן נדירות. מעט מהן גם במ.

ספרות

ד' לייאנס, המסורה המצרפת – דרכיה וסוגיה, על-פי כתבי-יד קהיר של הנביאים, באר-שבע תש"ס • י' עופר, "חתימת אקרוסטיכון בהערת מסורה", המסורה הבבלית לתורה: עקרונותיה ודרכיה, ירושלים תשס"א, עמ' 259–253 • G. E. Weil, "La Formation du commentaire de la Massorah Magna Marginale dans grands Codex Biblique", *Revue d'Histoire des textes* I (1971), pp. 1–48

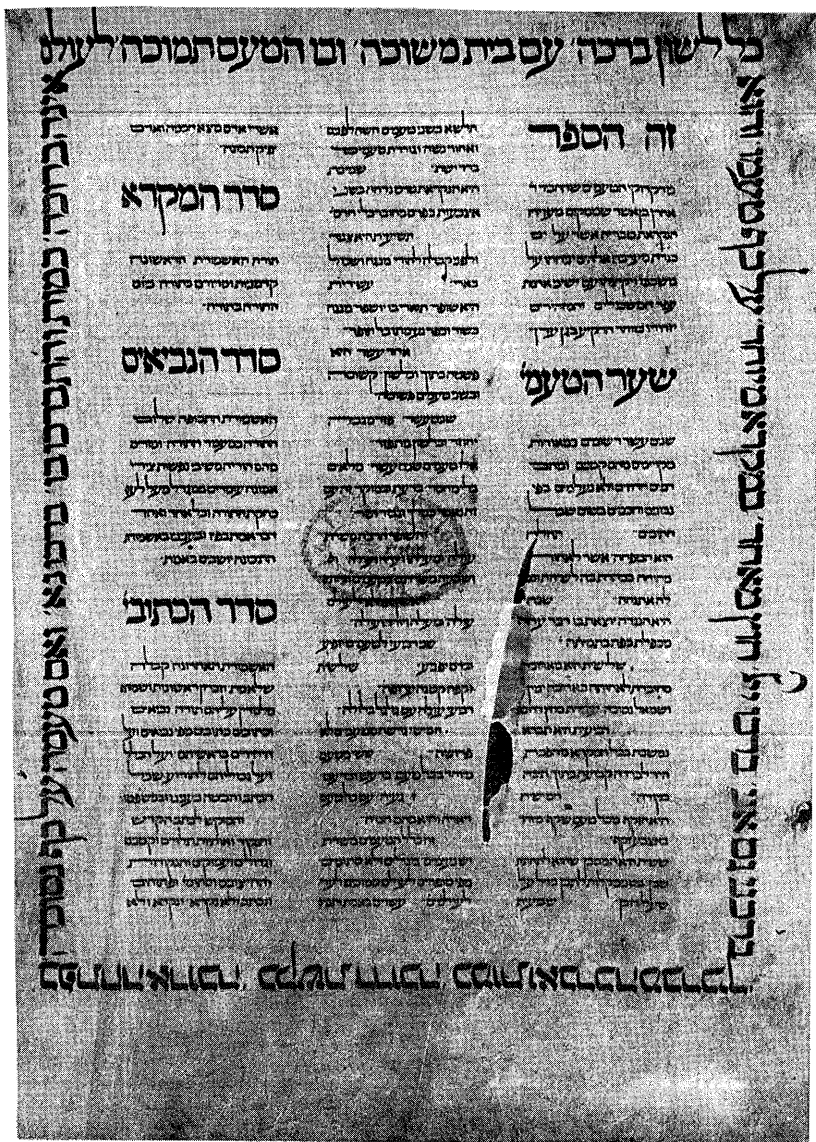
מסורה בראשי ספרים ובסופם

בכתבי-יד מרובים באות רשימות מסורה שונות גם בתחילת ספרים או בסופם. בכתבי-יד 140 עתיקים מצויות בעיקר רשימות הדנות במחברי הספרים, מספר השנים שבתקופה הנדונה בכל ספר, רשימות של חילופי מדנחאי-מערבאי, חילופי ב"א-ב"נ, חילופים בין מקומות מקבילים, חלקים מ"דקדוקי הטעמים" וכיו"ב. בכתבי-יד מתימן באה ה"מחברת" ("הוריית הקורא", להלן, 1998, 207) העברית או הערבית. בכתבי-יד מאוחרים כתבו לפעמים לא רק רשימות מסורה אלא גם ספרי דקדוק: "מכלול" לרד"ק, "דרכי הניקוד והנגינות" לר' משה הנקדן וכדומה.

המסורה הסופית (ה"מערכת"), המחזיקה רשימות מסורה מסודרות בסדר אלף-ביתי, אינה מצויה בכתבי-יד של המקרא, והיא חידושו של יעקב בן חיים אבן אדוניה, מהדיר מ (להלן, 1578). הוא קיבץ בה רשימות ארוכות של מסורה גדולה שלא הספיק להן המקום בגיליון. ההערות ברשימות אלו הן על פי רוב מסוג המסורה הגדולה המפרטת, אך מצויות הערות גם מסוג המסורה המצרפת.

ספרות

P. Cassuto, "Masoretic Lists and Matres Lectionis", *Masoretic Studies* 6 (1990), pp. 1–30 • M. Serfaty, "Un fragment de catalogue masorétique", *Masoretic Studies* 7 (1992), pp. 111–129 • idem, "Un guide massorétique de ponctuateur", *Masoretic Studies* 8 (1996), pp. 127–153

כללי דקדוק המסורה בראש מצחף של מקרא. כ"י רומא, הקהילה היהודית, 2

מונחי המסורה ודרכי שימושם

141. בכתב-היד הקדומים, המונחים המשמשים במסורה עדיין אחידים, והם פרי אסכולה אחת ותקופה אחת. בכתב-היד המאוחרים ובדפוסים (מ) משמשים מונחים בני תקופות שונות ואסכולות שונות זה בצד זה, קדומים ומאוחרים. פה נקרא הצירי "צירי", פה "קמץ קטן" ופה "שתי נקודות"; פה כתוב "בתו" ופה "באור"; פה משמש לשון "פלוג" ופה "מחלף", וכיו"ב.

רשימת מונחי מסורה מצויה במבוא לב"ה: Index siglorum et abbreviationum "masorae parvae", ושם בעיקר פענוח הקיצורים ותרגומם ללטינית. רשימה מקיפה של מונחים ופירושים, בלויית דוגמות, מצויה במבואו של ז' פרנסדורף ל"מחברת המסרה הגדולה" (למעלה, 738). רשימה מקוצרת של מונחים ותרגומם לגרמנית – במבואו של ז' פרנסדורף למהדורת או"א (להלן, 1628).

מבין חוקרי ימי הביניים מצויה רשימת מונחי מסורה ופירושים בספרו של אליהו הלוי אשכנזי, "מסורת המסורת" (להלן, 1928).

ספרות

H. Hyvernat, "Petite Introduction a L'étude de la Massore", *RB* 11 (1902), pp. 551–563; 12 (1903), pp. 529–549; idem, "Le Langage de la Massore", *RB* 13 (1904), pp. 521–546; 14 (1905), pp. 203–234, 515–542 – ניתוח של מונחי המסורה ומושגי

142. להלן רשימת המונחים והקיצורים המצויים ביותר במסורה, בלויית הדגמות. הרשימה עשויה לפי פרנסדורף ומקורות אחרים. היא מסודרת בסדר אלף-ביתי, בהשמטת אותיות השימוש, היינו מונח כגון "בטע" מסודר באות ט: "טעם" וכיו"ב. א' – אחד, כגון: תשם (בר' מז, יט), "ב' א' וא'" – התיבה מצויה פעמיים במקרא, פעם מנוקדת בקמץ ופעם בפתח.

א', ב', ג', ד', א', ב', ג' ד' וכו' – מספר הפעמים שהתיבה מצויה במקרא, כגון: ומאֵלָה (יש' מא, כח), "ג'" – התיבה מצויה שלוש פעמים; מִשְׁפָּטִי (יש' נ, ח), "יו" – התיבה מצויה שש-עשרה פעמים; "כי כה אמר ה'" כ' (מס"ג א' יר' כד, ח) – הצירוף מצוי שלושים פעם (לא סימן זאת באות "ל", שהרי האות ל משמשת לסימון מילה יחידאית). א"ב, אלף בית, אלף בית, אלפביתא – (1) כל אותיות האלף-בית, כגון: "כ"ו פסוקין אית בהון א"ב" (יר' כב, ג), "אית ביה אלף בית" (שמ' טז, טז) – בפסוקים אלו מצויות כל אותיות האלף-בית. (2) רשימת מסורה מסודרת בסדר אלף-ביתי, כגון: יום הַכְּפָרִים (וי' כג, כז), "ל' ומשמש א"ב חד נסיב ה"א וחד לא נסיב ה"א" – הצירוף יחידאי, והוא רשום ברשימת צירופים יחידאיים דומים, המסודרים בסדר אלף-ביתי, בזה יש ה ובה אין ה (יום כְּפָרִים); לָחֵם (שופ' ה, ח), "ל' מלרע ומשמש א"ב" – התיבה, בהטעמת מלרע, יחידאית, ורשומה ברשימה אלף-ביתית של שמות דומים, אחד מלעיל ואחד מלרע; עַל מִלְאָכִי (שמ"א יט, כ), "ל' וא' אל מלאכי ומשמש

א"ב" – הצירוף יחידאי, ומצוי פעם אחת גם הצירוף אֶל מְלָאכִי, והם מנויים ברשימה אלה-ביתית של זוגות כאלו. (3) אלפא ביתא – כינוי לתהלים פרק קיט (נקרא גם: אלפא ביתא רבא, תמניא אפי), כגון: וְתוֹרַתְךָ (דב' לג, י), "ב וכל אלף בית דכות" – התיבה מצויה פעמיים, מלבד קבוצת הפעמים שהיא מצויה בתהלים פרק קיט.

אדכר, אדכרא – הזכרה, היינו: שם הוי"ה, כגון: "ג פסו ראש וסוף אדכר" (דב' לא, ג) – שלושה פסוקים פותחים בשם הוי"ה ומסיימים בו; ומִלְאָךְ (יש' סג, ט), "ב פת ומלאך פניו ומלאך הברית וכל דסמיך לאדכרה כות" – התיבה מצויה פעמיים בא' פתוחה, וכן א פתוחה בכל מקום שהיא סמוכה לשם ה'.

אור, אורי, אורית, באו, באור – אורייתא, באורייתא, היינו: בתורה, כגון: עֲבַדְתָּ (במ' ד, לג), "כל אורי חס" – בכל התורה התיבה כתובה חסר ו. מצוי גם המונח בתור. אינון – הם, כגון: דוֹדִי (דה"א כז, ד), "ב ואינון ב' ליש" – מצוי פעמיים, והן בשתי משמעויות; וַיִּצְחָם (דה"ב א, יד), "ב ואינון בחד סיפ" – מצוי פעמיים, ושתייהן בספר אחד.

אית – יש, כגון: "יג פסוק אית בהון ואין ואין" (דב' לב, לו) – שלושה-עשר פסוקים יש בהם פעמיים תיבת ואין.

אמצע, אמצ', באמ', מציעתא, מצ', מצע', מצעו', במצ' – אמצע הפסוק, בניגוד אל ראש פסוק, סוף פסוק; הכוונה לתיבה שאינה הראשונה בפסוק ואינה האחרונה בו, אך לא דווקא זו שבאמצעו. דרך משל: וְרוּחוֹ (יש' מח, טז), "ג' חד ר"פ וחד ס"פ וחד מצע' פסוק" – התיבה מצויה שלוש פעמים במקרא, פעם בראש הפסוק, פעם בסוף הפסוק ופעם באמצעו; וְכָל עֵרִי הַמִּישׁוֹר וְכָל מַמְלָכוֹת סִיחֹן (יהו' יג, כא), "לי פסוק' ראש' וכל ואמצ' וכל" – עשרה פסוקים בראשם תיבת וכל ובאמצעם אותה תיבה; וְאִם לֹא (בר' ד, ז), "ז' מצ' פסו" – הצירוף מצוי שש-עשרה פעמים באמצע פסוק (הוא מצוי גם הרבה פעמים בראש פסוק).

המונח משמש לעתים גם לציון אמצע תיבה, כגון: פֶּאֶרֶז (ויאל ב, ו), "ג' והוא מן מלין דנסבין א' במצעו' תיבותא ולא קריין" – התיבה מצויה שלוש פעמים במקרא, והיא מן התיבות שיש באמצען א שאינה הגויה.

אמ"ת – ספרי איוב, משלי, תהלים.

אנ"ך – אוריתא, נבי, כתיבי, היינו: תורה, נביאים, כתובים. נאמר על פי רוב כאשר תיבה מצויה שלוש פעמים במקרא, פעם בתורה, פעם בנביאים ופעם בכתובים, כגון: לִקְחִי (דב' לב, ב), "ג' וסימן יערף כמטר. ותאמר זך לקחי (איוב יא, ד). לי פת לחם (מל"א יז, יא). אנ"ך" – התיבה מצויה שלוש פעמים במקרא, נמסרים סימני המקומות, ונאמר שהתיבה מצויה פעם בתורה, פעם בנביאים ופעם בכתובים. עתים באה הערה דומה גם בספרות התלמוד והמדרש, כגון: "ויקרא לו לבן יגר שהדותא' (בר' לא, מז). אמר ר' שמואל בר נחמן. אל יהי לשון סורסי קל בעיניך. שבתורה

ובנביאים ובכתובים הקב"ה חלק לו כבוד. בתורה 'גר שהדותא'. בנביאים 'כדנה תאמרון להון' (יר' י, יא). בכתובים דכ' 'וידברו הכשדים למלך ארמית' (דנ' ב, ד) (בראשית רבה עד, יד).

אנש, בר נש, שום בר נש, שום גברא, שום אנש – שם אדם. נאמר בעיקר כאשר שם המשמש בדרך כלל כשם עצם כללי בא כשם פרטי, כגון: מְחִיר (דה"א ד, יא), "ל שום אנש" – יחידאי כשם אדם; תַּחֲש (בר' כב, כד), "ל שם אנש".

אנת, אנתא, אתא, אתתא – שם אישה. משמש בדומה למונח "אנש", כגון: חֲדָש (דה"א ח, ט), "ל' שום אתת" – יחידאי כשם אישה; מִיכָל (שמו"ב יז, כ), "ל וכל שם אנת דכות" – יחידאי (כשם עצם כללי), פרט לקבוצת המקומות שבה התיבה משמשת כשם אישה.

אס"ף, אתנ וסופ פסו – הטעמים המפסיקים הגדולים, אתנח וסילוק, שבהם בא בדרך כלל ניקוד ההפסק, כגון: עָז (בר' מט, ז), "ב קמצ וכל אתנ וסופ פסו כות" – התיבה מנוקדת פעמיים בקמץ, מלבד קבוצת המקומות שבה היא מוטעמת באתנח או בסילוק; לְעִבְדָּךְ (במ' יא, יא), "ז וכל אתנ וסופ פסוק דכות ב מ א" – התיבה מצויה שבע פעמים בניקוד זה, פרט לקבוצת המקומות שבה היא מוטעמת באתנח או בסילוק (וממנה יוצא מן הכלל אחד, שבו התיבה מוטעמת באתנח ואף על פי כן ניקודה ניקוד ההקשר [תה' קיט, סה]).

אפ"ס – אחד פסוק סימן. לאחר השוואת דיבורים דומים בלשונות שונות, מובא פסוק אחד שיש בו כדי לשמש סימן לזכירת הדיבורים הנזכרים וההבדל ביניהם, כגון: את שער אִיבִיו (בר' כב, יז), "קדמא שער איביו תני' שער שנאיו (בר' כד, ס) ואפ"ס על איביו ועל שנאיך אשר רדפוך (דב' ל, ז)" – בפעם הראשונה אִיבִיו, בשנייה שְנָאִיו, ופסוק אחד סימן: "על איביו ועל שנאיך"; "קדמ' לִין תנינ' ללון (בר' כד, כג, כה) ואפ"ס הִלִּילו" – בפעם הראשונה כתוב לִין, בשנייה לָלון, ופסוק אחד סימן: "הִלִּילו".

ארמ – לשון ארמית שבספרי דניאל ועזרא, כגון: אִיתִי (דה"א יא, לא), "ל וכל לשון ארמית כות" – התיבה יחידאית, פרט לקבוצת המקומות שבה היא מצויה בארמית; ומן פֶּל (שופ' ז, כג), "ב וכל ארמ דכות" – הצירוף (ו)מן פֶּל מצוי פעמיים, פרט לקבוצת המקומות שבהם הוא בא בארמית המקרא.

אתא, אתני – אותיות, כגון: על כן לא בא אל שלחן (שמו"א כ, כט), "ה פסוק דאית בהון חמש מלין מן ב אתני" – חמישה פסוקים במקרא יש בהם חמש תיבות רצופות בנות שתי אותיות.

אתנ, אתנח, אתנחתא – שם הטעם. עיין למעלה: אס"ף.

ב מ א, במ"א, בר מן א – חוץ מן 1 (2, 3 וכו'), כגון: שְבו (בר' מד, כה), "כל אורית חס ב מ ג מל" – התיבה כתובה בכל התורה חסר ו, חוץ מן שלוש פעמים שהיא

כתובה מלא; יִדְיָכָם (דב' לא, כט), "ל בתו וכל קרי דכות ב מ' א" – התיבה יחידאית בתורה (מלבדה רק יִדְיָכָם), וכל שאר המקרא כך (יִדְיָכָם), חוץ מפעם אחת (יִדְיָכָם).

בהון – בהם.

ביה – בו.

ביניה – ביניהם.

ברא – ספר בראשית.

בתר, דבתר, דבתריה – אחריו, האחרון, כגון: שְׁקָעְרוּת (וי' יד, לו), "ל' וחסר ו' בתרא" – יחידאי וחסר ו האחרונה; וגם בעיני עבדי שְׁאוּל (שמ"א יח, ה), "כא פסוק וגם ובתר תלת מלין" – עשרים ואחד פסוקים שבסופם תיבת וגם ואחריה שלוש תיבות עד לסיום הפסוק.

גבר, גברא – שם אדם (השווה למעלה: "אנש"), כגון: לְהוֹתִיר (דה"א כה, כח), "ל שום גבר" – יחידאי כשם פרטי.

געי, געיא, גיעיה, בגע – געיה (מתג), בגעיה, כגון: קִשְׁתִּית (יש' סה, ח), "ל וגעיא" – יחידאי ויש בו געיה; חֲכָמָה (זכ' ט, ב), "ל געיא"; וַיִּנְתְּצוּ (דה"ב לד, ד), "לא געי" – בלי געיה. ועיין ערך "חטף".

גרש, גרשה, גריש – געיה או טעם. דרך משל: לְמָרוֹת (תה' עח, יז), "ל גריש" – יחידאי בגעיה (בל'); "כל מלה דבקריה דאית בה גרשה ותברא אית ביניהן שוא בלבד כמות והמים גברו" (בר' ז, יט: גִּבְרוּ; מתוך נוסח מס"ג א לכלל מירכא ותביר בתיבה אחת; להלן, 2818) – כל תיבה במקרא שהיא מוטעמת במירכא ותביר, יש ביניהם שווא בלבד (ולא חטף).

דב הי, דב ימ, ד"ה – ספר דברי הימים.

דגש, דיג – (1) דגש כמשמעו, כגון: לְצַבֵּא (יש' לא, ד), "ל דגש" – יחידאי בדגש (אבל יש פעמיים: לְצַבֵּא, רפה [במ' ד, כג; ח, כד]); מְצַוֵּךְ (דב' ו, ב), "ב' חד רפי וחד דגש" – מצויה פעמיים, פעם אחת ך רפה ופעם דגושה; שְׁלַחוּ באש (שופ' א, ח), "ד' דגשין בקריאה וסי' [...] וכל דסמיכי לאש דכו' דגשים במ"א רפי וסי' שלחו באש מקדשך (תה' עד, ז) ומטעים ביה" – בארבעה מקומות במקרא ל דגושה בתיבה שְׁלַחוּ, וכך בכל קבוצת המקומות שבהם התיבה באה בסמיכות עניין לֹאֵשׁ, חוץ ממקום אחד בקבוצה זו שבו ל רפה, וטועים בו. (2) ניקוד אותיות ב, כ, ל כמקובל ביידוע, וכן ניקוד ו בפתח, בניגוד לניקודן בשווא, הגקרא "רפה" (עיין ערך זה. ועיין גם ערך "מלעיל"), כגון: בְּגוֹרֵל (דה"א ו, מח), "ו' דגש" – שש פעמים בדגש, היינו ב פתוחה, ג דגושה (אך מצוי גם: בְּגוֹרֵל; בְּמִשְׁפֵּט (וי' יט, טו), "ח דגש וכל איוב דכות ב מ' א" – שמונה פעמים בדגש, כלומר בניקוד היידוע, וכך בכל קבוצת המקומות בספר איוב, פרט למקום אחד באותו ספר; בְּמִסְתָּרִים (תה' י, ח), "ג' דגשים וסי' אם יסתר איש. במסתרים יהרג נקי. לירות במסתרים תם. וסי' בלשון תרגום גברא קטיל שלימא" – שלוש פעמים בדגש, כלומר בניקוד היידוע, ונמסרים סימני

המקומות וסימן בלשון ארמית לזכירת מקומות אלו. (3) תיבה שבה גרונית המנוקדת בשווא, ולא בחטף, כגון: וּמְעָלוֹ (דה"ב לג, יט), "ל ומעלו מחלפין בדגש" – יחידאי, ויש חילופים בעניין הדגש. כלומר, יש מנקדים רפה: וּמְעָלוֹ (ראה להלן, §453).

דין – זה, כגון: סְבָלַת (שמ' ו, ו), "ב' חד חסר וחד מל' דין חסר" – מצויה פעמיים, פעם חסר ו פעם מלא, ובמקום זה חסר; הַגְרָאִים (דה"א ה, י), "ג' ב מל ודין חס" – מצויה שלוש פעמים, פעמיים מלא י (אחר ר), ובפעם הזאת חסר.

דכ, דכו, דכות, דכותה – כמוהו. דרך משל: בְּזָרְעַ (שמ' ו, ו), "ג' מל בת וכל נבי וכתוב דכות ב מ' ג" – התיבה מצויה שלוש פעמים בתורה בכתוב מלא (בשאר הפעמים בתורה הכתיב חסר) וכך (בכתוב מלא) בכל קבוצת המקומות בנביאים ובכתובים, חוץ מן שלוש (שבהם בנביאים ובכתובים הכתיב חסר).

דלוג – לא מלא (משמש בעיקר ברשימות שבאו"א). כגון: "א"ב מן חד וחד חד ד' וחד ר' דלוג ולית דכו" – רשימה אלה-ביתית לא מלאה (כלומר: שאין בה ייצוג לכל האותיות) של תיבות יחידאיות דומות, באחת ד ובחברתה ר.

דלת – שם האות ד, כגון: לְהַעֲבִיד (דה"ב ב, יז), "ל דלת והשאר להעביר ריש" – התיבה יחידאית בד', וחזן מזה יש לְהַעֲבִיר בר'.

דמיין – דומים, תיבות או פסוקים דומים אלו לאלו, כגון: וְשָׁנִי (דה"א ו, יג), "ג' מילין דמיין ושני וגיה וזתא" – שלוש תיבות דומות (שהן יחידאיות, שמות פרטיים הפותחים בו' פתוחה); אֱלֹהֵי אֲבֹרָהּ וְאֱלֹהֵי נָחֹר יִשְׁפְּטוּ בִּינֵנוּ אֱלֹהֵי אֲבִיהֶם (בר' לא, נג), "ג' פסוק דמיין" – שלושה פסוקים דומים (בכולם שלוש תיבות דומות, הראשונה והשלישית בלי ו החיבור, ובשנייה יש ו החיבור); "ד פסוק דמיין דאית בהון כל כל וכל כל" (בר' ח, יט) – ארבעה פסוקים דומים שיש בכולם תיבת כל ארבע פעמים, שתי הראשונות והרביעית בלי ו החיבור, והשלישית בו' החיבור.

הלין – אֱלֹהֵי.

הללי – שמו של כתב-יד מוסמך של המקרא הנזכר הרבה בהערות שבגליונות כתב-יד, אך אין ידוע דבר על מקומו או זמנו (להלן, §172).

וא – האות ו.

ודאי, וודיאי – בוודאות, בכתובה מפורשת. המונח משמש ביחס לכתיבת השם אדני במפורש, כגון: "אדני וודאי קל"ד ו' מנהון לאדני וסי' נמסר בישעיה ריש סי' כ"ח" (המסורה הסופית, אות א); "אדני כ"ב ודי"א בספרא" (יש' לח, טז). בשימוש זה המונח מצוי גם בפיוט, כגון: "ידידים לנגדם שמוך / ודיי עליהם הנעימוך / מי אל כמוך" ("אשפוך תחן לשננה", "מי אל כמוך" ליום הכיפורים, בתוך: נ' ויסנשטרן, פיוטי יוחנן הכהן בירבי יהושע, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ד, עמ' 92, שו' 46).

וכן משמש המונח לציון כתיבת הכינוי לנוכח: "כה (ולא: דף), כגון: "חד מן כ"א מלין דכת" כה בסוף תיבות' וודיאי וסימניהון ואברככה (בר' כז, ז) ובכה (שמ' ז,

כט) (המסורה הסופית, אות ה; או"א, סימן 92); "כפכה" (תה' קלט, ה) ל' כתי' כן והוא חד מן מלין דמשמשי' כה ודייה בסוף תיבותא". בשימוש זה המונח מצוי כבר בספרות התלמוד והמדרש, כגון: "אמר ר' אבהו. לך לישועתה לנו" (תה' פ, ג; ולכה) לך (ו)[וודייה" (ירושלמי, סוכה פ"ד, ה"ג; נד ע"ג); "אמ' לו הקב"ה יועתה לך (שמ' ג, י: לכה) ואשלחך אל פרעה. אמ' ר' אלעזר. לך' ודיי(ה). ה בסוף תיבתה למה? לומר שאם אי אתה גואלם, אין אחר גואלם" (ויקרא רבה א, ה; מהר' מרגליות, עמ' יז).

בספרות המדרש המונח מצוי גם בשימושים אחרים, כגון: "אחת עשרה ודייות היא שבתורה" (אבות דרבי נתן, נוסח ב, לח, כ"י פרמה). הכוונה: אחת-עשרה פעמים נכתב בתורה היא (ולא: הוא).

וידבר – ספר במדבר, הפותח בתיבת וידבר. דרך משל: במדבר סיני (וי' ז, לח), "ל' וכל וידבר דכות ב' ב" – הצירוף יחידאי במקרא פרט לספר במדבר, שבו בא תמיד צירוף זה חוץ משני מקומות (שבהם בא: ממדבר סיני – במ' י, יב; לג, טז).
ווגין – זוגות תיבות המתאימות זו לזו או שונות זו מזו בפרט מסוים, כגון: נִבְּחָה לָהּ (שמ' ה, יז), "חד מן ה' ווגין מתחלפין. קדמאה אלהים תג' ה'. וסי' ויאמר אלהים אל נת. ויאמר ה' לנח [...] – אחד מחמישה זוגות של צירופים, שבאחד מהם תיבה + אלהים, ובשני אותה תיבה + ה'; פִּרְחָח (איוב ל, יב), "ל' וחד פרחח (במ' ה, ד), ואינן חד מן ט"ו ווגין חד ח' וחד ה' ולית להון זוגא" – יחידאי, ופעם בא: פִּרְחָח, והם מנויים ברשימה של חמישה-עשר זוגות תיבות דומות, באחת ח ובאחת ה, והן יחידאיות.

זכר – לשון זכר, כגון: אֶת עֲשֶׂה (במ' יא, טו), "ג' בלש זכר" – תיבת אֶת משמשת שלוש פעמים כציון לנוכח.

זעיר, זעירא – אות קטנה (למעלה, 998). דרך משל: וְלִבְיָתָה (בר' כג, ב), "כף זעיר" – האות כ קטנה.

זק, זקף, זקף – הטעם זָקַף. נזכר בעיקר בקשר לניקוד ההפסק, הרגיל בתיבות מוטעמות באתנה או בסילוק, אך נדיר בתיבות מוטעמות בוקף. דרך משל: תִּפְחָד (דב' כח, טז), "ל' זקף קמ" – ניקוד הקמץ כשהתיבה מוטעמת בוקף הוא יחידאי; עֶבֶד (בר' מד, י, יז), "ב' זק קמ" – פעמיים התיבה מנוקדת בקמץ כשהיא מוטעמת בוקף (עייין להלן, 2278).

זרק – הטעם זָרַק. הטעם סגול, הבא בדרך כלל אחר זרקא, מכונה במסורה בדרך כלל לא בשם עצמו, אלא "הסמוך לזרקא", כגון: וְאֶמְץ' (דב' לא, ז), "יט קמ סמך לזרק" – תשע-עשרה פעמים בא קמץ (ניקוד ההפסק) בתיבות המוטעמות בטעם הסמוך לזרקא, היינו בסגול.

חב, חב', וחב – וחיברו, היינו הפסוק הדומה לו. משמש ברשימת סימנים לפסוקים, כשמדובר בפסוקים דומים או בפסוקים שיש בהם דיבורים מקבילים. בָּכְרוּ (דה"א ט, ט,

מד), "ב דין וחב" – מצוי פעמיים במקרא, כאן ובמקום הדומה לו (דה"א ה, לח); שְׁמָטוֹ (דה"א יג, ט), "ב וחביר דשם" – מצוי פעמיים: כאן, ובפסוק הדומה בספר שמואל (שם"ב ו, ו); הוֹצֵאתִיךָ (שם' כ, ב), "ג' מלאים וס' מאור כשדים (בר' טו, ז). אנכי ה' אלהיך וחברו דמ"ת" (=דמשנה תורה; דב' ה, ו) – שלוש פעמים במקרא בכתוב מלא, ובאים סימני המקומות; לְמִינוֹ (בר' א, יא), "ד' באורי' וסימן תדשא הארץ. ואת כל עורב למינו. וחבירו דמשנה תורה. את הארבה למינו" – ארבע פעמים בתורה, שתיים מהן בדיבורים דומים (וי' יא, טו; דב' יד, יד).

חד – אחד. כגון: וַיִּשָּׂאֵם (וי' י, ה), "ב חד חס וחד מל" – מצוי פעמיים במקרא, פעם אחת בכתוב חסר ופעם אחת בכתוב מלא (דה"א כג, כב); וַיִּבְרַךְ (דב' ח, ז), "ב חד ראש פסוק וחד סוף פסוק" – מצוי פעמיים במקרא, פעם אחת בראש הפסוק (יהו' טו, מח) ופעם אחת בסוף הפסוק; אֶת מִשְׁאָ (במ' יא, יא), "ל וחד ואת משא נפשמ" – הצירוף אֶת מִשְׁאָ יחידאי, ופעם מצוי הצירוף וְאֶת מִשְׁאָ (יח' כד, כה); "א"ב מן חד וחד ו' בריש תיב' וקמ' ולית" (או"א, רשימה 71) – רשימה אלף-ביתית של תיבות, כל אחת ואחת ו קמוצה בראשה, והיא יחידאית.

חול – לשון חול, ולא קודש, כגון: הערים הָאֵל (בר' יט, כה), "ח' בליש' חול" – התיבה מצויה שמונה פעמים במשמעות חול, היינו: במשמעות אֶלֶה, ולא במשמעות 'אלהים'.

חטף – (1) בלי געיה; מורה על פי רוב שהתנועה קצרה, כגון: זָכְרָה (דה"ב ו, מב), "ל חטף בסיפ" – הצורה שבה אחר הקמץ הראשון אין געיה (כלומר: קמץ קצר) היא יחידאית בספר דברי הימים (אך מצויה בספרים אחרים); רִבְבוֹת (דב' לג, יז), "חטף" – אין געיה אחר החיריק שתחת ר; שְׁמֶרֶה-זאת (ל דה"א כט, יח), "ל חטף וכל תלים דכות ב מ ב" – הצורה שבה אין געיה אחר הקמץ שתחת ש (כלומר: הוא קצר) היא יחידאית, וגם בכל קבוצת המקומות שהתיבה מצויה בהם בספר תהלים אין געיה אחר ש, חוץ משני מקומות. "חטף" אין משמעותו החטף שתחת ש, אלא רק שקריאת הקמץ חטופה, בלי העמדה, געיה. (2) ניקודה של אות שימוש בשווא, ולא בתנועה (לציון יידוע), כגון: לְמוֹעֵד (שם' כג, טו), "ו' חטפין" – שש פעמים ל שוואה (בניגוד אל לְמוֹעֵד).

חילופ, חילוף – צורה שונה או סדר הפוך. שְׁנַיִם שְׁלוֹשׁ (דנ' א, ה), "ל וכל קרי חלופ" – הצירוף שְׁנַיִם שְׁלוֹשׁ הוא יחידאי, ובכל שאר המקומות במקרא הסדר הפוך: שְׁלוֹשׁ שְׁנַיִם.

חס, חסר, חסיר, ח – כתיב חסר של אמות קריאה, בעיקר ו, י. בְּאַגְנֹת (שם' כד, ו), "ל וחס" – יחידאי וכתוב חסר ו; וְאֶשֶׁם (בר' כד, מז), "ה חס" – חמש פעמים כתוב חסר י; נאמר גם לגבי א, ה, כגון: הַיּוֹצֵאת (דב' כח, נז), "ל חס א" – הצורה הכתובה בלי א היא יחידאית; וְנָתַתָּ (שם' מ, ח), "כט חס" – עשרים ותשע פעמים בכתוב חסר (לא: וְנָתַתָּה); לָךְ (במ' כג, יג), "ג חס בליש" – שלוש פעמים תיבות

בלשון 'הליכה' כתובות בלי ה; "ולא ידעו כי רפאתים מל' ואין בקר ברפתים (חב) ג, יז) כתב חס' אלף" (מס"ג ש' יר' לג, ו).

חס' דחס – כתוב בחסרון שתי אמות קריאה. יצאת (בר' כד, יג), "ל' חס' דחס" – התיבה יחידאית בכתב חסר שתי וי"וים; בפללים (שמ' כא, כג), "ג' בלי' ב' חסר י' קדמא וא' חס' דחס" – התיבות בלשון זו מצויות שלוש פעמים במקרא, בשתיים מהן חסרה י הראשונה, ובאחת חסרות שתי היו"דים.

טע, טעם, בטע, בטעמא – בטעם. (1) הטעמת מלעיל או מלרע. למה (דב' לב, כז), "ג' בטע בריש" – שלוש פעמים בהטעמה על ר, כלומר מלעיל; שנה לו (שמ"ב כ, י), "ל' בטע" – התיבה בהטעמה זו (מלעיל) היא יחידאית; והעלית (שמ' מ, ד), "ל' וטעם בתיו" – התיבה יחידאית וטעמה בת' (מלרע); התיבה מצויה עוד בניקוד ל חרוקה, והטעם מלעיל; שובה (במ' י, לו), "ה' בטע" – התיבה מצויה חמש פעמים בהטעמה זו (מלרע). (2) הטעמת אותה תיבה או אותן תיבות בטעם מסוים מטעמי המקרא (כולל געיה). ויהי (שמ"ב יט, כז), "כ' בטע ראש פסו" – עשרים פעמים התיבה באה בטעם זה (תביר) בראש הפסוק; לכן (יח' לו, ז), "כב' בטע בסיפ" – תיבה זו מוטעמת עשרים ושתיים פעמים בטעם זה (רביע) בספר זה (יחזקאל); ויאמר ה' (שמ"ח, א), "ה' בטע בסיפ" – הצירוף מוטעם בטעמים אלו (מונח וזרקא) חמש פעמים בספר זה (שמות); רבבות (במ' י, לו), "ל' בטע" – יחידאי בטעם זה (הכוונה לגעיה). (3) הטעמת תיבה כלשהי או תיבות שונות בטעם מסוים, כגון: ה' בן-שאויל (שמ"ב ד, ב), "ו' בט" – שש-עשרה פעמים מצוי הטעם קרני פרה במקרא; כל חרל (עז' ט, ד), "יא' בטע דסמיכ" – אחת-עשרה פעמים בצירוף טעמים זה (יתיב לפני פשטא; להלן, 2778); (4) הטעמה בטעם, בניגוד להקפה, כגון: עד שלחך (בר' לח, יז), "יא' בטע" – אחת-עשרה פעמים תיבת עד מוטעמת בטעם (אינה מוקפת).

יחיד, יחידאין, מיחד, מיוחד – תיבות או צירופי תיבות מיוחדים, לא רגילים. דרך משל: גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה (קה' ט, ו), "יב' יחיד דרא פסו אית בהון מן ג' מלין קרחי" – שנים-עשר פסוקים מיוחדים, שיש בהם שלוש תיבות שוות בלי ו החיבור, הראשונה בראש הפסוק; לאהל על המשכן (שמ"ב כז, ז), "ה' מיוחדין" – חמש פעמים באה תיבת לאהל בלי תיבת מועד אחריה; עד היום (בר' יט, לו), "ט' מיוחדין" – תשע פעמים בא צירוף זה בלי תיבת הזה.

ית – יתיר, מיותר, ממונחי הערות כתיב-קרי (למעלה, 1098).

כה – כאן. "ו' פסוקין שבעה מכה ושבעה מכה ומציעל כת" (שמ"א יג, יט) – שבעה פסוקים שבהם שבע תיבות מכאן ושבע תיבות מכאן ובאמצע תיבה שיש לגביה הערת כתיב-קרי.

כ"כ, כת כן, כן כתיב – כתוב כך. תלדות (בר' לו, ט), "ג' כת כן" – שלוש פעמים כתוב כך, כלומר: חסרה ו אחר ת, יש ו אחר ד; נשיאם (בר' כה, טז), "ד' כ"כ בתו" –

ארבע פעמים כתוב כך (יש י אחר ש, אין י אחר א) בתורה; מְשִׁיתָהוּ (שמ' ב, י),
 "ל' וכ"כ" – יחידאי וכך הוא כתוב (יש י אחר ש, אין י אחר ת).
 כל, כ"ל, כול – כולם, כל המקומות. וַיִּרְיְבוּ (בר' כו, כ), "כ"ל מ"ל" – תמיד, בכל
 המקומות, כתוב מלא; וְשָׁמְנָה (בר' ה, ז), "כל אוריית חסר" – בכל התורה התיבה
 כתובה חסר ו; מִגֶּת (מל"א ב, מ), "כל ליש' פתחין" – בכל הצורות בלשון זו (צורה
 זו והקרובות לה) ג פתוחה; לעשות לָע (דה"ב לג, ט), "כל עשייה רע פתח ב' מ'
 ז" – בכל הצירופים של הפועל עשה + רע ר פתוחה, חוץ משבעה מקומות שבהם
 היא קמוצה. המונח משמש גם בתוספת של קבוצה למספר מקומות נמנים (למעלה,
 125–12488), כגון: חֲטָאת (במ' כט, יא), "ז' וכל תרי עש' דכות ב' מ' א" – התיבה
 מצויה שבע פעמים במקרא (בט' פתוחה), וכך תמיד בקבוצת המקומות שבספר
 תרי"עשר, חוץ מפעם אחת (בתרי"עשר, שבה ט קמוצה); רִיחַ נִיחַח (במ' כט, ח),
 "ח' וכל אשה ריח נִיחַח דכותהון" – הצירוף מצוי שמונה פעמים, ומלבד זה, כקבוצה,
 בצירוף "אשה ריח נִיחַח"; פְּשָׁעִירָם (דב' לב, ב), "ל' וכול ליש' כן כת בר מן ב'
 מל" – תיבה זו יחידאית בכתב זה, וכל קבוצת התיבות הדומות לה בלשון
 (השעירם, לשעירם) כתובות כך, חוץ משני מקומות שבהם הן כתובות מלא (י אחר
 ר: יש' יג, כא; דה"ב יא, טו); יָחִי (דב' לג, ו), "ב' וכל יחי המלך דכות" – התיבה
 מצויה פעמיים, ומלבדן, כקבוצה, בצירוף "יחי המלך".
 כת – כתוב. מִדָּה (דב' כה, ס), "ב' חד כת ה' וחד כת י" – התיבה מצויה פעמיים, פעם
 אחת כתובה ה בסופה, ופעם אחת כתובה י (דב' ז, טו); מִחְטֹו (בר' כ, ו), "ג' חד
 כת טא וחד כת טו וחד כת טוא" – התיבה מצויה שלוש פעמים במקרא, אחת כתובה:
 מִחְטֹו, אחת: מִחְטָא (שמ"א יב, כג) ואחת: מִחְטֹוא (תה' לט, ב); עֲלָה (בר' ג, ז), "ב'
 כת ה" – פעמיים התיבה (כשם עצם ולא כפועל) מצויה בכתב ה בסופה (יחיד נסמך;
 מצויה גם בכתב י בסופה, בצורת רבים נסמך); נָשׁוּג (שמ"ב א, כב), "ל' כת ש" –
 יחידאית בכתב ש; וַיִּזְרְדָם (מל"א יח, מ), "ל' וכת כן" – התיבה יחידאית, וכך היא
 כתובה (יש ו אחר י, אין י אחר ר); נָשָׂא (שמ"א כב, ב), "ב' כת א" – התיבה מצויה
 פעמיים בכתב א בסופה.
 המונח משמש גם בהערות כתיב-קרי: טָחַרִי (שמ"א ו, יז), "ב' כת וקר" – פעמיים
 התיבה כתובה כך ונקראת כך (בדרך כלל כתיב עפלי וקרי טחרי).
 כתי, כתיביא; כתו, כתובים – ספרי הכתובים. לָרַחַק (קה' ג, ה), "ד' חס' בכתב" – ארבע
 פעמים התיבה כתובה חסר ו בספרי הכתובים.
 ל' – לית, יחידאי. עתים ההערה באה בלי שום תוספת, לגבי תיבה: הִקְרָה (בר'
 כו, כ), "ל" – יחידאי; לגבי צירוף: וְאֵת הַיָּלֶד (בר' כא, יד), "ל" – הצירוף
 יחידאי. עתים בצירוף הערה על כתיב מלא וחסר: נִפְשׁוּתֵינוּ (יר' כו, יט),
 "ל' מל" – יחידאי בכתב מלא (יש עוד בכתב חסר); וַיִּבְאֵם (יר' כד, א), "ל'
 חס" – יחידאי בכתב חסר (יש עוד בכתב מלא); מוֹעֲדִים (יר' כד, א), "ל' ומל" –

יחידאי ובכתיב מלא; יתגדד (יר' טז, ו), "ל' וחט" – יחידאי ובכתיב חסר. אכן, לעתים אין עקיבות בהקפדה בהערות המסורה בין הנוסח "ל' מל" (או חט) ובין הנוסח: "ל' ומל" (או וחט). "ל'" בצירוף הערה נוספת: גא (יש' טז, ו), "ל' כת א" – יחידאי בכתיב א (אך יש בכתיב י, כגון: גי – יח' לט, יא); לֶאֱחִיד (בר' כ, טז), "ל' בסיפ" – יחידאי בספר זה (בראשית); צְבָאוֹת (דב' כ, ט), "ל' בתור" – יחידאי בתורה; הָאִישׁ (דב' כח, נד), "ל' ראש פסו" – יחידאי בראש פסוק; הַשֹּׁבַע (במ' ל, ג), "ל' בטע" – יחידאי בטעם (מלעיל). עתים בצירוף הערה על ניקוד: וַיֵּצְאוּ (בר' לד, כו), "ל'" – יחידאי בפתח (תחת ו); מִצְוָה (בר' כז, ח), "ל'" – יחידאי בקמץ (תחת ו); הָיָה (במ' ח, ז), "ל'" – יחידאי בצירי; נָחַם (שמ' יג, יז), "ל'" – יחידאי בניקוד זה (שני קמצים). עתים נוספת השוואה, כגון: זָכַרְתִּי (בר' מ, יד), "ל' וחד וזכרתני" – הצורה זָכַרְתִּי יחידאית, ומצויה (פעם אחת) גם צורת זָכַרְתִּי (שמ"א א, יא); לְפָרַקְתָּ (שמ' כז, כא), "ל'" וחד לפרכת" – הצורה בל' פתוחה היא יחידאית, ומצויה (פעם אחת) גם צורה בל' שוואה (וי' כד, ג).

השווה מונח דומה במדרש: "יוד זעיר ולית בקריא כוותיה" (ויקרא רבה; להלן, 169§); "אדם שת אנוש' (דה"א א, א) ראש דברי הימים אלף 'אדם' גדול שבמקרא אין כמותו" (רות רבה ז, ב).

לג, לגר – הטעם לגרמיה (להלן, 305§). ההערה המציינת טעם זה באה בקביעות בכתיב יד בניקוד טברני מורחב, להבחנה בין לגרמיה ובין פסק, הדומים בצורתם (להלן, 308§). בכתיב יד טברניים רגילים היא באה לעתים רחוקות, כגון: לְמִכְנֶשׁ (דנ' ג, ב), מס"ק ל: "לגרמ".

ליש, בליש, בלישנא, ליש, לשון – (1) קבוצת התיבות הדומות בצורתן, היינו: לא התיבה כצורתה בלבד, אלא היא וכל הצורות הקרובות לה. בְּשֵׁנִי עֶשֶׂר (יח' לב, א), "ו' בלישנא" – שש פעמים בצורה זו והדומות לה, היינו: לא רק בְּשֵׁנִי עֶשֶׂר, אלא גם לְשֵׁנִי עֶשֶׂר וכיו"ב; וַיְרִיעוּת (יש' נד, ב), "ה' מ"ל בלישנא" – חמש פעמים מלא בלשון זו, היינו לא רק וַיְרִיעוּת, אלא גם וַיְרִיעוּת, פְּרִיעוּת, הַרְרִיעוּת; "ב' חט ה' בלשנ' והיה כי תמצאן ומצאן מנוחה" (דב' לא, כא) – שתי תיבות חסרות ה בצורות הדומות תִּמְצָאן, וּמִצָּאן (רות א, ט). (2) משמעות. נאמר בעיקר כשתיבה באה במשמעות שאינה רגילה. לָנוּ (יש' י, כט), "ל' לשון לינה" – יחידאי במשמעות 'לינה'; יוֹסֵף (דה"א כא, ג), "ל' מל בלש תוספ" – יחידאי בכתיב מלא במשמעות הפועלית משורש יס"ף (אבל מצוי כשם פרטי); עָרַךְ (שמ"א כח, טז), "ח' לשון שנאה" – מצוי שמונה פעמים במשמעות 'שנאה' (ולא במשמעות הרגילה 'הערים שלך'); פְּנֻצִּים (איוב מ, ל), "ג' לשון תגריא" – שלוש פעמים במשמעות 'סוחרים' (ולא כשם העם); וַיָּגֵר (שמ"א יח, טז), "ב' לשון דחיל' ויגר מואב" – מצוי פעמיים במשמעות 'יראה' (ולא במשמעות 'מגורים'), ונמסר סימן למקום השני (במ' כב, ג);

סֶפֶר (ש"ב כד, י), "ל בלש קדש" – יחידאי בעברית, אך מצוי בארמית שבדניאל ובעזרא. "לשון זכר" – עיין ערך "זכר".

עתים חסר הציון "לשון", אך הוא משתמע מן ההקשר, כגון: צר (ש"ב ד, כה), "ב' חס' בטינר" – פעמיים חסר 1 במשמעות 'סלע' (ולא במשמעות שם העיר). היינו: "בטינר" פירושו: "בלישנא דטינרא".

להגדרת ה"לשון" בשתי המשמעויות, המסורה משתמשת לעתים קרובות במילת הפשטה שהיא כעין שם פעולה, ותפקידה לייצג צורות רבות. כגון: תִּשְׁגְּלָנָה כת' תשכבנה קרי (יש' יג, טז), מס"ג מ: "ד' כתיבן לישן שגל וקרינן לישן שכיב' וסי' [...]; שְׁכָּו (מל"א ח, מח), מס"ג ל: "ד' בטע בלישנ שביה [...]"; יִנְחָלֶם (ש"מ"א ב, ח), מס"ג מ: "ג' חס' בליש' נחילה בקריאה. וסי' [...]"; הָאֶסְפֹּ עַל־הָרִי (עמ' ג, ט), מס"ג מ: "כל לשון אסיפה אל במ"ג [=בר מן ג'] על [...]".

שימוש כזה בהפשטות מצוי גם בספרות התלמוד והמדרש, כגון: "בזו פתיחה: 'פתח יי' לך את אוצרו הטוב' (דב' כה, יב); ובזו פתיחה: 'הנה אני פותח א' קברותיכם' (יח' לו, יב) [...] בזו שירה: 'ירדנו יושבי סלע' (יש' מב, יא); ובזו שירה: 'יתרועעו אף ישרו' (תה' סה, יד)" (בראשית רבה יג, ו).

עתים נאמר על תיבה שהיא מצויה בלשונות אחדים, היינו במשמעויות אחדות, כגון: וְרָאשׁ (בר' מו, כא), "ב בתר ליש" – מצוי פעמיים, ובשתי משמעויות: כשם עצם כללי וכשם פרטי; שְׁפָּרָה (ש"מ' א, טז), "ב בתרי לישני" – מצוי פעמיים, ובשתי משמעויות: כשם אישה וכשם עצם כללי (איוב כו, יג); חָלָה (דב' כט, כא), "ב בתר לשנין אשר חלה ה' בה וכהצר לו חלה" – מצוי פעמיים, ובשתי משמעויות: 'חולי' ו'תחינה'.

מארכ, מארכא, מאריכין – הטעם מירכא. משמש גם במשמעות טעם מחבר כלשהו, בניגוד להקפה. כֵּן ברכיה (נחמ' ו, יח), "ו' מארכ בטע" – מצוי שש פעמים בטעם (ופעם נוספת במילה הַלְכָן – להלן, 350§); כִּי לַקְלֹו (במ' לד, יד), "ה' מאריכין בריש פסוקי" – חמש פעמים בטעם בראש הפסוק.

מגל, מגלה – מגילת אסתר.

מדנ, מדנח, למד, למדנ, למדנחאי – במסורת בני בבל, בניגוד למסורת טבריה, המערבית (להלן, 173§). לַאדְנִי (דנ' ט, ט), "למד ליהוה כת"; כִּיּוּם (דנ' ט, ז), "למדנ כהיום"; בְּבֹאֵם (ל דה"ב כ, י; א: בב(ו)אם), "למדנ חס"; בְּשָׁנָה (מל"ב כה, א), "בשנה כתיב למדנחאי"; וּפְנִיָּס (ש"מ"א א, ג), "למדנחאי חס" למדנחאי מל".

מוג, מוגה, ספר מוגה – ספר מדויק (להלן, 172§). לֹא (יר' יג, ז), "כן בספר מוגה" – כך (ולא וְלֹא) בספר מדויק; מִסְפֵּן חָכֵם (קה' ט, טז), "ל ובסיפ מוגה" – הצירוף יחידאי, וכך (ולא וְחָכֵם) הוא בספר מדויק; קָעִילָה (מ ש"מ"א כג, ד), "בקצת ספרים חס' ובספ' מוגה מל" – בספרים אחדים הכתיב חסר, ובספר מדויק הכתיב מלא.

מחל, מחלף, מחלפין – נוסח אחר. זמן (דנ' ו, יב), "זמן מחלף"; ושבוע (דה"ב יב, יג), "ושבוע מחלף" – יש מקיפים (ולא מטעימים באזלא; להלן, 310§); וקנמן (שמ' ל, כב), "ל מחלף" – התיבה יחידאית, ויש לגביה שינוי נוסח (ב"נ: וקנמן).

מטע, מטעין, דמט, דמטע – טועים. (1) נאמר לגבי דיבורים דומים שאפשר לטעות בהם ולהחליף אחד בחברו. "ב פסוק מטע כי נפש הבשר בדם הוא. כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא" (וי' יז, פס' יא, יד); וְעִשְׂיָתָם (וי' כג, יב), "י"א זוגין מטע" – בפסוק יט, שם: וְעִשְׂיָתָם, וזו זה הוא אחד מרשימה של אחד-עשר זוגות של תיבות דומות המוטעמות בטעמים שונים, וטועים בהן. (2) נאמר לגבי הערות מסוג "סבירין" (למעלה, 119§), היינו: סוברים שמוטב נוסח אחר, אך הם טועים, והנוסח שלפנינו הוא הנכון. וירב העם עם משה ויאמרו תנו לנו מים (שמ' יז, ב), "מטעים בה תנה" – יש הסוברים שיש לגרוס תנה, אך הם טועים; ויבאו ארץ כנען (בר' מה, כה), "ה דמט" – בחמישה מקומות יש הסוברים שיש לגרוס ארצה כנען, אך הם טועים; כמצות (דה"ב כט, טו), "כף ומטע" – נכתב באות כ (כמצות), ויש טועים בכך (וגורסים במצות).

מיחד, מיוחד – עיין ערך "יחידאין".

מל, מל' – כתיב מלא. נאמר בעיקר לגבי אמות הקריאה ו, י. יושב (בר' כד, ג), "ג מל בספ" – שלוש פעמים בכתיב מלא ו בספר זה (בראשית); אֱלִיהֶם (בר' מ, ו), "ז מל בתור" – שבע-עשרה פעמים בכתיב מלא י בתורה; יוֹתֵר (שמ' טז, יט), "ז בליש' מ"ל" – שבע פעמים בכתיב מלא ו בצורה זו ובדומות לה (יוֹתֵר, הַיּוֹתֵר); וְהוֹבֵא (שמ' כז, ז), "כול' מ"ל" – תמיד בכתיב מלא ו; בְּמִלּוֹאֲתָם (שמ' כח, כ), "ב' חד מ"ל וחד חסר דין מ"ל" – מצוי פעמיים, פעם בכתיב מלא ו (אחר ל) ופעם בכתיב חסר, ובמקום הזה הכתיב מלא. משמש גם לגבי ה: וְאֶבְרָכְכָּה (בר' כז, ז), "ל מל וחד חס" – יחידאי בכתיב מלא ה בסוף התיבה, ומצוי פעם נוספת בכתיב חסר (בלי ה; בר' יב, ב); וְתִאמְרָנָה (בר' לא, יד), "ל מל בתו" – יחידאי בכתיב מלא (ה בסוף התיבה) בתורה.

מל' דמל, מ"ל דמ"ל – מלא דמלא, היינו: מלא בשתי אמות קריאה. פִּינִינו (בר' כו, כח), "כל מ"ל דמ"ל במ"א" – בכל המקומות התיבה כתובה בשתי אמות הקריאה י, חוץ ממקום אחד, שבו התיבה כתובה בצורה אחרת (יהו' כב, כה).

מלה, מלין – תיבה. משמש בהערות שונות: וְאֶחֱשָׁתָר (דה"א ז, י), "ל' ומלה חדא" – יחידאי, והוא תיבה אחת (לא שתיים); כל תפלה כל תחנה (מל"א ח, לח), "יג פסוק כל כל ומלה ביניה" – שלושה-עשר פסוקים שבהם פעמיים תיבת כל, וביניהן תיבה אחת; וְתַחֲמָרָה (שמ' ב, ג), "חד מן י"ח מלין דלא מפקי ה' בסוף תיבותא ומטעים" – אחת מן שמונה-עשרה תיבות שבסופן ה לא מופקת, וטועים בהן (וסוברים שהיא מופקת).

מלע, מלעיל, מלר, מלרע – מילולית: מלמעלה; מלמטה. (1) הטעמה בהברה האחרונה או

לפני האחרונה בתיבה, כשימוש המונחים בימינו. אֶתָּה (שמ"א יז, לג), "כו מלעל" – התיבה מצויה עשרים ושש פעמים בהטעמת מלעיל; הוֹצִיאִי (יה' ב, ג), "ל לשון נקבה ומלע" – התיבה יחידאית בשימושה בלשון נקבה (ציווי לנוכחת), וטעמה מלעיל; סָפָה (מל"א כא, ה), "ל מלרע" – התיבה יחידאית בהטעמת מלרע; אִמְלֹטָה (בר' יט, כ), "חד מן י"ב זוגין חד מלרע וחד מלעיל" – אחד מרשימת שנים-עשר זוגות תיבות, אחת מוטעמת מלרע ואחת מלעיל (או"א, רשימה 51). (2) ניקוד אותיות בוכ"ל בראש תיבה בשווא (מלרע) או בתנועה (מלעיל). באותה משמעות משמשים גם המונחים "דגש" ו"רפה" (עיין ערכם). בְּשֹׁאֵת (וי' יג, י), בְּשֹׁאֵת (שמ' כז, ז), "חד מן י"א זוגין חד מלרע וחד מלעיל נסבין ב' ברי' תיבותא" – אחד מרשימת אחד-עשר זוגות של תיבות שבראשן ב, באחת היא שוואה (או מנוקדת בחיריק לפני שווא) ובאחת מנוקדת בתנועת a (או"א, רשימה 49); "א"ב מן חד וחד לא' (האות ל) בריש תיבות' ולית מלעיל דלוג וסימ' לְאָנְשִׁים (בר' יט, ח), לְפִתִּים (יהו' ז, יד) [...] – רשימה אלף-ביתית של תיבות יחידאיות שבראשן ל והיא מנוקדת בתנועה. אין ברשימה ייצוג לכל אותיות האלף-בית' (או"א, רשימה 26); "וחלופם. א"ב מן חד וחד מלרע לא' (האות ל) בריש תיב' וסימ' לְאָפּוֹד (שופ' ח, כז), לְבָקָרִים (איוב ז, יח) [...] – ורשימה אלף-ביתית הפוכה, של תיבות יחידאיות שבראשן ל והיא מנוקדת בשווא (או בחיריק לפני שווא; או"א, רשימה 27); "כול שפטים ושמואל ויחזקאל ואתנה מן לעיל בר מן חד מלרע וְאֶתְנָה וְיֹאמֶר הפלשתי אל דוד לכה אלי (שמ"א יז, מד) וכל התורה ושאר נביאיה דכות וְאֶתְנָה מן לרע בר מן חד וְאֶתְנָה את הלויים (במ' ח, יט) וכל כתיב דכות מן לעיל בר מן חד מן לרע שְׁאֵל מִמֶּנִּי וְאֶתְנָה גוֹיִם (תה' ב, יח) "מס"ג ל' במ' ח, יט). (3) הבחנה בין תיבות דומות השונות זו מזו בתנועה אחת, בעיקר תנועה גבוהה (מלעיל) כנגד נמוכה (מלרע). יְדֻלָּף (בר' כב, כב), "ב חד מלרע וחד מלעיל וסי' ואת פלדש ואת ידלף מלרע ובשפלות ידים ידלף מלעיל" – התיבה מצויה פעמיים, אחת בתנועה נמוכה ואחת בתנועה גבוהה (יְדֻלָּף; קה' י, יח); אֶרְחַת (בר' לו, כה), "ל' חד מלעיל דננים" – התיבה יחידאית (בתנועה נמוכה זו, פתח), ופעם היא מצויה בתנועה גבוהה (אֶרְחַת; יש' כא, יג); "א"ב מן חד וחד חד מלעיל וחד מלרע דלוג ולית דכות' וסי' [...] בְּמַעַל (נחמ' ח, ו), בְּמַעַל (יהו' כב, כב) – רשימה אלף-ביתית של תיבות יחידאיות דומות, אחת בתנועה גבוהה ואחת בתנועה נמוכה. האלף-בית אינו מלא (או"א, רשימה 5).

על משמעויות 2-3, עיין ש' מורג, ערך "ניקוד", אנציקלופדיה מקראית, ה, עמ' A. Dotan, "The Beginning of Masoretic Vowel Notation", *Masoretic* • 840-837 *Studies* 1 (1974), pp. 21-33

מנה, מנהון – מהם. דָּבְרוּ (שמ' יב, ג), "ד' ג' מנהון ר"פ" – מצויה ארבע פעמים, שלוש מהן בראש פסוק; וּמַעַלְם (יש' נז, יא), "ג' חד מנה חס" – מצויה שלוש פעמים,

באחת מהן חסרה ו: וַיָּבֹא (בר' ל, יד), "זֶה יֶהּ מִנֵּה בְּתוֹרָה" – מצויה חמישים ואחת פעמים, שמונה-עשרה מהן בתורה.

מס' רבתא – רשימות המסורה שבסוף מהדורת מ (להלן, 1578).
מע, מער, למע, מערבאי – האסכולה של בני מערב, בני ארץ-ישראל, האסכולה הטברנית, בניגוד אל מדרנחאי, אסכולת בני בבל (להלן, 1738). קוֹדֶשׁ (דנ' יא, ל), "ל מל למע" – יחידי בכתוב מלא לדעת מערבאי; אֶחָשׁוֹרֶשׁ (אס' ח, ז), "ד חס למע" – ארבע פעמים התיבה כתובה חסר לדעת מערבאי; אֵילִים (דה"א כט, כא), "למעך חס י קדמ" – לפי אסכולת מערבאי, חסרה י הראשונה.

מפ, מפיק, מפקין – הוגים, נְהָגָה. נאמר על פי רוב לגבי ה בסוף תיבה. לָהּ (במ' לב, מב), "ג לא מפק ה" – התיבה מצויה שלוש פעמים בה' לא הגויה. גם לגבי א: וְאֶבְיֹאֶסֶף (שמ' ו, כד), "יז מלין מן חד וחד מפקין אלף" – אחד מתוך רשימה של שבע-עשרה תיבות יחידאיות שבהן א הגויה (חוץ מזה מצויה רק הצורה אֶבְיֹסֶף, בלי א באמצע התיבה, דה"א ו, כב; ועוד). לגבי ו: עֲדוֹתָיו (מל"ב יז, טו), "ה' מפקין וי"ו" – התיבה מצויה חמש פעמים בו' הגויה (בניגוד אל עֲדוֹתָיו).

מצ, מציא – עיין למעלה, ערך "אמצע". משמש גם להורות על האמצעית בין הדוגמות המובאות, כגון: שְׁתֵּי (שמ' י, א), "ג' ב' חס' וא' מ'ל' וס' [...] מציאת' מל'. וקדמא טעמא מלרע וב' בתראי מלעיל" – התיבה מצויה שלוש פעמים, שתיים מהן בכתוב חסר ואחת בכתוב מלא; האמצעית מבין שלוש הדוגמות היא הכתובה בכתוב מלא. הן חלוקות גם בהטעמתן: הראשונה מוטעמת מלרע ושתי האחרונות מלעיל.

מ"ת, משנה תורה – ספר דברים.
מתא, מתאמין – דומות. עֶזְרָה עֶזְרָה (יח' כא, לב), "ב מן תלת מלין מתאמין" – בשני פסוקים יש שלוש תיבות דומות רצופות; יַעֲקֹב יַעֲקֹב (בר' מו, ב), "ד שמוא מתא" – אחד מן ארבעה פסוקים שבהם שני שמות דומים רצופים; "כל מלה דבקרייה דאית בה תריין מתאמין דמיין אן קדם להון געי רבא או געי זעירא פתחין בפמה [...] – תחילתו של הכלל בעניין שווא תחת הראשונה משתי אותיות דומות רצופות (מס' א; להלן, 4238).

מתח, מתחלף – עיין למעלה, ערך "חילוף".
נ"א – נוסחא אחרינא, נוסח אחר.

נב, נבי, נביא, נביי, בנג, בנבי – בספרי הנביאים. לְוִיָּע (יש' כח, כד), "ג חס בנב" – התיבה מצויה שלוש פעמים בכתוב חסר ו בספרי הנביאים; לְוִיָּע (שמ' ו, ו), "ג מל בת וכל נבי וכתוב דכות ב מ ג" – שלוש פעמים כתובה בכתוב מלא ו בתורה, וכך בכל ספרי הנביאים והכתובים (בכתוב מלא ו), חוץ מאשר בשלושה מקומות. נה, נהר, נהרדעי, לנ, לנה, לנהר – לנהרדעי, לפי נוסח נהרדעי, האסכולה של נהרדעא שבבבל. הַגְדוּל (דב' לד, יב), מס' ג ש: "הגדול ח' מלי בתו' וסימ' [...] המאור הגדול (בר' א, טו) מל' לנהרדעי חס' לסוראי ונהרדעאי מסירין ט' מל" – התיבה הגדול

באה שמונה פעמים בתורה בכתיב מלא. בפסוק נוסף הכתיב מלא לפי שיטת נהרדעי וחסר לפי שיטת סוראי, ולכן באסכולת נהרדעי מונים תשעה מלאים.

נסיב – בעל, יש בו. וְשֹׁנֵר (דה"א ה, כג), "ל נסיב וָא" – יחידאי בתוספת ו; תאספון (שמ' ה, ז), "חד מן מ"ח מלין נסבין אלף באמצע תיבותא ולא קריין" – אחת מתוך רשימת ארבעים ושמונה תיבות שבהן כתובה א באמצע התיבה ואין קוראים אותה (או"א, רשימה 103); לזהב לכסף ולנחשת ולברזל (דה"א כב, טז), "ד יחיד אית בהון ד מילין ב קדם לא נסבין ווי וב בתר נסב ווי" – אחד מן ארבעה פסוקים מיוחדים, שיש בהם ארבע תיבות, בשתיים הראשונות אין ו החיבור ובשתיים האחרונות יש ו. נקי, נקיבה, נקיבות – לשון נקבה. פְּעִינְיָהֶם (במ' לו, ו; מדובר בבנות צלפתר), "ל בנקיבות" – יחידאית בשימוש לנקבות; אָבִיָּה (דה"ב כט, א), "יח ב מנהון בנק" – התיבה מצויה שמונה-עשרה פעמים, שתיים מהן כשם אישה; אָתָּךְ (בר' כד, מז), "ה וכל יחזק ונקי כות" – התיבה מצויה חמש פעמים, וכן בכל קבוצת המקומות שבספר יחזקאל וקבוצת המקומות שבהם התיבה משמשת לנוכחת.

נקד, **מנקדין** – נקודות. (1) הנקודות הבאות על תיבות מסוימות במקרא (למעלה, 938): וּבִינְיָד (בר' טז, ה), "ל נקד בתור" – אחת מעשר התיבות הנקודות שבתורה; (2) שתי נקודות – צירי; שלוש נקודות – סגול, אלו שמות עתיקים לסימני הניקוד הללו. וַיֵּט־ (דה"א טו, א), "ב מנוקדין בתלת" – פעמיים התיבה מנוקדת בסגול. **ס**, **ס** – סימן הסדר (למעלה, 858).

ס"א – ספרים אחרים. פִּי־בו (שמ' כג, טז), "ס"א" – בספרים אחרים: כִּי בו. **סב**, **סיב**, **סבר**, **סביר** – סבירין (למעלה, 1198). בכל דרך אסא אביו לא סר מִמֶּנּוּ (מל"א כב, מג), "ה סברי ממנה" – אחד מחמישה מקומות שכתוב בהם מִמֶּנּוּ, וסוברים שראוי יותר מִמֶּנּוּ, אך אין לקרוא כך; היתה לו אִשָּׁה (דה"ב כא, ו), "ג סיב לאשה" – אחד משלושה מקומות שכתוב בהם אִשָּׁה, וסוברים שראוי יותר לִאִשָּׁה; יָצָא קרן אחת (דנ' ח, ט), "ג סיב יצאה"; הייתי שחק לכל עָמִי (איכה ג, יד), "ג סבר עמים וקר עמי"; יהושפט מלך יִשְׂרָאֵל (דה"ב כא, ב), "ג סברי יהודה וקרי ישראל"; ויעלו בנגב וַיָּבֵא (במ' יג, כב), "ח סבר לשון רבים" – אחד משמונה מקומות שכתוב בהם וַיָּבֵא, צורת יחיד, ומסתברת יותר צורת הרבים וַיָּבֵאוּ (אך אין לקרוא כך).

ס פ, **ס"פ**, **סופ**, **פס**, **סופ**, **פסוק** – סוף הפסוק, סופי פסוקים. שָׁמָּה (בר' לט, א), "יח סופ פסוק" – התיבה מצויה שמונה-עשרה פעמים בסוף הפסוק; וּלְרִבְקָה (בר' כד, כט), "ב חד רא פס וחד סופ פסוק" – התיבה מצויה פעמיים, פעם בראש פסוק ופעם בסוף פסוק (בר' כו, לה).

סו, **סור**, **סוראי**, **לס**, **לסור** – לפי נוסח סוראי, האסכולה של סורא שבבבל. וראה גם לעיל, ערך "נהרדעי".

סי, **סימ**, **וסי**, **וסימ**, **וסימניהון** – (1) חלקי הפסוקים הבאים לציין את מקומן של

התיבות הנידונות (למעלה, 1368), כגון: וַיֵּטַע (בר' ט, כ), "ג' וס'י גן בעדן מקדם (בר' ב, ח). ויחל נח. ויטע אשל (בר' כא, לג). במס"ג מ נאמר לעתים קרובות "וסימן נמסר", במקום שפירוט הערת המסורה בא במקום אחר במס"ג, כגון: אָנְכִי נָתַן (דב' יא, כו), "ז' וסימן במסרה רבתא" – הצירוף אָנְכִי נָתַן מצוי שבע פעמים במקרא, ופירוט המקומות בא במסורה הסופית (למעלה, §140); שָׁרָה (דב' יד, יא), "ה' ב' מנהון מלא וסימן נמסר בסדר נח" – התיבה מצויה חמש פעמים במקרא, שתיים מהן בכתב מלא ו, ופירוט המקומות בסדר נח (בר' ז, ב). ברימוזים כאלו בדפוסים מאוחרים, סימן משמש גם במשמעות 'פרק': וְכָא (וי' כב, ז) "י"ז ר"פ נמסר בישעיה ס' נט גבי פסוק וּבֹא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל" – התיבה מצויה שבע-עשרה פעמים בראש פסוק, ופירוטם נמסר בישעיהו נט, כ. (2) משפט ארמי המשמש סימן זכירה ל"סימנים" המציינים את מקומן של התיבות הנידונות (למעלה, 1378), כגון: "מאכל ומאכל ד' פתחין וס'י ובסל העליון (בר' מ, יז). ומאכל שלחנו ומושב עבדיו (מל"א י, ה) וחברו (דה"ב ט, ד). ונפשו מאכל תאוה (איוב לג, כ). וס'י בלשון ארמית: סלא דנפשיה פתורא דחבריה" – הסימן הוא תרגומן של התיבות המודגשות, והוא מהווה משפט ארמי בעל משמעות כלשהי; וְטוֹב (בר' יח, ז), "ה' קמ' וס'י והנער שמואל (שמ"א ב, כו). ולו היה בן ושמו שאול בחור וטוב (שמ"א ט, ב). ואל הבקר רץ. וימצאו מרעה שמן וטוב (דה"א ד, מ). הוספת חכמה וטוב (מל"א י, ז). וס'י שמואל טליא בחירא רהט ואשכח חוכמא". (3) פסוק המשמש סימן להבחנה בין דיבורים דומים, כגון: כָּל־הַמְשָׁכָב (וי' טו, כו), "קדמא דזב ברביע (וי' טו, ד: כָּל־הַמְשָׁכָב) דזבה בשני גרשין וסימן אשה גרושה" – הצירוף כָּל־הַמְשָׁכָב הראשון, שנאמר לגבי זב, מוטעם ברביע; והשני, לגבי זבה, מוטעם בגרשיים, והסימן: אשה גרושה (על פי וי' כא, ז); כי נפש הבשר בדם הוא, כי הדם הוא בנפש יכפר, כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא, כי נפש כל בשר דמו הוא (וי' יז, יא, יד), "קדמ' ובתרא' היא וב' מצ'י' הוא וס'י נקבה תסובב גבר" – הראשון והאחרון היא, שני האמצעיים הוא, והסימן: "נקבה תסובב גבר" (יר' לא, כא). וכן סימנים לרשימות שונות של שמות, כגון: לחרפה ולמשל לשנינה ולקללה (יר' כד, ט), "חמש"ק סימן"; לאלה לשמה ולקללה ולחרפה (יר' מד, יב), "אשק"ף סימן". ועיין הסימנים: מתכופ"ס וכו', מנוו"ו וכו', צפ"ק (למעלה, 1288).

סיפ', בס', בסיפ', בסיפרא – בספר זה. בְּהַר סִינִי (במ' כח, ו), "ב' בס" – הצירוף מצוי פעמיים בספר זה (במדבר); עֲלָה (יר' יד, יב), "ל' חס' בסיפ" – התיבה יחידאית בכתב חסר ו בספר זה (ירמיהו); וַיֵּהָי (בר' מג, כא), "ה' בטע' בסיפ" – התיבה מצויה חמש פעמים מוטעמת בטעם זה (גרשיים) בספר זה (בראשית).

סמ', סמ', סמ'ך, דסמ', דסמיכי – משמש על פי רוב לציון צירופים, כגון: בְּגִידִי קָדַשׁ (שמו' כח, ב), "ג' דסמ'ך" – הצירוף מצוי שלוש פעמים; תָּהוּ וְנָהוּ (בר' א, ב), "ב' דסמיכי" – הצירוף מצוי פעמיים; וכן במשמעות תיבות סמוכות: כי גם זה לך בן

(בר' לה, יז), "ה' פס' דאית בהון ה' מלין דסמ' מן ב' ב' אותיות" – אחד מחמישה פסוקים שיש בהם חמש תיבות רצופות בנות שתי אותיות כל אחת; עֲבַד אָדָם (דה"ב כה, כד), "ל' מל' דסמ' לעבד" – תיבת אָדָם הסמוכה לתיבת עֲבַד יחידאית בכתוב מלא ו; מָה הָיָה (שמ' לב, כג), "כד וכל דסמין לע ולחי ב' מ' ה'" – תיבת מָה מצויה עשרים וארבע פעמים, וכך היא מנוקדת תמיד כשאחריה ע או ה, חוץ מחמש פעמים.

עֵינִי, עֵינֵינָא, בעֵינִי – עניין, פרשה העוסקת בעניין אחד. שֶׁכֶּר (נחמ' ב, טו), "ב' ובחד ענין" – התיבה מצויה פעמיים במקרא, ושתייהן באותו עניין; בָּגָפוּ (שמ' כא, ג), "ג' ובענין" – התיבה מצויה שלוש פעמים במקרא, וכולן באותו עניין; וְאֵם (וי' יג, נו), "ב' בטע' בעינ' – פעמיים מוטעמת תיבה זו בטעם זרקא בפרשת נגעים (הפעם השנייה – וי' יג, נג); אֲבֹתָם (במ' א, לח), "כל עינינ' חסיל" – בכל פרשת המפקד בספר במדבר, פרק ב, תיבה זו כתובה חסר ו.

פִּלֵּג, פִּלְגִי, פִּלֵּל, פּוֹלֵג, פּוֹלֵג, פּוֹלֵגָתָא – מחלוקת. וַיְהִי כְשֶׁמֶץ (בר' לט, יט), "פלוגתא דגש" – יש חולקים ומנקדים: כְּשֶׁמֶץ, כ דגושה; אֶגְרָה (עז' ד, ח), "כת כן ופולג" – כתוב כך, אך יש חולקים על כך (וכותבים): אֶגְרָא, א בסוף התיבה; הָלוֹא (בר' מ, ח), "י"ג מ"ל באור' וא' פלוגת" – התיבה כתובה שלוש-עשרה פעמים בתורה בכתוב מלא ו, ועל אחת מהן יש מחלוקת; בְּלֹא-צֶדֶק (יר' כב, יג), "בְּלֹא-צֶדֶק פלוג" – יש חולקים ומטעימים געיית שווא בתיבה זו (להלן, 378); וַבְּהֶנְשָׂא (יח' א, יט), "פלג ובהנשא" – יש חולקים ואין מטעימים געיה בהברה סגורה בתיבה זו (להלן, 376).

פלוני – שם פרטי של אדם. וַיֹּאמֶר יִרְבֶּעֶם בָּלְבוּ (מל"א יב, כו), "ג' ויאמר פלוני בלבו" – יש שלושה פסוקים שבהם בא וַיֹּאמֶר + שם אדם + בָּלְבוּ.

פֶּסֶס, פֶּסוּק, פֶּסֶס, בפֶּסֶס, בפֶּסוּק – בפסוק. עתים הכוונה לפסוק אחד, כגון: וְהִגִּישׁוּ (שמ' כא, ו), "ב' בפסוק" – התיבה מצויה פעמיים במקרא, שתייהן בפסוק אחד; כְּוִיָּה (שמ' כא, כה), "ב' בפֶּסֶס" – כנ"ל. עתים ספירה של פסוקים מְבַחֲנִינֹת שונות, כגון: לישועתך קויתי ה' (בר' מט, יח), "י"ד פסוק" – יש במקרא ארבעה-עשר פסוקים בני שלוש תיבות בלבד; מִן הַבְּהֵמָה מִן הַבְּקָר וּמִן הַצֹּאן (וי' א, ב), "ב' פסוק מן מן" – יש שני פסוקים במקרא שבהם התיבות מִן, וּמִן בסדר הזה; "י"ד פסוק" – י"ד לך" (בר' יח, כה) – בארבעה-עשר פסוקים במקרא באה התיבה לך ואחריה לך; "י" פסוק" שם שמה" (מל"ב ד, י) – בעשרה פסוקים באה התיבה שם ואחריה שְׁמָה; "כב פסוק דלי' בהון לא ו' ולא יוד" (במ' ז, כ) – בעשרים ושניים פסוקים במקרא אין כלל האותיות ו, י; "ז' פסוק מן ז' תיבות בכל תיבות" יו"ד" (הו' ו, ב) – שבעה פסוקים בני שבע תיבות שבכל אחת מהן יש י.

פֶּסֶס, פֶּסֶק – הסימן פסק (להלן, 311). ההערה באה בקביעות בכתב-יד בניקוד טברני מורחב, ולעתים בכתב-יד טברניים רגילים, להבחנה בין פֶּסֶק לבין לְגַמְיָה, הדומים

בצורתם (להלן, 308§). הָאֵל | ה' (יש' מב, ה), "פֶּסֶק"; יִשְׂרָאֵל | לֶךְ (דה"א יז, כב), "פֶּסֶק"; אֲבָרְהָם | אֲבָרְהָם (בר' כב, יא), "ג' שמו' מוכפ' ופס'" – שלושה שמות דומים רצופים ("מוכפלים") וביניהם פסק; וּמִקְנֶה | (דה"א כח, א), "ח תלש פסק" – בשמונה מקומות בא פסק אחר הטעם תלישא קטנה.

פסקא באמצע פסוק, פסקא בא"פ – עיין למעלה, 89§.

פרש, בפרש – בפרשה. וְטָהָרָו | (וי' יג, כח), "ד' בפרש" – התיבה מצויה ארבע פעמים בפרשה זו. תיבת פרש בגיליון, על פי רוב מעוטרת בקישוט, משמשת לסימון תחילתה של פרשה בתורה (למעלה, 85§).

פת, פתח, פתחין – מנוקד בפתח. הַבֵּת (שמ' א, כב), "ד' פת" – ארבע פעמים התיבה מנוקדת בפתח; וְרָחֲצוּ (בר' יט, ב), "ב" – התיבה מנוקדת פעמיים בפתח; דָּל (שמ"ב יג, ד), "יב" – התיבה מנוקדת שתיים-עשרה פעמים בפתח; וְהָמָם (דב' ז, כג), "ב חד קמצ' וחד פת" – התיבה מצויה פעמיים, פעם אחת מנוקדת בקמץ תחת מ, ופעם אחת בפתח (יש' כח, כח); יְבָרַךְ (שמ"ב ז, כט), "ד' ב' וב" – התיבה מצויה ארבע פעמים, פעמיים מנוקדת בקמץ ופעמיים בפתח. המונח משמש גם במשמעות סגול ("פתח קטן"): מִכְסָּה (שמ' לו, יט), "ב' פתחין" – התיבה מנוקדת פעמיים בפתח (סגול); בָּטַח (בר' לד, כד), "חד מן פתחי' באתנח' דספר" – אחת מתוך רשימת התיבות בספר זה (בראשית) המנוקדות בפתח (או סגול) באתנח' (היינו: אלו שאינן מנוקדות בניקוד הפסק).

קד, קדמ, קדמאה – הראשון. אֵו זָפֶשׁ | (וי' ה, ב), "קדמא רביע תנין פור" – הצירוף מצוי פעמיים ברציפות, בפעם הראשונה הוא מוטעם ברביע, בפעם השנייה (וי' ה, ד) – בפור; בְּהִמְלֹךְ בְּשֹׁר (בר' יז, כד), "ג' זוגין קדמא' לא נסב את תנין נסב את" – אחד מתוך רשימה של שלושה זוגות צירופים, בראשון שבכל זוג אין אָת, בשני יש אָת (בפסוק הבא: בְּהִמְלֹךְ אֵת בְּשֹׁר); הַפְּרָסִים (יר' לד, יט), "ב' חסר י' קדמא" – התיבה כתובה פעמיים בחסרון י הראשונה.

קדש, לשון קדש – (1) לשון עברית, בניגוד לארמית. כְּצַפְרִין (דנ' ד, ל), "לשון הקודש בקמץ" – בעברית פ בתיבה צפרים מנוקדת בחטף-קמץ. (2) קודש, בניגוד לחול (למעלה, 101§): "אלהים ודים קמו עלי (תה' פו, יד) קודש. אלא שהקורא צריך שיהיה מפסיק בקריאתו" (מסכת סופרים ד, כד).

קמ, קמצ' – מנוקד בקמץ. שָׁפַךְ (וי' יז, ד), "ב' קמצ'" – התיבה מנוקדת פעמיים בקמץ (תחת פ); הַתְּפָקְדוּ (במ' ב, לג), "ד'" – ארבע פעמים בקמץ (תחת ח); תִּזְק (מל"ב ג, כו), "ה'" – חמש פעמים מנוקדת בקמץ (תחת ח) ופתח (תחת ז); תִּקְחָ (במ' ג, מז), "ב' זק קמ'" – התיבה מנוקדת פעמיים בקמץ כשהיא מוטעמת בזקף. לעתים גם הצייר נקרא קמץ ("קמץ קטן"): הָעֶרֶב (וי' יג, נח), "כו"ל קמץ וכל רמזא פתחין" – מנוקד תמיד בקמץ (צירי), ואילו במשמעות 'תחילת הלילה' מנוקד בפתח (סגול); בֵּן (וי' א, ה), "כל בן המנוגן בקמץ במ"ז פתחין" – תיבת בן כשהיא

מוטעמט (ולא מוקפת) היא מנוקדת בצירי ("קמץ קטן"), חוץ משבעה מקומות שבהם היא מנוקדת בסגול ("פתח קטן"; להלן, 3508); מַעֲלָה (דב' יד, ז), "כלהון קמץ במ"ח פתחין" – מנוקד תמיד בקמץ (צירי), חוץ משמונה מקומות בפתח (סגול). קרחי – צורה גרודה, בלי ו החיבור. לְמַנְחָה (דה"א כג, כט), "קרחא בפסוק" – זו המילה היחידה בפסוק שיש בה ל השימוש ואין לפניו ו החיבור; שְׁרִי אלפים שְׁרִי מאות שְׁרִי חמשים וְשְׁרִי עשרות (שמ' יח, כא), "ד' פסוקים אית בהון ד' מלין דמיין קדמאה ותניינא ותליתא קרחי ורביע' נסיב וי"ו" – בארבעה פסוקים במקרא יש ארבע תיבות דומות, בשלוש הראשונות אין ו החיבור וברביעית יש ו החיבור.

ק, קר, קרי – קרי (למעלה, 1078 ואילך).

ק, בק, בקר, בקריה, בקריאה – במקרא כולו (בניגוד אל: בתורה, בנביאים, בכתובים, בסיפרא וכיו"ב). וּמִתְגִּי (יש' לו, כט), "ב בקריה" – התיבה מצויה פעמיים במקרא; תִּכֶּן (יש' מ, יג), "ג בק" – התיבה מצויה שלוש פעמים במקרא; אָסִיר (שמ' ו, כד), "כל קריה מל ב מ א" – התיבה נכתבת בכל המקרא מלאה י, חוץ מבמקום אחד (דה"א ג, יז): הַמְחָלֵל (יח' לו, כג), "ל' וכל קרי' המהולל" – התיבה יחידאית, ובכל שאר המקרא מצויה התיבה הדומה לה, הַמְחָלֵל; אֲשֶׁה לָהּ (הוא שמ' כט, יח), "ל וכל קריה אשה הוא ליי" – הצירוף יחידאי, ובכל שאר המקרא בא הצירוף בסדר אחר: "אֲשֶׁה הוּא לָהּ"; יִרְיָחוֹ (יהו' יב, ט), "כל קרי' יריתו כת ב מ א" – בכל המקרא הכתיב הוא יִרְיָחוֹ (ו בסוף התיבה), חוץ מאשר במקום אחד (מל"א טו, לד: יִרְיָחוֹ); וְתֹאחֲזִדְרָפְנִים (אס' ט, ג), "ג מלין בקר דמיין" – שלוש תיבות דומות במקרא (בנות אחת-עשרה אותיות).

קריה, קרתא – שם מקום. וְעָשָׂן (יהו' טו, מב), "ה שם קריה" – התיבה משמשת חמש פעמים כשם מקום.

ר, רא, רא פס, ראש פסוק – ראש הפסוק. עָשָׂן (בר' לו, ב), "ל ראש פסוק"; הָאֵשׁ (דב' כח, נד), "ל ר פ" – יחידאי בראש פסוק; וְהוּא (בר' לג, ג), "לג ראש פסו ג מנה בתור" – התיבה באה שלושים ושלוש פעמים בראש פסוק, שלוש מהן בתורה; וְהוּא (יהו' ט, יב), "ג ראש פס בטע" – התיבה, כטעם זה (לגרמיה), באה שלוש פעמים במקרא בראש פסוק; כָּל רֶמֶשׂ [...] אֶת כָּל (בר' ט, ג), "י' פסו' ריש וסוף" – אחד מעשרה פסוקים שבתחילתם ובסופם אותה תיבה.

רב – רבתי, גדולה. ובהעטיפה (בר' ל, מב), "ף רב' מאותיו' גדולות" – ף רבתי, והיא אחת מרשימת האותיות הגדולות במקרא (למעלה, 988); מִשְׁפָּטָן (במ' כז, ה), "ל נון רב" – ן (סופית) גדולה יחידאית במקרא.

רפ, רפי, רפה – (1) רפה כמשמעו, חסר דגש. חִיּוֹת (שמ' א, יט), "ל' רפי" – יחידאי בלי דגש (בי'; עֲרוּמִים (איוב טו, ה), "ב' רפי' וסימ' ותבחר לשון ערומים. מפר מחשבות ערומים. וב' דגש' וסימני' ויהיו שניהם ערמים האדם. ובגדי ערמים תפשיט. וסימ' ערטלאין דגשי' חכימין רפין" – התיבה מצויה פעמיים במ' רפה ופעמיים במ'

דגושה, וסימן בלשון ארמית: עירומים דגושים, חכמים רפים; ודברתי משפטי אותם (יר' א, טז), "ט' דסמיך לדבור רפיך" – בתשעה מקומות את רפה סמוך לעניין דיבור, היינו אותם, ולא אתם. בת' דגושה. (2) ניקוד אותיות בוכ"ל בשווא, בניגוד לניקוד היידוע, הנקרא דגש. ויתן (בר' כג, ט), "יג ר"פ" – שלוש-עשרה פעמים רפה, היינו ו שוואה, י רפה; וישפט (שמ' ה, כא), "ל רפי" – התיבה בו' שוואה וי' רפה היא יחידאית; ויתשלך (דב' ה, יב), "ל רפ וג דגש" – הצורה בו' שוואה ות' רפה היא יחידאית, ומצויות שלוש אחרות שבהן ו פתוחה ות' דגושה; למנחה (במ' ז, יג), "כל קרי רפי ב מ ב דגש" – בכל המקרא ל שוואה ומ' רפה, חוץ משני מקומות שבהם ל פתוחה, מ דגושה. גם תיבות שבהן ו החיבור שרוקה או בכ"ל חרוקות נקראות "רפה", כגון: ותהי (וי' טו, כד), "יד רפי"; בברית (דב' כט, יא), "ג רפ". (3) תיבה שבה גרונת מנוקדת בחטף, ולא בשווא פשוט, נקראת לפעמים "רפה" (להלן, 4538), כגון: מחסה (תה' סב, ט), "ט' רפיין בליש' בקריא' [...] וכל אחסה דכו' רפיין במ"א ובצל כנפיך אחסה" – תשע פעמים במקרא, בצורה זו ובדומות לה, ס רפה, היינו ח מנוקדת בחטף-פתח... וכן ח מנוקדת בחטף בתיבת אחסה תמיד, פרט למקום אחד (תה' נו, ב); רעמסס (שמ' א, יא), "ל רפי" – יחידאית במ' רפה, היינו ע פתוחה (בשאר המקומות ע שוואה); מעשר (בר' יד, כ), "ג' רפים וסי' [...] וכל המעשר דכו'" – שלוש פעמים ש רפה, היינו ע מנוקדת בחטף-פתח, וכך תמיד תיבת המעשר (ע חטופה ולא שוואה).

שא, שאר, שארא – והשאר, והאחרים. שקץ הם (וי' יא, יג), "ג' ושאר שקץ הוא" – צירוף זה מצוי שלוש פעמים, ובשאר המקומות: שקץ הוא; באים שמה לרשתה (דב' ד, ה), "ב' ושאר עברים שמה לרשתה" – הצירוף מצוי פעמיים, ובשאר הפעמים עברים שמה לרשתה.

שטה, שיטה – רשימה. מענה (דב' לג, כז), "שטה מן י"א חד מפיק וחד לא מפיק" – נמנה ברשימה של אחד-עשר זוגות תיבות, האחת יש בה ה מופקת והשנייה ה נאלמת; "שטה כל חד וחד ל' דכות' וכל מלה אחרי מן לישנ' דכו' וסימ' אמנם ויאמר ה' אל אברהם למה זה. וכל האמנם דכו'" – רשימה של תיבות שכל אחת מהן יחידאית, אך מצויה תיבה אחרת באותה לשון שהיא דומה לה, כגון אָמַנָם (בר' יח, יג), יחידאית בא' מנוקדת בקיבוץ, אבל כל האָמַנָם דומה לה בכך (מס"ג מ מש' א, א; או"א, רשימה 269); וכי יִרְבֶּה (דב' יד, כד), "ח' ר"פ בסוף והוא חד מן שטה מן חד חד משמש וכי ולית דכוותא" – שמונה ראשי פסוקים בספר זה (דברים) פותחים בתיבת וְכִי, והצירוף וְכִי יִרְבֶּה מנוי ברשימה של צירופים יחידאיים הפותחים בתיבת וְכִי.

שלא, שלאח – שלאחריו, התיבה שאחריה, שבקרבת מקום לה, כגון: "חבריו ד' ג' כת חברו ודין דהכא מל וסימנה הן כל חבריו קח לך עץ אחד ב' בו ושלא" (מס"ג ל²⁰ יש' מד, יא) – חֲבֵרָיו מצויה ארבע פעמים, בשלוש מהן הכתיב הוא חֲבֵרִי, ואילו זאת

שכאן מלאה י, וסימן: פסוקנו, יח' לו, טז – פעמיים בפסוק, והפעם שאחריה (פס' יט).

שם, שום, שמא, שמו, שמוא' – שם פרטי. אישהוד (דה"א ז, יח), "ל' וחד שמא כת וקר" – התיבה יחידאית, והיא נכתבת ונקראת כשם אחד; דן (יר' כב, טז), "ג' לישן דין וכל שום בר נש דכו" – התיבה מצויה שלוש פעמים כצורה פועלית משורש דו"ן, ומלבד זה תמיד כשם אדם; ויפתח (יהו' טו, מג), "ג' ב' קמץ וא' פתח וסי' ויפתח ואשנה. ויפתח הגלעדי. ויפתח שפתיו עמך. חד שום קרתא. חד שום גברא. חד לישן פתיחא" – התיבה מצויה שלוש פעמים, מהן פעמיים ת קמוצה ופעם ת פתוחה; פעם שם עיר (בפסוקנו), פעם שם אדם (שופ' יא, יא) ופעם לשון פתיחה (איוב יא, ה).

ת, תו, תור, בת, בתו, בתור – בתורה. יוסף (וי' ה, טז), "ל' מל בתור" – התיבה, בכתוב מלא ו, יחידאית בתורה (כפועל); חמר (בר' מט, יד), "ל' חס בת" – התיבה מצויה ארבע פעמים בתורה בכתוב חסר. ועיין ערך "אור".

תיב, תיבן, תיבות – תיבה, מילה. ימצאכה (מל"א יח, י), "כ' מלין כת ה בסוף תיבות" – אחת מרשימה של עשרים תיבות יחידאיות שבסופן ה.

תינ, תנ, תנין, תניינא – שני, שנית. וְהַשְׁבִּיעַת (שמו' כג, יא), "ל' וחס' תנין" – התיבה יחידאית וכתובה בחסרון י השנייה.

ת"כ, תורת כהנים – ספר ויקרא. בְּבִהְמָה (וי' יא, ג), "ו' דגשים וסי' בעוף בבהמה דגת. מעלת גרה בבהמה דתורת כהנים וחברו דמשנה תורה [...] – התיבה מצויה שש פעמים בדגש, היינו ב ראשונה פתוחה, ב שנייה דגושה; פעם ראשונה בפרשת "נח" (בר' ט, י), פעם שנייה בויקרא (יא, ג), ושלישית בדיבור הדומה שבדברים (יד, ו).

תלים, תלין – ספר תהלים.

תלית, תליתאה – שלישי, שלישית.

תר, תרי, תרין – שנייה, שניים. מוֹשְׁבֵּיתֵכֶם (וי' כג, כא), "ח' מלין בתרי טעמי" – אחת משמונה התיבות המוטעמות בצירוף הטעמים מירכא וטיפחא בתיבה אחת (להלן,

(2618).

תרי לישני – עיין: ליש', לשון.

תר עש – ספר תרי"ע-עשר.

תרג, תרגום, לשון תרגום – ארמית. יוכל (דנ' ב, י), "ל' בלש תרג" – התיבה יחידאית בארמית שבמקרא (אך מצויה בעברית שבו).

פרק רביעי

המסורה הבבלית

הקדמה

143. משהתחילו להתפרסם קטעי מקרא בבליים מן הגניזה, נתברר שמלבד המסורה הטברנית הייתה מצויה גם מסורה בבלית, גדולה וקטנה, שהיא שונה מן הטברנית בדרך כתיבתה ובמונחיה, ובמקצת גם בשיטתה. ברוב קטעי המקרא הבבליים שנמצאו אין מסורה כלל או שהיא מעטה ביותר, והקטעים שיש בהם מסורה קטנה מרובה או מסורה גדולה מעטים הם. נתגלו גם כמה עשרות דפים ובהם רשימות של מסורה בבלית מסוגים שונים. בדרך כלל המסורה הבבלית משוכללת פחות מן הטברנית, והיא כנראה עתיקה ממנה. המסורה הקטנה הבבלית על פי רוב אינה נכתבת בגיליון, אלא בין שורות הטקסט, באותיות קטנות יותר מאותיותיו. אם הערת המסורה מכוונת לתיבה אחת, היא נכתבת מעליה ממש, ואם היא מכוונת לתיבות אחדות, הן מחוברות בקו מאוּוּן קצר הנכתב מעליהן. המסורה הגדולה הבבלית נכתבת בגיליון התחתון, כטברנית, אך לא בגיליון העליון.

ספרות

P. Kahle, *Der masoretische Text des Alten Testaments nach der Ueberlieferung der babylonischen Juden*, Leipzig 1902, pp. 13–23, 83–89 • idem, *Masoreten des Ostens*, Leipzig 1913, pp. 177–179 • י' עופר, המסורה הבבלית לתורה, עקרונותיה ודרכיה, ירושלים תשס"א

מונחי המסורה הבבלית

144. יש הרבה מונחים במסורה הבבלית שהם שונים מאלו המשמשים במסורה הטברנית, כגון שמות ספרי המקרא, חלוקתו לפסוקים וכיו"ב, שמות אותיות, מילות זיקה ורמזו וכיו"ב. להלן כמה מן המונחים העיקריים שבהם שונה המסורה הבבלית מן הטברנית: דק, דקר, דקון – המונח המצוי ביותר והאופייני למסורה הבבלית. מקביל למונח הטברני ל (לית), ומורה שהתיבה בצורתה זו אינה מצויה עוד במקרא. דק הוא קיצור מן "דקרון", היינו: שקוראים. צירוף מעין "ג דק", הוראתו בקירוב: 'שלוש תיבות במקרא קוראים אותן כך'.

הרחלון וזרין העוזון אלו וצבי...
 ורחמור ואקון ורישן וזרין וזרין
 אלה וטביא ורחמורא וזרין...
 ורימא ורחמורא ורחמורא כל בלמה
 מפרסת ורשעית שבע שתי פרסות
 מעלת איה בלמה אתה תאכלו כל
 בעורא ורחמורא פרסתא ומטולפן
 טולפין תרתי פרסתא מרחקא
 פישא בלמה וזרין תיכלון
 אך את זה לא תאכלו ממעלה הגה
 וממפרסו הפרסה השסועה את
 הגלל ואת הארבעת ואת השפן
 כי מעלה גיה המה ופרסה לא
 הפרסו טמאים הם לכם בדם וית
 וזין לא תיכלון מימסקו פישא
 ומסחיקו פרסתא מטולפי טלפיא
 וזרין גלל וזרין ארבעה וזרין טביא
 ארין מסקי פישא אינון ופרסתא
 לא סדיקא מסאבין אינון לבנו
 ואת החזיר כי מפרס פרסה הוא
 ולא גיה טמא הוא לכם מבשרם לא
 תאכלו ובצבלתם לא תגעו וית
 חזירא ארין סדיק פרסתא הוא
 ולא פשה מסאב הוא לבנו...
 מיביסדחו לא תכלון ובצבלתם

לא תיזקבו את זה תאכלו
 מכל אשר במים כל אשר לו סנפיר
 וקשקשית תאכלו וית ריז תיכלון
 מכל דבמיה כל דלית צינן וקלפון
 וזיכלון וכל אשר אין לו סנפיר
 וקשקשית לא תאכלו טמא הוא
 לכם וכל דלית ליה צינן וקלפון
 לא תיכלון מסאב הוא לבנו כל
 צפור טהרה תאכלו כל צפור דכו
 תיכלון וזה אשר לא תאכלו מהם
 הנשר והפרס והעונה וזרין אלה
 תיכלון מינהן נישרא ועד ועזיה
 והראיה ואת האיה והדיה למינה וזרין
 כנפא וטריפותא ודיתא וזרין ואת
 כל ערב למינו וית כל ערבא לזונה
 ואת ביה היענה ואת התחמס ואת
 השחף ואת הכץ למינה וית ביה
 נעמורתא וצינא וצינא שחמא וזרין
 לזונה ואת הכוס ואת העשור...
 והתנשמת קדיא וקיפופא וברתא
 והקאת ואת החמה ואת השלך
 וקזתא וירקניקא ושליונא והחמיה
 והאנפה למינה והדיונא והעטלף
 וחוריתא ואבן דלית וזרין טורא
 ועטלפא וכל שרץ וזרין טמא הוא

של (שלם, שלמא) – נכתב בכתב מלא. מקביל למונח הטברני מל. המונח מצוי בספרות התלמודית והמדרשית, הן בבבלי – "בנימין שלם" (סוטה לו ע"ב), הן בירושלמי – "נערה שלמה [...] נער חסר" (כתובות פ"ג, ה"ט; והשווה סנהדרין פ"ז, ה"ט), וכן בבראשית רבה סא, ז, כ"י וטיקן 30: "אמ' ר' אלעזר. כל 'צור' מלא שבמקרא בצור המדינה הכתוב מדבר. חסר ברומי הכתוב מדבר". בכ"י לונדון 340 הנוסח הוא: "כל צור שכת' במקרא שלם [...]". ועיין ח' ילון, "בגליוני ספרים", קונטרסים לענייני הלשון העברית, ב, ירושלים תרצ"ט, עמ' 84. היפוך של הוא חס, כבטברנית. כת (כתיב, כתיבא) – כך נכתבת התיבה. הערה זו באה כאשר חס או מל בלבד אינם מספיקים, שכן בתיבה יש כמה מקומות שראוי להקפיד שלא יטעו בהם. דרך משל: גְּבֻלוֹת (איוב כד, ב) מס"ק ל: ל כת כן. דחוי ליה, מיש, דמיש (משתבשים) – יש נוסח הנראה לכאורה יותר מנוסח הטקסט, ויש טועים וקוראים כך, אך המסורה מזהירה מפניו, שכן הוא מוטעה, והנוסח הנכון הוא כבטקסט (מקביל למונחים סבירין ומטעין בטברנית). פול – חולקים (מקביל אל פליג או מחלף בטברנית). כול, כל – בכל מקום, תמיד.

גם המונחים המשמשים במסורה הבבלית לשמות סימני הניקוד, הטעמים והעניינים פעמים הם שונים מן הטברניים. לסימני ניקוד, כגון: במיתחא פומא, בפיתחא – פתח; במיקפץ פומא, במיצף פומא, באימצא – קמץ; חיספא – שווא; דיג, דיגש (דיגשא) – דגש; קיפ (קיפיא) – רפה; דיג, דיגר (דיגרא) – מלרע; ניג, ניגר (ניגרא) – מלעיל. לטעמים, כגון: אוק (אוקומי) – מפסיק גדול (מקביל בדרך כלל לזקף טברני). לעניינים, כגון: במתואתא – בשמות מקומות (בקרייתא, באתרא בטברנית); בגברי – בשמות בני אדם (שום בר נש בטברנית); בע, בעל, בעלמא – במקרא כולו, או: בצורה זו; דטפי בהון – יש בהם אות מיותרת (יתיר בטברנית).

משמשים גם רבים מן המונחים המצויים במסורה הטברנית, כגון: בריש פסוק; בסיפ (בסיפרא); באו, באור (באורייתא) – בתורה; בנבי (בנביא) – בספרי הנביאים; בכתבי – בספרי הכתובים; בליש (בלישנא); קרן – קוראים (קרי); הלין – אלו; דומ – והתיבה או התיבות הדומות; בסיפ מוג – בספר מוגה; א ד – איכא דאמרי; מע – מערבאי; לס, לסור – לסוראי; לנ, לנה, לנהר – לנהרדעי; באלח, בהי, בחית, בשין וכיו"ב. בהשוואת התרגום הארמי למקור משמשים המונחים: דמיתרג, דמית, דמ, תרג.

ספרות

י' ייבין, "לפירושם של שניים ממונחי המסורה הבבלית למקרא", לשוננו ל (תשכ"ו), עמ' 28–25; "עוד למונח המסורה הבבלית 'בע'", לשוננו לז (תשל"ג), עמ' 156–154 S. Morag, • "On Some Terms of the Babylonian Massora", *Masoretic Studies* 1 (1974), pp. 67–77

המסורה הקטנה

145. בדרך כלל המסורה הבבלית מסתפקת בתיאור התיבה ואינה מוסיפה הערה בעניין מספר הפעמים שהתיבה מצויה בצורה זו במקרא, פרט להערות: דק – אם התיבה אינה מצויה עוד; כול – אם בכל הפעמים שהתיבה בצורתה זו מצויה במקרא היא נכתבת כך; וכדומה. אבל אין המסורה הבבלית מוסיפה, דוגמת הטברנית, את המניין: ג חס, ד של, וכדומה. בעניין זה המסורה הבבלית משוכללת פחות מן הטברנית, כגון: לגזע (איוב ו, ז), מס"ק ל: ג; ויבש (תה' קב, ה), מס"ק ל: ג; עלמות (שה"ש א, ג), מס"ק ל: ד. המסורה הבבלית מעירה לעתים קרובות על האות הנכונה שבה נכתבת התיבה, כגון: חלמות (איוב ו, ו) – דק ושל ודיגש ובחית, מס"ק ל: ל; הרום (דה"א ד, ח); תירא (דה"א ד, טז), מס"ק ל: ל ומל; שער (איוב ד, טו); וכן על הטעמתה, כגון: רצו (תה' קב, טו); אשכילה (תה' קא, ב). הערות מסוג זה נדירות במסורה הטברנית. מובן שהערות המסורה הבבלית מכוונות לנוסח הבבלי ולמבטא הבבלי, ולפיכך לא תמיד הן מקבילות להערות המסורה הטברנית. דרך משל: מישע (איוב ה, ד), מס"ק ל: מישע ה; ההערה "חס" מתאימה רק למבטא הבבלי, שבו תיבה זו מנוקדת ב' חלומה; כראי (איוב לו, יח), מס"ק ל: כראי ל; ויעזרהו (דה"ב כו, ז) – מס"ק ל: ויעזרהו ל; ההערה "חס" מתאימה רק לנוסח הבבלי, שבו תיבה זו מנוקדת ב' חלומה. לעתים קרובות המסורה הבבלית מעירה במקום שהטברנית אינה מעירה, ולהפך; לפעמים יש התאמה בין ההערות, אבל אין הוכחה שהייתה השפעה הדדית בין המסורות. דרך משל: יגאלהו (איוב ג, ה), מס"ק ל: ל וחס; ריעכם (איוב ו, כז), מס"ק ל: ל ומל.

המסורה הגדולה

146. המסורה הגדולה הבבלית מוסרת את מספר הפעמים שתיבה בצורה מסוימת באה במקרא, ומפרטת את המקומות באמצעות תיבות היכר (סימנים), כמסורה הגדולה הטברנית. בטברנית בא מספר הפעמים (בלא הפירוט) גם במס"ק, ולפיכך מתקבל הרושם שהמסורה הטברנית הגדולה מפרטת את הקטנה. לפי שבמסורה הקטנה הבבלית מספר הפעמים אינו בא, מתקבל הרושם שבה המסורות הקטנה והגדולה תלויות פחות זו בזו. הסימנים לדוגמות במסורה הבבלית הם על פי רוב בני תיבה אחת, ובכך היא דומה למסורה הטברנית שבכתב-יד עתיקים. דרך משל: "גורלך (מש' א, יד) ב דק תפיל ותעמוד"; "תבוא ד של בסיפ (משלי) חכמה חמות ולמוכיחים רעץ". רבים מסוגי ההערות המצויים במסורה הטברנית באים גם בבבלית, כגון חילופי קריאה: "קדמ אמר קהלת דק תנינא אמרה קהלת דק תליתאה אמר הקהלת" (קה' א, ב); דיונים במילות יחס, כגון: "שעינה אל ב דק אל המזבחות ואל ביתך" (מס"ג מש' ג, ה). עתים מצויים סימנים

לזכירה גם במסורת זו, אך על פי רוב הם חריפים פחות מאשר במסורה הסברנית, כגון: "מפניי חפצך בתר מפניי חפצים יכנן סימן" (מס"ג מש"ג, ג, טו). מסורה גדולה מצרפת (למעלה, 1398), היינו מסורה שאינה באה לפרט את המקומות שתיבה מסוימת מצויה בהם, אלא מסורה המקבצת תיבות יחידאיות מבחינה כלשהי לרשימות המסודרות לפי עקרונות שונים – אין במסורה הבבלית.

חיבורי המסורה הבבלית

147. המסורה רשומה קודם כול בגליונות כתבי־היד של המקרא. ברוב קטעי המקרא הבבליים שנמצאו אין מסורה כלל או שמצויות הערות יחידות בלבד; הקטעים שמצויות בהם הערות מרובות של מסורה קטנה וגדולה, מעטים ביותר, שלא ככתבי־היד הסברניים של המקרא, שברובם מצויה מסורה קטנה וגדולה. בדרך כלל המסורה הבבלית משוכללת פחות מן הסברנית, והיא כנראה עתיקה ממנה. גם קטעי המקרא שבהם מסורה בבליית מרובה הם בדרך כלל עתיקים יותר (המאות הח'–הט') מכתבי־היד המשוכללים הסברניים (המאה ה' ואילך). מעניין לציין שקטעים שבהם הרבה הערות מסורה קטנה וגדולה מצויים בעיקר בספרי הכתובים, ואילו רוב כתבי־היד של התורה והנביאים אין בהם מסורה, או שהיא מעטה ביותר.

מצויות גם רשימות מסורה בבליות עצמאיות, מהן למקרא בלבד, מהן לתרגום הארמי, ומהן למקרא ולתרגומו כאחד (בעיקר לתורה). הגדולה ביניהן היא זו שהדפיס כ"ד גינצבורג בספרו "המסורה" (להלן, 1588), ג, עמ' 207–268, והיא כוללת מס"ק ומס"ג לפי סדר המקרא. הדפים שנשתמרו כוללים חלק מן התורה. קטעים נוספים פרסם ג' וייל. כל קטעי המסורה הבבלית לתורה שנשתמרו יצאו לאור במהדורה מדעית על ידי י' עופר, בלוויית תיאור מפורט ומדויק של תכונותיה של מסורה זו.

בגניזה נמצאו קטעי רשימות דומות לחלקים שונים מן הנביאים, ואופיין דומה לאופי רשימות המסורה הסברניות, אלא שמצוינת בהן גם כל התחלת פסוק, דבר שאין המסורה הסברנית טורחת לציין. כך, למשל: "הנה ר' סת (ראש פסוק, פסקה סתומה): קדמא וסער מתחולל בתר סער מתגורר: מתחולל ב' ושל וסער קדמ' כל ימי רשע: לא ישוב ב': קדמ' אף ייי בתר חרון אף ייי: שיבה אף ייי ב' לא ישוב קדמ' ובהכנעו: הקימו ודומ' דק: קדמ' בה בינה בתר בה וחסיר בינה: לא ר': רצו ב' בדיגרא ורצו לפני מרכבתו כי רצו עבדיך: נבאו דק: ואם ר': וישמעו דק וחס' וישמעו דמעשיה דעזרא ושמעיה דק: וישבום כת ודק" וכו' (רשימת מסורה ליר' כג, יט–כב).

נתברר שכל רשימות המסורה הבבלית העצמאיות לתורה, המצויות בקטעי הגניזה, כולן חלקי חיבור אחד, והוא: המסורה הבבלית לתורה. לחיבור זה שלושה עקרונות יסוד (נתבררו בתיאורו של י' עופר):

א. שלא כמסורה הסברנית, הנכתבת בדרך כלל בגליונות כתבי־היד של המקרא, המסורה

הבבליה לתורה היא חיבור לעצמו, הכתוב על סדר המקרא. בכל פעם שהמסורה הבבליה עוברת לדון בפסוק חדש, היא מציינת את המילה הראשונה שבפסוק. ב. המסורה הבבליה למקרא היא חיבור ערוך בעל נוסח קבוע, ובמקום שנשתמרו כתב־יד שונים לאותם פרקי מקרא, נוסחם שווה בכל כתב־היד. ג. כל הערת מסורה בחיבור זה מובאת בפסוק הראשון המוזכר בה, שלא כמסורה הטברנית, שבה אין שיטה במקומן של ההערות. מתכונות אלו נובעות עוד תופעות המיוחדות למסורה הבבליה, כגון ריבוי הפניות ממקום למקום. דרך משל: "אֵתָהּ (בר' ו, יד) חֵם, ושלמי מסר בוירא בלק" (במ' כב, לג). המסורה הגדולה בכ"י ק⁴ (ל²) היא בעצם עיבוד של חיבור המסורה הבבליה לתורה והתאמתה למתכונת הטברנית. המסורה הגדולה בכתב־יד זה נתפרסמה בידי מ' ברויאר (למעלה, §63).

ספרות

G. E. Weil, "Quatre fragments de la Massorah Magna Babylonienne", *Textus* 3 (1963), pp. 74–120 • idem, "Nouveaux Fragments Inédits de la Massorah Magna Babylonienne", *Textus* 6 (1968), pp. 75–105 • idem, "La Massorah Magna babylonienne des Prophètes", *Textus* 3 (1963), pp. 163–170 • י' יבין, "המסורה הבבליה לנביאים", ארץ ישראל טז: ספר צבי מ. אורלינסקי (תשמ"ב), עמ' 112–123 • י' עופר, המסורה הבבליה לתורה, עקרונותיה ודרכיה, ירושלים תשס"א

שמות בעלי המסורה של בבל

148. ידיעותינו על בעלי מסורה בבליים מועטות ביותר. האסכולות הנזכרות הרבה הן סורא ונהרדעי (בקיצורים: ל², ל³), ולעתים רחוקות מחזונאי. נזכרת שושלת בעלי מסורה בבליים שקיבלו מחכמי ארץ־ישראל, ובשם נמסר מספר הפסוקים של המקרא. שמות אחרים נזכרים מעט מאוד במסורה, כגון: ר' שמואל; בהערת מסורה לדב' לב, ו, נאמר: "הלוי בחד כת. בסיפרא דיהודה בר יחזקאל ובסיפרי דבית ללֵתא כתבין הל לחוד וקודשא לחוד. וסוראי אמרין חי לחוד ליי לחוד"; ובהערה אחרת: "רב סרים (יר' לט, ג), אמא רב נחום בר רב אבא חד כת וחד קר". אפשר שחכמים אלו קודמים לנזכרים במסורה הטברנית, וכנראה הם חכמי התלמוד ולא בעלי מסורה.

סימני עתיקות

149. עניינים אחדים עשויים לסייע להנחה שהמסורה הבבליה הגיעה אלינו בשלבה העתיק, ולא הספיקה להשתכלל קודם שנסתיימה פעולתה: א. המסורה הקטנה הבבליה מסתפקת על פי רוב בתיאור התיבה, בלא להוסיף את המגניין. ב. אין בכתב־היד הבבליים מסורה גדולה מְצֻרֶפֶת.

ג. בגליונות המקרא מצויה מסורה מרובה בעיקר בספרי הכתובים, ולא בתורה ובנביאים. ולהפך, רשימות מסורה עצמאיות נתגלו רק לתורה ולנביאים, ולא לכתובים.
ד. ברוב כתבי-היד וקטעי הגניזה, המסורה הבבלית העצמאית לתורה היא חיבור אחד, ואין שינויים בין כתבי-יד לחברו, כבמסורה הטברנית.

ניקוד ומונחים בבליים במסורה הטברנית

150. מצויים כתבי-יד טברניים עתיקים שבמסורתם, שהיא טברנית מובהקת, יש לפעמים תיבות מנוקדות בסימני הניקוד הבבלי. כך, למשל, א, ש וכמה עשרות כתבי-יד עתיקים אחרים וקטעי גניזה. אין לראות בכך סימן להשפעה של המסורה הבבלית, ואין הסיבה לשימוש בסימני ניקוד בבלי אלא טכנית גרידה, שמעל לאותיות היה מקום פנוי לכתובת ניקוד יותר מאשר מתחתיהן; אף אפשר שהיה בשימוש בסימנים בבליים במסורה משום נהוג שבאפנה. ההוכחה לכך היא, שמבטא התיבות המנוקדות הוא טברני, ולא בבלי, אף על פי שסימני הניקוד בבליים. דרך משל בש: יַעֲבֹר (מס"ג לבמ' ת, טז; המבטא הבבלי: יַעֲבֹר); מִפְנֵה (מס"ג לרב' ז, כג; המבטא הבבלי: מִפְנֵה); כִּרְע' (מס"ג לשמ' כב, טז; במבטא הבבלי בלי פתח גנובה), וכך בדרך כלל.

בכתבי-יד טברניים עתיקים מרובים משמשים לעתים במסורה מונחים בבליים. כך, למשל, מצויים מונחים יחידים כאלה בא, ב, ש. דרך משל: על צאן לבן (בר' ל, מ), מס"ק ש: "ד' דחוי להון עם" – בארבעה מקומות סבירין: עם (דחוי – המונח הבבלי המקביל לסביר הטברני); אֵיל פארן (בר' יד, ו), מס"ק ש: "שלם במתואתא" – מונחים בבליים המקבילים למונחים הטברניים: מֶל בשום קריה, היינו כתיב מלא כשהתיבה משמשת שם מקום. מונחים בבליים יחידים גם בל, כגון: "ראשיה דאיוב וסיפיה אתונות שלם דשלם" (מס"ג איוב א, ג) – בתחילתו ובסופו של ספר איוב תיבת אֲתוֹנוֹת כתובה בשתי וי"וים (המונח הטברני: מֶל דמל).

ראוי לציין במיוחד את כתבי-יד ל² לתורה (ק⁴ – למעלה, 63§), שנכתב בידי שמואל בן יעקב, סופרו של כ"י ל, אך המסורה הגדולה שבו היא, בעיקרה, בבואה של חיבור המסורה הבבלית לתורה. אמנם מונחי המסורה הותאמו כמעט בכל מקום למונחים הטברניים ורק שרידים יחידים של מונחים בבליים שרדו, אך מבחינה עניינית המסורה מתאימה למסורת בבל.

יש כתבי-יד בבליים מרובים שמסורתם טברנית, כגון פ. אך אלו בדרך כלל כתבי-יד שגם מבטאם ונוסחם מושפעים הרבה מן הטברניים, ואילו בכתבי-יד בבליים שהורים עתיקים אין בדרך כלל סימני השפעה של המסורה הטברנית.

ספרות

מ' ברויאר, המסורה הגדולה לתורה מידי שמואל בן יעקב בכתב יד ל², ניו-יורק תשנ"ב • י' עופר, "המסורה הגדולה לתורה בעיבוד טברני של שמואל בן יעקב", לשוננו נו (תשנ"ב), עמ'

מסורה לתרגום אונקלוס

151. גם לתרגום אונקלוס, שנתקדש ונקרא בבית הכנסת יחד עם התורה במקורה, נתחברה מסורה, מתוך הצורך לשמור גם על נוסחו. בכתב־יד יחידים נרשמה מסורה זו בגיליון המקרא, ויש גם כתב־יד מעטים של רשימות מסורה לעצמן. יש מסורה לתרגום בניקוד בבלי ומסורה בניקוד טברני, אך סימנים שונים מעידים שמתחילה נתחברה רק מסורה בבליית לתרגום, והיא נעתקה גם בכתב־יד טברניים, שבהם תרגמו המעתיקים את סימני הניקוד הבבליים לסימנים טברניים.

152. עיקר עניינה של המסורה למקרא – תיאור כתיבן, ניקודן והטעמתן של התיבות ומניינן – אינו עניינה של המסורה לתרגום, אף על פי שגם בה מצויות הערות מסורה מעטות מסוג זה, כגון: "כל אורייתא סיב בר מן א' כד סב יצחק" (בר' כז, א) – בכל התורה סיב, חוץ מפעם אחת סב; "איתקא לפלניא יא בא [...] ושאר לות פלניא" (בר' כד) – אחת־עשרה פעמים בתורה מצוי פועל מן השורש את"א בצירוף ל-, ואילו בשאר המקומות פועל זה בא בצירוף לות; "בחיי עלמא ב' באורי יחי ראובן ודין (=וזה שבפסוקנו) – הצירוף בחיי עלמא מצוי פעמיים בתורה: דב' לג, ו; וי' יח, ה. אולם כמעט כל עיסוקה של המסורה לתרגום הוא בדרך שאונקלוס מתרגם בה את המקור, והיא עומדת בעיקר על אותם המקומות שבהם תיבה עברית אחת מתורגמת בכמה דרכים: בתיבות משני שורשים ארמיים שונים, בשתי צורות דקדוקיות של אותו שורש, בתוספת מילות יחס שונות וכיו"ב. שהרי עם כל נאמנותו של אונקלוס למקור ושיטתו לתרגם תיבה כנגד תיבה, לא נמנע לעתים מלשנות במקצת לצורך העניין. המונח המשמש בהערות כאלו הוא: דמתרגמינן, ובקיצור: דמיתרג, דמתרג, דמ, תרג. דרך משל: "כי דמתרג' לא ב' בא' כי איש הרגתי (בר' ד, כג), כי חרבך (שמ' כ, כה)" – פ' המתורגם לא פעמיים בתורה [...]; "הברכה דמיתרג בירכתא ב' וישטם עשיו (בר' כז, מא), וזאת הברכה (דב' לג, א)" – הברכה המתורגם ב' ב'רְכָתָא (ולא בְרָכָן, בְּרִכְתָּא, מְבָרְכָא וכיו"ב) פעמיים (בתורה); "אלהים דמתרג' רב ב' באורי ואתה תהיה (שמ' ד, טז) ראה נתתיך (שמ' ז, א)" – אלהים המתורגם רב פעמיים בתורה; "בו דמתרג' בה ב' באור וקרא בו (דב' יז, יט) והתעמר בו (דב' כד, ז)" – בו המתורגם בה פעמיים בתורה.

גם במסורה לתרגום באים כמה מן העניינים המצויים במסורה למקרא. מצויות הערות "מטעין" או "משתבשין", כגון: "תהון דמשתבשין בהון ג' באורי סלת חטים (שמ' כט, ב) וישבר אותם (שמ' לב, יט) ויקרא אתהן חות (במ' לב, מא)" – אזהרה מפני הסברה שתורגם "יתהין" (לנקבות). מצויות מחלוקות בין נהרדעי לסורא, שעניינן תיבות, כגון: "על פי (וי' כז, ח) לנהרד' על פום לסור' על מימר"; או ניקוד, כגון: "בְּדוּלְחָא לִנְ בְּדוּלְחָא לִס" (במ' יא, ז); "היה הטוב (במ' י, לב) טובא לִנְ טָבָא לִס". נהרדעי וסורא הם האסכולות היחידות הנזכרות הן במסורה הבבלית הן במסורה הטרבנית לתרגום, ומכאן אחת הראיות להנחה שמקור שתי המסורות בבבל.

המסורה לתרגום אונקלוס נתפרסמה על ידי ברלינר ולנדאוואר על פי כתב־יד טברניי. גם בגניזה מצויים קטעי רשימות מסורה לת"א, מהן בניקוד בבלי מהן בניקוד טברני. מהדורתו החדשה של קליין כוללת את כל חומר המסורה הידוע לתרגום אונקלוס.

ספרות

A. Berliner, *Die Massorah zum Targum Onkelos*, Leipzig 1877 • S. Landauer, *Die L. Díaz • Masorah zum Onkelos*, Amsterdam 1896 (דפוס צילום: ירושלים תשל"א) • Merino, "The Targumic Masora of the Vat. Ebr. 448", *Estudios Masorético (V Congreso de la IOMS)*, Madrid 1983, pp. 151–184 • G. E. Weil, "La Massorah Magna du Targum du Pentateuque", *Textus* 4 (1964), pp. 30–54 • idem, "Nouveau Fragment Massoretique", *Textus* 11 (1984), pp. 37–87 • idem, "Second Fragment d'une Massorah Alphabetique", *Textus* 13 (1986), pp. 7–29 • M. L. Klein, "Manuscripts of Proto-Masorah to Onkelos", *Estudios Masoréticos (X Congreso de la IOMS)*, Madrid 1993, pp. 73–88 • idem, *The Masorah to Targum Onkelos as preserved in MSS...*, Binghamton N.Y. 2000

המסורה הארץ־ישראלית

153. מן המסורה הארץ־ישראלית נשארו רק שרידים דלים ביותר. בקטעי המקרא שבניקוד ארץ־ישראלי כמעט שאין מסורה כלל, פרט להערות כתיב וקרי מעטות. בגניזה נתגלו קצת קטעי מסורה בניקוד ארץ־ישראלי, ובעיקר קטעי מסורה מעורבת, ארץ־ישראלית וטברנית, וכן קטעי "אכלה ואכלה" בניקוד זה. כל הקטעים הללו אין מונחיהם ושיטתם שונים משל המסורה הטברנית.

ספרות

ח' אביעוז־כרמיאל, הערות המסורה הארץ־ישראלית: אפיוניהן וזיקתן למסורה הטברנית, עבודת גמר לתואר מוסמך, רמת־גן תשנ"ז • הנ"ל, "הענף הארץ־ישראלי של המסורה וזיקתו למסורה הטברנית", תלפיות יא (תשנ"ט–תש"ס), עמ' 117–124

חיבורי המסורה

מסורה בגיליון המקרא

כתב־יד

154.

מחמת האיסור לכתוב סימן כלשהו בספר תורה, יש להניח שהערות המסורה נמסרו על פה או נכתבו בחיבורים לעצמם לפני שהועלו על גיליון ספר המקרא. בין קטעי המקרא העתיקים ביותר בגניזה שנשתמרו בצורת מגילות, יש כאלה שאין בהם שום סימן, לא ניקוד וטעמים ולא מסורה, ומצויים כאלה שיש בהם סימני ניקוד וטעמים אך מסורה אין בהם, או כמעט אין בהם, כגון קטעי מגילות בניקוד ובהטעמה ארץ־ישראליים, שזמנם כנראה המאה הח' או הט'. מסתבר אפוא שכתובת המסורה בגיליונות המקרא מאוחרת לכתובת הניקוד והטעמים.

בעלי המסורה, שקיבלו הוראות מסורה מרבותיהם, או היו בידיהם רשימות מסורה שונות, התחילו בכתובת הערות המסורה בגיליונות ספריהם, כמסורה קטנה וכמסורה גדולה. בדרך כלל היה סופר כותב את התיבות ובעל מסורה היה מנקדן, מטעימן ורושם את הערות המסורה. פעולה אחרונה זו מכונה: קִסֵּר, או: מִסֵּר. בעל המסורה היה אחראי לדיוקן של הנוסח. אם העתיק הסופר תיבה בצורה מסוימת מן הטופס שלפניו, ובעל המסורה היה מוצא במקורותיו שתיבה זו נכתבת בצורה אחרת, היה מתקנה באמצעות מחיקה או תוספת.

בעלי המסורה קיבלו איש מפי איש, וכל דור הוסיף על קודמו, עד שנתמלא הגיליון בהערות מסורה הדנות בחלק ניכר מן התיבות שעלולים לטעות בכתובתן. עבודתם של בעלי המסורה נעשתה בזיקה ישירה לטקסט שעבדו עליו, ואת תוצאות דיוניהם והמסורות המקובלות בידם רשמו, וקבעו לפיהן את נוסח הטקסט. היו ביניהם בעלי דעות שונות, שיצרו במשך הזמן אסכולות. אין אנו יודעים מה עיקר השוני בין אסכולות אלו. אפשר היו המסורות המקובלות בידם שונות, או שהשתמשו ברשימות מסורה עתיקות שונות או מעין זה. על כל פנים, מסתבר שמסורה אחת ואחידה לא הייתה בשום תקופה, אלא היו מצויים כתב־יד שונים ובהם הערות מסורה; רובן היו שוות, אבל קצתן היו שונות זו מזו וקצתן אף סותרות זו את זו. אפילו כתב־יד שמוצאם מאסכולה אחת אינם שווים בכל הערות מס'ק ומס'ג שבהם.

155. הטפסים המקוריים שבידי בעלי המסורה הועתקו, והמעתיקים שהעתיקו נוסח אחד ומסורתו הוסיפו עליו גם הערות מסורה מטפסים אחרים, ועד מהרה איבדה המסורה את אחידותה וזיקתה הבלתי-אמצעית לנוסח כתב-היד שנתלוותה אליו. דבר זה ניכר הן בשוני שבשימוש במונחים ובכפל לשון, הן בסתירות המצויות לעתים בין הטקסט ובין המסורה. כתב-יד מקוריים של בעלי המסורה גופם לא הגיעו לידינו (פרט לא, כתב-היד של אחרון בעלי המסורה אהרן בן אשר [למעלה, 248]; ולק, כתב-היד של אביו, משה בן אשר [למעלה, 318]). כתב-היד הקדומים ביותר שבידינו, כגון ב, ל, ש, ש', בני המאה ה', כבר הם מן הטיפוס המעורב. בכתב-יד אחד משמשים מונחים שונים בהערות המסורה, כגון: באור – בתור, שם אנש – שום גבר, לשון ארמית – לשון תרג' מצי כפל לשון, כגון: דלתיד (יש' כו, כ), מס"ק ל: "יתיר י, דלתך ק"; מצויות הערות מסורה העומדות בסתירה לטקסט, הן הערה במקום אחד הסותרת את הטקסט במקום אחר, כגון: לירות (תה' סד, ה). מס"ק ל: "ב חד חס", אך גם במקום השני (תה' יא, ב), התיבה כתובה בל מלא; הן הערה העומדת בסתירה לעצם הטקסט שהיא מעירה עליו, כגון: נמליך (מל"ב י, ה), מס"ק ל: "ל וחס" (הערה זו מתאימה לנוסח א, ק, שבהם התיבה כתובה חסר י).

156. אף על פי כן, בכתב-יד בני תקופה זו, עד המאות ה"ב-ה"ג, המסורה עדיין מכוננת את נוסח הפנים, והטקסט רובו ככולו נקבע על פיה. אבל בכתב-יד מאוחרים יותר הסופר והמנקד מעתיקים מנוסח שלפניהם, והמנקד שוב אינו מעיין במסורה לקבוע על פיה את נוסח המקרא, אלא מעתיק אותה מן הטופס שלפניו, ממש כפי שהוא מעתיק את הניקוד והטעמים. המסורה שוב אינה משמשת לתכלית שלשמה נוצרה, והיא נעשית יסוד עיטורי. הסופר מסדר אותה בצורות גאומטריות שונות, ובכתב-יד מאוחרים יותר הסופר יוצר בה עיטורים שונים, מן הדומים ומן החי, עד כדי יצירת דמויות שלמות. מובן שבצורה זו המסורה קשה מאוד לקריאה.

התיאור שלמעלה הוא של כתב-היד המסורתיים המושלמים, שבהם מסורה גדולה וקטנה. מלבדם היו בכל התקופות, מן העתיקות ביותר ועד תקופת הדפוס, כתב-יד שיש בהם אמנם ניקוד וטעמים, אך מסורה אין בהם כלל או כמעט כלל (כך הם רוב כתב-היד הארץ-ישראליים, הבלניים, וגם הרבה טברניים). היו גם כתב-יד שיש בהם הערות מסורה יחידות, או שהם מביאים רק הערות מסורה מסוג מסוים: אחדים מעירים על כתיב וקרי בלבד; אחרים מעמידים בכל מקום על ההבחנה בין לְגִמְיָה ובין פֶּסֶק; אחרים מעירים על געיות (בעיקר געיית שווא), על חילופים, וכיו"ב.

ספרות

מ' כהן, "מהו 'נוסח המסורה', ומה היקף אחיזתו בתולדות המסירה בכתב-יד של ימי הביניים", עיוני מקרא ופרשנות, ב, רמת-גן תשמ"ו, עמ' 229-256 • י' עופר, "דרכו של מסרן: על מסורתו של אהרן בן אשר בכתר ארס צובה", מחקרים בלשון ה-ו (תשנ"ב), עמ'

P. Cassuto, "Qeré-Ketiv et Massora Magna dans le manuscrit B 19a", *Textus* • 500-481

15 (1990), pp. 85-118

דפוסים

157. כשבא יעקב בן חיים אבן אדוניה להדיר את מ בוונציה בשנת רפ"ד-רפ"ו (1524-1525), השתדל להוציא מתחת ידו נוסח מדויק ומתוקן של המקרא, והכיר בחשיבותה של המסורה לתכלית זו. לפי שברובם של כתבי-היד שבדורו שימשה המסורה כיסוד עיטורי בלבד, חיזר אחרי כתבי-יד עתיקים וקובצי מסורה, ליקט מהם את הערות המסורה, השווה אותן והשתדל לקבוע את הנוסח המדויק ביותר. הוא הדפיס במהדורותו בגיליון הדף את המסורה הקטנה, בתחתיתו את המסורה הגדולה; ורשימות ארוכות יותר, של מסורה גדולה מפרטת ומצרפת, הדפיס בסדר אלף-ביתי בסוף המקרא, כעין "מערכת", המכונה "מסורה סופית". עבודתו של יעקב בן חיים הייתה תיקון המצב של המסורה בזמנו והחזרתה מיסוד עיטורי גרידה לתפקידה המקורי: קביעת נוסח המקרא ושמירתו. אך לפי שלא עמדו לרשותו כתבי-יד של בעלי המסורה גופם, ואף לא כתבי-יד בני תקופה קרובה לזמנם (המאות הט'-הי"א); וכתבי-היד שברשותו היו בוודאי בני תקופה קרובה לזמנו, וכבר הייתה בהם תערובת הערות מסורה מאסכולות שונות ומכתבי-יד שונים, הרי שעם כל השתדלותו לבחון ולבדוק את החומר שברשותו, לא הייתה עבודתו מעצם טיבה אלא יצירת אוסף גדול של הערות מסורה, שחוסר האחידות שבו מרובה עוד יותר מכתבי-היד שהשתמש בהם. מהדורה זו של יעקב בן חיים, שהייתה הדפוס הראשון של המסורה, נתקבלה כמעין קודיפיקציה של המסורה. רוב מהדורות ה"מקראות הגדולות" שנדפסו מאז ועד ימינו מעתיקות אותה, וגם החיבורים העוסקים במסורה בנויים עליה. למסורה הגדולה שבמהדורה זו ערך ו' פרנסדורף מפתח בשנת 1876 (למעלה, §73): סידרה בסדר אלף-ביתי ולפי נושאים, וצירף לה דיונים מפורטים (אך לא העתיקה כלשונה ולא הוסיף לה מראי מקומות מלאים).

158. אוסף אחר של חומר מסורה מצוי בספר "המסורה" של כ"ד גינצבורג (להלן, §195). הוא ליקט בספרו הערות מסורה מתוך עשרות כתבי-יד בני תקופות שונות שנכתבו בארצות שונות, סידרן בסדר אלף-ביתי ולפי עניינים, וכלל בו גם חיבורים שלמים, כגון מהדורות שונות של "דקדוקי הטעמים", של חילופי ב"א-ב"נ ושל חילופי מדנחא-מערבא, וכן ספר תגים; מסורה בבליית עתיקה על התורה; "חלק הדקדוק" לר' יחיא צאלח (תימן; להלן, §185) ועוד. זהו אוסף עצום של חומר מסורה, ויש בו כדי להקל הרבה על עבודתם של חוקרי המסורה, אך בערבוב מקורות שונים אינו נופל ממהדורת יעקב בן חיים ואף עולה עליה.

הכרך האחרון של ספרו של גינצבורג (הכתוב באנגלית), דן בהערות המסורה ומציין

בדיוק את כתב־היד שלוקטו מהם; אולם כרך זה לא הושלם והוא מתייחס להערות השייכות לאותיות א-י בלבד.

ספרות

כ"ד גינצבורג (מהדיר), המסורה על פי כתב־יד עתיקים, א-ד, לונדון 1885-1905

159. הדפוסים האחרים של המקרא (פרט ל"מקראות הגדולות") מביאים מן המסורה בדרך כלל רק הערות נבחרות, בעיקר כתיב וקרי, סבירין, הערות על ניקוד או הטעמה מיוחדים וכדומה. חידוש חשוב הונהג במהדורת ב"ה, שנדפסה בה, נוסף על גוף הטקסט של ל, גם המסורה הקטנה שבו. מהדורה זו חשובה לחקר המסורה בהיותה מסורה שבכתב־יד אחד, ולא הערות מסורה מקובצות מכתב־יד שונים, ובייחוד כיוון של הוא כתב־יד עתיק וחשוב. המסורה בכתב־יד זה משקפת שלב הקודם כמה מאות שנים למסורה של מ. אכן, ל אינו כתב־יד של בעל מסורה ממש, אלא מאוחר דורות אחדים לבעלי המסורה, ומסורתו כבר אינה אחידה בכולה. במהדורה הרביעית של ב"ה, *BHS* (*Biblia Hebraica Stuttgartensia*), 1969-1970, פרסם ג"ע וייל את מס"ק ל בצורה מעובדת ומפורשת, עם רמזים למסורה הגדולה של כתב־היד הזה, שפרסם בספר מיוחד, מסודרת לפי סדר המקרא, בלוויית מראי מקומות (למעלה, 298).

המסורה הגדולה והמסורה הקטנה של א שולבו בשתי מהדורות של המקרא (שטרם הושלמו): מהדורת מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית בירושלים ומהדורת מקראות גדולות הכתר, בהוצאת אוניברסיטת בר־אילן.

ספרות

P. Kelley, D. S. Mynatt and T. G. Crawford, *The Masorah of Biblia Hebraica* מבוא - *Stuttgartensia: Introduction and Annotated Glossary*, Grand Rapid, Mich. 1998
להערות המסורה של ב"ה • תורה נביאים כתובים: מהדורת [מפעל המקרא של] האוניברסיטה העברית בירושלים, ספר ישעיהו, ירושלים תשנ"ה; ספר ירמיהו, ירושלים תשנ"ז • מ' כהן (מהדיר), מקראות גדולות הכתר: מהדורת יסוד חדשה, רמת־גן תשנ"ב ואילך

מסורה בחיבורים לעצמם

160. עד גילוייה של גניזת קהיר, כמעט שלא הייתה ידועה צורה אחרת של כתיבת המסורה פרט לזו הנכתבת בגיליונות המקרא. בגניזה נתגלו קטעים מרובים של רשימות מסורה מסוגים שונים. בדרך כלל נתגלו דפים יחידים או קרעי דפים, אך אלו חלקים מחיבורים שלמים שהחזיקו מסורה לספרים או לחלקים גדולים מן המקרא.

יש רשימות של מס"ק מסודרות לפי סדר המקרא, כגון: "למלך כט: בשנה ל: יקח א: נדמה ל: כקצף ל: ונשמדו כז פסו מפקין אלפביתה: כסונו ל: נפלו ל: עלוה ג: ואסרם ל: חטאת ל: באותי ל: ואספו ב: עינתם כת עונ ק ול כוו: ואפרים ה וכל מנשה ואפרים כו:

מלמדה ב: אהבתי ל: לדוש ל: טוב יט: ישדר ג' וכו' (קמברייג, ט"ש, ס"ח 287, 21; מסורה להו' י, ו-יא). יש רשימות של מס"ג בלבד, כגון: "בשחוק (שופ' טז, כו) ב שמשון גם בשחוק יכאב: לימים (יז, י) ה וערך ובגלחו היעמד ובאת על כן: מכלים (יח, ז) ב ואין מכלים דבר בארץ וישקט (!) ואין מכלים: ויסבו (יח, כג) ג פניהם ממשכן את ארון" וכו' (קמברייג, ט"ש 1, D 1). אך על פי רוב הרשימות כוללות מס"ק ומס"ג ביחד, כגון: "בפתחיה ל: והציל ג גנון עינינו מאשור: והיה ז בט ב: כטל ב חרמון: לבני אדם ל ב: תרם ל וחט: מרכבתך ב: ידיך ה מל בנב תחוקנה אצילות תשתחוה המכות תרף: ותשמענה ל: והאתנים מוסדי למע לבני מזרח במוסרות שלהם מסדי חט: מי יעץ בלק כת ולמע אין להם בזה מאומה כמות קריין כך הם כתובים: יתוכח ל: הלא תיך ל" (קמברייג, ט"ש 1, 72 D; מסורה למיכה ה, ה - ו, ג).

נוסף לרשימות המסורה הכלליות, שהן הרוב, מצויות עוד רשימות של ענייני מסורה שונים, כגון: רשימות כתיב וקרי, פסקאות פתוחות וסתומות, האותיות המיוחדות, האותיות הנקודות, חילופי קריאה במקומות מקבילים במקרא, רשימות חילופים (ב"א-ב"ב, מדנחאי-מערבאי) וכדומה.

מצויות גם רשימות מסורה מעורבות: מסורה בבליית מעורבת במסורה טברנית או מסורה שיש בה ניקוד טברני וניקוד ארץ-ישראלי (למעלה, 1538).

כשם שאין התאמה ביחס להערות המסורה שבגיליון בין כתבי-היד השונים של המקרא, ובכתב-יד אחד באות הערות שאינן באות בחברו, כך הדבר גם ביחס לרשימות המסורה: ברשימה אחת יש הערות שאין בחברתה. אכן, חלק ניכר של ההערות משותף לרשימות שונות ואף לכתב-יד שונים של המקרא.

ספרות

G. E. Weil, "Massorah zur Palimpseste Grec", *Textus* 12 (1985), pp. 97-148

"אכלה ואכלה"

161. החיבור העצמאי הגדול ביותר של המסורה הוא האוסף הידוע בשם "אכלה ואכלה", שהוא גם החיבור העצמאי היחיד של המסורה שהיה ידוע לפני גילוי הגניזה. אוסף זה מחזיק כ-400 רשימות מסורה, ארוכות וקצרות, רובן מסוג המסורה הגדולה המְצֻרֶפֶת (למעלה, 1398). ברשימתו הראשונה נאספו בסדר אלף-ביתי זוגות-זוגות של תיבות יחידאיות שוות, שבראש אחת מהן ו והשנייה קירחת (חסרת ו); ועל שם הזוג הראשון שברשימה זו נקרא האוסף. רשימות דומות לרשימה הראשונה זו מצויות הרבה בגיליונות כתב-היד של המקרא, אך בספר זה הרשימה ארוכה ביותר, והיא מחזיקה מאות זוגות. אחריה באות עשרות ומאות רשימות של מסורה גדולה מְצֻרֶפֶת מסוגים שונים: תיבות יחידות הדומות מבחינת אותיותיהן או ניקודן; זוגות תיבות השונות זו מזו באות, בניקוד, בהטעמה, במשמעות וכדומה;

פסוקים הדומים זה לזה מבחינת התיבות הבאות בהן, מילות היחס וסדרן, וכדומה; וכיוצא באלו רשימות שונות.

162. חיבור זה כבר היה ידוע במאות ה'–ה"א, וכמה מאלו המוזכרים את "המסרה הגדולה" מתכוונים כנראה אליו. בשמו "אכלה ואכלה" מוזכרו לראשונה יונה בן ג'נא, וכן מוזכרים אותו הרד"ק ואלהו הלוי אשכנזי. יעקב בן חיים הכניס הרבה מרשימותיו ל"מסורה הסופית" של מ. אחר כך נשכח הספר ולא נודע, עד שההדירו ז' פרנסדורף בשנת תרכ"ד לפי כתב-יד השמור בפריו בלוויית הערות ומפתח. בינתיים גילה ה' הופפלד בהאלה (גרמניה) כתב-יד נוסף של החיבור, שהוא מדויק יותר מזה שבפריו וגם מחזיק יותר רשימות. פ' דיאס-אסטרן (ספרד) ההדיר את "אכלה ואכלה" לפי כתב-יד זה, וגם לפי קטעי גניזה, שכמה מהם מנוקדים ניקוד טברני עתיק וכמה מהם ניקוד ארץ-ישראלי. בדרך כלל אין לדעת לבטח אם אוספי "אכלה ואכלה" שהיו בידי הקדמונים המוזכרים אותם זהים בכול, או אפילו ברוב רשימותיהם, לאוספים המצויים בידינו.

ספרות

ז' פרנסדורף (מהדיר), ספר אכלה ואכלה – והוא חיבור מהמסורה הגדולה, הנובר תרכ"ד; תל-אביב תשכ"ט² • ד"ש לוינגר (מהדיר), אכלה ואכלה: יוצא לאור על פי כתב-יד 148 של הספרייה הלאומית, פריס, ירושלים תשל"ז – מהדורת צילום של כ"י פריז • F. Diaz • Esteban, *Sefer 'Oklah we-'Oklah*, Madrid 1975 • י"ש פנקובר, "בעל התוספות ר' מנחם מיואני וחיבור המסורה 'אכלה ואכלה' מהדורת כ"י האלי", עיוני מקרא ופרשנות, ג: ספר זיכרון למשה גושן-גוטשטיין, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 287–315 • M. Serfaty, "Nouveaux fragments de 'Okhla we-'Okhla", *Proceedings of the Eleventh Congress of IOMS*, Jerusalem 1994, pp. 63–81 • B. Ognibeni, "Le seconde partie des Sefer 'Okhlah we-'Oklah", *Masoretic Studies* 8 (1996), pp. 87–103

163. להלן דוגמות מן הרשימות שבספר (מהדורת פרנסדורף, על פי כתב-יד פריז). מכל רשימה הובאה כאן הכותרת וכן פריט אחד או שניים:

• רשימה 2: "א"ב מן חד וחד חד א"ל ולית דסמ'. וסימניהן: א"ל אם (יח) כא, כו), על אם (יר' טו, ח) – רשימה מסודרת בסדר אלף-ביתי של צירופים יחידאיים דומים, אחד פותח בתיבה א"ל וחברו בתיבה על.

• רשימה 4: "א"ב מן חד וחד חד כ"ף וחד ב"ת דלוג ולי' דכותהון. וסימניהן: פאי"ב (איוב לד, ז), פאי"ב (איוב לב, ב) – רשימה אלף-ביתית לא מלאה ("דלוג") של תיבות יחידאיות דומות, אחת פותחת בכ' ואחת בב'.

• רשימה 13: "א"ב מן תרין א' וחד וא'. וסי': ארָאָה (וי' טז, ב; מל"א יח, טו), ואָרָאָה (תה' מב, ג) – רשימה אלף-ביתית של תיבות דומות, המצויות פעמיים בלא ו ופעם בצירוף ו.

• רשימה 18: "א"ב מן חד וחד ומ' ברי' תיבות' ולי' דכותהון. וסי': ומָאָז (שמ' ה, כג), ומָאָתוֹת (יר' י, ב) – רשימה אלף-ביתית של תיבות יחידאיות שבראשן ומ'.

- רשימה 21: "א"ב מן חד וחד קמץ ולי'. וסימניהון: אַרְפֶּכְשָׁד (בר' יא, יא), אֶתְוֹדַע (במ' יב, ו) – רשימה אלף-ביתית של תיבות יחידאיות המנוקדות בקמץ.
- רשימה 26: "א"ב מן חד וחד לא' (האות ל) בריש תיבות' ולית מלעיל דלוג. וסימ': לְאִנְשִׁים (בר' יט, ח), לְאֱלֹהִים (שמ' כב, יט) – רשימה אלף-ביתית לא מלאה של תיבות יחידאיות הפותחות בל' שניקודה ניקוד היידוע.
- רשימה 33: "א"ב מן חד וחד ו' בסוף תיבות' ולי'. וסימ': אִישׁו (מל"א כ, כ), אֶלֶה (הו' ד, ב) – רשימה אלף-ביתית של תיבות יחידאיות שבסופן ו (או תנועת o).
- רשימה 44: "י"א וזגין מן חד וחד חד מפיק ה' וחד לא מפיק ה' וכל חד לי'. וסימניהון: מִכְרָה (מש' לא, י), מִכְרָה (בר' כה, לא) – רשימה של אחד-עשר זוגות תיבות יחידאיות דומות, באחת ה מופקת ובאחת ה רפה.
- רשימה 47: "כ' וזגין מן חד וחד חד מלר' וחד מלעיל וא' בריש תיב' ולי'. וסי': וְאֶכְרְכוּ (יש' נא, ב), וְאֶכְרְכוּ (בר' כז, לג) – עשרים זוגות של תיבות יחידאיות דומות שבראשן וא', באחת ו מנוקדת בשווא (או בתנועה קצרה לפני חטפים), ובאחת בפתח ואחריו דגש (או בקמץ לפני גרונית).
- רשימה 58: "א"ב מן ב' ב' ותרויהון בחד פסו' דלו'. וסי': אֶרְחוֹת ב' (שופ' ח, ו), אָרוֹם ב' (תה' מו, יא) – רשימה אלף-ביתית לא מלאה של תיבות המצויות אך פעמיים במקרא, ושתייהן באותו פסוק.
- רשימה 72: "א"ב מן ב' ב' מותאמים וכל חד וחד לי' דסמ' דלוג. וסי': אֲבִשְׁלוֹם אֲבִשְׁ (שמ"ב יט, ה), אָכּוּל א' (יח' ג, א) – רשימה אלף-ביתית לא מלאה של צירופים יחידאיים של תיבות דומות.
- קבוצה מיוחדת בספר זה הן כ־80 רשימות הממיינות את הערות כתיב וקרי מבחינות שונות (למעלה, 1138), כגון:
 - רשימה 112: "כ' מלין כתב ה' בסוף תיבות' ולא קריין. וסי': וְאֶרְאֶה (יהו' ז, כא) – עשרים תיבות שבהן כתובה ה בסופן, ואינה נקראת.
 - רשימה 113: "י"ד מלין כתיב ה' בסוף תיבות' וקריין ו' וסימ': יִקְרָח (וי' כא, ה) – ארבע-עשרה תיבות שבסופן כתובה ה ונקראת ו (תנועת u).
 - רשימה 162: "י"א מלין לא כתבן ת' וקריין. וסי': אָמָה (מל"ב כה, יז) – אחת-עשרה תיבות שבהן אין כתובה ת, וקוראים בהן ת.
 - רשימה 91: "ס"ב מלין דכתבן מוקדם מאוחר. וסימן: הָוֶלֶךְ (יהו' ו, יג), הָאֵהָל (מל"א ז, מה) – שישים ושתים תיבות שבהן קוראים אותיות בהיפוך סדר כתיבתן.
 - רשימה 99: "ט"ו דכתבן תיב' חדא וקריין תריין מלין. וסי': בְּגָד (בר' ל, יא), אֶשְׁדָּת (דב' לג, ב) – חמישה-עשר מקומות שבהם כתובה תיבה אחת, ונקראות שתי תיבות.
 - רשימה 101: "ג' מלין תיבות' קמייטא נסבא מן תנינא. וסי': הִיִּיתָה מוֹצִיא (שמ"ב ה, ב) – שלושה מקומות שבהם אות אחת הכתובה בסוף תיבה יש לקרוא בראש התיבה הבאה אחריה.

• רשימה 127: "מ"ג מלין כתבן י' בסוף תיבות' ולא קרין. וסי': היִשְׁבְּתִי (יח' כז, ג) – ארבעים ושלוש תיבות שבסופן כתובה י, ואינה נקראת. קבוצה נוספת בספר זה הן רשימות של ענייני מסורה שונים, כגון: אותיות גדולות, זעירות, תלויות, התיבות הנקודות, נ מנוזרת, תיקוני סופרים, עיטור סופרים, וכן חילופי קריאה שונים.

164. האוסף הכלול בספר זה מחזיק, מצד אחד, רשימות עתיקות, כגון כמה מרשימות כתיב וקרי, התיבות הנקודות, תיקוני סופרים; ומצד אחר, רשימות הדנות בניקוד ובהטעמה, ואלו אינן קדומות למאה הח' או למאה הט'. מסתבר אפוא שזמן עריכתו המאה הט' בקירוב. גם גלגולי משמעותם של מונחים אחדים מעידים שקובצו בו רשימות מתקופות שונות. כך, למשל, המונחים מלעיל ומלרע משמעותם ברשימות אחדות הבחנה בין תנועה לחוסר תנועה (כגון: לִמְבוּל–לִמְבוּל, רשימה 48), באחרות הבחנה בין סוגי תנועות (כגון: אֶדן–אֶדן, רשימה 5), ובאחרות מקום ההטעמה, כמקובל בפינו (רשימות 225–226). ועיין למעלה, 1428, ערך "מלע".

חיבורי מסורה מתקופת הסופרים

165. המסורה היא פרי עבודה קיבוצית רחבת היקף של חכמים רבים בני דורות רבים. דבריהם של בני אסכולות שונות ובעלי דעות שונות שוכנים בה זה בצד זה. ואף על פי שבעשרות השנים האחרונות נתגלו כתבי־יד של המקרא וקטעי מסורה קדומים למדי, אין די בהם להבהיר לנו את תמונת התפתחות המסורה, לומר לנו מי היו יוצריה ולספר לנו על דרכי עבודתם. רוב התיאור של התפתחות המסורה בנוי על רמזים מועטים והשערות מרובות. הראשונים שעסקו בענייני מסורה היו כנראה ה"סופרים", תלמידי עזרא הסופר בראשית ימי הבית השני, ופעולתם נמשכה בתקופת התלמוד. אחרי תקופה זו עסקו בתחום זה "בעלי המסורה", ופעולתם נמשכה עד לקביעתו של נוסח המקרא המקובל, על ניקודו וטעמיו. קביעת הנוסח במסורת הארץ־ישראלית והבבלית הייתה כנראה במאה הח' או במאה הט', ובמסורת הספרדית – במאה הי'. במידת מה נמשכת פעילות זו, בירור נוסח המקרא ושמירתו לפי הוראות המסורה, גם אחרי תקופה זו, ועד ימינו.

בספרות התלמודית

166. בתקופת התלמוד נקבעו הדינים הנוגעים לכתיבת המקרא בכלל ולכתיבת מקומות מיוחדים (למעלה, 798 ואילך) בפרט. כמו כן נקבע חלק ניכר מן העניינים המיוחדים שבשמירת נוסח המקרא. בספרות התלמודית נזכרים תיקוני הסופרים, התיבות הנקודות, נ מנוזרת, סוגים עתיקים של כתיב וקרי ועוד. בספרות זו מצויות דרשות על פרטים שונים בנוסח

המקרא, כגון מציאותה של ו החיבור, מילת יחס, כתיב מלא או חסר וכיו"ב. ולפי שעניינים אלו משמשים יסוד לקביעת הלכות, מן ההכרח להניח שכבר הייתה הסכמה כללית ביחס לכתיבת המקרא במלא וחסר וכו'.

בתקופה זו הייתה קיימת פעילות מסרנית. ה"מסורות" נזכרות בתלמוד: "וייבנו במקרא". זה פיסוק טעמים. ואמרי לה. אלו המסורות" (בבלי נדרים לו ע"ב); וכן נזכרים שם "מקרא סופרים" ו"עיתור סופרים" (למעלה, §105-106), קריין ולא כתיבן וכתיבן ולא קריין (למעלה, §113ה), כולם הלכה למשה מסיני. וכן נזכרות פעולות שונות האופייניות לתחום המסורה, כגון: "לפיכך נקראו ראשונים סופרים. שהיו סופרים כל האותיות שבתורה [...] אינהו בקיאי בחסירות ויתירות. אנן לא בקיאינן" (בבלי, קידושין ל ע"א).

עתים באות בתלמוד דרשות המשוות פסוקים שונים בדרך דומה לזו שבה הלכה אחר כך המסורה. דרך משל: "רבי יהודה בן בתירא אומר. נאמר בשני ונסכיה' (במ' כט, יט) ונאמר בשני ונסכיה' (שם, לא) ונאמר בשביעי 'כמשפט' (שם, לג). הרי מ"ם יו"ד מ"ם. הרי כאן מים. מכאן רמז לניסוך המים מן התורה" (בבלי תענית ב ע"ב). מס"ג מ שם, יט: "ל' רמז לניסוך המים וסימן בו"ז מים"; מס"ק ל שם, לג: "סימ' בוז'מים"; מס"ג ל' שם: "משני בהדין ענינא השני ונסכיהם השני ונסכיה השביעי כמשפטם וסימנ' בוז'מים" (והשווה או"א, רשימה 293).

167. יש גם דרשות שונות הדנות בכתובים בדרך דומה לזו שדנה בהם המסורה, והן נראות כאבטיפוס שלה, כגון:

• "אישתאלת לר' חונא ספרא דסדרא ואמ' 'זרועיה' (יש' סא, יא) מלא" (ירושלמי, שבת ט, ב יב ע"א).

• "האב קודם לאם בכל מקום. יכול שכבוד האב עודף על כבוד האם. תלמ' לומ' איש אמו ואביו תיראו' (וי' יט, ג). מלמד ששניהן שקולין" (משנה, כריתות ו, ט); השווה הערת מס"ק ל וי', שם (אמו וְאָבִיו): "ל וכל קריה אביו ואמו" – הצירוף יחידאי, ובכל שאר המקרא הסדר הפוך.

• "מה נשתנית הודייה זאת (דה"ב כ, כא) מכל הודייות שבתורה. שכל הודייות שבתו' נאמ' 'הודו ליי כי טוב כי לעו' חסדו'. וכן הוא או' 'הודו ליי כי לע' חס' (מכילתא דר' ישמעאל, בשלח, מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 118; כ"י אוקספורד). השווה הערת מס"ג ל בדה"ב, שם: "ג חס' כי טוב" (והשווה מס"ג מ שם, ופְּרָסְדוּרָף, מחברת המסרה הגדולה, עמ' 76, הערה 1) – המכילתא והמסורה נתנו דעתן לאותו עניין, אך המיוחד במסורה הוא שהיא מוסיפה את המניין (למעלה, §123), וקובעת שיש שלושה מקומות שחסר בהם "כי טוב".

• "ויהי בימ' ודאי לשון צער הוא וחמשה הו'" (בבלי, מגילה י ע"ב). השווה: "ויהי בימ' (ל בר' יד, א), מס"ק ל: "ה", ומתפרט במס"ג, שם.

עוד יש בספרות התלמוד והמדרש דרשות מרובות על פסוקי מקרא שדרכן דומה לדרכה של המסורה, ובהן בא תיאור תיבה במקרא, בעיקר מבחינת כתיב מלא או חסר, תוספת ו החיבור וכיו"ב, ביחד עם המניין, היינו: השוואה למקומות דומים. דרך משל:

• "כל 'תלדת' שנאמרו בתו' חסרין בר מן תריין. 'אלה תולדות פרי' (רות ד, יח) והדין (בר' ב, ד) (בראשית רבה יב, ו).

• "דאמ' ר' יוחנן. כל 'צדיקים' שנ' בסדום 'צדיקים' כת" (בראשית רבה מט, ט).

• "בכולם כת' 'קרבנו' ובו כת' 'קרבנו' (במ' ז, יג); בכולם כת' 'עתדים' חסר ובו כת' 'עתודים' (במ' ז, יז; ספרי זוטא, במ' ז, יא, מהדורת הורוביץ, עמ' 252).

• "ר' אחא בש' ר' חננא. בכל ספר מלאכי כת' 'צבאות'. וכן כת' 'אלהי יש' (מלאכי ב, טז). כביכול לא ייחד שמו על הגירושין אלא אלהי יש' בלבד" (בראשית רבה יח, ה).

והנה עוד דרשה הדומה באופייה להערות מסורה. המסורה מעירה: "בחכמה בתבונה ובדעת ה'" (מס"ק מ; שנ' לה, לא). במדרש פרקי דר' אליעזר, פרק ג, נדרש: "בעשרה מאמרות נברא העולם ובשלושה כוללו. ואלו הן. בחכמה ובתבונה ובדעת. שנאמר: ה' בחכמה יסד ארץ [...] (מש' ג, יט). ובשלשתן נעשה המשכן. שנאמר: 'אמלא אותו רוח אלהים [...] (שנ' לא, ב). ובשלשתן נעשה בית המקדש. שנאמר: 'אמלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת [...] (מל"א ז, יד). ובשלשתן עתיד להבנות. שנאמר: 'בחכמה יבנה בית [...] (מש' כד, ג). ובשלשתן עתיד ליתן שלש מתנות טובות לישראל. שנאמר: 'כי ה' יתן חכמה [...] (מש' ב, ו). ושלשתן כפולות נתנו למלך המשיח. שנאמר: 'נחה עלי רוח ה' [...] (יש' יא, ב)".

מונחי מסורה מובהקים נוספים בספרות התלמוד והמדרש: 168.

אנ"ך (למעלה, 142§) – "ר' פינחס בשם ר' אבהו. בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שאין זיווגו של איש הזה אלא מן הקב"ה. בתורה 'זיען לבן ובתואל ויאמרו וגו'. בנביאים 'ואביו ואמו לא ידעו כי מיי' וגו'. בכתובים 'בית והון' וגו' (בראשית רבה סח, ג).

חברו – "אמ' ר' סימון. שני פסוקין נתנבא [בארה], ולא היה בהן כדי ספר, וניטפלו בישיעיה. ואילו הן. 'כי יאמרו אליכם' (יש' ח, יט-כ) וחבירו (ויקרא רבה טו, ב).

חול – "אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו. 'אלהי אברהם' קודש. 'אלהי נחור' חול. 'אלהי אביהם' משמש קודש וחול" (בראשית רבה עד, טז).

אף על פי שפעילות של מסרנים הייתה בתקופת התלמוד, אין שום רמז שכבר היה קיים אפ"כ כל שהו של מסורה בתקופה זו. יש אפוא להניח שהמסורה במובן הצר – מס"ק ומס"ג השומרות על נוסח המקרא וקובעות כיצד נכתבות תיבותיה – עדיין לא הייתה בתקופת התלמוד. יש גם להניח שלא היו באותה תקופה חכמים שעיסוקם המיוחד היה ענייני נוסח המקרא, ומסתבר שאותם חכמים שבשם נמסרו לפעמים עניינים כאלה התעניינו בהם כחלק מעיסוקם בהלכה בכלל.

ספרות

ב"מ לוי, "מתכונת המסורה ומסורת רב נחמן בר יצחק", תחכמוני, מאסף מדעי וספרותי, ב, ברלין תרע"א, עמ' 19-30

169. עוד יש להעיר שהקביעות בענייני מסורה בתלמוד והמסורה שבידינו למקרא לא תמיד מסכימות זו עם זו, ופעמים אף סותרות זו את זו. דרך משל: בויקרא רבה, מדרש שזמנו קודם להתימת התלמוד, נאמר: "צור ילדך תשי' (דב' לב, יח). התשתם כוחו שליוצר. יוד זעיר ולית בקריא כוותיה" (פרשה כג, יג; מהדורת מרגליות, עמ' תקמח; והשווה במדבר רבה ט, א) – המדרש קובע שבתיה זו י זעירה, ודורש עליה; ולא זו בלבד, אלא הוא גם קובע, במונחי המסורה ממש, כי י זעירה זו יחידאית היא (היינו: מוסיף את המניין; למעלה, 1238). והנה בכל כתבי-היד העתיקים, כגון א, ל, י זו רגילה, ואינה זעירה, בניגוד מפורש לקביעת המדרש; אבל במ י זעירה, ומס"ק שם: "ל יוד זעיר". כך גם בעניין מניין מזמורי ספר תהלים. במקומות מרובים בתלמוד נרמז שתהלים פרקים א-ב הם מזמור אחד. שלוש ראיות לכך באות בבבלי, ברכות ט ע"ב – י ע"א; ראה נוספת בבבלי, מגילה יז ע"ב. בירושלמי, שבת טז, א (טו ע"ג) נאמר: "מאה וארבעים ושבעה מזמורות שכתוב בתהלים כנגד שנותיו של אבינו יעקב"; וגם מניין זה כנראה מניח שהפרקים א-ב הם מזמור אחד. במסורה, כגון בכ"י ל, במניין המזמורים ב"ספר החילופים" ועוד, נרשמים בתהלים 149 מזמורים (פרקים קיד-קטו הם מזמור אחד), ולא 147, ופרקים א-ב הם שני מזמורים. כאן אפוא בתלמוד מניין שונה ממניין המסורה (ועיי' "מנחת שי", הקדמה לספר תהלים).

סתירות בין הנאמר בספרות התלמודית ובין הנאמר במסורה מנויות ב"ספר משפחת סופרים", מאת שמואל ראזענפעלד, ווילנא תרמ"ג. הוא סבור שבמקרי סתירה כאלה יש לנהוג כנאמר בספרות התלמודית, ולא במסורה. גם ר' עקיבא איגר ב"גליון הש"ס" לבבלי, שבת נה ע"ב, מביא רשימת מקומות שבהם התלמוד חלוק על המסורה.

ספרות

ש"ר אדלמן, המסלות, וילנא 1875 • V. Aptowitzer, *Der Schriftwort in der rabbinischen Literatur*, ²New York 1970

מסכת סופרים

170. שני חיבורים קדומים עוסקים בהלכות כתיבת המקרא ובמסורה: "מסכת ספר תורה" – קצרה ועוסקת בהלכות אלו במובן הצר; "מסכת סופרים" – מאוחרת לה, ונערכה כנראה במאה ה'ט', והיא כוללת גם את החומר שב"מסכת ספר תורה". בחמשת פרקיה הראשונים באים דיני כתיבת ספר תורה; בפרקים ו-ט באים ענייני נ מנורת, האותיות הגדולות והקטנות, התיבות הנקודות, רשימות סוגים שונים של הערות כתיב וקרי וחילופי קריאה (תה' יח – שמ"ב כב; יש' לו-לט – מל"ב יח-כ). חלק זה הוא כבר מסורה ממש, ודומה

לרשימות שב"אכלה ואכלה". אמנם רוב העניינים הנידונים ב"מסכת סופרים" כבר נזכרו בתלמוד, אבל מיונם ועריכתם ברשימות נעשו אחר עריכת התלמוד, והם מציינים את התחלת פעולתם של בעלי המסורה.

ספרות

מ' היגער, מסכת סופרים, נויארק תרצ"ז, ירושלים תש"ל² • מ' היגער, שבע מסכתות קטנות, נויארק 1930; ירושלים תשל"א², עמ' כא-לו (מסכת ספר תורה)

פרק שישי

חכמי המסורה המוקדמים והמאוחרים

בעלי המסורה ושמותיהם

171. אמר אליהו בחור ב"הקדמה שלישית" לספרו "מסורת המסורת": "בעלי המסורת היו למאות ולא לפים דור אחר דור כמה שנים, ולא נודע זמן התחלתם גם זמן חתימתם". קביעה זו נכונה גם במצב ידיעותינו היום: לא ידוע לנו דבר על אותם חכמים שעשו את העבודה העצומה המושקעת בהערות המסורה ובחיבורי המסורה. אנו מתחילים לשמוע על שמות בעלי המסורה רק בדורות מאוחרים. כמעט כל בעלי המסורה שנזכרו בשמותיהם נחלקו בפרטים של ניקוד והטעמה, וזמנם אפוא לא לפני המאה הח'.

מצויות רשימות של בעלי מסורה טברניים, שמרובם לא נשאר דבר, פרט להזכרת שמם. אחת מאלו היא שושלת בן אשר, הכוללת שבעה דורות של בעלי מסורה, והאחרון שבהם אהרן בן אשר. הראשון שבהם, ר' אשר הזקן הגדול, פעל אפוא במאה הח'.

היו חוקרים שהביאו ראיות לזיקה בין משפחת בן אשר ובין הקראים. בירור מקיף בעניין זה ערך א' דותן, ומסקנתו היא שמשפחת בן אשר הייתה רבנית ולא קראית.

בקשר למבטאה של תיבת שְׁתִּים, נזכר מספר ניכר של בעלי מסורה: אברהם בן ריקאט וריקאט אביו, אברהם בן פראת ועוד. מסתבר שכולם חיו כבר אחרי התקנת הניקוד והטעמים.

בהערות מסורה שונות, בגליונות כתבי־יד או ברשימות מסורה, נמסרות קריאות שונות במקרא, בעיקר בשם מקורות עתיקים אלה: בעלי טבריה או טבריה; מחזורא רבה או רובא; משה בן מוחה או משה מוחה; חביב בן פיפיים; פינחס ראש הישיבה או פינחס סתם (אפשר הוא הפייטן פינחס הכהן בירבי יעקב מכפרא, פרבר של טבריה, שנתגלו בגניזה עשרות מפיוטיו); משה גמזו וכו'.

בשם כולם נמסרות פה ושם דרכי ניקוד או הטעמה של תיבות מסוימות, שאין בהן כדי שיטה. בשם פינחס נמסרה ב"דקדוקי הטעמים" (דה"ט-דותן, שער כ) רשימת תיבות שקרא בהן חטף, ולא שווא פשוט, באות לא גרונית. ביחס למש' ג, יב, נמסרו במס"ג ל דרכי הטעמה שונות בשם מחזורא רובה, בעל טבריה ובן אשר. בקטע קמברייג, ט"ש 18 A 1, נמסר במס"ק לאיוב ה, ג (יעזת צדק): "ר משה מוח ור משה גמזו יעזת צדק. ר פינ יעזת" (הדעות הנמסרות כאן מתאימות לדעות ב"א וב"נ ב"ספר החילופים"). ב"ספר החילופים" נמסר שב"א קרא: יִשְׁשָׁכָר, ב"נ: יִשְׁשָׁכָר, ומשה מוחה: יִשְׁשָׁכָר. על מְרַקְחִים

(שה"ש ה, יג) נמסר בגיליון כ"י מקרא (מובא בדה"ט"בער, עמ' 84): "פינחס וחביב בן פיפים קור מִרְקָחִים. במחזורא רובא מִרְקָחִים" (ב"ספר החילופים" נמסר שב"א וב"נ הסכימו לנקד תיבה זו בקמץ); וכיוצא באלו הערות, וכולן בפרטי ניקוד או טעמים. מסתבר שכל הנזכרים הם מאחרוני בעלי המסורה, והעניינים העיקריים של המסורה: כתיב וקרי, מלא וחסר וכיו"ב, כבר קיבלו מרבותיהם, ושוב לא נחלקו אלא בניקוד וטעמים.

ספרות

א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז, עמ' 304-303 • א' דותן, "האמנם היה בן אשר קראי", סיני מא (תשי"ז), עמ' רפ-שיב, שנ-שסב • A. Dotan, *Ben Asher's Creed, Masoretic Studies* 3 (1977) • י' ייבין, "מתורתם של בעלי המסורה", טקסטוס ט (תשמ"א), עמ' א-כז

172. מבין הספרים נזכר עוד "מוגה" ו"סיפרי מוגה", אך כנראה אין הכוונה לטופס מסוים שנקרא כך, אלא לטופס מדויק כלשהו.

בכתבי"ד מאוחרים נזכרים במסורה עוד שמות ספרים שונים: הללי, יריחו, סיני, זנבוקי, ירושלמי, אספמי ועוד – כולם בוודאי כתבי"ד שהיו ידועים ומפורסמים בזמנם בדיוקם ובמסורתם המוסמכת, אך עתה איננו יודעים עליהם דבר. הקריאות הנמסרות בשמם נוגעות לעניינים שונים: אותיות, ניקוד וטעמים. בעוד החכמים שנזכרו למעלה עדיין היו מבעלי המסורה שקבעו את הנוסח לפי המקובל בידם (בעיקר בענייני ניקוד וטעמים), הרי השמות הנזכרים כאן אינם אלא שמות כתבי"ד מוסמכים שנמסרו בשמם קריאות שונות. אוסף גדול של קריאות כאלו, מקובץ ממקורות שונים, הביא גינצבורג ב"המסורה" שלו (למעלה, 1588; להלן, 1958), בייחוד בכרך א, עמ' 599-612.

חילופי מדנחאי-מערבאי

173. כבר בתלמוד נזכרות מחלוקות בין בני בבל ובין בני ארץ-ישראל ביחס לחלוקה לפסוקים במקומות מסוימים או לסדר הספרים. עם התגלות כתבי"היד שבניקוד בבלי, אנו יודעים שלבני ארץ-ישראל ולבני בבל היו נוסחאות שונים זה מזה באותיות, בניקוד, בטעמים ובמסורה, ומרובים מאוד ההבדלים בין נוסחאות אלו.

מצויה רשימה הכוללת כ-250 חילופים בין מדנחאי ומערבאי (מל, מע). רשימה זו באה בסופי כתבי"ד אחדים של מקרא (כגון ל) וברשימות לעצמן. היא אחידה בכל המקורות, ויש בה חילופים רק לספרי הנביאים והכתובים, ולא לתורה. חילופים אלו אינם דנים בניקוד וטעמים, אלא רק באותיות. יש חילופים בכתבת אותיות, כגון: יהורם-יורם (מל"ב ה, טז); חילופים במילות יחס, כגון: אל אבני – על אבני (יש' יד, יט); ובעיקר שינויים בכתיב וקרי, כגון: "ובאו למע – יבאו כת ובאו קרי למד" (איוב יז, י); "עודינה כת נו קרי למע – עודינו כתיב וקרי למד" (איכה ד, יז).

והרי דוגמה לחילופי מערבאי-מדנחאי (על פי הרשימה שבסוף ל, לספר יחזקאל):

- למע' והקריחו אליך קרחא כ'
- למד' והקריחו אליך קרחא כ' א' (כתיב אלף; כז, לא)
- למע' ונתתי חחים כת וקר'
- למד' ונתתי חחיים כת חחים ק' (כט, ד)
- למע' מאיי כתים כ' כתיים ק'
- למד' כתים כת וקר' (כז, ו)
- למע' ואתנהו ביד אל חס' י'
- למד' ביד איל גוים שלמ' (לא, יא – תיבת איל בכתיב מלא. על מונח המסורה הבבלי "שלמ'" ראה למעלה, §144)
- למע' ועבדי דוד מלך ע' חס'
- למד' ועבדי דויד מל' (לז, כד)
- למע' והנה על פני ההיכל
- למד' אל פני ההיכל (מב, ח)
- למע' ונתתה על ארבע ק'
- למד' אל ארבע קרנתיו (מג, כ)
- למע' שבעת ימ' יכפרו כת וק'
- למד' וכפרו כת יכפרו קרי (מג, כו)
- למע' את הנשיא לאכל חס'
- למד' לאכול לחם מל' (מד, ג)

מלבד רשימה סטנדרטית זו, נמסרו במסורה שבכתב־יד שונים עוד מקומות רבים שבהם נחלקו מדנחאי ומערבאי. ואפילו בל, שבסופו באה הרשימה הסטנדרטית, מוסרת המסורה במקומות אחדים הערות על חילופים נוספים על אלו שברשימה. בין החילופים נמסר גם על חילופים שיטתיים, כגון שמדנחאי נהגו לקרוא תיבה אחת במקומות רבים שבהם מערבאי קראו שתיים: בית־אל, תובל־קין ועוד; וכן נמסרו רשימות תיבות שמדנחאי סימנו עליהן נקודות ולא כן מערבאי (למעלה, §93).

174. נוסח כתב־היד שבידינו, הן טברניים הן בבליים, אינו מתאים בכל לרשימת חילופים זו, היינו: בכתב־יד טברניים יש גם נוסחאות שנמסרו בשם מדנחאי, ולחפך, בכתב־יד בבליים יש נוסחאות שנמסרו בשם מערבאי. נוסף על כך מצויים בכתב־היד בדרך כלל עוד מקומות מרובים מאוד שבהם הנוסח הבבלי שונה מן הטברני. אין אנו יודעים באיזו תקופה ועל פי אילו כתב־יד נערכה הרשימה הסטנדרטית של חילופי מדנחאי-מערבאי. מתוך רשימה זו אינה עוסקת בניקוד ובטעמים, מסיק אליהו בחור (בהקדמה שלישית לספרו "מסורת המסורת", להלן, §192) שהיא נערכה לפני המצאת הניקוד והטעמים. דבר

זה ייתכן, אך אינו הכרח, שכן אפשר שמחפריה ידעו על ההבדלים המרובים שבין הבבלים לטברנים בניקוד וטעמים, ודווקא משום כך רשמו רק את ההבדלים באותיות.

ספרות

C. D. Ginsburg, "On The Relationship of the so-called Codex Babylonius of A. D. 916 to the Eastern Recension of the Hebrew Text", *Recueil des travaux... D. Chwolson*, Berlin 1899, pp. 149–188 • M. J. de Azcárraga-Servet, "Les notes Ma'arvaé Madinháé dans le Manuscrit de Cairo", *Masoretic Studies* 8 (1996), pp. 1–14

בן אשר ובן נפתלי

175. אהרן בן משה בן אשר ומשה בן דוד בן נפתלי (המחצית הראשונה של המאה ה'י') נחשבים לאחרוני בעלי המסורה, ונוסח המקרא לפי בן אשר נחשב הנוסח המקובל. בעוד בעלי המסורה הקודמים (למעלה, §171) נזכרים רק לעתים רחוקות בהערות המסורה, נזכרים ב"א וב"נ לעתים קרובות, והמחלוקות שביניהם בניקוד או בהטעמה של מקומות מסוימים נזכרות הרבה הן במסורה שבגיליונות כתבי־יד של המקרא הן ברשימות שבראשי כתבי־יד כאלה או בסופם הן ברשימות לעצמן. רוב הרשימות משובשות ביותר, והן לוקות ביתר או בחסר, ומביאות בשם ב"א וב"נ דעות שאינן שלהם. הנוסח המתוקן של החילופים הוא זה שנרשם בידי מישאל בן עזיאל, שחי כנראה קרוב לזמנם של ב"א וב"נ, והוא מצוי בכתבי־יד ובקטעי גניזה שונים. נוסח חילופי מישאל פורסם במלואו בידי א' ליפשיץ, ואף שבפרסום זה עדיין נותרו מקומות אחדים לא ברורים, הוא נותן לנו תמונה נאמנה של החילופים.

176. לפי רשימה זו, נחלקו ב"א וב"נ בעניינים כלליים אחדים, וכן ב־867 מקומות במקרא, והסכימו ב־406 מקומות אחרים (שבהם דעתם המשותפת היא בניגוד לדעת בעלי מסורה אחרים, שלא נזכרה ברשימה). החילופים נוגעים לעניינים לא עיקריים, רובם בניקוד או בטעמים. רק במקומות מעטים נמסר חילוף ביחס לאותיות, כגון: עד–עָד (יר' ז, כה); או ביחס לחלוקת תיבות, כגון: עַל מוֹת – עֲלָמוֹת (תה' מת, טו). כמה עשרות חילופים בענייני ניקוד, כגון שב"א נהג לכתוב: לִישְׂרָאֵל, לִירְאָת וכדומה, וב"נ: לִישְׂרָאֵל, לִירְאָת וכדומה; המחלוקת בניקוד השם יששכר (למעלה, §171); דגש ורפה, כגון: וַיְהִי כְשֶׁמֶץ – כְּשֶׁמֶץ (יהו' ט, א; להלן, §440), לְצַפּוֹנִי–לְצַפּוֹנִי (איוב כ, כו); חילופים בתנועות, כגון: שִׁפְף־עֲלֵיהֶם – שִׁפְף־ (תה' סט, כה), יִלְד־יִלְד (בר' מא, נ); חטף כנגד שווא פשוט, כגון בשורשי אכ"ל, בר"ך, גר"ש בתנאים מסוימים (להלן, §417–418), ועוד. כ־80 חילופים בענייני הקפה, כגון: וּבְנֵי־דָן – וּבְנֵי (בר' מו, כג), וַיַּעֲזְבוּ־שָׁם – וַיַּעֲזְבוּ (שמ"ב ה, כא; דה"א יד, יב). כ־200 חילופים והסכמות בענייני טעמים, מיעוטם טעמי כ"א ספרים ורובם טעמי אמ"ת, ובעיקר בשימוש המשרתים השונים. ואילו כל שאר החילופים וההסכמות הם בעניין סימון געיות, ובעיקר געיה כבדה בהברה סגורה וגעיית שווא.

בקצתם של החילופים, כגון במבטא תיבת לישראל ודומותיה, ובסוגים מעטים של געיות, ההבדלים שבין ב"א וב"ג יש בהם שיטה, אך ברובם הגדול של החילופים קשה למצוא שיטה או הבדל שבציקרון, והם מיוסדים כנראה על מסורות קריאה שונות. דוגמה לחילופי ב"א וב"ג (מתוך ספר החילופים, בראשית, עמ' ז):

פרש ואלה תולדת יצחק תלתה אסדאר כאמלה [שלושה סדרים שלמים]. ואלה תולדת יצחק א' (בר' כה, יט) ויהי כי זקן ב' (כו, א) ויתן לך אלהים ג' (כו, כח). ועדד פואסיקה מאיה וסתה קן יואזיה יהללאל [ומספר פסוקי הפרשה 106, סימן גימטרייה: יהללאל] ופיהא מן אלכלף סבעה כלמאת והי [ובה מן החילוף שבע תיבות, והן]:

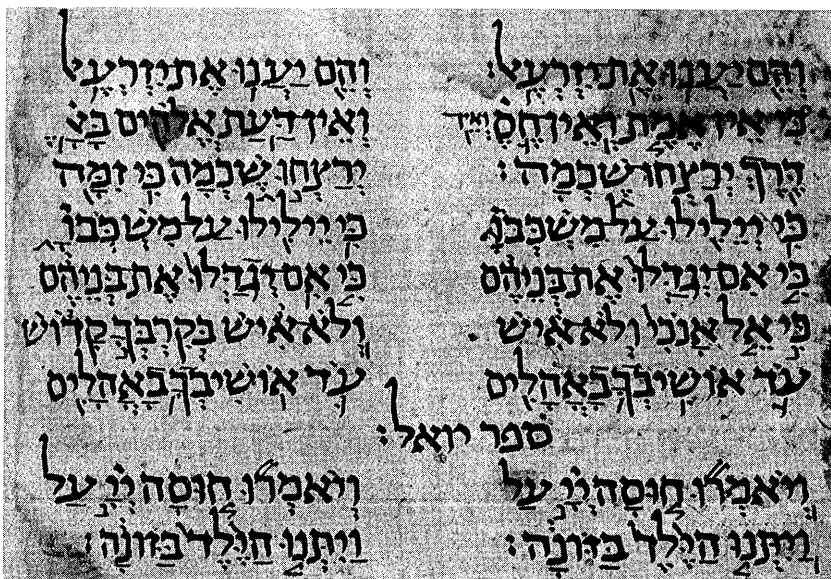
אשר	נפתלי
1 ויתרוצצו הבנים בקרבה	ויתרוצצו הבנים בקרבה (כה, כב)
2 ולמה־נה לי בכורה	ולמה־נה לי בכורה בגעיה (כה, לב)
3 כִּי־עָתָה הרחיב במקף	כִּי עָתָה הרחיב בשופר (כו, כב)
4 שנאתם אתי וְתִשְׁלַחוֹנִי	וְתִשְׁלַחוֹנִי מאתכם בגעיה (כו, כז)
5 עלי קָלַלְתָּךְ בני	קָלַלְתָּךְ בני אך שמע (כו, יג)
6 ריח בגדיו וַיִּבְרַכְהוּ	וַיִּבְרַכְהוּ ויאמר ראה (כו, כז)
7 וְעַל־חֶרְבֶּךָ תחיה	וְעַל־חֶרְבֶּךָ תחיה (כו, מ)
ואלתי לים בכלף כלמתין והי [ואשר אין בהן חילוף – מילותיים, והן] ורבהא אמרה אֶל־יַעֲקֹב (כו, ו) ואהרגה אֶת־יַעֲקֹב אחי (כו, מא).	

החילוף הראשון נושאו געיה כבדה בהברה סגורה במבנה סדיר לא משובח, התיבה מוטעמת במשרת (להלן, §374); השני – געיה קלה בהברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה באמצע תיבה (להלן, §378); השלישי – חילוף בהקפה (להלן, §346); הרביעי – חילוף בהטעמת געיה כבדה בהברה סגורה במבנה סדיר לא משובח (להלן, §374א); החמישי – כנ"ל (שם, ד); השישי – כנ"ל (שם, ד); השביעי וכן שתי ההסכמות עניינם געיה כבדה בהברה סגורה במבנה סדיר בתיבה מוטעמת במשרת (להלן, §372).

ספרות

ספר החילופים: "כתאב אל כלף אלדי בין אל מעלמין בן אשר ובן נפתלי", ההדיר עם מבוא א' ליפשיץ (כתבי מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, ב), ירושלים תשכ"ה • א' בנדיד (פאירשטיין), "על מה נחלקו בן־אשר ובן־נפתלי", תרביץ כו (תשי"ז), עמ' 384–409 • א' בנדיד, "חילופי בן־אשר ובן־נפתלי", בית מקרא, שנה שלישית (תשי"ח), חוברת ה-ה, עמ' 19–1 • L. Lipschütz, "Kitab al-Khilaf, The Book of the Hillufim", *Textus* 4 • 1964, pp. 1–29 • M. H. Goshen-Gottstein, "The Rise of the Tiberian Bible Text", A. Altmann (ed.), *Biblical and Other Studies*, Harvard 1963, pp. 79–122 • F. Pérez-Castro and M. J. Azcarraga, "The Edition of the Kitab al-Khilaf of Mišael ben 'Uzziel", M.

Black and G. Fahrner (eds.), *In Memoriam Paul Kahle*, Berlin 1968, pp. 188–200 • F. Pérez-Castro, "Corregido et Correcto", *Sefarad* 15 (1955), pp. 3–30 • F. Diaz Esteban, "References to Ben Asher and Ben • א-ב"נ", *Naftali in the Margins of Ms Leningrad B 19a*, *Textus* 6 (1968), pp. 62–74 • פנקובר, "כתב יד ירושלמי של התורה מן המאה העשירית שהגיהו מישאל בן עוזיאל", תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 49–74

רשימת חילופי ב"א וב"נ לתרי עשר בקטע גניזה. בטור הימני בא נוסח ב"א ובשמאלי – נוסח ב"נ. כ"י אוקספורד, בודליאנה Heb. d.58.60

177. מצויים כמה כתבי־יד הנחשבים משקפים את אסכולת בן אשר. מהם א, שכנראה נוקד ומוסר בידי ב"א עצמו, והוא מתאים כמעט בכל המקומות לנוסח שנמסר בשם ב"א בחילופים (למעלה, 248); קרוב לו גם ל (למעלה, 298). אין בידינו כתבי־יד של ב"נ עצמו או של אסכולתו. כ"י ק, שנוסחו מתאים למה שנמסר בשם ב"נ בחילופים בשני שליש המקומות בקירוב (למעלה, 318), הוא כתב־היד הקרוב ביותר לנוסח ב"נ המצוי ברשותנו, אך אין לראותו ככתב־יד מאסכולת ב"נ ממש. ההשקפה מיסודו של פ' קאלה, שיש לייחס לב"נ או לאסכולתו את קבוצת כתבי־היד הטברניים של המקרא המנוקדים בשיטת הניקוד הטברני המורחב ("טברני-ארץ-ישראל") – אין לקבלה.

לב"א מיוחס הספר "דקדוקי הטעמים", ומסתבר שהוא חיבר לכל הפחות את מקצתו (להלן, 1998).

178. את תקופת ב"א וב"נ אפשר לראות כגמר פעולתם של בעלי המסורה. הפעילות בשדה המסורה מאז ועד היום יש בה כמה סוגים: איסוף המסורה וסידורה באופנים שונים; המשכת המסורה מבחינה מסוימת, כלומר: קביעת נוסח המקרא על יסוד המסורה, כתבי־יד וכדומה; מדרש המסורה; מחקר המסורה. התחומים בין סוגים אלה אינם קבועים ויידונו להלן.

ממשיכי המסורה ואוספיה

179. חכמי המסורה שקמו לאחר תקופת בעלי המסורה אינם עוסקים בקביעת הנוסח על פי קבלתם איש מפי איש, אלא על פי הערות המסורה שבגיליונות הספרים או שבחיבורים העצמאיים, וכן על פי כתבי־יד הנחשבים מדויקים, ובתקופה מאוחרת יותר – גם על פי מה שציינו גדולי חכמי הלשון שקדמו להם. לפי שהדקדוק העברי מראשיתו וכמעט עד ימינו מיוסד על המקרא, אין לתמוה שהמדקדקים בכל הדורות מסתמכים על המקרא ועוסקים בבידור הנוסח במקומות מרובים, והם מסתמכים על המסורה או על כתבי־יד מדויקים. כך, למשל, אבן ג'נאח, הראב"ע ובייחוד הרד"ק. גם מְפָרְשי המקרא, כגון רש"י, מזכירים הרבה את המסורה.

באיסוף המסורה ובקביעת נוסח המקרא עסקו רבים במשך הדורות, הן נקדנים ומדקדקים, שעיקר עיסוקם בכך, הן חכמי תורה והלכה, שעסקו במסורה בתוך שאר עיסוקיהם. נזכיר להלן את אלה שתרומותיהם בשטח זה הן החשובות ביותר.

180. יקותיאל הנקדן בן יהודה (יהב"י; המחצית השנייה של המאה ה'י"ב?). ספרו "עין הקורא" מחזיק מבוא דקדוקי והערות לכל התורה ולמגילות אסתר ואיכה, לפי סדר הכתובים. ההערות אינן דנות בכתוב מלא וחסר, אלא בניקוד, בטעמים ובגזעיות בלבד. המחבר מסתמך על שישה כתבי־יד ספרדיים שהיו לפניו, וכן על ספרי דקדוק ומסורה, כגון "הוריית הקורא", וספרי חיוג, ג'נאח ופרחון. את "עין הקורא" לתורה, בלוויית חלק מן המבוא, ההדיר ו' היידנהיים, חומש מאור עינים, רעדלהיים תקע"ח–תקפ"א; את הערותיו לאסתר הדפיס שם, תקפ"ה; את "שער המתיגות" פרסם גומפרץ ואת "שער נוח התיבות" פרסם אלדר.

ספרות

י"ג גומפרץ, "שער המתיגות לר' יהב"י", לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 36–47, 137–146 – "שער המתיגות" מתוך מבוא הספר, בלוויית מבוא והערות • א' אלדר, "שער נוח התיבות מתוך 'עין הקורא'", לשוננו מ (תשל"ז), עמ' 190–210; מא (תשל"ז), עמ' 205–215 • ר' ירקוני, "עין הקורא" ליקותיאל הנקדן, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, א–ב, אוניברסיטת תל־אביב, תשמ"ה – מחקר מקיף על החיבור ופרסום החלק הדקדוקי שבו • R. Yarkoni, "Yequeti'el

ha Naqdan – One of the Last Masoretes or an Early Ashkenazi Grammarian", *Estudios Masoréticos (X Congreso de la IOMS)*, Madrid 1993, pp. 139–149

181.

מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיה (הרמ"ה; 1180–1244 בקירוב). חיבר ספר "מסורת סייג לתורה", שנתפרסם במהדורות הרבה (כגון: פירנצי 1750; תל-אביב תשכ"ט), ונחשב לאחד מספרי המופת של המסורה. הוא עומד בעיקר על כתיבת האותיות, ובעיקר כתיב מלא וחסר, אך לא על הניקוד והטעמים. תחילה הוא קובע כללים לדרך כתיבת מלא וחסר במקרא, אחר מסדר את כל חומר המסורה של התורה לפי שורשים, מביא בכל שורש את התיבות העשויות להיכתב מלא או חסר ומעיר על אופן כתיבתן. כך, למשל, בשורש או"ר הוא כותב: "הי אור [...]" כל הדין לישנא דאור באורייתא מלא וי"ו כתיב. מארת ב' חסר דחסר בלישנא וסי' ויאמר אלהים יהי מארת (בר' א, יד) ויעש אלהים את שני המארת (בר' א, טז). והיו למארת ברקיע השמים (בר' א, טו) – מלא וי"ו קדמאה וחסר וי"ו תנין. את המאור הגדול (בר' א, טז) – מלא וי"ו כתיב. וכל לישנא דמאור באורייתא דכוותה מלא בר מן א' חסר וסי' שמן למאר קדמא דתרומו' (שמ' כה, ו) וכו"ו. בסוף הספר באים ליקוטי רשימות מסורה על המיליות את, כל, אשר, לא וכו', וכן תיאור צורת כתיבת השירות בתורה ורשימת הפסקאות הפתוחות והסתומות. אין הוא מונה את מקורותיו, וכנראה השתמש בכתבי-יד ספרדיים ובהערות המסורה שבהם.

182.

מנחם המאירי (1249–1306). חיבר ספר "קריית ספר" בשני חלקים (איזמיר תרכ"ג, תרמ"א; ירושלים תשט"ד)². הראשון מחזיק דיני כתיבת ספר תורה, לרבות כתיב וקרי, אותיות מיוחדות, אותיות נקודות וכיוצא באלו. בחלק השני באים תחילה כללי דקדוק השייכים לקריאה במקרא: בגדכפ"ת הסמוכות לאהו"י, שוואים ועוד. אחר כך הוא מסדר את תיבות התורה העשויות להיכתב מלא או חסר ברשימות שונות: שמות עצם, שמות פרטיים ושמות מקומות (הכול בסדר אלף-ביתי), ורשימה נוספת לפי סדר התורה. בנספח באות רשימות הפסקאות הפתוחות והסתומות, תגים, מניין הסדרים, הפסוקים, התיבות והאותיות.

183.

מנחם די לונזאנו (סוף המאה ה'י"ז). בעל "אור תורה" (נדפס בספרו "שתי ידות", ונציה שע"ח; וגם כספר בפני עצמו). בספר באות הערות על התורה לפי סדר הכתובים. בניגוד לרמ"ה ולמאירי, מעיר מחבר זה מעט על כתיב מלא וחסר והרבה בענייני ניקוד וטעמים. מקורותיו כתיבי-יד אשכנזיים וספרדיים, והוא מביא את דעות הרמ"ה, המאירי, אליהו בחור ועוד. עיקר עניינו תיקון שיבושים במהדורת מ, וגם במהדורה אחרת ("מקרא קטנה", דפוס בומברג, ד"ש).

184.

ידידיה שלמה גורצ'י (ראשית המאה ה'י"ז). מחבר "מנחת שיי" (שמו המקורי של החיבור היה "גודר פרץ"). זהו החיבור החשוב ביותר בתחום זה עד ימינו, והוא כולל הערות לכל המקרא על פי סדר הכתובים. המחבר דן באותיות (מלא וחסר, כתיב וקרי וכו'), ניקוד וטעמים. הוא מעיר על שיבושים במהדורות המקרא המשובחות שבזמנו, ובייחוד במ (לגבי

התורה הוא מסתמך הרבה על תיקוניו של מנחם די לונזאנו. מסתייע הרבה במסורה, מסתמך על מאספיה, כגון הרמ"ה ולונזאנו, על נקדנים ומדקדקים, כגון רד"ק וראב"ע, על פירושים, כגון רש"י; לומד על הנוסח מתוך התרגום הארמי, מתוך הנאמר בתלמוד ובמדרשים, וכדומה. כמו כן בדק כתיב"ד מרובים של המקרא, והוא מסתמך על נוסחם. הספר נדפס הן כפירוש למקרא בתחתית העמוד (מנטובה תק"ב-תק"ד) הן כספר לעצמו (וינה 1813-1815), אך בעיקר בסופי ספרים במהדורות שונות של המקרא וברוב מהדורות ה"מקראות הגדולות", והוא נחשב לפוסק אחרון בענייני נוסח המקרא. לספר נלווים הקדמה בשם "מקדש יה" ונספח על כללי בגדכפ"ת דסמיכי לאהו", כללי קמץ חטוף ו"מאמר המאריך". בצר הכין מהדורה חדשה של "מנחת שי" לתורה.

ספרות

M. J. de Azcárraga, "El libro de Isaías en el Minhag Šay", *Estudios Masoréticos* (X Congreso de la IOMS), Madrid 1993, pp. 21-37 • A. A. Lieberman, "Jedidiah Solomon Norzi and the Stabilization of the Textus Receptus", *Masoretic Studies* 8 (1996), pp. 34-47 • A. Jellinek, *Jedidiah Salomo Norzi's Einleitung*, Wien 1876 • "מנחת שי" • צ' בצר, הנוספות למנחת שי, ירושלים תשנ"ז - ההקדמה ושאר הנספחים לספר • צ' בצר, "ההכרעים בנוסחאותיו של מנחת שי", תרביץ ע (תשס"א), עמ' 569-586

185. **יחיא צאלח** (תימן), המחצית השנייה של המאה הי"ח. חיבר ספר "חלק הדקדוק" ובו הערות למקומות נבחרים בכל המקרא, לפי הסדר. אינו מעיר על כתיב מלא וחסר, אלא על ניקוד, טעמים, געיות, על המבטא הנכון של השווא וכדומה. הוא מסתמך על המסורה, על התרגום הארמי, על התרגום הערבי של רס"ג, וכן על מדקדקים וחכמי מסורה כרד"ק, ראב"ע, לונזאנו, אליהו בחור ועוד. כמו כן הוא מסתמך על ה"מחברת" (ספר "הורייית הקורא", להלן, 2078) ועל כתיב"ד תימניים ("תיגאן", "תיגאן ישנות", "תיגאן מדוקדות") ואחרים ("ירושלמיים" ועוד).

186. **שלמה דובנא** (1738-1813). חיבר "תיקון סופרים" לתורה ולחמש מגילות (פיורדא תקס"ג), והערותיו נלוו בשלמותן או בקיצורן למהדורות השונות של המקרא עם ה"ביאור" של מנדלסון ותלמידיו. הערותיו דנות בכתיב מלא וחסר, ניקוד וטעמים, על דרך "מנחת שי", אך בעוד האחרון מסתמך על כתיב"ד ועל הראשונים, מסתמך שלמה דובנא גם על הדפוסים ועל האחרונים.

187. **חולץ היידינהיים** (רוו"ה; 1757-1832). נקדן דייקן ומחבר ספר על דיני הטעמים, הגעיות והמקפים. הוציא כמה מהדורות של התורה ושל ספרי מקרא אחרים. אחת מהן עם "עין הקורא" של יהב"י (למעלה, 1808) ועם "עין הסופר" של היידנהיים עצמו, שבו לקט הערות מסורה על כתיב מלא וחסר וכדומה; מהדורה אחרת עם "עין הסופר" בלבד (רדלהיים תקע"ח-תקפ"א) ועוד מהדורות אחרות, שברובן מצויים גם ענייני מסורה שונים.

188. יצחק זליגמן בער (1825–1897). נקדן דייקן. פרסם ביחד עם שטראק את "דקדוקי הטעמים" לאהרן בן אשר (להלן, 1998). כמו כן פרסם ביחד עם דליטש מהדורה של רוב המקרא (לייפציג 1869–1895) לפי כתבי־יד מדויקים, בלוויית מבחר הערות מסורה: חילופי מדנחאי-מערבאי, חילופי ב"א-ב"ב, כתיב וקרי ועוד; וכן בלוויית הערות הדנות בנוסח במקומות מסופקים (בעיקר בניקוד ובטעמים), על פי הערות המסורה, "מנחת שי", כתבי־יד רבים ועוד. כמו כן פרסם את "תיקון הסופר והקורא" (רדליים תרכ"ז ואילך), הכולל את התורה ומגילת אסתר בלי ניקוד וטעמים, בנוסח מדויק, מלווה הערות כתיב וקרי, תיבות נקודות, איזהו שם קודש ואיזהו חול – כהדרכה לכתיבת ספר תורה ולקריאה בספר תורה.

189. נוסף לנזכרים כאן, נתחברו ספרים הרבה האוספים את הערות המסורה ומסדרים אותן, מבארים את סימניה ומונחיה וכדומה, כגון: "מנחת כהן" ליוסף הכהן, קורו נישמי שנ"ה; "אם למסורת" לדוד ויטרי, מנטובה תק"ח (מחלק את הערות המסורה לסוגים שונים בסדר גאה); "שער המסורה" (על ספר בראשית), ווילנא תר"ל ו"מבוא המסורה", ווארשויא תרכ"ב, תרמ"ט – שניהם ליוסף קלמן מקרלין; ועוד.

מדרש המסורה

190. הערות המסורה שימשו גם נושא לדרך. כבר בספרות התלמודית אנו מוצאים הסברים על דרך הדרך לכתיב וקרי, מלא וחסר וכדומה. בדה"ט בער (סעיפים 63–64) נדפס הסבר על דרך זו לקרי ולא כתיב וכתיב ולא קרי, וכן הסבר כזה על חמש־עשרה התיבות הנקודות שבמקרא (שם, סעיף 58). במדרש קטן המצוי בכמה נוסחאות, "מדרש חסירות ויתירות", מובאות דרשות קצרות על מקומות מרובים שבהם תיבה נכתבת חסר או מלא, כגון: "רגלי חסידיו ישמור" (שם"א ב, ט), 'חסידו' כת, שבשביל צדיק אחד העולם מתקיים"; "'מקרין מפריס' (תה' סט, לב), 'מקרי' כתיב, שור שהקריב אדם הראשון לא היה לו אלא קרן אחת".

השווה גם בתלמוד ובמדרשים אחרים, כגון: "זיאמרו אלינו זקנינו וכל יושבי ארצינו לאמ' (יהו' ט, יא), 'זקננו' כת'. זיקני אשמה היו" (בראשית רבה מט, ט. חסרון י בכתוב נדרש כחסרון מוסרי); "'כה תברכו [...] אמור להם' (במ' ה, כג), 'אמור' מלא. אמר להם הקב"ה" (מדרש תנחומא, נשוא, סימן י. הכתיב המלא ו מלמד על חשיבותו של מי שאמר); "'והנה תאומים בבטנה' (בר' לח, כח), 'תאומים' מלא. כן שניהם צדיקים. ולהלן '[תומים' חסר] (בר' כה, כד). אחד צדיק ואחד רשע" (בראשית רבה פה, ג); "'ויפלו שבעתם יחד' (שם"ב כא, ט: שבעתם כת', שבעתם ק), חסר יו"ד. זה מפניכוש בן יהונתן בן שאול [...] ונתן דוד עיניו בו להצילו מידם" (ירושלמי, קידושין פ"ד ה"א [סה ע"ג]); "היא

קדש' (בר' יד, ז), אמ' ר' אחא. 'הוא' כת'. הוא שקידש שמו שלהקב"ה בכבשן האש" (בראשית רבה מב, ג).

בדורות המאוחרים נשתנה אופי מדרש המסורה. המתחרים מתייחסים לנוסח המסורה, בעיקר זה שנדפס במ, כלנוסח מקודש, ודורשים סימוכים בין המקומות השונים המפורטים במסורה הגדולה, בהנחה שיש קשר בין הפסוקים השונים שתיבה בצורה מסוימת באה בהם, כגון: "בתוהו ויטו וסימן ויטו בתוהו צדיק יעלו בתוהו ויאבדו – זאת אומרת שהמחשיא את הצדיק והטהו בתוהו והבל אין מספיקין בידו לעשות תשובה, אלא יעלו בתוהו ויאבדו גם שניהם עדי עד המפתה והנפתה [...]..." (מ' אנג'ל, ספר מסורת הברית הגדול, מנטובה שפ"ב, סימן תתשד).

החיבור המפורסם ביותר בסוג זה הוא של בעל הטורים, הנדפס בדרך כלל במהדורות "המקראות הגדולות" וגם במהדורות עממיות של המקרא עם פירושים. נדפס גם בספר מיוחד: פירוש בעל הטורים על התורה לרבינו יעקב ב"ר אשר זלה"ה, יצא לאור על ידי "ק"רייניץ, בני-ברק תשל"א.

דרשות לדוגמה מתוך חיבור זה: "וימלאו (בר' נ, ג), שנים במסורה. וימלאו לו ארבעים יום. וימלאו ימיה ללדת. רמז לסוף מ' יום הולד נוצר"; "במרמה (בר' כו, לה), ב' במס'. בא אחיך במרמה. ויענו בני יעקב במרמה. בשביל שהוא בא לאביו במרמה נטלו בניו במרמה".

מתחרים אחרים תלו במסורה גם דרשות קבליות.

מחקר המסורה

191. עניינים כגון מקור המסורה ומי היו יוצריה, מקורם של כמה מסוגי הערותיה (כגון כתיב וקרי), ביאור מונחיה וסוגי רשימותיה וכדומה, העסיקו רבים מחכמי ישראל ואומות העולם בתקופות שונות. ואלה החשובים שבהם:

192. אליהו הלוי אשכנזי (1469–1549); נקרא גם "אליהו בחור" או "הבחור", כשם אחד מספריו). חיבר ספר "מסורת המסורת", שזכה למהדורות מרובות, ונחשב לאבי מחקר המסורה. במבוא הספר דן הבחור בדעות השונות שנאמרו על התהוות המסורה, הניקוד והטעמים, וקובע שהם לא ניתנו בסיני, אלא הם מעשה ידי בעלי המסורה שחיו אחר תקופת התלמוד. ב"לוחות ראשונות" הוא דן בכתיב מלא וחסר. ב"לוחות שניות" הוא דן בכמה עניינים ושיטות של המסורה: מחלק את הערות כתיב וקרי לסוגים; מפרש מונחי מסורה שונים, כגון: דגש ורפה (ל'איש – רפה, ל'איש – דגש; מְחָסָה – רפה, מְחָסִי – דגש), מלעיל ומלרע (בדמעות – מלעיל, בְּדַמְעוֹת – מלרע; ידלף – מלעיל, ידלף – מלרע; למעלה, 1428, בערכיהם); ומבאר סוגי רשימות מסורה: שיטין, זוגין, דמיון, סמיכין, יחידאין ועוד. בחלק האחרון של הספר, "שער שברי לוחות", הוא מפרש ראשי תיבות וקיצורים המצויים

במסורה ומביא שמות קצת נקדנים ובעלי מסורה. לשם בדיקת המסורה, כתב הבחור גם קונקורדנציה למקרא בשם "ספר הזכרונות", שנשארה בכתב־יד, ולא נדפסה ממנה אלא דוגמה.

ספרות

G. E. Weil, *Elie Lévit, humaniste et massorète*, Leiden 1963 • C. D. Ginsburg, *The Massoreth Ha-Massoreth of Elias Levita*, London 1867; ²New York 1968

193. י' בוקסטרף האב (1564–1629). כתב ספר על המסורה המבוסס על "מסורת המסורת" של אליהו בחור (1665²; J. Buxtorf [pater], *Tiberias*, Basileae 1620). מתאר את תולדות המסורה, הניקוד והטעמים; מבאר מונחי מסורה בסדר אלף־ביתי; מביא לדוגמה מס'ג ומס'ק לפרק א בבראשית ומבארן; ולסוף מציע תיקונים בהערות מסורה למקומות שונים במקרא.

194. אשר אנשיל ווירמש. מחבר "סייג לתורה", פרנקפורט תרנ"ב. מתפלמס עם אליהו בחור בעניין זמן התקנת המסורה, הניקוד והטעמים מנקודת מבט שמרנית. מסביר את שיטות המסורה, מונחיה, ראשי תיבות, סימנים, ולסוף מציע הגהות ותיקונים להערות מסורה שונות.

195. כ"ד גינצבורג (1831–1914). אסף בספרו "המסורה" חומר רב מאוד של הערות, רשימות וחיבורים של המסורה (למעלה, 1588). ב"מבוא למהדורה מסורתית־ביקורתית של המקרא", הוא דן במסורה, עיקרי ענייניה ומונחיה תוך הבאת חומר רב מכתב־יד שונים, וכן תיאר מספר רב של כתב־יד של המקרא. הוא ההדיר כמה פעמים את המקרא. מהדורתו האחרונה מבוססת על מ, בצירוף שינויי נוסחאות מ־75 כתב־יד ו־19 דפוסים ראשונים, תוך שימת לב מיוחדת להערות מסורה שונות (למעלה, 688). כמו כן ההדיר ותרגם את "מסורת המסורת" (למעלה, 1928) ואת הקדמת יעקב בן חיים בן אדוניה למהדורת מ (למעלה, 728).

ספרות

C. D. Ginsburg, *Introduction to the Massoretic-Critical Edition of the Hebrew Bible*, London 1897; ²New York 1996

196. פ' קאלה (1875–1964). קידם את ידיעת המסורה בעיקר בשני תחומים: (א) הכרת ייחודן ומהותן של המסורות הבבלית והארץ־ישראלית; (ב) הכרת כתב־היד הטברניים מאסכולת בן אשר והדפסת מס'ק ל במהדורת ב"ה.

197. מלבד החוקרים שנזכרו כאן, עסקו במסורה עוד רבים, כגון: שד"ל, צ' גרץ, ל' בלאו, ב"ו בקר, ועוד.

המסורה והדקדוק

ענייני דקדוק במסורה

198.

המסורה והדקדוק תפקידיהם שונים: המסורה היא תיאור טקסט לצורך שמירת נוסחו, והדקדוק הוא תיאור לשון; אבל לפי ששניהם מיוסדים על אותו טקסט, על המקרא, הביאו תיאורי המסורה לעתים קרובות להתחלות של תיאור דקדוק. התחלות אלו הן מסוגים אחדים: (א) בתיאור התיבות משתמשים בעלי המסורה במונחים מרובים שצורך בהם לדקדוק, כגון: לשון זכר ולשון נקבה, יחיד ורבים, שמות האותיות, סימני הניקוד והטעמים, מלעיל ומלרע, דגש, רפה ומפיק, לשון תמיהה; (ב) לפי שהשוו בעלי המסורה את כל המקומות שתיבה מסוימת מצויה בהם, יכלו לעמוד על שינויים בניקוד, הן כלליים, כגון בין ניקוד הפסוק לניקוד הקשר, בין תיבה מוקפת לתיבה שאינה מוקפת, בין תיבה מיוחדת לתיבה שאינה מיוחדת, בין ו החיבור לבין ו ההיפוך בפעלים, וכדומה; והן שינויים פרטיים בניקודן של תיבות מסוימות. כך מביאה המסורה כללים לניקוד: תיבות אַת-אָת, כָּל-כָּל; שמות במשקל בֶּן, שֵׁם; תיבות מָה, לָמָּה, וְעוֹד. כמו כן עמדו על דינים מרובים בהטעמה: טעמים ומשרתיהם, טעמים נדירים, שני טעמים בתיבה אחת, ועוד.

לפעמים אפשר לעקוב אחר התפתחות ההבנה הדקדוקית במסורה. כך, למשל, לפעמים אין הערת מסורה מְבַחֶינָה בין תיבות שונות מְבַחֶינָה דקדוקית, כגון שהיא מְצַרֶפֶת את מילת היחס כָּל עם הפועל וְכָל (יש' מ, יב), ואילו בהערות אחרות מצויות הבחנות כאלו. לפעמים אפשר לעקוב במסורה גם אחר התפתחות המונחים, כגון: מלעיל-מלרע, דגש-רפה (למעלה, 1428, בערכיהם), אחר התפתחות שמות התנועות והטעמים וכדומה.

חיבורי מסורה בעלי אופי דקדוקי

199.

בסוף תקופת בעלי המסורה נכתבו חיבורים העומדים על הגבול שבין המסורה והדקדוק. דקדוקי הטעמים. יצא לאור בשתי מהדורות: מהדורת בער ושטראק (1879) ומהדורת דותן (תשכ"ו). בדה"ט-בער נאספו כללי מסורה מתוך כתבי־יד שונים, רובם נספחים לכתבי־יד של מקרא, בלא שנבדק אם כולם חלקי ספר אחד ופרי עבודתו של מחבר אחד. דותן מיין במהדורתו את כתבי־היד, וקבע ש"דקדוקי הטעמים" של אהרן בן אשר כלל במקורו 26 שערים, המצויים בסדר קבוע בכתבי־יד אחדים, ובהם גם שם החיבור ושם מחברו. שאר השערים שבדה"ט-בער אינם מגוף "דקדוקי הטעמים", אלא כללים שונים שהיו נפוצים בספרות המסורה, ומחבריהם אינם ידועים. גם כללי "דקדוקי הטעמים" גופם אינם כולם פרי רוחו של אהרן בן אשר, אלא רובם עובדו על ידיו לפי כללי מסורה קדומים יותר, שדותן מכנה בשם "קונטרסי המסורה". במהדורת דותן הספר מחוזק בעיקר כללי טעמים וגעיות, בצד עניינים שהם על גבול המסורה והדקדוק, כגון ניקוד התיבות: בֶּן, כָּל, אַת, הֵם, לָמָּה; לשון חרבות, לשון הליכה, גרישה; רפה ודגש בצורנים כגון: תְּבִיאִינָה, תֹּאכְלֶנָּה. לעומת זאת, במהדורת בער ושטראק, שבה נספחו לספר כללים מתוך קונטרסי

מסורה שונים, יש ענייני מסורה מובהקים: כתיב וקרי, תיקוני סופרים, רשימות כתיב חסר ומלא; וגם עניינים שהם כבר דקדוק ממש, כגון: חלוקת האותיות לפי מוצאן, התנועות, הגיית השווא, בגדכפ"ת הסמוכות לאהו"י, הגרוניות, חילופי התנועות בניייה, אותיות יסוד ואותיות שימוש, הבחנה בין סמוך למוכרת, הקשר והפסק, זמני הפועל וחלקי הדיבר. הדאיה אל-קאר (להלן, 2078). החיבור זכה לעיבודים שונים, והחשוב שבהם הוא "הוריית הקורא". רובו ענייני דקדוק, אך מביא גם רשימות קרי ולא כתיב, כתיב ולא קרי, סדר השנים של הספרים, סכומי פסוקים, שיר האותיות המיוחס לרס"ג וחילופי ב"א-ב"נ לתורה.

עדת דבורים ליוסף הקוסטנדיני (כתב־יד סנט־פטרסבורג, הספרייה הלאומית, Evr. II C 161). יש בו חלק דקדוקי, חילופי ב"א-ב"נ לכל המקרא ("ספר החילופים" של מישאל בן עוזיאל בתרגום עברי) ורשימות מסורה מרובות.

ספרות

י' בער וה"ל שטראק (מהדירים), ספר דקדוקי הטעמים לרבי אהרן בן משה בן אשר עם מסרות עתיקות אחרות, ליפסיה 1879 • א' דותן (מהדיר), ספר דקדוקי הטעמים לרבי אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז • ד"ש לוינגר, "כתר ארם צובה או דקדוקי הטעמים", תרביץ לח (תשכ"ט), עמ' 186-204 • W. Bacher, "Die Anfänge der hebräischen Grammatik", ZDMG 49 (1895), pp. 1-62 (=ב"ז בכר, נצני הדקדוק, תל-אביב תרפ"ז, עמ' 42-11) • ד' ילין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי, ירושלים תש"ה, עמ' 6-29 • א' דותן, "מן המסורה אל הדקדוק - ניצני המחשבה הדקדוקית העברית", לשוננו נד (תש"ן), עמ' 155-168 • נ' אלוני, "תורת הבלשנות הטברנית ודקדוק המסורה", מחקרי לשון וספרות, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 25-59 • נ' אלוני, "מדקדוק המסורה", שם, עמ' 93-104 • נ' אלוני, הבלשנות העברית בטבריה, ירושלים תשנ"ה • א' אלדר, "ילקוטי דקדוק המסורה וספר דקדוקי הטעמים", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 299-313 • י' עופר, "מגבשי המסורה השונים ויחסם לדקדוק", פרקים בעברית לתקופותיה: אסופת זיכרון לשושנה בהט, בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשנ"ז, עמ' 51-69 • א' אלדר, תורת הקריאה במקרא: ספר הוריית הקורא ומשנתו הלשונית, ירושלים תשנ"ד • י' עופר, "עיבוד מסרני של ערכים ממחברת מנחם בידי שמואל בן יעקב", לשוננו סב (תשנ"ט), עמ' 189-255

חלק ב: טעמי המקרא

פרק שביעי

הטעמים – מהותם, תפקידם ומחקרם

הקדמה

201. נוסף על סימני הניקוד באים בספרי המקרא, בדפוסים ובכתב־היד, סימנים נוספים המשמשים לציון נעימת הקריאה, והם נקראים טעמי המקרא. אך, שלא כמו תווי המוסיקה המודרניים, אין הם מציינים את גובהם ואת מְשָׁכָם של הצלילים בקריאה, אלא מציינים נעימות, קבוצות תווים, אשר לפיהם נקראות מילות הפסוק. הקורא צריך, כמיטב ידיעתו, להתאים את הנעימה של הטעמים למילות הפסוק, לפי מספר הברותיהן ומקומות הטעמתן. במערכת הטעמים קשורים שלושה סימנים נוספים, שיידונו להלן: הפֶּסֶק (להלן, §§ 311–313), המקף (להלן, §§ 338–351) והגעייה (להלן, §§ 363–409). אין סימנים אלו מציינים מוטיבים מוסיקליים לעצמם, אך הם מביאים ציון נוסף, המשמש להתאמת הנעימה של הקריאה למילים שבטקסט.

ספרות

מ' מודן, הערך "טעמים", אנציקלופדיה מקראית, ג, ירושלים תשי"ח, עמ' 394–406 – סקירה כללית וביבליוגרפיה • Fr. Praetorius, *Die Herkunft der hebräischen Akzente*, Berlin • 1901 • J. B. Segal, *The Diacritical Point and the Accents in Syriac*, Oxford 1953 • השוואות לטעמים ביוונית ובסורית • א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז – דיון מקיף בכללים שב"דקדוקי הטעמים" • י' ייבין, כתר ארם-צובה, ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 197–237 (טעמי כ"א ספרים), עמ' 281–356 (טעמי אמ"ת) – תיאור ההטעמה בא ובכתב־יד קרובים • מ' ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב • א' דותן, "לתולדות התהוותה של מערכת הטעמים", מחקרים בלשון ב-ג (תשמ"ז), עמ' 355–365 • מ' ברויאר, "ל'התהוות' מערכת הטעמים", לשוננו נג (תשמ"ט), עמ' 78–86 • י' עופר, "טעמי המקרא סימני פיסוק או סימני נגינה", מחניים ג (תשנ"ג), עמ' 70–75 • E. J. Revell, "The Oldest Accent List in the • 138–159 • D. M. Weil, *The Masoretic Chant of the Bible*, Jerusalem 1995 – ניסיון לשחזור המנגינה המקורית של טעמי המקרא לאור חוקי החלוקה והמשרתים • ש"י וינפלד, טעמי המקרא של כ"ד כתבי הקדש ערוכים בטבלאות, ירושלים תשל"ב • י' קדרי, ושנתם לבניך – לימוד טעמי המקרא לפי מסורת קהילות בישראל, תורה הפטרה ומגילת אסתר, ירושלים תשל"ט ספרות נוספת נזכרת להלן, § 206 ואילך.

202.

במסורה הטברנית שיטה אחת של הטעמה משמשת בכ"א ספרי המקרא, וכן בחלקים הסיפוריים שבספר איוב (א, א - ג, א; מב, ז-יז), והם טעמי כ"א ספרים; ושיטה אחרת בספרי תהלים, משלי ושאר חלקי ספר איוב, והם טעמי אמ"ת. אלו שתי מערכות שונות מאוד זו מזו. בדרך כלל הטעמת ספרי אמ"ת מורכבת ורבגונית מזו של כ"א ספרים. בחיבור זה נעסוק בעיקר בהטעמת כ"א ספרים, ואילו לטעמי אמ"ת נקדיש פרק קצר בלבד (§§321-337).

טעמים מצויים גם בכתבי יד של המסורת הארץ-ישראלית ושל המסורת הבבלית (להלן, §§411-412). במסורת הארץ-ישראלית מערכות מיוחדות לכ"א ספרים ולספרי אמ"ת, ואילו במסורת הבבלית מערכת אחת בלבד של טעמים, ואין הטעמים בספרי אמ"ת שונים מאלו שבשאר ספרי המקרא.

תכליתם של הטעמים

203.

תפקידי הטעמים. (א) הטעמים הותקנו בראש וראשונה למסור, באמצעות סימנים כתובים, את הנעימה שהיו נוהגים לקרוא בה במקרא, ותפקידם אפוא רציטיבי-מוסיקלי. (ב) נעימה זו תכליתה העיקרית הייתה, כמסתבר, קריאה המקילה על הבנת הטקסט, היינו: נעימה שאין תכליתה מוסיקלית בלבד, אלא היא תלויה בתוכן, ובאה להבליט; לפיכך שיטת ההטעמה משקפת את יחסי הקרבה שבין המילים או חלקי הפסוק מבחינה תחבירית, ומכאן ערכם התחבירי של הטעמים. (ג) רוב הטעמים מסומנים, בשיטת ההטעמה הטברנית, בהברה המוטעמת; לפיכך אנו עשויים להכיר לפיהם את ההברה המוטעמת במילה. עניין זה חשוב ביותר, לפי שידיעת מקום ההטעמה היא יסוד להכרת הלשון ולהבנת דקדוקה.

תפקידי הטעמים הם אפוא שלושה: ציון הנעימה, פיסוק, סימון ההברה המוטעמת. בשיטות ההטעמה הארץ-ישראלית והבבלית, בדרך כלל הטעמים אינם מסומנים בהברה המוטעמת במילה, ולפיכך אין אנו עשויים לדעת מהי ההברה המוטעמת במילים בטקסטים המוטעמים בשיטות אלו. הדברים אמורים אך על השלבים העתיקים והמקוריים בשיטות ההטעמה הנזכרות; ואילו בשלביהן המאוחרים, המושפעים מן המסורת הטברנית (בעיקר בניקוד הבבלי המורכב), הטעמים מסומנים בהברה המוטעמת - כבשיטה הטברנית ובהשפעתה.

נעימת הקריאה בטעמים הנהוגה בבית הכנסת שונה בפי בני העדות: אשכנזים, ספרדים, בבליים, תימנים וכיו"ב. גם יש נעימות קריאה שונות: נעימת קריאה לספרי התורה, נעימה אחרת לקריאת ההפטרות, נעימה לקריאה במגילת איכה, ועוד. אין לדעת באיזו מידה הקריאה הנהוגה היום משקפת את הקריאה העתיקה, זו שנהגה בטבריה בתקופת בעלי המסורה וסומנה בטעמי המקרא; אך יש להניח שכמה יסודות מאותה קריאה עתיקה נשתמרו גם בקריאה המקובלת היום.

204.

ענייננו בחיבור זה בעיקר בצורתם של סימני הטעמים, שיטת סימונם, יחסם זה לזה ומשמעותם התחבירית. אין ענייננו בנעיצת קריאתם, ולא נזכיר אותה אלא כפי הדרוש להבנת סידורם ושימושם של הטעמים. אולם ראוי לדעת שהצד המוסיקלי והצד התחבירי של הטעמים קשורים זה בזה. קשר זה מתבטא בעובדה שצרכים מוסיקליים הם הקובעים לעתים את סדרם של הטעמים ואת רציפותם: יש קביעת המינימום והמקסימום של הטעמים העשויים לבוא בפסוק או בחלק ממנו; יש טעמים שחייבים לבוא בפסוק או בחלק ממנו; ולעומת זאת, יש טעמים שהם מנועים מלבוא זה סמוך לזה; טעם מסוים עשוי לבוא רק אם יש בינו לבין הטעם הסמוך לו מספר מינימלי של מילים או הברות, ואם אין מינימום זה, בא טעם אחר במקומו; וכיוצא באלו. לפיכך דיבור דומה במקומות שונים בפסוק, בפסוק קצר או בפסוק ארוך, עשוי להיות מוטעם בשיטות שונות. תנאים שונים אלו נקבעים על ידי הנעימה המוסיקלית המסומנת בסימני הטעמים, ואף שאין ענייננו בהכרת נעיצת הטעמים, עלינו לדעת שהרבה מחוקי הטעמים ויחסיהם נקבעו על פיה.

בתיאור כללי טעמי המקרא, נשתדל להבין את ההטעמה שבספרינו ולהכיר את שיטתם של קובעי הטעמים בהבנת הפסוק. נעמוד גם על צורתם ושיטת סימונם של הטעמים בכתב־היד, ובעיקר בכתב־היד הטברניים העתיקים של האסכולה הטברנית, אלו שנכתבו בין השנים 900–1100 בקירוב (למעלה, § 20 ואילך). שיטת הטעמתם של כתב־היד הללו היא בדרך כלל כבר משוכללת, והיא שונה משיטת ההטעמה שבספרינו הנדפסים היום בעניינים לא עיקריים בלבד.

כתב־יד קדומים המשקפים שלבי התפתחות של שיטת ההטעמה הטברנית כמעט שלא הגיעו לידינו. אפשר מצויים כאלה בין קטעי הגניזה, אך עדיין לא נחקרו. אין ידוע על שום כתב־יד טברני שמשמשים בו טעמים נוספים על אלו המשמשים היום, או שטעם מאלו המשמשים היום אינו משמש בו. יש רק קטעי מקרא יחידים בגניזה, שיש בהם פסוקים כלשהם מוטעמים בשיטה שונה במידה ניכרת מן המקובל בכתב־היד המשוכללים. כמו כן יש רק קטעי גניזה טברניים יחידים שבהם הטעמים אינם מסומנים בהברה המוטעמת, וכיוצא באלו.

טעמים מחוץ למקרא

205.

בכתב־היד, וגם בדפוסים הראשונים, התרגום הארמי לספרי המקרא, ובעיקר תרגום אונקלוס, מוטעם גם הוא בטעמים, בהקבלה להטעמת המקור.

לעתים הוטעמו כתב־יד שונים בטעמים בשיטה שהיא חיקוי להטעמת המקרא. כך, למשל, הטעים רב סעדיה גאון את ההקדמה העברית ל"ספר האגרון" ואת "ספר המועדים" שחיבר. בקטעי הגניזה של ספר בן־סירא יש פסוקים אחדים מוטעמים בשיטת טעמי אמ"ת; וכיו"ב.

מצויים טעמים גם בחיבורים בלשון חכמים, ובמקצת גם בפיוטים. טעמים אלו מצויים

אך ורק בכתב־יד של חיבורים כאלו, וכמעט שלא נותר להם זכר בדפוסים. בחיבורים הכתובים בלשון חכמים מצויים טעמים במסורות הטברנית, הארץ־ישראלית והבבלית. שיטת ההטעמה במקורות לשון חכמים שונה בדרך כלל משיטת ההטעמה במקרא, בעיקר ביחס למבחר הטעמים המשמשים בה ולשיטת הטעמתם.

ספרות

י' ייבין, "הטעמת תורה שבעל פה בטעמים", לשוננו כד (תש"ד), עמ' 47–69, 167–178, 207–231.

ספרות המסורה והמחקר של הטעמים

206. להלן סקירה קצרה של תיאור כללי ההטעמה במקורותינו הקדומים ושל החוקרים העיקריים שעסקו בתחום זה.

דקדוקי הטעמים. בחיבור זה, המיוחס לאהרן בן אשר (למעלה, 1998; המחצית הראשונה של המאה ה'י'), מצויה רשימת הטעמים, טעמי כ"א ספרים וטעמי אמ"ת, וכללים אחדים של משרתי טעמים – בטעמי כ"א ספרים: משרת אחד לתביר (להלן, 2798); מירכא המשרת לתביר בתיבתו (להלן, 2818); משרתי הורקא (להלן, 2878), כללי הפסק (להלן, 3118); כללים אחדים בטעמי ספרי אמ"ת וכללי געיות (להלן, 3638 ואילך). אין תיאור שלם של כללי כל הטעמים, ואף אין תיאור שלם של כללי טעם אחד.

207. הדאיה אל־קאר (הוריית הקורא). חיבור ארץ־ישראלי מן הסוג הספרותי "תורת הקריאה במקרא". נכתב בערבית בידי חכם קראי במחצית הראשונה של המאה ה'א (אלדר מזהה אותו, על פי עדות העולה מקטע גניזה, עם המדקדק הירושלמי אבו אלפרג' הרון). חלקו הגדול נשתמר בכתב־יד. הגיעו לידינו גם קיצורים, עיבודים ותרגומים עבריים שלו, ומקצתם נתפרסמו בדפוס. החשוב בהם לענייננו הוא התרגום העברי של קיצורו הערבי של החיבור, הנקרא באחת מהעתקותיו (כ"י פריז 1221 Heb.) בשם "ספר טעמי המקרא". העתקה זו יצאה לאור (בידי J. Mercerus) בשני ספרים נפרדים: (א) "שער טעמי ג' ספרים אמ"ת" (פריז 1556; הדפסה שנייה בלוויית הקדמה ופירוש מאת ג' פולק, אמסטרדם תר"ט); (ב) "טעמי המקרא" (פריז 1565; כולל את החלק הדקדוקי של החיבור ואת המאמר על טעמי כ"א ספרים). העתקה אחרת של תרגום עברי זה, בשם "תוכן עזרא" (כ"י מילנז, ספריית אַמְבְּרוֹזיאנָה), שימשה יסוד למהדורה ביקורתית: G. Busi, *Horayat Ha-Qore'*: *Una grammatica ebraica del secolo XI*, Frankfurt am Main 1984 (מהדורה זו כוללת רק את החלק הדקדוקי של החיבור. הטקסט העברי מלווה בתרגום לאיטלקית).

מקור חשוב נוסף בעברית להכרת תורת טעמי המקרא של מחבר "הדאיה אל־קאר" הוא החיבור הלקטני (שהיה רווח בקרב יהודי תימן), הידוע בכינויו "מחברת התיג'אן העברית" (יצא לאור בידי דרנבורג בכותרת *Manuel du lecteur*). עיקר גופה של המחברת אינו

אלא תרגום מקוצר של "הדאיה אל-קאר" (בנוסחו המקורי). ציטוטים שיובאו להלן בשם "הוריית הקורא" לקוחים ממהדורתו זו של דרנבורג.

משנתו הדקדוקית של ספר "הדאיה אל-קאר" תוארה בספרו של אלדר על תורת הקריאה במקרא. בנספח לספר הזה נתפרסמו פרקים אחדים מן המאמר על טעמי המקרא שבספר "הדאיה אל-קאר".

ספרות

J. Derenbourg, *Manuel du lecteur d'un auteur inconnu*, Paris 1871 • א' קור, מחברת התיג'אן העברית: ספר הדקדוק המסורתי של יהודי תימן, עבודת גמר באוניברסיטת תל-אביב, תש"ס • א' אלדר, "טיבן של מחברות התיג'אן מתימן ומקורותיה של המחברת העברית", מסורות ב (תשמ"ו), עמ' 19–29 • נ' אלוני, "שמות החיבור לאהרן בן אשר", מחקרי לשון וספרות, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 61–91 • נ' אלוני, "הורית הקורא לר' יהודה אבן בלעם", מחקרי לשון וספרות, ג, ירושלים תשמ"ט, עמ' 215–251 • א' אלדר, תורת הקריאה במקרא, ירושלים תשנ"ד

208.

פרקים קצרים על טעמים, שכמעט אין בהם חומר נוסף על זה שב"הדאיה אל-קאר", מצויים בסוף "ספר הניקוד" לחיוג' (בתוך: שלושה ספרי דקדוק, מהדורת נוט, לייפציג 1890; ירושלים תשכ"ח²; בתוספת שאינה של חיוג' גופו), בסוף "עט סופר" לרד"ק (ליק תרכ"ד), בספר "ערוגת הבושם" לשמואל אַרקוולטי (ונציה שס"ב–שס"ג) וב"מקנה אברם" לאברהם ד"י בֶּלְמֶשׁ (ונציה רפ"ג; תל-אביב תשל"ב²).

209.

אליהו בחור (למעלה, 1928) מביא בספרו "טוב טעם" (1538) תיאור מלא של ההטעמה, מפורט במקצת יותר מזה שב"הדאיה אל-קאר". הוא קובע מציאות דרגות במפסיקים, אך אינו מדרג אותם במפורש; מתאר את צורת הטעמים, שמותם, משרתיהם וכו'; מתאר כל טעם ומשרתיו וכל משרת והטעמים שלפניהם הוא משמש; מציין את הטעמים העשויים להתדרף וכו"ב.

210.

ר' זלמן הַעֲנָא, בספרו "שערי זמרה" (1718), הוסיף שלושה עניינים שאינם מצויים בתיאורי קודמיו: (א) חלוקה מפורטת של המפסיקים לדרגותיהם (שנתחדשה בעיקר בידי חוקרים בני אומות העולם); (ב) הכרת כמה מחוקי התמורות של הטעמים; (ג) תיאור חוקים תחביריים להטעמה. היה חוקר חריף, אך בעל נטייה מרובה לדרך הפלפול.

211.

יהודה ליב בן-זאב, מביא בספרו "תלמוד לשון עברי" (1796). תיאור מסודר קצר של הטעמים, משרתיהם ושיטת הטעמתם, וגם מבחר כללים תחביריים שהם חשובים לחוקי ההטעמה. זה החיבור המסודר ביותר והקל ביותר ללימוד בתקופת ההשכלה, והוא זכה לתפוצה רבה ולפופולריות.

212.

שני החיבורים החשובים ביותר בעברית על הטעמים הם ספריהם של היידנהיים ובער. וולף היידנהיים (רוו"ה) כתב על טעמי כ"א ספרים את "ספר משפטי הטעמים", רדלהיים 1808. הספר בנוי על "ספר טעמי המקרא" (למעלה, 2078), מוסיף כללים מרובים, מביא הרבה

הערות מסורה וכן חומר מ"דקדוקי הטעמים". יש בו תיאור מלא של הטעמים ומשרתיהם וכן המקפים והגעיות, אך אין בו דיון תחבירי.

הספר החשוב על טעמי אמ"ת הוא "תורת אמת" של יצחק זליגמן בער (רדליהיים 1852). הספר כולל תיאור מלא של הטעמים ומשרתיהם וגם דיון תחבירי.

213. בין הספרים האחרונים ראוי להזכיר את מ' ברויאר, פיסוק טעמים שבמקרא, ירושלים תשי"ז; י"ל נאמן, צלילי המקרא, תל-אביב תשט"ו, ירושלים תשל"א; מ' פרלמן, דפים ללימוד טעמי המקרא, א-ז, ירושלים תשי"ט-תשל"ב; וכן הספרות הנזכרת למעלה, 2018.

214. הספרים החשובים ביותר בלועזית בנושא זה הם ספריו של ויקס (W. Wickes), "טעמי כ"א ספרים" ו"טעמי אמ"ת" (באנגלית; אוקספורד 1881, 1887). מהדורת צילום שלהם יצאה לאור בני-יורק בשנת 1970, בלוויית מבוא מקיף של א' דותן, הסוקר את תולדות מחקר הטעמים לפני ויקס ואחריו. ספריו של ויקס מיוסדים על מחקר הדפוסים ומחקר כתבי-יד. יש בהם תיאור צורת הטעמים, שמותם ושיטת סימונם ותיאור מפורט של משרתיהם. עיקרם מוקדש לתיאור שיטת ההטעמה מבחינה תחבירית. אין ויקס גורס חלוקת הטעמים לדרגות, ובמקומה הוא נוקט את שיטת ההצ'יה (ההתפצלות). הנספח דן בשיטת ההטעמה הבבלית בפ (שניקודו ניקוד בבלי מורכב).

ספרות

W. Wickes, *A Treatise on the Accentuation on the three so-called Poetical Books of the Old Testament*, Oxford 1881 • idem, *A Treatise on the Accentuation of the twenty-one so-called Prose Books of the Old Testament*, Oxford 1887

215. אחרי ויקס ראוי להזכיר את חיבורו (בגרמנית) של שפאנייר (A. Spanier, *Die Massoretischen Akzente*, Berlin 1927), המתאר את ההטעמה בעיקר מבחינה תחבירית. הספר חשוב משום שיש בו תיאור ראשון של שיטות ההטעמה הבבלית שבקטעי המקרא הבבליים העתיקים מן הגניזה שפרסם פ' קאלה.

216. תיאור מפורט (בגרמנית) של כללי ההטעמה, הן מבחינה תחבירית (בקצרה) הן מבחינת הטעמים ומשרתיהם (במפורט), בא בספרו של יפת (J. M. Japhet), "מורה הקורא", פרנקפורט 1896. הספר אינו מסתמך על בדיקת כתבי-יד, אך מביא חומר רב מן המדקדקים והפרשנים העברים.

זמן התקנת הטעמים

217. קריאת המקרא בטעמים נזכרת במקומות שונים בספרות התלמודית. על הפסוק "ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא" (נחמ' ח, ח), דרשו: "ושום שכל" – אלו הטעמים" (ירושלמי, מגילה פ"ד, ה"א; עד ע"ד), ובמקום מקביל: "ויבינו במקרא" – אלו פסקי טעמים" (בבלי מגילה ג ע"א). על קהלת, ש"למד דעת" את העם

(קד' יב, ט), דרשו: "ראגמריה [שלימד אותן] בסימני טעמים" (בבלי עירובין כא ע"ב). המלמד תורה רשאי לקבל שכר פיסוק טעמים (נדרים לו ע"א). ביד ימינו אדם מראה "טעמי תורה" (ברכות סב ע"א). אף על פי שנזכרים "פסקי טעמים", ואפילו "סימני טעמים", נראה להניח שהכוונה לקריאה על פה בהתאם לנעימת הטעמים, שהיא בוודאי עתיקה מאוד, אך לא למציאותם של סימני טעמים כתובים.

אין ברור אם קדמו סימני הניקוד לסימני הטעמים או להפך, ומסתבר שזמן התקנתם של אלו אינו רחוק משל אלו. לפי דותן, מסתבר שהטעמים קדמו לניקוד. בתלמוד לא נזכרו סימני ניקוד או טעמים בשמותם. אמנם "האתנחתא" נזכר בבראשית רבה (כ" וטיקן 30, בר' לו, ח): "ישום שכל" – אלו הטעמים; 'ויבינו במקרא' – אלו ראשי פסוקין. ר' חייה בר לולייני אמ': אילו הכרעות והאתנחתא. רבנן קיסרי: מכאן למסורות". אולם הכוונה כנראה להפסקה בקריאה או למנוחה, ולא לסימן הטעם הנקרא בשם זה.

ספרות

A. Dotan, "The Relative Chronology of Hebrew Vocalization and Accentuation", *PAAJR* 48 (1981), pp. 87–93

218. שמות סימני הניקוד נזכרים כבר ברשימת מונחים קראית שנכתבה כנראה במאה הח'. סימני ניקוד וטעמים כתובים נזכרים בתקופת הגאונים, באמצע המאה הטי'. מר צמח בן חיים גאון (883–896) מזכיר "ניקוד ומשרתות ופסקי טעמים" ואת ההבדלים בעניין זה בין בני בבל לבני ארץ-ישראל.

מצד אחר, כתבי-יד עתיקים של המקרא – כמו ק, שנכתב כנראה בשנת 895 – כבר משוכללים עד כדי כך בסימון הניקוד והטעמים, שאנו חייבים להניח התפתחות של מאה שנה לפחות לפני כתיבתם. נראה אפוא שסימני הניקוד והטעמים הותקנו בין שנת 600 (חתימת התלמוד הבבלי) ובין שנת 750.

ספרות

נ' אלוני, "רשימת מונחים קראית מהמאה השמינית", מחקרי לשון וספרות, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 105–144

219. מבין שיטות ההטעמה שהיו נהוגות בתקופה העתיקה בספרות העולם ובאו במגע עם העברית, ידועות ביותר השיטה היוונית והשיטה הסורית. השיטה הסורית קרובה ביותר מבחינת צורת סימניה לשיטת הניקוד וההטעמה הארץ-ישראלית. לפיכך אפשר שהיא היא שהשפיעה על השיטה הארץ-ישראלית. לפי סגל (J. B. Segal; למעלה, 2018), ניצני סימון הטעמים הסוריים במאה הה', והם התגבשו לשיטה שלמה במאות הו'–הח'. תקופה זו מתאימה בקירוב לזמן המשוער של התקנת הטעמים הסברניים. שיטת ההטעמה הסורית דומה לשיטה הארץ-ישראלית מבחינות מעטות בלבד. בדרך כלל יש בשיטה הסורית השפעה מרובה לסוג המשפט: חיזוי, שאלה, ציווי וכיו"ב – עניינים שאין להם ביטוי בשיטות ההטעמה העבריות.

שיטת החלוקה של הטעמים

טעמים מפסיקים ומחברים

220.

בשיטת ההטעמה הטברנית מסומנות בטעמים לא רק התיבות שיש להפסיק בהן, אלא גם אלו שהן מחוברות בקריאה לאלו שאחריהן. הראשונות, שיש להפסיק בהן, מוטעמות בטעמים הנקראים מפסיקים; האחרות, הנמשכות בקריאה לאלו שאחריהן, מוטעמות בטעמים הנקראים מחברים או משרתים. נוסף על כך, תיבות שמסיבות שונות (עיין להלן, §343) אינן מוטעמות לא בטעם מפסיק ולא במחבר, מסומן אחריהן מקף. תיבה כזאת מוקפת (=מחוברת ודבוקה) לתיבה שאחריה ונקראת בטעם אחד עמה. על ידי כך, בהטעמה הטברנית אין תיבה בלי סימן.

בשיטות ההטעמה הארץ-ישראלית והבבלית, בשלביהן הקדומים, יש רק טעמים מפסיקים, ואין מחברים או מקפים. בשלביה המאוחרים של שיטת ההטעמה הארץ-ישראלית נוספו גם טעמים מחברים ומקפים (סוגי המחברים ומספרם פחותים מבישיטה הטברנית). בשלביה המאוחרים של שיטת ההטעמה הבבלית (בניקוד בבלי מורכב) נוספו למערכת המפסיקים של ההטעמה הבבלית גם מחברים ומקפים טברניים, וכך נוצרה מעין שיטת כלאיים.

עד היום לא נמצאו, ואפילו בין הקטעים העתיקים ביותר שבנגיזה, קטעים מוטעמים בשיטה הטברנית ובהם רק מפסיקים. מבחינה זו אין אפוא עדות כלשהי להטעמה טברנית משוכללת פחות מזו הידועה לנו היום.

221.

בתוך השיטה הטברנית גופה אין אפוא עדות לשלב שבו משמשים רק טעמים מפסיקים, ויש רק עדויות מעטות ביותר לשלב שבו הטעמים אינם מסומנים בהברה המוטעמת (כפי שראינו למעלה, §204). לעומת זאת, בשיטת ההטעמה הארץ-ישראלית יש שלבים שבהם משמשים מפסיקים בלבד והם אינם מסומנים בהברה המוטעמת, ויש בה גם שלבים שבהם משמשים גם טעמים מחברים והטעמים מסומנים בהברה המוטעמת. מהשוואתן של שתי בחינות אלו שבהתפתחות ההטעמה ניתן לכאורה להסיק שהשיטה הטברנית לא התפתחה משלב קדום לשלב מאוחר, אלא השיטה הארץ-ישראלית היא זו שהתפתחה משלבים עתיקים לשלבים מאוחרים, ואילו השיטה הטברנית גופה התפתחה כבר מן השלב המשוכלל בשיטה הארץ-ישראלית.

אכן, התמונה אינה כל כך פשוטה, שכן בהטעמה הארץ-ישראלית יש הרבה סוגים וגוונים. יש כתבי-יד שבהם הרבה משרתים, ואף על פי כן הטעמים אינם מסומנים בהברה המוטעמת; ולהפך: יש כתבי-יד הממעיטים במשרתים, ובהם דווקא הטעמים המפסיקים מסומנים בהברה המוטעמת; ויש כתבי-יד שבהם שיטות אחרות שאינן משקפות התפתחות ממוקדם למאוחר בסימון הטעמים ובשימושם. לפיכך נראה שהנחת ההתפתחות המתוארת כאן אינה ודאית, ורבים בה הספקות.

ספרות

E. J. Revell, *Biblical Texts with Palestinian Pointing and their Accents*, Missoula 1977, pp. 183–196

222. להבחנה בין טעם מפסיק לטעם מחבר יש משמעות דקדוקית: כך, למשל, הכלל המפורסם של בגדכפ"ת הבאות רפות בראש התיבה אחר תיבה המסתיימת בהברה פתוחה (להלן, 438§) חל כמובן רק אם שתי התיבות מחוברות בעניינן (ובראשונה טעם מחבר או מקף), ולא אם הראשונה מוטעמת בטעם מפסיק. גם כללי נסיגת הטעם (להלן, 352§) וכללי הדחיק (להלן, 442§) חלים רק כששתי התיבות אינן מופסקות זו מזו. טעם מפסיק עשוי לבוא בלא טעם מחבר לפניו, ועשויים לבוא לפניו מאחד ועד חמישה טעמים מחברים. יש טעם מחבר המשרת למפסיק אחד, ויש המשרת למפסיקים אחדים. כל הטעמים המחברים שווים בדרגת החיבור, אך אין כל המפסיקים שווים בדרגת ההפסק (להלן, 224§).

חלוקת המפסיקים

223. הדיון מכאן ואילך עוסק בטעמי כ"א ספרים. אולם העקרונות המוצגים בפרק נכונים בעיקרם גם לגבי טעמי אמ"ת.

בספרות הטעמים הקדומה (הוריית הקורא [למעלה, 207§], עמ' 75, ועוד) נזכרת חלוקת המפסיקים מבחינה מוסיקלית: דרך גובה ("ירים הקול ויעלהו"): פֹּזֶר, תלישא גדולה, גֶּרֶשׁ, שלשלת; דרך רום (עילוי): יִרְקָא, רְבִיעַ, תְּבִיר, לְגִרְמִיה; דרך שְׁחִיָּה (ניצב, העמדה): פִּשְׁטָא, זָקָף, טִפְחָא, אֲתָנָח, סִילוּק. החלוקה אינה מתאימה במקורות השונים, ויש טעמים הנמנים במקור אחד עם ה"דרך" השנייה, ובמקור אחר עם ה"דרך" השלישית. בדיקת חלוקה זו מראה שבדרך כלל הטעמים המפסיקים החזקים נעימתם המוסיקלית נמוכה ביותר, ואילו המפסיקים החלשים יותר נעימתם גבוהה דווקא. בדרך כלל הנטייה היא לִסְכָּמָה של נעימה מעין זו: . בשיא הקשת מפסיק חלש שנעימתו גבוהה, ובסופה מפסיק חזק שנעימתו נמוכה. השווה דברי אליהו בחור (טוב טעם, פרק ד): "אכן במה שהם מורים על ההעמדה וההפסקה בין ענין לענין, יש הפרש ביניהם [...] והשלשלת והתלישא, שהם המלכים הגדולים, אינם מפסיקין כל כך כמו המלכים הקטנים הנזכרים

[...] וכן הקרני פרה [=פזר גדול] קולו כפזר אחד וכשני תלישות, כמעט אין בו הפסקת עיניו. וכן הזרקא והפזר בכלל הפסקת העיניו הוא בטעמים הקטנים הבאים אחריהם. והמשל – הנה הזרקא שתמיד אחריו סגול ההפסקה היא בסגול, ולא בזרקא". החלוקה לשלוש דרכים אלו אינה חלוקה תחבירית. ולפי שהבחינה המוסיקלית אינה עיקר ענייננו בחיבור זה, איננו נוקטים אותה.

224.

חלוקה אחרת אינה מצויה בספרות המסורה והדקדוק הקדומה, אבל חוקרים בני אומות העולם חידשוה בימי הביניים. המפסיקים נחלקים לארבע דרגות מְבַחֶינֶת כוח הפסקתם: קיסרים, מלכים, משנים (או: שרים) ושלישים (או: פקידים). חלוקה זו נתקבלה גם על ידי חוקרי העת החדשה בישראל: זלמן קָעֶנָא, בן-זאב ועוד. ויָקָס מתנגד לחלוקה זו, וכבר הובעה לה התנגדות לפניו. ואכן, מסתבר שאין דרגות של ממש, דרגות מוחלטות, במפסיקים. היינו: אין להניח שההפסקה שאחר מפסיק פלוני ארוכה יותר דרך קבע מזו שאחר מפסיק אלמוני. גם מְבַחֶינֶת תחבירית השימוש במפסיקים הוא יחסי, ומפסיק גדול עשוי לבוא במסיבות מסוימות אף בתיבה מחוברת בעניינה לזו שאחריה, שבמסיבות אחרות היא מוטעמת בטעם מחבר.

225.

אף על פי כן אפשר לחלק את המפסיקים לארבע דרגות, בעיקר מְבַחֶינֶת זו, שבדרך כלל תחומם של מפסיקים בני דרגה מסוימת מתחלק על ידי מפסיקים בני הדרגה הבאה. היינו: תחומו של מפסיק מְדָרְגָה I מתחלק על ידי מפסיק מְדָרְגָה II; תחומו של מפסיק מדרגה II מתחלק על ידי מפסיק מְדָרְגָה III וכו'; תחומו של מפסיק מְדָרְגָה I, למשל, אינו מתחלק במישרין על ידי מפסיק מְדָרְגָה III, בלא חלוקה קודמת של מפסיק מְדָרְגָה II וכיו"ב. ארבע הדרגות האלו הן:

I	סילוק, אתנח
II	סגול (שלשלת), זקף, טיפחא
III	זרקא, פשטא (יתיב), תביר, רביע
IV	פֶזֶר, תלישא גדולה, גֶרֶשׁ, לגרמיה

חלוקה זו כמעט וזהה לחלוקה המקובלת לארבע דרגות הפסקה, אך משמעותה שונה: אין למפסיקים בני הדרגות השונות מידות שונות של כוח הפסקה מוחלט. כלומר: למפסיק מסוג II, למשל, אין אורך הפסקה גדול משל מפסיק מסוג III, אלא כוח הפסקה יחסי בלבד. היינו: בפסוק זה מפסיק מסוג III מחלק את תחומו של מפסיק מסוג II. ולפיכך אפשר שבפסוק מסוים, כוחו של מפסיק מסוג IV יהיה גדול יותר מכוחו של מפסיק מסוג II בפסוק אחר.

נוסף על כך יש ליכור את הצד המוסיקלי. יש מפסיקים הנדרשים מְבַחֶינֶת מוסיקלית כדי להתאים לטעמים אחרים הסמוכים להם או מְסִיבוֹת אחרות, כגון מחמת מבנה המילה שהם באים בה. ולפי שהם נדרשים מְבַחֶינֶת מוסיקלית, הם משמשים גם באותן מְסִיבוֹת שבהן מְבַחֶינֶת תחבירית אפשר היה להסתפק במפסיקים אחרים.

226. אחד מכללי המפסיקים קובע שבמקום שבאה שורת מפסיקים שווים עוקבים, כל הקודם לחברו במשפט הוא מפסיק חזק ממנו, כגון:

וה' הָפָה כָּל-בְּכוֹרֵי פָאֶרֶץ מִצְרַיִם (שם' יב, כט)
וַיֹּאמֶר אֶל-הָאֱשֶׁה אֵף כִּי-אֶמֶר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הָגֶן (בר' ג, א)
אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְתָּיִד לְאַבְרָהָם לִיצְחָק וְלִיעֲקֹב (דב' ו, י).

227. עניין דקדוקי הנוגע למפסיקים ומידת הפסקתם הוא ניקוד הַפֶּסֶק. בדרך כלל תיבה המוטעמת בסילוק או באתנח מנוקדת בניקוד הפֶּסֶק, כגון: לָחֶם (שם' ב, כ), בִּידָךְ (שם' ד, ב), תִּשְׁלַח (שם' ד, יג), ואילו התיבות המוטעמות במפסיקים אחרים או במחברים מנוקדות בניקוד הַקָּשֶׁר, כגון: לָחֶם (שם' לד, כח), בִּידָךְ (דב' יד, כה), תִּשְׁלַח (בר' כב, יב). יש מקומות מרובים שבהם תיבה המוטעמת בסילוק או באתנח מנוקדת בניקוד הַקָּשֶׁר מסיבה לא ברורה, והמסורה מעירה על כך: "פתח באתנח" וכיו"ב. ולהפך: יש שתיבה המוטעמת במפסיק מדרגה II, בעיקר בזקף או בסגול, מנוקדת בניקוד הפֶּסֶק, והמסורה מעירה על כך, כגון: נִרְכָּב (יש' ל, טז), "ב זקף קמצ" (למעלה, 142§, ערך "זק"). לעתים רחוקות תיבה המוטעמת בטעם אחר מנוקדת בניקוד הפֶּסֶק, כגון: אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ (בר' טו, יד); רְאִשֵׁיכֶם אֶל-תַּפְרִיחוּ וּבְגָדֵיכֶם לֹא-תַפְרִיחוּ (וי' י, ו); שְׁלוֹם לָכֶם אֶל-תִּירְאוּ (בר' מג, כג); לְמִי זָהָב הַתַּפְּרִיקוּ (שם' לב, כד); אֶפְרַיִם (הו' ד, יז); וְאִם-אֵב אֲנִי אֵינִי כְבוֹדִי וְאִם-אֲדוֹנִים אֲנִי (מל' א, ו); וְעַל-ה' יִשְׁעֵנוּ לְאֹמֶר (מי' ג, יא).

ספרות

- E. J. Revell, "Pausal Forms in Biblical Hebrew", *JSS* 25 (1980), pp. 165–179
- 'בן-דוד, "מפסיקים קיסרים ודמויי קיסרים", *Masoretic Studies* 7 (1992), עמ' 1–16*
- 'בן-דוד, צורות הקשר וצורות הפסק בעברית שבמקרא: תחביר וטעמי המקרא, ירושלים תשנ"ה • 'בן-דוד, "מחלוקות ניקוד וטעמים בחלוקות פסוקים", ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 191–242

קביעת הטעמים שבפסוק

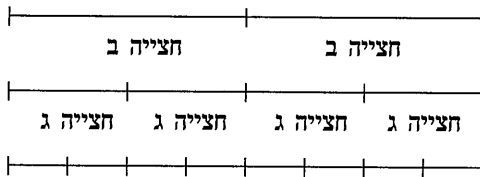
228. נאמרו שיטות שונות באשר לקביעת המפסיקים המשמשים בפסוק ומקומם, ומתוך כך ניתן לעמוד על שיטתם של המטעמים בהטעמת הפסוקים. דיון מקיף למדי בנושא זה מצוי בספרו של ז' הָעֵנָא (למעלה, 210§), ודיון מקוצר בספרו של י"ל בן-זאב (למעלה, 211§). הם עוסקים בשאלות כגון: היכן בא המפסיק בשורת תיבות שמעמדן שווה ("רשימה"); במאמר הפותח בנושא; בכלל ובפרט וכיו"ב. תחילה יש לחלק את הפסוק לשני חלקים או לשלושה חלקים, להטעים בסופי חלקים אלו אתנח או סגול ואתנח. לגבי כל אחת מן המילים שנשארו, יש לציין אם היא מחוברת למילה שלפניה או לזו שלאחריה, ולפי זה להטעימן במפסיקים או במחברים המתאימים, כגון: "המלאך | הגואל אותי" – מתוך שלוש

תיבות אלו, תיבת הגואל מחוברת לזו שאחריה יותר מלזו שלפניה, ולפיכך מסמנים לפניה קו מאונך לסימן הפסק, ואחריה קשת לסימן חיבור. לאחר ניתוח מעין זה של כל תיבות הפסוק, יש לקבוע במקום שסומנו קווים את המפסיקים לדרגותיהם, ובמקום שסומנו קשתות – את המחברים המתאימים.

229.

שיטת ויקס משוכללת יותר, והיא שיטת החצייה (דכושומיה), אך גם בה יש הרבה יוצאים מן הכלל, ונשארים מקומות רבים במקרא שיש להניח בהם כוונה מיוחדת שבגללה הוטעמו בצורה שונה מזו הראויה להם לפי כלליה של שיטה זו. לפי שיטת החצייה, תחומו של כל מפסיק נחלק בדרך כלל לשני חלקים במקום מסוים, הוא מקום החצייה. לגבי כל מפסיק נקבע אילו הם המפסיקים המשמשים לחציית תחומו. קביעה זו נעשית בעיקר לפי מרחק מקום החצייה מן המפסיק גופו, היינו לפי מספר המילים שביניהם. לאחר שנחצה תחומו של מפסיק אחד בחצייה הראשונה, נחצה אף כל אחד מן התחומים שנתקבלו על ידי מפסיקים חדשים, וגם הם נקבעים לפי כללים דומים, היינו לפי מרחק החצייה החדשה מן המפסיק שנחצה. חצייה זו מסומנת במפסיק המתאים. לטעם החוצה תחומו של מפסיק אפשר לקרוא המפסיק הפחות של אותו מפסיק עיקרי. כך תחומו של מפסיק עיקרי נחצה על ידי המפסיק הפחות המתאים, ותחומו של זה נחצה אף הוא על ידי המפסיק הפחות שלו, וכך הלאה. לכל מפסיק יש מפסיקים קבועים המשמשים מפסיקים פחותים שלו, מעין סכמה זו:

חצייה א

ויקס מתאר בשני פרקים בספריו כללים לחצייה, כללים תחביריים וכללים מיוחדים לשיטת ההטעמה. לפי כללים אלו נקבע מקום החצייה בתחומו של כל מפסיק. לפי שעיקר כוונתנו בחיבור זה הבנת ההטעמה כפי שהיא לפנינו, לא נרחיב בנושא זה. בדיון שלהלן בכל מפסיק ומפסיק נזכיר את המפסיקים הפחותים המשמשים לחציית תחומו של כל מפסיק ואת כללי החצייה שלהם בקצרה. מבין הכללים לקביעת מקום החצייה לא נביא כאן אלא מבחר מצומצם להדגמה.

כללים אחדים לקביעת מקום החצייה

א. בדרך כלל החצייה היא במקום שבו מחציתו של הדיבור: 230.

ראיתי החרים והנה רעשים וכל־הגְּבוֹעוֹת הִתְקַלְקְלוּ (יר' ד, כד)

כִּי חֶלֶק ה' עָמּוֹ יַעֲקֹב חֶבֶל נִחְלָתוֹ (דב' לב, ט)

או במקום הפרדת משפטים או עניינים:

וְיָכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלֹאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכַל־מְלֹאכְתּוֹ
אֲשֶׁר עָשָׂה (בר' ב, ב)
וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְרִקִּיעַ שָׁמַיִם וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי (בר' א, ח)

וכן בין שני עניינים הממשיכים זה את זה:

אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם בַּיּוֹם עָשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וּשְׁמַיִם (בר' ב, ד)

וְזֶהָ הָאָרֶץ הָהוּא טוֹב שֵׁם הַבְּדִלָּח וְאָבֵן הַשֶּׁהֶם (בר' ב, יב)
וּמַעַץ הַדַּעַת טוֹב וְרַע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בַיּוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת (בר' ב, יז)
יש נטייה לא לקבוע את החצייה בחלק של הקדמה, שהוא חלק לא עיקרי של הדיבור.
כך, למשל, אין החצייה נקבעת אחר מילות הקדמה, כגון הצגת המדבר. דרך משל:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהִי מִבְּדִיל בֵּין מַיִם לַמַּיִם (בר' א, ו)
וַיֹּאמֶר ה' אֶל־מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן זֹאת חֻקַּת הַפֶּסַח כִּלְ־בֶן־נֹכַח לֹא־יֹאכַל בּוֹ (שם)
יב, מג)

החציות אינן אחר התיבות אלהים או אהרן, אלא באמצע העניין שאחריהן.
והרי דוגמות. נוספות שבהן אין החצייה באה אחר תיבות ההקדמה:

וַיְהִי בַיּוֹם־הַהוּא נֹאֶם־ה' יֹאבֵד לִב־הַמֶּלֶךְ וְלִב־הַשָּׂרִים וְנַשְׁמוֹ הַכֹּהֲנִים וְהַנְּבִאִים
יִתְמָהוּ (יר' ד, ט)
נִשְׁבַּע אֲדֹנִי ה' בְּקִדְשׁוֹ כִּי הִנֵּה יָמִים בָּאִים עֲלֵיכֶם וְנָשָׂא אֶתְכֶם בְּצִנּוֹת וְאַחֲרִיתְכֶן
בְּסִירוֹת דּוּגָה (עמ' ד, ב)

יש נטייה לקבוע את החצייה לפני חלק דיבור המודגש במיוחד, כגון:

וַיִּשְׁלַח אֲבָרָהָם אֶת־יִדְּו וַיִּקַּח אֶת־הַמֶּאֱכָלֶת לְשַׁחַט אֶת־כֶּנּוּ (בר' כב, י)
וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי מִה־אַתָּה רָאָה יְרֵמְיָהוּ וְאָמַר תֹּאנִים תֹּאנִים הַטְּבוֹת טְבוֹת מָאֵד
וְהָרְעוֹת רָעוֹת מָאֵד אֲשֶׁר לֹא־תֹאכְלֶנָּה מִרְעַ (יר' כד, ג)

231. ב. שתי תיבות שהן נושא ונשוא וכיו"ב מחוברות בטעם זו לזו:

וַיְחִי נְחֹר (בר' יא, כד)
וְאַבְרָהָם וְלָקָן (בר' כד, א)

אבל אם באה עוד תיבה, כגון מושא, התיבה הראשונה מוטעמת במפסיק:

וְה' פָקַד אֶת־שָׁרָה (בר' כא, א)
וְאַבְרָהָם שָׁב לְמָקוֹמוֹ (בר' יח, לג)

232. ג. סמיכות. תיבה סמוכה לתיבה שאחריה מחוברת אליה בטעמה:

אִשְׁתְּ אַבְרָהָם (בר' כ, יח)
אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם (נחמ' ב, כ)

אם אחר הסמיכות בא לוואי, התיבות הסמוכות מחוברות בטעמן, והלוואי מופסק מהן:

אֶת־עֵצַת אֲחִיתָפֶל הַטּוֹבָה (שמ"ב יז, יד)

והשווה:

בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הָאֵת (דב' כח, סא)
בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה (דב' כט, כ; ועיין בפירוש רש"י, שם).

בשורת סמיכויות שבה שני נסמכים ויותר, כל הקודם את חברו מוטעם בטעם מפסיק גדול יותר מחברו, או שהוא מוטעם במפסיק וחברו במחבר:

דָּגַל מַחֲנֵה יְהוּדָה (במ' ב, ג)
רֹאשִׁית בְּכוֹרֵי אֲדָמָתְךָ (שמ' כג, יט)
עָרֵי מַמְלַכַת עֹז (דב' ג, י)
פָּקַדְתָּ שְׁמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ (במ' ג, לב)
וּמִסֹּד פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד (במ' ג, כה)

אך לעתים מחולקת שרשרת הנסמכים לשתי יחידות משנה, כגון:

יָמֵי בְּכִי אֲבֵל מֹשֶׁה (דב' לד, ח)

233. ד. רשימת תיבות שוות במעמדן התחבירי (רשימה). שתי תיבות כאלו מחוברות בטעמן זו לזו:

עָבַד וְאַמָּה (וי' כה, מד)

שלוש תיבות – בדרך כלל הראשונה מוטעמת בטעם מחבר והשנייה במפסיק:

וְהָבָה וְכֶסֶף וְנֶחֱשֶׁת (שמ' כה, ג)
אָדָם שֶׁת אֲנוֹשׁ (דה"א א, א)
שָׁתוּ וְשָׁכְרוּ וּקְיֹו (יר' כה, כז)

לֹא־אֶחָמוּל וְלֹא־אֶחָוֶס וְלֹא אֶרְחֶם (יר' יג, יד)
וְאֵת כָּל־בְּהֶמְתָּם וְאֵת כָּל־מִקְנֵהֶם וְאֵת כָּל־חֵילָם (במ' לא, ט)

ברשימת ארבע תיבות מסוג זה, הראשונה מחוברת בטעמה לשנייה, והשלישית לרביעית:

דָּן וְנִפְתָּלִי גֵד וְאַשֶׁר (שמ' א, ד)
רֹאשׁ וְזָנָב כֶּפֶה וְאַגְמוֹן (יש' יט, טו)
וְעִבְדֹו וְאַמְתֹו וְשׁוֹרֹו וְחִמְלֹו (שמ' כ, יג)

ה. תיבות זעירות ודומותיהן, כגון: פִּי, גֵם, אֲשֶׁר, אֵת, עוֹד, אַחֲרֵי, עַד, לְמַעַן, אֲנִי, אֲנָכִי, אַתָּה, הוּא וכיו"ב, מוטעמות בדרך כלל בטעם מחבר, אך יש נטייה מסוימת להטעימן בטעם מפסיק. ז' הענא וי"ל בן־זאב קובעים כלל זה: אם אחריהן מילה מוטעמת במפסיק, הן מוטעמות במחבר; ואם אחריהן מחבר, הן מוטעמות במפסיק, כגון:

אֲנָכִי הַלֵּךְ (מל"א ב, ב)
אֲנָכִי עֲשִׂיתִי אֶרֶץ (יש' מה, יב)

אך לפי שרוב התיבות הללו יש גם נטייה להקיפן, ראוי לנסח כלל זה כך: אם אחריהן מילה מוטעמת במפסיק, הן מוטעמות במחבר או מוקפות, כגון:

עַד שׁוֹבֵךְ (בר' ג, יט)
עַד־עוֹלָם (בר' יג, טו)

אם אחריהן תיבה מוטעמת בטעם מחבר, הן מוטעמות במפסיק או מוקפות, כגון:

עַד הַיּוֹם הַזֶּה (מל"ב יז, מא)
עַד־הַנֶּהָר הַגָּדֹל (בר' טו, יח).

כללי ההקפה מרובים הם (ראה להלן, § 338 ואילך), ואין הכלל הנזכר כאן אלא אחד מהם. ראוי אך לשים לב, שתיבות זעירות רבות, מילות יחס, מילות קישור וכיו"ב, שיש נטייה להקיפן לתיבה שאחריהן, היינו לא להעניק להן טעם עצמאי כלל, במסיבות מסוימות מתגלה לגביהן נטייה הפוכה, והן דווקא מוטעמות בטעם מפסיק יותר מתיבות שהן ארוכות יותר.

אלו מבחר כללים לקביעת מקום החצייה, ובוודאי שאין בהם אף כדי מתן הדרכה ראשונה בניתוח פסוקים קצרים ופשוטים, וכל שכן בפסוקים ארוכים, שבהם הניתוח מורכב יותר.

ספרות

ע' שלזינגר, "על אנקלזיה במקרא", לשוננו יח (תשי"ב-תשי"ג), עמ' 138-143 • ש' אבינון, "אספקטים תחביריים, לוגיים וסמנטיים של חלוקת פסוקים לפי טעמי המקרא", לשוננו נג

(תשמ"ט), עמ' 157-192 • ר' משיח, מערכות מקבילות של מפסיקים בטעמי המקרא בכ"א ספרים על פי ל, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ה • R. Mashiah, "Parallel Realizations of Dichotomy Patterns in Biblical Accentuation", *Masoretic Studies* 8 (1996), pp. 59-64

פרק תשיעי

כללי ההטעמה של טעמי כ"א ספרים

הקדמה

235. תיאור הטעמים, צורתם ושימושם, הבא להלן, כולל מצד אחד את הנהוג בדפוסינו היום ומצד אחר את הנהוג בכתבי־היד העתיקים. ההבדלים בין כתבי־היד לדפוסים הם בעיקר ביחס לצורת הטעמים. בדרך כלל הטעמים שצורתם עשויה קווים, בכתבי־היד העתיקים הם ישרים, ואילו בדפוסים הם עקומים כקשת. רוב הטעמים מסומנים בהברה המוטעמת, מתחת לאות או מעליה. אם יש סימן ניקוד תחת האות, הטעם מסומן בדרך כלל לשמאלו. משרת ראשון של טעם מפסיק הוא הטעם המשרת הבא לימינו; משרת שני של טעם מפסיק הוא המשרת הבא לימין המשרת הראשון, וכן הלאה.

סלוק

236. טעמה של התיבה האחרונה שבפסוק הוא סילוק, הנקרא גם סוף פסוק, וצורתו קו מאונך מתחת לאות: ב. מסומן בהברה המוטעמת. בדפוסים הקו מאונך ממש, אך בכתבי־היד הוא נוטה שמאלה, אם מעט, כגון בא, ל, ב; אם הרבה, כגון בק, ש, ש¹. למשל, הוא נוטה לעתים קרובות בזווית בת 45°. בסוף הפסוק, אחר התיבה המוטעמת בסילוק, באות על פי רוב נקודתיים. בדרך כלל בכתבי־היד הן קטנות ומסומנות בגובה חלקה העליון של האות, כך ששתיהן יחד גובהן כמחצית גובה אות או קצת יותר (כגון: אֲבָרְהָם), אך אין זה כלל, ולעתים הן גדולות יותר. בכתבי־יד קדומים אחדים, בעיקר בקטעי גניזה בניקוד בבלי, בא בסוף הפסוק עיגול, ולא נקודתיים. בכתבי־יד מאוחרים יש שמסומנת נקודה במקום נקודתיים. ברוב כתבי־היד נקודתיים מסומנות בסוף כל פסוק. כך, למשל, בל, ק, ש. אך יש כתבי־יד שבהם הנקודתיים אינן מסומנות דרך קבע. בא, למשל, הנקודתיים מסומנות בכ"א ספרים במחצית או בשליש סופי הפסוקים בלבד; ואילו בספרי אמ"ת הן מסומנות בעשירית סופי הפסוקים בקירוב. הנקודתיים אינן מסומנות בקביעות גם בב, ש¹; ואילו בל²⁰ אין נקודתיים כלל.

הסילוק מסומן בדרך כלל בכל התיבות. יש כתבי־יד אחדים, ואפילו קדומים למדי (כגון ל¹³), שבהם בספרי אמ"ת כל פסוק מסתיים בסוף שורה, ובסופו נקודתיים, אבל סילוק

מסומן בתיבתו האחרונה רק אם טעמה מלעיל. שרידי שיטה זו מצויים במ, אף על פי שבו אין הפסוקים מסתיימים בסוף שורה דווקא.

237. לפני הסילוק עשויה לבוא תיבה אחת בלבד מחוברת אליו בטעמה, והיא מוטעמת בטעם מירכא, כגון: בִּית אָבִיו (בר' לד, יט). מִרְכָּא (הנקרא גם מִאֲרִיךְ, מִאֲרָכָא) הוא הטעם המחבר המצוי ביותר, והוא משמש לפני מפסיקים נוספים על הסילוק. בכתב־היד צורתו קו ישר נטוי במקצת שמאלה; אך לעתים לא השגיחו לסמנו בנטייה לשמאל כראוי, ואפשר למצאו גם מאונך ממש ואפילו נוטה במקצת לימין. בדפוסים הוא נוטה לשמאל, אך אינו ישר אלא עקום, כגון: בִּית. הוא מסומן בהברה המוטעמת שבמילה.

238. בחמישה מקומות שבהם אין טיפחא ולא טעם מחבר לפני התיבה, בא בתיבת הסילוק טעם שצורתו כטיפחא, והוא מסומן בהברה פתוחה הראויה לגעיה קלה (להלן, 378), כאילו באים טיפחא וסילוק בתיבה אחת: לְהַחֲלוֹ (וי' כא, ד); לְדִתְיֶכֶם (במ' טו, כא); וְקִנְיֵתֵי־לֹ (יש' ח, יז); מִמַּעֲצוֹתֵיהֶם (הו' יא, ו); וְהָאֲשֵׁתֹאֲלִי (דה"א ב, נג). סימן זה, אף על פי שצורתו כטיפחא, וכנראה גם נעזימתו הייתה כנעימת הטיפחא – לפי שלפניו אין בא טיפחא אלא המפסיקים הרגילים המשמשים לפני טיפחא – נחשב במסורה כטעם מחבר, ונקרא בשמות: מִאֲיָלָא, נְטוּיָה, דְּחוּיָה. ראוי לדייק ולהוסיף: מאילא לסילוק, לפי שמצוי מאילא בתנאים דומים גם לפני אתנח (להלן, 244). יש כתיב־יד שבהם באה עוד געיה בהברה שבין המאילא לסילוק, אם היא פתוחה, כגון: וְהָאֲשֵׁתֹאֲלִי (א, ל; דה"א ב, נג).

239. הטעם המפסיק החוצה את הפסוק הוא בדרך כלל אתנח, והוא משמש כמעט תמיד בפסוקים ארוכים, ובייחוד כשמקום החצייה רחוק מתיבת הסילוק. אם הפסוקים קצרים, אפשר שלא ישמש בהם אתנח, והחצייה מסומנת בטעמים זקף או טיפחא, הכול לפי מרחק מקומה ממקום תיבת הסילוק ולפי מידת ההפסק התחבירי. החצייה מסומנת בטיפחא:

וּבְנֵי־דָן חֲשִׁים (בר' מז, כג) – הפסוק הקצר ביותר במקרא: שני טעמים בלבד.
וַיְהִי־עָרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי (בר' א, יג)
ה' | מִלֶּךְ לְעֹלָם וָעֶד (שמ' טו, יח)
בְּמַחֲשָׁכִים הוֹשִׁיבֵנִי כְּמַתִּי עוֹלָם (איכה ג, ו)

החצייה מסומנת בזקף:

וַיִּשְׁתַּחֲוּ אַבְרָהָם לִפְנֵי עַם הָאֶרֶץ (בר' כג, יב)
הַכְּסִיל' תִּבְקַ אֶת־יָדָיו וְאָכַל אֶת־בִּשְׁרוֹ (קה' ד, ה)
אֲתָה ה' לְעוֹלָם תֵּשֵׁב כְּסֹאֲךָ לְדוֹר וָדוֹר (איכה ה, יט)
הַשִּׁיבֵנוּ ה' | אֱלֹהֵינוּ וְנָשׁוּבָה תַּחֲשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם (איכה ה, כא)
תָּמִיד תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ (דב' יח, יג)

אך בפסוקים ארוכים, ולפעמים גם בקצרים, משמש אתנח לחצייה:

עִם־נָבֶר תִּתְּבֵר וְעִם־עָקֵשׁ תִּתְּפֹל (שמ"ב כב, כז)

ה' מִמִּית וּמַחֲיֶה מוֹרִיד שָׁאֹל וְיַעַל (שמ"א ב, ו)

240. לפני סילוק בא תמיד המפסיק טיפחא. כך הדבר אפילו לפניו רק תיבה אחת שאינה מוקפת לתיבתו והיא מחוברת אליו מבחינת העניין:

לְמַשְׁלַת הַלֵּילָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים (בר' א, טז)

מִנְחָה הָיָה (וי' ב, ו)

לְטוֹב לָךְ (דב' י, יג)

רק במקום שבו הסילוק בא מיד אחר תיבה מוטעמת באתנח, אין טיפחא לפניו:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי־אוֹר (בר' א, ג)

עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן (בר' א, יא)

וַיִּמְרֹאֲתֶן וְעַ כְּאִשֶּׁר בְּתַחֲלָה וַיִּקְרָן (בר' מא, כא)

ויוצא אחד מפלל זה, שבו באים (לפי מקצת כתבי־היד) מירכא וסילוק, ואין טיפחא לפני הסילוק:

הִלְאֵתִיד עֲנֶה כִּי (א, ל, ק, ש; מי' ו, ג).

ספרות

ל' וידבסקי, "המחלק העיקרי בטעמי כ"א ספרים", דברי הקונגרס האחד־עשר של הארגון הבינלאומי לחקר המסורה, בעריכת א' דותן, ירושלים תשנ"ד, עמ' 17*–24* • א' דותן, "שקיעי הטעמת מלעיל עתיקה במסורת הטברנית", מחקרי לשון מוגשים לזאב בן־חיים, בעריכת מ' בר־אשר ואחרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 143–160 – על סימון לא סדיר של הסילוק בכ"ל

אתנח

אתנח, אתנחתא. צורתו בכתבי־היד: ב. בדפוסים: ב. מסומן בהברה המוטעמת שבמילה, תחת האות. מציין בדרך כלל את מקום חציית הפסוק, ומשמש ברוב הפסוקים שבמקרא. אין בפסוק יותר מאתנח אחד. לפני האתנח עשויה לבוא בדרך כלל רק תיבה אחת מחוברת אליו בטעמה, והיא מוטעמת בטעם המחבר מונח. צורתו: ב, והוא מסומן תחת האות בהברה המוטעמת שבמילה. "מונח" הוא קיצור של "שופר מונח", והוא אחד מסוגי ה"שופרות" (יש עוד: "שופר עילוי", המשמש בטעמי אמ"ת – להלן, 3268; "שופר עילוי" ו"שופר מכרבל")

הנוכרים כוֹרְיָאִיּוֹת מוֹסִיקְלִיּוֹת של המונחים המשמשים טעמים מחברים לפני זקף – להלן, 248§; "שופר הפוך", מהופך, מהפך, שהוא הטעם המחבר לפני פשטא – להלן, 268§).

242. בשלושים מקומות בקירוב במקרא באים שני טעמים מחברים לפני האתנח, והם שני מונחים. בדרך כלל הטעמה כזו מצויה כשהתיבה השנייה שלפני האתנח היא פִּי והראשונה שלפניו בת הברה אחת, כגון: כִּי טוֹב פָּתַר (בר' מ, טז), כִּי מוֹת תָּמוּת (מל"א ב, לו), מִבֵּ, ופעמים יחידות בתנאים אחרים: כִּי פִּיהוּ מְרִיתִי (איכה א, יח), מִי לֹא יִירָא (עמ' ג, ח), מִמֶּה עֲשִׂים (יח' ח, ו; מִהֶם קָרִי), אֲבִי עֵיר נָחֵשׁ (דה"א ד, יב).

243. בשני מקומות בא המשרת מונח עם האתנח בתיבה אחת. המונח מסומן בהברה הראויה לגעיה קלה (להלן, 378§): יְדִידִיהָ (שמ"ב יב, כה), שְׁעָמָהָם (דה"א ה, כ).

244. בעשרה או אחד-עשר מקומות במקרא בא סימן כעין טיפחא עם האתנח בתיבתו, בדרך כלל בהברה הראויה לגעיה קלה. סימן זה נקרא: מְאִילָא, וכדי להבחין בינו ובין המאילא לסילוק (למעלה, 238§), הוא נקרא: מאילא לאתנח. לפניו אין בא טיפחא. בשלושה מקומות בא לפניו טעם מחבר:

אֶם אֶרֶץ מְאִילָהָ (יר' ב, לא) – המשרת מירכא
וּמִזֶּן לְכֹל־בָּהָ (דנ' ד, ט, יח) – המשרת אזלא

המירכא הוא המשרת הרגיל לטיפחא, שצורת המאילא כצורתו, אבל האזלא אינו משמש לפני טיפחא. בשאר המקומות אין טעם מחבר לפני המאילא, והוא בא על פי רוב בראש הפסוק:

וַיֵּצֵא־נָח (בר' ח, יח)
בְּשִׁבְעַת־יָמִים (במ' כח, כו)
וּבְאֶת־שִׁמָּה (מל"ב ט, ב)
קִפְדָּה־בָּא (יח' ז, כה)
לְאֹפְנִים (יח' י, יג) – ברוב כתיב-היד העתיקים אין מאילא בתיבה זו.
וּבְאֹר־שִׁמָּה (יח' יא, יח)
וַתֵּאמְרָנָה־לָּהּ (רות א, י)
וַיִּשְׁבְּרָנָה־בָּהּ (דה"ב כ, ח) – כאן אין חציצה בין ההברות שבהן המאילא והאתנח.

בכמה כתיב-יד יש שבאה געיה בהברה שבין המאילא לאתנח, אם היא פתוחה, כגון:
וּבְאֹר־שִׁמָּה (ל' 18 יח' יא, יח).

245. כמו לגבי סילוק, גם לגבי אתנח, חייב לבוא לפניו טיפחא, אפילו יש רק תיבה אחת לפני התיבה המוטעמת באתנח שאינה מוקפת לה והיא מחוברת אליה בעניינה, כגון: לֹא תִגְבֹּהוּ (וי' יט, יא), כִּי יֵאמָר (יש' י, ח), מַעֲשֵׂה תַעֲתָעִים (יר' י, טו). רק אם האתנח בא בראש

הפסוק ממש, אין טיפחא לפניו, כגון: וַיִּסְעוּ (בר' לה, ה), וַיֵּצְאוּ (יח' לד, יט); ולעיתים רחוקות גם כשתיבה מוקפת באה לפני האתנח, כגון: אֶת־הַבְּרָכָה (דב' יא, כז).

כללי המפסיקים הפחותים המשמשים בשני חצאי הפסוק, זה שלפני האתנח וזה שאחריו (היינו: זה שלפני הסילוק) דומים. בדרך כלל, אם מקום החצייה בתיבה הראשונה שלפני הסילוק או האתנח, משמש הטיפחא:

וַיֹּאמֶר לוֹ אֵיכָה (בר' ג, ט)
וַיִּקְרָא אֹתָהּ שִׁבְעָה (בר' כו, לג)

אם החצייה בתיבה השנייה שלפני הסילוק או האתנח, משמש טיפחא או זקף.

טיפחא: מִכָּל עֵץ־הָגֵן אָכַל תֹּאכַל (בר' ב, טז)
וְה' פָּקַד אֶת־שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמַר (בר' כא, א)
זקף: וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה וַיִּיטָב בְּעֵינָיו (וי' י, כ)
וְהָיוּ לְמֵאוֹת בְּרִקיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ (בר' א, טו)

וכמובן, אם הטעם המשמש לחצייה הוא זקף, בא טיפחא בינו ובין הסילוק או האתנח, לפי שהטיפחא חייב לבוא לפני המפסיקים הללו.

אם החצייה בתיבה השלישית ומטה שלפני הסילוק או האתנח, משמש זקף בלבד. אם יש התפצלויות אחדות, באים זקפים אחדים רצופים. שורת זקפים לפני אתנח או לפני סילוק מצויה למדי, ובמקרה זה הזקף הראשון שלפני הסילוק או האתנח מפסיק פחות מן השני, השני פחות מן השלישי וכו' – כמקובל:

בְּנֵי אֱנִי הִיָּה עִם־לִבִּי לְבָנוֹת בֵּית לְשֵׁם ה' אֱלֹהֵי (דה"א כב, ז)
וַיִּרְא ה' אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר לוֹ עָדָה אֲתָן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת (בר' יב, ז)

והבדל אחד בין המחצית הראשונה של הפסוק למחציתו השנייה: אם המרחק בתיבות בין מקום החצייה ובין האתנח גדול הוא – משמש סגול במקום הזקף. סגול עשוי לבוא רק במחצית הראשונה של הפסוק, ואין זקף לפניו:

וַיֵּצֵאוּ אֶת־אֲשֶׁר עַל־בֵּיתוֹ לְאֹמֶר מֵלֵא אֶת־אֲמֵתֹתָהּ הָאֲנָשִׁים אֲכָל כַּאֲשֶׁר יִכְלֹון שְׂאֵת (בר' מד, א)

זקף

צורתו שתי נקודות זקופות זו מעל זו: ב. מסומן מעל לתיבה בהברה המוטעמת. זהו זקף סתם או זקף קטן (ז"ק). יש גם זקף גדול, שצורתו כצורת הזקף הקטן בתוספת קו מאונך לשמאל הנקודתיים, במקביל להן ובגובהן: ב. אין שני זקפים אלו שונים בכוח הפסקתם, אלא בנעמתם. "וכבר אמרנו

אָמַר

שהזקף נחלק לשנים, פעם יקרא זקף קטון ופעם יקרא זקף גדול, וזה לפי נעימות המילה" (הוריית הקורא [למעלה, 2078], עמ' 96). מלבד שניים אלו, בא לפעמים בתיבת הזקף סימן נוסף שצורתו קו כמעט מאונך מעל לתיבה, נוטה במקצת לשמאל, כפשטא או כאזלא, והוא מסמן וריאציה נוספת בנעימת הזקף, ונקרא מתיגה-זקף (בספרות המסורה נקראת מתיגה זו גם: דִּרְכָן, מִקָּל, חֶטֶר, ועוד). לעתים קרובות בא עם הזקף בתיבתו הטעם המחבר מונח, ונוצר הצירוף מונח-זקף. כל אלו הם הנוֹרִיאצִיּוֹת, התמורות, של הזקף. הזקף הוא טעם מצוי ביותר, ובא ברוב פסוקי המקרא, פעם פעמיים ויותר בכל פסוק.

248. לזקף עשויות לבוא תיבה אחת או שתיים המחוברות אליו. שני הטעמים המחוברים המשמשים במקרים אלו הם מונחים. בספרינו אין הבחנה כלשהי בין המונחים המשרתים לזקף, אך בספרות המסורה נקבעו להם סוגים: "הזקף הקטן לא ישרתהו אלא ב' משרת": שופר מכרבל ושופר עילוי. והתנאי על זה הוא, שאם היה לזקף משרת אחד והוא עם האות הראשון בתיבת המשרת, אז יהיה שופר מכרבל, כמו: וּמִלְּגֹי גְדוֹל (דב' ד, ח), וְרָגַע אֲדָבָר (יר' יח, ז), לֹא דָבְאוּ (יר' מד, י) ודומ'. ואם היה השופר עם האות השני או יותר, יהיה שופר עילוי, כגון: וְלֹא פָחְדוּ (יר' לו, כד), וְרָגַע אֲדָבָר (יר' יח, ט) ודומ'. ואם שימשו לזקף שני משרת, יהיה הראשון מכרבל, או "צ"ל: בין] אם היה עם האות הראשון או עם השני או יותר, והמשרת השני עילוי, כגון: אֲשֶׁר כָּפַר בָּהֶם (שם' כט, לג), אֲשֶׁר יֵצֵא מִמִּצְרָיִם (בר' טו, ד) ודומ'" (ספר טעמי המקרא [למעלה, 2078], דף Bii ע"ב). אין שני מונחים משרתים לזקף אלא אם כן לפנייהם פשטא, כגון: הַבָּתִּים אֲשֶׁר אֵתָם שָׁם (שם' יב, יג). ויוצא אחד מכלל זה, שבו שני מונחים משרתים לזקף ואין פשטא לפנייהם: אֵי אֵי אֵי לֵךְ (יח' טז, כג).

בספרינו אין הבחנה בין שני סוגי ה"שופרות" (מונחים) המשרתים לזקף, אך הבחנה כזו נשתמרה בכתבי־יד אחדים בניקוד מורחב, כגון כ"י וטיקן אורבינטי 2 (לא בעקיבות). דרך משל, משרת אחד, בראש תיבה, מכרבל: לֹא יָשׁוּב (יח' ז, יג 2x); לא בראש תיבה, עילוי: הִגִּיעַ הַיּוֹם (שם, יב); שני משרתים, הראשון מכרבל והשני עילוי: אֲשֶׁר תִּשְׁכַּב עָלָיו (יח' ד, ד).

מונח ושני מרכות (שופר מכרבל) מצויים לעתים אפילו במ. וכבר העיר עליהם בעל "אור תורה" וביקש לבטלם, כגון לדב' א, יו: "אשר בלא תרין חוטרין"; שם, כג: "שנים בלא תרין חוטרין". טעם זה נזכר בכתב־היד של ספר "תוכן עזרא" (למעלה, 2078): "וידבר שופר מכרבל ושתי מרכות". בכ"י ר (בניקוד טברני מורחב) אין סימן לעילוי, אך המכרבל שונה מן המונח הרגיל, כגון: עֲשֵׂה כָל (יש' מד, כד), מכרבל; ואילו: דִּבֶּר עֲבָדָיו (שם, כו), מונח רגיל (עילוי). עיין פ' קאלה, *Masoreten des Westens*, ב, שטוטגרט 1930, עמ' 59*.

תמורות הזקף

249.

אם לפני הזקף בא משרתו המונח, משמש בתיבת הזקף רק זקף קטן, ואין מקום לתמורה אחרת. אם אין מונח לפני תיבת הזקף, ובתיבת הזקף גופה הברה ראויה לגעיה קלה (להלן, 3788) ואינה בראש המילה, בא בהברה זו מונח, והתיבה מוטעמת במונח-זקף, כגון: וְהָאֵלִים (בר' ד, א; בראש הפסוק), – אֵיֶצֶף (שמ' יח, יט). לכלל זה כמה יוצאים, כגון: וּבְאֶרְצָם (שמ' לח, כג), אֶת־הַעֲמֻדִים (ש' טז, כו; מל"א ז, כא; ובדומה דה"א יח, ח), וְהָאִינוּ (יש' ה, ט; יואל א, ב). אבל אם ההברה הראויה לגעיה היא בראש התיבה, אין בא מונח במקום הגעיה, כגון: הַעֲמִים (דב' כח, לו). לכלל זה ארבעה יוצאים, שבהם בא מונח בראש התיבה: אֶלֶיהָ (מל"א יז, כג; מל"ב ב, יא), מַעֲלֵיהֶם (הר' ה, ד), שְׁאֵנִיתָנוּ (קה' ב, יח). אם התיבה ראויה גם לגעיה כבדה, ומבנה סדיר משובח (להלן, 3728), הגעיה מועדפת מן המונח, כגון: וַיַּעֲשֵׂוּ (דב' לד, ט; ולא: וַיַּעֲשֵׂוּ), אֶל־נַעֲמִי (רות ד, יד; ולא: אֶל־נַעֲמִי). אבל אם מבנה אינו משובח (להלן, 3748), מועדפים מונח-זקף מגעיה, כגון: תִּלְחָמוּ (מל"א כב, לא; דה"ב יח, ל; ולא: תִּלְחָמוּ); ויוצא אחד שבו מועדפת געיה: מִשְׁלַחֲךָ (יר' כח, טז).

במקומות אחדים מועדפת געיית שווא ממונח, כגון: בְּרַחֲמִים (זכ' א, טז; ולא: בְּרַחֲמִים). עתים מועדפת געיה קלה בהברה פתוחה בראש תיבה ממונח, כגון: מֵאֲחִירָיו (שמ"ב ב, כג; ולא: מֵאֲחִירָיו).

תמורות אלו של הזקף עשויות לבוא הן אם בא פשטא לפניו הן אם אינו בא. שתי תמורות נוספות עשויות לבוא רק אם אין פשטא לפני הזקף, ותתוארנה להלן.

250.

אם אין בא מונח או פשטא לפני הזקף, והתיבה אינה ראויה למונח-זקף (וגם לא למתיגה-זקף; עיין להלן, 2518), היא מוטעמת בזקף גדול, כגון: לְמֵאוֹר (שמ' לה, כח), מִרְחֹק (יר' לא, ג). ויוצא אחד מן הכלל, שבו בא זקף גדול אחר פשטא: לוֹ צֶאֱן (דה"ב יז, יא; ראה מ' בריאר, "כתיב וקרי וטעים", לשוננו מה [תשמ"ה], עמ' 264–265). זקף גדול עשוי להתרדף, כגון: עָרַב וַיַּדְעָתָם (שמ' טז, ו).

אם התיבה ראויה לגעיה כבדה במבנה סדיר (להלן, 3718), געיה זו מועדפת מזקף גדול והתיבה מוטעמת בגעיה-זקף קטן, כגון: אֶת־יִרְמְיָהוּ (יר' כ, א; כו, ז), אבל בשבעה מקומות מועדף בתיבה כוז זקף גדול, כגון: וַיַּעֲמֵד (שופ' ט, לה; מל"א ח, נה; ולא: וַיַּעֲמֵד); בתיבות אחדות מועדפת מזקף גדול געיה כבדה במבנה לא סדיר (להלן, 3768), כגון: נִזְעָקוּ (שופ' יח, כב); עתים מועדפת געיית שווא (להלן, 3878) מזקף גדול: הַטִּיבֶת (מל"א ח, יח), וְאֶת־לוֹחַ (חגי א, יד); עתים מועדפים מזקף גדול געיה קלה בהברה פתוחה (להלן, 3788) וזקף קטן, כגון: וְאֶת־אֶפֶק (שמ"א יג, יב), וַיְהִיָּה (שמ"א ט, טו; ועוד). עם כל עשרות יוצאים אלו, זקף גדול הוא טעם מצוי למדי, מאות רבות של פעמים במקרא.

251. אם התיבה הראויה לזקף אין לפניו פשטא, ובה הברה סגורה מנוקדת בתנועה קצרה, שבינה לבין הברת הטעם חציצה של הברה או של שווא נע לפחות, ואינה בראש תיבה – היא מוטעמת במתיגה-זקף, כגון: וְאֶבְי־שָׁהֶם (שם' לה, ט; אבל: אֶבְי־שָׁהֶם, שם' כה, ז – ההברה הסגורה היא בראש תיבה), וְכִבְּזָה (אס' ט, י), וְכִבְּסִי (וי' יג, נד). בדרך כלל געיה כבדה בהברה סגורה במבנה סדיר מועדפת ממתיגה-זקף, אבל יש יוצאים אחדים, שבהם מועדפים מתיגה-זקף, כגון: בְּכָל־אַרְצָךְ (דב' כח, נב), וְלִבְהִמְתָּךְ (וי' כה, ז). יש יוצאים אחדים, שבהם המתגה באה בראש תיבה, כגון: מִפְּסָא (מל"א א, לו), אִם־כִּלִּי (יר' כב, כח).

252. מצויה התופעה של נסיגת המתגה, כגון: לְכָל־הַגּוֹלָה (יר' כט, ד) – המתגה, שמתחילה במקומה מעל הברת ה, נסוגה להברה הקודמת. לאחר נסיגה כזו עשויה המתגה להגיע גם לראש התיבה, אף על פי שמתחילה אין המתגה באה בראש תיבה, כגון: כָּל־הַיָּמִים (שם"א כו, יא; תמורת: כָּל־הַיָּמִים). מידת נסיגת המתגה וכלליה שונים הרבה בכתבי־היד השונים. מתיגה-זקף לא נמצאו מתרדפים. מידת סימון המתגה שונה בכתבי־היד השונים. המתגה מסומנת בעקיבות בא. ש אין בו מתגה כלל, וכל התיבות הראויות למתיגה-זקף מוטעמות בו בזקף קטן בלבד. בכתבי־יד אחרים, כגון ל, ש¹, המתגה מסומנת בדרך כלל, אך לא תמיד. כפי שנאמר למעלה, 251⁸, אין מתיגה-זקף אחר פשטא. אך יש כתבי־יד, כגון ק, ל¹⁵, שבהם באים מתיגה-זקף דרך קבע גם אחר תיבה מוטעמת בפשטא. ויש עוד כתבי־יד הנוהגים כך בדרך עראי.

253. בדרך כלל המתגה והגעיה מוציאות זו את זו, היינו: תיבה המוטעמת במתיגה-זקף אין בה געיה. יש כתבי־יד שבהם גם הזקף הגדול והגעיה מוציאים זה את זה, כך בעיקר א, וגם ק, ש, ל¹¹; ואילו כתבי־יד עתיקים אחרים, כגון ל, ב, מטעימים געיה עם זקף גדול, כגון: תְּהִלָּין (ל, ב שם' כח, כא), וִירְשָׁתָם (ל דב' ד, כב).

המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הזקף
254. אם בתחום הזקף שתי תיבות, היינו שלפני הזקף תיבה אחת, הרי אם התיבה המוטעמת בזקף ארוכה, התיבה שלפניה מוטעמת בפשטא, כגון: וַיֹּאמֶר אֲבִרְהָם (בר' כא, כד), בְּזֹאת תִּדְעִין (במ' טז, כח); ואילו אם תיבת הזקף קצרה, היא מוטעמת במונח, כגון: וַיֹּאמֶר אֲבִרְהָם (בר' טז, ג), בְּזֹאת תִּדְעַע (שם' ז, יז). לכלל זה יוצאים מרובים. אם בתחום הזקף יותר משתי תיבות, הרי אם החצייה מקימה בתיבה הראשונה שלפני התיבה המוטעמת בזקף, התיבה מוטעמת בפשטא:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל־קַיִן (בר' ד, ט)

אם החצייה בתיבה השנייה שלפני הזקף, התיבה מוטעמת עתים בפשטא, כגון:

וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה (בר' א, לא)
וַיִּנְהַר יָצָא מֵעֵדֶן (בר' ב, י)

ועתים היא מוטעמת ברביע (ואז בא פשטא בין הרביע והזקף), כגון:

וַיִּשְׁלַם אַבְרָהָם בְּפֶקֶד וַיַּחְבֵּשׁ אֶת־חֲמֹלּוֹ (בר' כב, ג)

אם החצייה בתיבה השלישית שלפני הזקף, לעתים רחוקות התיבה מוטעמת בפשטא, כגון:

הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי (בר' ג, יב)

אך על פי רוב משמש רביע (ובא פשטא בין הרביע ובין הזקף), כגון:

וְהָאָרֶץ הִיְתָה תְּחִלָּה וַיִּבְהוּ (בר' א, ב)

אם מקום החצייה בתיבה הרביעית ומטה שלפני הזקף, התיבה מוטעמת ברביע, כגון:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל־מָקוֹם אֶחָד (בר' א, ט)

אם במקרה כזה יש מקום לשתי חציות, מוטעמים שני רביעים (ובא פשטא בין הרביע הראשון – הסמוך לזקף – ובין הזקף):

וַיֹּאמֶר יֵצֵן אֲשֶׁר עָבְדוּ הַגּוֹי הַזֶּה אֶת־בְּרִיתִי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶת־אַבְרָהָם (שופ' ב, כ)

אך שני רביעים רצופים עשויים לבוא רק אם ביניהם שלוש תיבות לפחות. אם אין ביניהם חציצה כזו, בא פשטא במקום הרביע הסמוך לזקף (ופשטא נוסף בינו ובין הזקף, היינו: רביע, פשטא, פשטא), כגון:

בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקָעוּ כָּל־מַעֲיָנֹת תְּהוֹם רַבָּה (בר' ז, יא; תמורת: נִבְקָעוּ).

אם יש מקום לשלוש חציות, באים שני רביעים ופשטא (ופשטא נוסף בינו לבין הזקף, היינו: שני רביעים ושני פשטים), כגון:

וַיַּעֲלוּ אֵלָיו סֶרְנֵי פִלְשֹׁתַיִם וַיֹּאמְרוּ לָהּ פִּתִּי אוֹתוֹ וְרֹאִי בְּמַה כָּתוּב גְּדוֹל (שופ' טז, ה)

או לעתים קרובות יותר: רביע, פשטא, רביע (ופשטא נוסף בינו לבין הזקף), כגון:

עָמִי זָכַר־נָא מִה־יָעֵץ בָּלָק מֶלֶךְ מוֹאָב (מיכה ו, ה)

וַיַּעַן יִצְחָק וַיֹּאמֶר לְעֵשָׂו הֵן גִּבִּיר שָׁמַתִּיו לָךְ וְאֶת־כָּל־אֲחֵיו נָתַתִּי לָךְ לְעֹבְדִים (בר' כו, לו).

אין שני פשטים רצופים אם אין לפניהם רביע, חוץ ממקום אחד: ואמר | לו (קרי: לא) כי
עֲתָה תִּתֵּן (שמ"א ב, טז; תיבת כי מוטעמת בתיב הבא במקום פשטא [להלן, 276]). גם
אין שלושה פשטים רצופים, פרט למקום אחד:

וְאֵת עֲזָרָא פְּחָכְמַת אֱלֹהֵךְ דִּי-בִידְךָ מְנִי שְׁפָטִין וְדִינִין דִּי-לְהוֹן דְּאֵינִי (דינין קרי)
לְכַל-עַמָּא דִּי בְּעֵבֶר נִהְרָה (עז' ז, כה; תיבת די השלישית מוטעמת בתיב, הבא
במקום פשטא [להלן, 276]).

סגול, שלשלת

255

וּמְקִינִים

סגול, סגולתא. על פי רוב אין טעם זה נקרא בשמו במסורה, שכן לפי
שהוא בא תמיד אחר הטעם זרקא, נקרא: הַרְוֵדְךָ לְזִרְקָא או עֲזָרָא
הַזִּרְקָא. לעתים רחוקות משמש השם קְבֻלָּה, כגון במס"ק ל שופ' ט,
לו (עם): "וְזִי קִמַּצְתָּ וְכָל אֲתָנָה וְקִבַּל וְסוּף פִּסְוֹק דְּכֹת בִּי מִ"ב" – התיבה מנוקדת שבע-עשרה
פעמים בקמץ, וכך היא מנוקדת תמיד כשהתיבה מוטעמת באתנח, סגול וסילוק, חוץ משני
מקומות.

הסגול מסומן תמיד בסוף התיבה, מעל סוף האות האחרונה שבה, ולא בהברה המוטעמת.
בכתיב-היד וברוב הדפוסים אין נוהגים להכפילו ולסמנו גם בהברה המוטעמת אלא לעתים
רחוקות; אבל בכתיב-יד בניקוד טברני מורחב, וכן בכמה דפוסים, מסמנים אותו פעמיים
במילה שטעמה מלעיל: פעם בסוף המילה, כדינו, ופעם נוספת מעל להברה המוטעמת
שבמילה.

ברוב כתיב-היד, וכן בדפוסים, צורתו כצורת סימן הניקוד סגול הפוך; אך יש כתיב-יד,
כגון ש¹, ל¹, ל⁸, שבהם צורתו כסימן הניקוד סגול ממש. בק צורתו בינונית, והוא כנקודת
סגול נטויה באלכסון.

256

הסגול בא תמיד במחצית הראשונה של הפסוק ואחריו אתנח. בפסוק אחד בלבד במקרא
בא סגול בלא אתנח אחריו:

מְנִי שֵׁימ טַעֲם דִּי כָל-מִתְנַדָּב בְּמַלְכוּתִי מִן-עַמָּא יִשְׂרָאֵל וְכִהְנוּהִי וְלֵזֵינֵי לְמִתְרָךְ
לִירוּשָׁלַם עֲמָךְ יְהֹךְ (עז' ז, יג).

וקף עשוי לבוא אחר סגול, אך לא לפניו.

לפני הסגול עשויות לבוא תיבה או שתיים מחוברות אליו בטעמיהן. הטעמים המחוברים
המשרתים לסגול הם מונחים, כגון: בְּיוֹם שְׁמָעוּ (במ' ל, יג), לְאֲשֹׁר מוֹצֵק לָהּ (יש' ח, כג).

257

בשבעה מקומות במקרא, שבהם התיבה הראויה להיות מוטעמת בסגול באה בראש הפסוק,
ואין לפניו מקום לזרקא, המפסיק הפחות שלפני הסגול, בא במקום הסגול הטעם שְׁלִשְׁלָת
(שִׁישְׁלָא; במסורה נקרא: מְרַעִים). צורתו קו מסולסל המסומן מעל להברה המוטעמת

שבמילה, ואחריה בא קו כעין פסק. במערכת טעמי אמ"ת יש שלשלת מפסיק ושלשלת מחבר, והם מובחנים זה מזה בכך שאחר המפסיק בא קו הפסק, ולא אחר המחבר (להלן, 3348). משום כך, כנראה, הוא בא גם אחר השלשלת בהטעמת כ"א ספרים, אף על פי שבה מצוי רק השלשלת המפסיק. שבעת המקומות הללו הם: וַיִּתְּמָהָּ (בר' יט, טז), וַיֹּאמֶר (בר' כד, יב; עמ' א, ב), וַיִּמָּאֵן (בר' לט, ח), וַיִּשְׁחָט (וי' ח, כג), וַיִּבְהֱלוּ (יש' יג, ח), וַיֹּאמְרֵיהֶּ (עז' ה, טז).

258. המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הסגול כללי המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הסגול דומים לכללי המפסיקים הפחותים בתחום הזקף. אם יש רק תיבה אחת לפני הסגול, היא מוטעמת בזקא, לפי שאין סגול בלי זקא לפניו:

וַיֹּאמֶר הָאָדָם (בר' ב, כג)

אם יש תיבות מרובות בתחום הסגול, והחצייה בתיבה הראשונה שלפניו, תיבה זו מוטעמת בזקא:

וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הָרָקִיעַ (בר' א, ז)

אם החצייה בתיבה השנייה שלפני הסגול, היא מוטעמת בדרך כלל בזקא:

הַנִּפְלִיִּם הָיוּ בְּאֶרֶץ בְּיָמֵי הָהֵם (בר' ו, ד)

אך לעתים היא מוטעמת ברביע (ואז בא זקא בין הרביע ובין הסגול):

וַתַּעֲנֵנוּ וַתֹּאמְרוּ אֵלֵינוּ חָטֵאוּנוּ לָהּ (דב' א, מא)

אם מקום החצייה בתיבה השלישית ומטה, התיבה מוטעמת ברביע (ובא זקא בינו ובין הסגול):

לָכֵן אֶתְּלַקְלוּ בְּרָפִים וְאֶת־עֲצוּמִים יַחְלַק שָׁלָל (יש' נג, יב).

אם במקרה כזה יש מקום לשתי חציות, מוטעמים שני רביעים (וזקא ביניהם ובין הסגול).

וַאֲמָרוּ עַל־אֲשֶׁר עֲזָבוּ אֶת־ה' וְאֱלֹהֵי אֲבֹתֵיהֶם אֲשֶׁר הוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם (דה"ב ז, כב).

אך שני רביעים רצופים עשויים לבוא רק אם ביניהם חוצצות שלוש תיבות לפחות. אם אין חציצה כזו, בא פשטא במקום הרביע הראשון (וזקא בינו לבין הסגול):

כִּי אִם־לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ (דב' יב, יח).

חילוף זה חל רק אם בין הפשטא לזרקא חציצה של שתי תיבות לפחות. אם החציצה קטנה מזה, בא זרקא במקום הפשטא (שבמקום הרביעי), נוסף על הזרקא שבינו לבין הסגול, היינו: רביעי, זרקא, זרקא. סדר זה הוא המצוי ביותר:

וַיְהִי | בַּחֲצִי הַלַּיְלָה וְהָ הָכָה כָּל-בְּכוֹרֵי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם (שם' יב, כט).

בדרך כלל אין יותר משני זרקים רצופים. רק בפסוק אחד במקרא באים שלושה זרקים רצופים, ולפניהם רביעי:

כֹּה-אָמַר ה' יִצְן אֲשֶׁר-שָׁלַחְתָּ מַלְאָכִים לְדַרְשׁ בְּכַעַל זְבוּב אֱלֹהֵי עֲקֹרֹן (מל"ב א, טז)

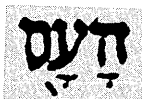
אין שני זרקים רצופים באים אלא אחר רביעי. לכלל זה שני יוצאים במקרא:

גַּם בְּטָרִם יִקְטְרוּן אֶת-הַחֶלֶב (שם"א ב, טו)

וכן יש' מה, א (להלן, 2868).

טפחא

259

נקרא גם: טַרְחָא. צורתו בכתב-ידיד קו נוטה במקצת לימין (ב), בדפוסים קשת נוטה לימין (ב). מסומן בהברה המוטעמת, מתחת לאותיות. טעם מצוי ביותר, וכמעט בכל פסוק הוא בא פעמיים, לפני הסילוק ולפני האתנה. בשיטת ההטעמה הטברנית שני טיפחות אלו שווים, אבל בשיטת ההטעמה הבבלית הטיפחא שלפני אתנה שונה מזה שלפני סילוק (ראה להלן, 4128). הטיפחא עשוי לבוא בלא כל תיבה מחוברת אליו בטעמה. אם באה לפניו תיבה מחוברת, היא מוטעמת במירכא. בדרך כלל אין לפניו יותר מטעם מחבר אחד.

260

בארבעה-עשר מקומות במקרא יש לטיפחא שני משרתים: דַּרְגָּא ומִירְכָא כְּפֹלָה. הדרגא נקרא גם: שִׁישְׁלָא. בכתב-ידיד צורתו: בָּ, ויש כתב-ידיד שבהם נוסף לו סלסול: בָּ. בדפוסים צורתו: בָּ. הוא מסומן בהברה המוטעמת, מתחת לאות, ומשמש טעם מחבר גם לפני מפסיקים אחרים. מירכא כפולה, הנקרא גם תַּרְיִן חוּטְרִין, משמש טעם מחבר לטיפחא בלבד (אך הוא מצוי הרבה בהטעמת תורה שבעל פה). לפי שדרגא משמש בדרך כלל כמשרת התביר, יש חוקרים שהניחו שהמירכא הכפולה מקורו תביר (הדומה לו בצורתו), שנשתנה מסיבות כלשהן לטעם מחבר; אך הנחה זו מוטלת בספק. במקומות שבאים בהם שני משרתים אלו לטיפחא, על פי רוב טעמי התיבות הראשונה והשנייה סמוכים, ואין הברה חוצצת ביניהם:

אֲשֶׁר לֹא צָנָה (וי' י, א)

אֲשֶׁר לֹא הִגִּיד (מל"א י, ג; דה"ב ט, ב)
 וְדִי לֹא יָדַע (עז' ז, כה)
 הָלֹא טוֹב לָנוּ (במ' יד, ג)
 הָלֹא זֶה אֹדֶר (זכ' ג, ב)
 וַיִּקְרָא לָהּ גִּבְחָה (במ' לב, מב)
 וַיְהִי רִיב וּמִדּוֹן (חב' א, ג)
 וַיְהִי לֵב לָעֵם (נחמ' ג, לח)
 וַיַּחֲנוּ אֶלֶּה נִכְח־אֶלֶּה (מל"א כ, כט)

רק במיעוטם אין טעמים אלו סמוכים:

וַיָּבֵא לוֹ יֵין (בר' כז, כה)
 לָמָּה תַעֲשֶׂה כֹה (שמ' ה, טו)
 נַעֲנִיתִי לוֹ בָּא (יח' יד, ד)
 וַיִּנָּח לוֹ אֱלֹהָיו (דה"ב כ, ל)

ספרות

י' ייבין, "מרכא כפולה", ספר טור-סיני: מאמרים בחקר התנ"ך, בעריכת מ' הרץ וב"צ לוריא, ירושלים תש"ך, עמ' 296-302

261. בשמונה מקומות המירכא המשרת לטיפחא בא עמו בתיבתו, בדרך כלל בהברה הראויה לגעיה קלה: בְּכָל־מוֹשְׁבֵיתֵיכֶם (וי' כג, כא), כָּל־הָהָרֹתֶיךָ (מל"ב טו, טז), מִבְּלִיגִיתִי (יר' ח, יח), וּמִכָּל־גְּלוּלֵיכֶם (יח' לו, כה), מִכָּל־תּוֹעֲבוֹתֵיכֶם (יח' מז, ו), לְמַפְרָאוֹנָה (דה"א טו, יג), וַנִּבְזִיזֶיךָ (דנ' ה, יז), שָׁהֶם (שה"ש ו, ה); לעתים קרובות בא טעם משנה בתיבה בהברת ש'. השווה להלן, §269.

262. המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הטיפחא כלליהם של המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הטיפחא דומים לאלו שבתחומי זקף וסגול. אם מקום החצייה בתיבה הראשונה שלפני התיבה המוטעמת בטיפחא, היא מוטעמת בתביר:

וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹדֶר (בר' א, ד)

אם מקום החצייה בתיבה השנייה שלפני הטיפחא, היא מוטעמת בדרך כלל בתביר:

וַאֲיָרָא כִּי־עִירָם אֲנֹכִי (בר' ג, י)
 וְלֹא חֲשַׁכְתָּ אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידֶךָ (בר' כב, יב)

אבל לעתים, בייחוד אם אחת התיבות שלפני התביר ארוכה, משמש רביע (ואז בא תביר בין הרביע ובין הטיפחא):

וַיִּסְעוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל וַיָּבֹאוּ אֶל־עָרֵיהֶם (יהו' ט, יז).

אם מקום החצייה בתיבה השלישית ומטה שלפני הטיפחא, היא מוטעמת תמיד ברביע, ובינו לבין הטיפחא בא תביר:

וַיִּשְׁכְּם לָלֵךְ בְּבֶקֶר וַיִּנְשֹׁק לְבָנָיו וּלְבָנוֹתָיו (בר' לב, א).

אם יש מקום לשתי חציות לפני הטיפחא, באים שני רביעים רצופים, ובינם לבין הטיפחא תביר:

וַיִּשְׁבְּתִי אֶת־שְׁבוּתְכֶם וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם מִכָּל־הַגּוֹיִם וּמִכָּל־הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר הִדַּחְתִּי אֶתְכֶם שָׁם (יר' כט, יד)

אך הטעמת שני רביעים רצופים אפשרית רק אם בינם חוצצות שלוש תיבות לפחות. אם אין חציצה כזו, בא פשטא במקום הרביע הראשון (ובינו ובין הטיפחא בא תביר):

וּבְנֵיתָ מְצוֹר עַל־הָעִיר אֲשֶׁר־הוּא עֹשֶׂה עִמָּךְ מִלְחָמָה (דב' כ, כ)

אך שוב, פשטא עשוי לבוא לפני תביר רק אם שתי תיבות לפחות חוצצות ביניהם. אם החציצה פחותה מכן, בא במקום הרביע הראשון פשטא, ולא תביר (ובינו ובין הטיפחא תביר נוסף). זוהי שיטת ההטעמה המצויה ביותר לשתי חציות לפני טיפחא:

וַתֹּאמֶר בָּרַב רַכְבִּי אֲנִי עָלִיתִי מְרוֹם הָרִים (יש' לו, כד)

מכאן ששני תבירים רצופים באים רק אם לפניהם רביע. מפלל זה שלושה יוצאים:

1. גַּם־זֶה הִבֵּל וַעֲנִין רַע (קה' ד, ח; ובדומה שם ו, ב)

2. וַדְּבַר בְּאִזְנִי וְקִנִּי־הָעִיר הָקִיא (יהו' כ, ד).

רביע

מסומן בהברה המוטעמת, מעל לאות. צורתו נקודה. לפניו עשויות לבוא עד שלוש תיבות מחוברות אליו בטעמן. כמשרת ראשון משמש מונח, כגון: וַיֵּשֶׁב בְּקֶר (בר' יט, ל); כשני משרתים – דרגא, מונח: וְהִנֵּה רַבָּקָה יָצְאת (בר' כד, טו); ובמקום אחד שני מונחים: לְכוֹרֶשׁ אֲשֶׁר־

הַחוֹקֵתִי בְיָמִינוּ (יש' מה, א; להלן, 286§). מקרים שבהם שלושה משרתים לרביע נדירים, ואלה הם (משמשים מונח, דרגא, מונח):

אֲשֶׁר יִשְׁרְתוּ עָלָיו בָּהֶם (במ' ד, יד)
 לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָמָּה (שמ"ב כא, ב)
 וַיִּקַּח אֶת־צֶמֶד הַבָּקָר וַיִּזְבְּחֵהוּ (מל"א יט, כא)
 אֶת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לִפְנֵיךְ (מל"ב כ, ג; יש' לח, ג)
 וַיֵּט יָדוֹ עָלָיו וַיִּפְּחוּ (יש' ה, כה)
 גַּם בֶּן נָאֻחַ אֵין־לּוֹ (קה' ד, ח)
 דִּי שִׁכָּן שְׁמָה תָמָּה (עז' ו, יב)

264. בחמישה מקומות מוטעם המונח, משרת הרביע, עמו בתיבתו, במקצתם בהברה הראויה לגעיה קלה (להלן, 378§): וַאֲסַעְסֹם (זכ' ז, יד), אֶל־תַּעֲצָבוּ (בר' מה, ה), בְּלִטְשֹׁאֲצֹר (דנ' א, ז); אחרים: אָנָּה (שמ' לב, לא), וְאֵילֹו (קה' ד, י).

המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הרביע
 265. כמפסיקים פחותים בתחום הרביע משמשים: מונח לגרמיה, גרש (או תמורתו גרשיים), תלישא גדולה (ת"ג), פור. שלושת האחרונים משמשים גם מפסיקים פחותים בתחומי פשטא, תביר וזרקא; ואילו מונח לגרמיה משמש כמעט אך ורק בתחומי של הרביע. לגרמיה בא על פי רוב בתיבה השנייה שלפני הרביע, ובינו לבין הרביע המשרת מונח, כגון:

מִקְצָה | שְׁלֹשׁ שָׁנִים (דב' יד, כח)

אך הוא עשוי גם לבוא במישרין לפני הרביע, כגון:

וַאֲיָבָה | אָשִׁית (בר' ג, טו)

לגרמיה עשוי לבוא לבדו בתחום הרביע, אך אם יש חציות אחדות, באים לגרמיה וגרש:

וַיִּקְרָא אֶת־עֶשָׂו | בְּנֵו הַגָּדֹל (בר' כו, ב)

ואף גרש ושני לגרמיה רצופים:

וַיֵּצֵא לוֹט וַיְדַבֵּר | אֶל־חֲתָנָיו | לִקְחֵי בְנֹתָיו (בר' יט, יד)

אם יש חציות אחדות ואחת מהן מוטעמת בלגרמיה, יבוא לפניו תמיד גרש. שאר המפסיקים הפחותים משמשים בדרך כלל בסדר זה: פור, ת"ג, גרש, ובדרך כלל כל הקודם את חברו מפסיק יותר ממנו. מפסיקים פחותים אלו באים בצירופים שונים.

גרש בלבד:

וַיַּעַשׂ לְלֵאָה תְּכֵלֶת (שם' לו, יא)

בדרך כלל גרש בא בסמוך לרביע רק אם לפני הרביע שתי תיבות והחצייה בשנייה, כגון:

וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים (בר' א, כח).

ואילו אם תיבה אחת בלבד לפני הרביע, הגרש נדיר, והוא בא רק אם התיבה המוטעמת ברביע ארוכה ביותר, כגון:

וְהַשְׁמַדְתִּי אֶת־בְּמִתֵּיכֶם (וי' כו, ל)

וְאֶת־הַמִּנְבְּוֹת וְנִרְתִּיָּהֶם (דה"ב ד, כ)

ת"ג וגרש לפני הרביע:

וְאִמְרַת אֱלֹהֵי הַשֹּׁמֵר וְהַשֹּׁקֵט אֶל־תִּירָא (יש' ז, ד)

פור וגרש:

וַיִּשְׁלַח דָּוִד אֶת־יוֹאָב וְאֶת־עֲבָדָיו עִמּוֹ וְאֶת־כָּל־יִשְׂרָאֵל (שם"ב יא, א)

פור, ת"ג וגרש:

וְהָעָרִים יִהְיוּ וְכָל־חֵלְקָהּ טוֹבָה יִשְׁלִיכוּ אִישׁ־אֲבָנָו וּמִלֵּאוֹהָ (מל"ב ג, כה)

פור, ת"ג, גרש ולגרמיה:

כִּי יִסִּיתֶךָ אֶחָיִךְ בֶּן־אִמְךָ אוֹ־בִנְךָ אוֹ־בִתְּךָ אוֹ אֶשֶׁת חֵילְךָ (דב' יג, ז)

יש מקרים שבהם סדר המפסיקים הפחותים שונה, אך מקרים אלו נדירים. אם יש חציות נוספות, באים פורים נוספים.

פשטא

הטעם פשטא בא בדרך כלל בתחום הזקף. לעתים הוא נקרא גם: יתיב או: יתיב פשטא, אולם בדרך כלל מקובל להבחין בין פשטא ובין יתיב (להלן, 276§). צורתו בכתב־היד קו ישר נטוי שמאלה באלכסון (ב), ובדפוסים קשת בעלת נטייה דומה (ב). מסומן בסוף התיבה, היינו: בשמאל האות האחרונה שבה, מַעֲלִיָּה. כאשר התיבה מוטעמת מלעיל, הפשטא נכפל ומסומן גם בהברה המוטעמת. הכפלה זו מצויה גם בכתב־היד, שלא כשאר הטעמים שאינם מסומנים בהברה המוטעמת (למעלה, 255§ ולהלן, 274§§, 286, 298).

הַעֵם

שיטת הכפלת הפשטא

267

בדפוסים המקובלים הפשטא נכפל בכל תיבה מוטעמת מלעיל. אך בכתב־היד יש נוהג שונה בעניין זה. בל, ק וברוב כתב־היד העתיקים שיטת סימון הפשטא היא השיטה המקובלת, היינו הוא נכפל בכל תיבה שטעמה מלעיל. בא, ש ובכמה כתב־יד עתיקים אחרים הפשטא נכפל בתיבה מוטעמת מלעיל רק אם בין שתי האותיות שעליהן מסומן הפשטא חוצצת אות אחת לפחות, כגון: הַשְׁמִיעַ (יש' סב, יא), לְפָנֶיךָ (יש' נח, ח). אבל אם אין אות חוצצת, מסומן רק פשטא אחד, כגון: מִזְבֵּחַ (יש' יט, יט), הַטִּיבֶל (מל"ב י, ל), יְרוּשָׁלַם (יש' נב, א), וְשִׁתָּה (הו' ב, ה). שיטת סימון מעין זו נזכרת בספרות, כגון "עט סופר" לרד"ק (דף לא ע"ב): "ובזמן שביניהם מלך באות נסתרת הוא פלוגתא. יש שקורין בה ב' פשטין, ויש פשט אחד לבדו, כמו: הרימי בכח (יש' מ, ט)".

בכתב־יד אחרים, כגון ב, ש¹, מסומן פשטא אחד לא בלבד בתיבות מלעיליות שבהן אין חציצה בין האות המוטעמת ובין סוף התיבה, אלא לעתים גם בתיבות שבהן יש חציצת אות ביניהן, כגון: לַחֲדָשׁ (ב שמ' יב, יח), מִשְׁפָּחַת (ב במ' ג, לג), אבל לעתים תיבות כאלו מוטעמות בשני פשטים, בלא עקיבות.

בל² אין הפשטא נכפל כלל, כגון: תְּבוֹאֲתָה (דב' לג, טז), זְבַחִימָל (דב' לב, לח). לעתים רחוקות בא בכתב־היד סימון כפול של פשטא גם בתיבה שטעמה מלרע, כדי להדגיש את מקום הטעם, כגון: שׁוּבָלִי (ק, ש' יר' לא, יט), שָׁבֹל (ש' דה"ב כה, יב), וְכוּבֵל (ש' יח' כז, י).

בכתב־יד מרובים בניקוד טברני מורחב נכפל הפשטא בכל תיבה שטעמה אינו באות האחרונה שלה ממש, היינו כמעט בכל התיבות, כגון: פְּרִיבֵלִי (יח' א, א), כִּכְךָ (יח' א, ז), גְּדוּלִי (יח' א, ד).

ספרות

יג"פ גומפרץ, "תרין פשטין בטעם מלרע", ספר זיידל: מאמרים בחקר התנ"ך, בעריכת א' אלינר ואחרים, ירושלים תשכ"ב, עמ' 302–308.

משרתי הפשטא

268

לפני הפשטא עשויות לבוא עד שש תיבות מחוברות אליו בטעמן. משרת אחד לפשטא הוא על פי רוב מִהֶפֶךְ. המהפך הוא אחד מן ה"שופרות" (למעלה, 2418), ונקרא: שׁוֹפֵר הַפּוֹךְ או שׁוֹפֵר מִהֶפֶךְ. ה"שופר המונח" מסומן בַּ וְה"שופר ההפוך" בַּ, ונתגלגל לצורת בַּ בכתב־היד ובדפוסים; ולעתים בכתב־יד צורתו בַּ. השווה דברי אליהו בחור, "טוב טעם", פרק ה: "תמונת המהפך הוא כף הפוכה כזה –. כך הוא בספרי האשכנזים. אבל בשאר הספרים הוא כמין גו"ן הפוכה כזה –. לכן קוראים לו שופר הפוך".

המהפך משמש משרת לפשטא רק אם בין טעם תיבת המשרת לטעם תיבת הפשטא חציצה כלשהי, לפחות של שווא נע, כגון: בִּין הַמִּים (בר' א, ז), שְׁלֹשׁ סְאִים (בר' יח, ו); ואילו אם בין טעמי שתי התיבות אין כל חציצה, המשרת מירכא, כגון: הִיָּתָה תַּהוֹל (בר' א, ב), יוֹבֵל הוּא (וי' כה, י). במקרה אחרון זה המשרת הוא מירכא, גם אם בא פֶּסֶק בין התיבות, כגון: רַגְלִים | רִצְתָהּ (יר' יב, ה).

269 בחמישה מקומות המשרת מהפך בא עם הפשטא בתיבתו, בהברה פתוחה הראויה לגעיה (כולם בהברה ש'): שְׁאֵהָבָה (שה"ש א, ז), עַד־שְׁהַמְלִיךְ (שה"ש א, יב), שְׁהִבִּיתִי (שה"ש ג, ד), שְׁהַנְחִלִים (קה' א, ז), שְׁהִמִּים (קה' ז, י).

270 אם שני משרתים לפשטא, המשרת הראשון הוא מהפך או מירכא, כפי שנאמר למעלה; השני, אם טעמו באות הראשונה שבתובה, הוא מונח:

שָׂא נָא עֵינֶיךָ (בר' יג, יד) לִיל שְׁמֵרִים הוּא (שמו' יב, מב)

אם אין טעמו באות הראשונה שבתובה, הוא אֶזְלָא. טעם מחבר זה, הנקרא גם: קֶדְמָא, צורתו כצורת הפשטא, אלא שהוא מסומן בהברה המוטעמת, באמצע האות, בעוד הפשטא מסומן בסוף האות שבסוף התיבה. השווה, למשל: אֶשֶׁר (דב' כט, יא) – פשטא: אֶשֶׁר (שם יד) – אֶזְלָא. קשה יותר להבחין בהבדל שביניהם כאשר הטעמת התיבה היא באות האחרונה שלה: לִבְכָּךְ (דב' כח, טז) – פשטא: וְהִשְׁיבְךָ (שם, סח) – אֶזְלָא. אֶזְלָא כמשרת שני לפשטא:

אֶשֶׁר אָמְרוּ לְרָאִים (יש' ל, י) וַיַּעֲבֹר אֱלֹהִים רוּחַ (בר' ח, א)

מכלל זה יוצא אחד, שבו המשרת השני מונח גם כשאין ההטעמה באות הראשונה:

בְּיוֹם אַרְבַּעָה עָשָׂר (אס' ט, טו)

271 כשבאים שני משרתים לפשטא, עתים נראה כאילו השני מפסיק במקצת יותר, כגון: בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה (בר' ז, יג), וְהָיָה שָׂרִי הַחֵיל (מל"ב ט, ה); אבל על פי רוב נראה כאילו הראשון מפסיק יותר, כגון: וַיֵּרֶד אֲבָרָם מִצְרִימָה (בר' יב, י), וַיֵּבֶן שָׁם אֲבָרָהָם (בר' כב, ט), וְרוּת הַמּוֹאבִּיָּה בְלָתָהּ (רות א, כב). במקרה זה מניחים שהתיבה הראשונה שלפני הפשטא הייתה ראויה לגרש, היינו: וירד אברם מצרימה, ויבן שם אברהם, ורות המואביה בלתי; אלא שנשתנה הגרש למשרת הפשטא, לפי שאין הגרש בא סמוך לפשטא במישרין (מסיבה מוסיקלית), אלא אם כן תיבת הפשטא ארוכה ביותר, כגון: וַעֲשֵׂה אֶת־חֲטָאתְךָ (וי' ט, ז), אֲנִי שֹׁלֵחַ אֶת־כָּל־מַגִּפְתִּי (שמו' ט, יד), וַעֲשֵׂה ה' צְבָאוֹת לְכָל־הָעַמִּים (יש' כה, ו) – בסך הכול שתיים־עשרה פעמים בכל המקרא, וזה פרטן: שמו' ט, יד; לא, ו; וי' ב, ב; ה, יב; ט, ז; כ, ד; דב' יד, כט; שמו"א טו, יח; שמו"ב ג, כה; יש' כה, ו; יר' יט, יג; יר' ל, טז. השתנות זו של הגרש למשרת הפשטא עשויה להסביר את שיטת שימוש המשרתים, שהיא דומה לגבי משרת שני ומעלה לפשטא למשרת ראשון ומעלה לגרש.

272. בשמונה מקומות במקרא שני משרתי הפשטא באים בתיבה אחת, ועל פי רוב הראשון שבהם בהברה הראויה לגעיה קלה (להלן, §378):

וּבְאַחֲכֶם בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל (וי' כה, מו)
כָּל־הָעֵדָה מִדְּבַר־צֶן (במ' כ, א)
הַמֶּלֶךְ מִן (דב' ח, טז)
שָׁהֶם יִזְבּוּ (איכה ד, ט)
וְכָל־צֹרֵתוֹ וְכָל־תּוֹרָתוֹ (יח' מג, יא)
גִּלְבְּרִיא דְתַבְרִיא (דנ' ג, ב)
וּמְרִיא תְרַעֲיָא (עז' ז, כד)
בְּקִינֹתֵיהֶם עַל־יְאֻשֵׁיהֶו (דה"ב לה, כה)

273. בתיבה אחת במקרא שני המשרתים לפשטא, אולא ומהפך, באים בהברה אחת:

אַתֶּם נִטְמָאִים לְכָל־גְּלוּלֵיכֶם (יח' כ, לא)

ספרות

I. Yeivin, "A Unique Combination of Accents", *Textus* 1 (1960), pp. 209–210

274. משרת שלישי לפשטא הוא תְּלִישָׁא קְטַנָּה. טעם מחבר זה צורתו כעיגול שלם בסוף האות האחרונה שבתיבה. בכתב־היד הוא עיגול בלבד, כגון: וְיֹאמְרוּ; ואילו בדפוסים נוסף לעיגול עוקץ קטן בצד ימין למטה: וְיֹאמְרוּ. טעם מחבר זה מסומן בסוף התיבה, ולא בהברה המוטעמת, כדי להבחין בינו לבין תלישא גדולה, המפסיק (להלן, §298), שצורתו כצורת התלישא הקטנה, אלא שהוא מסומן בראש התיבה. לתלישא קטנה קוראים גם: תְּלִישָׁא שְׂמַאל, בניגוד אל תְּלִישָׁא יְמִין, המפסיק.

בדרך כלל אין התלישא הקטנה נכפל בתיבה שטעמה מלעיל. אך מצויים מקומות יחידים בכתב־היד, שכנראה חשש המטעים שיטעה הקורא בהם, וסימן תלישא כפול, כגון: וְיֹאמְרוּ לוֹ (א, ל, ק, ש' שופ' יח, יט), מִתָּהּ (ל, ש' בר' מח, ז), שְׁבוּ (ל, ש' יר' יא, י). לעתים רחוקות מסומנת גם תיבה שטעמה מלרע סימון כפול, להדגשת מקום הטעם, כגון: לְמַהּ (נ יר' מד, ז). יש דפוסים הנוהגים להכפיל את התלישא בכל התיבות שטעמן מלעיל. אם בא תלישא קטנה כטעם מחבר לפשטא (היינו: אם יש שלושה משרתים לפשטא) – המשרת השני הוא אולא (ולא מונח), גם אם טעמה של התיבה באות הראשונה, לפי שאחר תלישא קטנה בא תמיד אולא:

בְּרִית לְלַח עוֹלָם הוּא (במ' יח, יט)
וּנְבַקַע הָר הַזֶּה הַיּוֹתִים מִחֲצִי (זכ' יד, ד)

275. משרתים נוספים לפשטא, מן הרביעי ומטה, הם מונחים, כגון:

יֵשָׁא ה' עֲלֵיךְ גֹי מְרַחֵק (דב' כח, מט)
וַיִּשְׁלַח חֲזַקְיָה מֶלֶךְ־יְהוּדָה אֶל־מֶלֶךְ־אַשּׁוּר׃ לִכְיִשָּׁה׃ לֵאמֹר׃ חֲטָאתִי (מל"ב יח, יד)

יְתִיב

276. היתִיב הוא טעם מפסיק שכוח הפסקתו ככוח הפשטא, ושניהם תמורות של טעם אחר. צורתו כצורת מהפך, אלא שהוא מסומן בראש התיבה, קצת לפניו. אם בא סימן ניקוד תחת האות, המהפך מסומן אחריו, כדרך רוב הטעמים, והיתִיב לפניו. דרך משל: כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל (דב' כ, יט) – יתִיב; כִּי הָאָדָם (שם) – מהפך. אם אין סימן ניקוד תחת האות, המהפך מסומן באמצע האות, היתִיב בימינה. דרך משל: אוֹ אֶת־הַעֶשֶׂק אֲשֶׁר עָשָׂק אוֹ אֶת־הַפְּקוּדֹן (וי' ה, כג) – הראשון מהפך, השני יתִיב. אם התיבה הראויה להטעמה בפשטא טעמה באות הראשונה ואין טעם מחבר לפניו, בא יתִיב תמורת הפשטא.

זֹאת חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ (במ' ז, פח) – יתִיב בראש התיבה
בְּזֹאת תִּדְעוּן (במ' טז, כח) – פשטא, כי הטעם אינו בראש התיבה
קוֹל דְּמִי אֲחִירָה (בר' ד, י) – יתִיב, כי אין משרת לפני התיבה
אֵין קוֹל (שמ' לב, יח) – התיבה מוטעמת בפשטא, כי לפניו טעם מחבר.

277. אפשר להבחין בין יתִיב למהפך גם לפי הטעמים שאחריו. אחר מהפך חייב לבוא פשטא, לפי שכל שימושיו של המהפך הוא כטעם מחבר לפשטא. אחר יתִיב בא על פי רוב זקף. לפי ששני פשטים עשויים לבוא ברציפות (אם קדם להם רביעי; למעלה, 2548), עשוי גם לבוא יתִיב אחר פשטא, כגון:

אֲחֵרִי דֶרֶךְ מִבּוֹא הַשָּׁמֶשׁ (דב' יא, ל)

כמו כן עשוי פשטא לבוא אחר יתִיב. אם קדם לפשטא משרתו מהפך, אפשר להבחין בלי קושי בין היתִיב ובין המהפך.

יֵצֵן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ (בר' כב, טז) – הראשון יתִיב, השני מהפך המשרת לפשטא.

אבל אם בא יתִיב ואחריו פשטא בלי משרת לפניו, אפשר לטעות ולהניח שהסימן אינו יתִיב, אלא מהפך משרת הפשטא. המסורה מנתה מקרים אלו, כדי למנוע טעות, ומספרם אחד-עשר בכל המקרא:

אוֹ בְּנִבְלָת (וי' ה, ב) אֶת סִיחֹן (דב' א, ד)

אֶת תּוֹרַת (יֵשׁ' ה, כד)	דִּי כָל-מֶלֶךְ (דנ' ב, י)
כָּל מַעֲבָר (יֵשׁ' ל, לב)	דִּי מַלְכּוֹת (דנ' ו, כז)
אִישׁ אַחֲרֵי (יֵר' טז, יב)	דִּי מִדַּת (עז' ו, ח)
אִישׁ יֹשֵׁב (יֵר' כב, ל)	כָּל תֶּרֶד (עז' ט, ד)
שָׁקָר הַנְּבֵאִים (יֵר' יד, יד)	

לא נודמן יתיב אחר יתיב במקרא.

278.

המפסיקים הפחותים המשמשים לפני פשטא
 המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הפשטא הם המפסיקים המשמשים בתחום הרביע
 (למעלה, §265), והם שונים מהם בשני עניינים:
 א. מונח לגרמיה, המצוי הרבה בתחום הרביע, אינו משמש בדרך כלל בתחום הפשטא.
 ב. גרש עשוי לבוא בסמיכות לרביע, אך (כנזכר למעלה, §271) אינו בא בסמיכות לפשטא
 אלא כשתיבת הפשטא ארוכה ביותר. בדרך כלל הגרש הסמוך לפשטא משתנה למשרת
 הפשטא, כגון:

במקום: הָעֵד הָעֵד בָּנוּ הָאִישׁ לְאֹמֶר
 מוטעם: הָעֵד הָעֵד בָּנוּ הָאִישׁ לְאֹמֶר (בר' מג, ג).

המפסיקים הפחותים בתחום הפשטא הם (על פי רוב בסדר זה): פִּזֹּר, ת"ג, גֶּרֶשׁ, והם באים
 כולם או מקצתם. במקום הגרש עשוי לבוא משרת הפשטא.
 גרש בלבד:

דָּבָר אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (וי' כג, י)

משרת הפשטא (במקום גרש):

וְאַכַּת אֹתוֹ טָחוֹן (דב' ט, כא)

ת"ג וגרש:

וַיָּשׁוּבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל-עֵין מִשְׁפָּט (בר' יד, ז)

ת"ג ומשרת הפשטא (תמורת הגרש):

לְמַעַן תִּדְעוּ וְתִאֱמִינוּ לִי וְתִבְּנִנוּ (יש' מג, י).

פִּזֹּר וגרש:

גַּם כָּל-הָאָדָם אֲשֶׁר נָתַן-לּוֹ הָאֱלֹהִים עֹשֶׂר וּנְכָסִים וְהִשְׁלִיטוּ לְאָכַל מִמֶּנּוּ (קה' ה, יח)

פזר ומשרת הפשטא (תמורת הגרש):

וְאֵתָה אֶל־תִּירָא עֲבָדִי יַעֲקֹב בְּנֵא־ה' (יר' ל, י)

פזר, ת"ג וגרש:

אֵף כִּי־אַרְבַּעַת שְׁפָטִי | תִּרְעִים חָרֵב וְרָעַב וְחִיָּה רָעָה (יח' יד, כא)

פזר, ת"ג ומשרת הפשטא (תמורת הגרש):

וְאִמָּר קח־נָא אֶת־בְּנֶךְ אֶת־יְחִידֶךָ אֲשֶׁר־אַהֲבָתְ (בר' כב, ב).

תביר

279. תביר, תִּבְרָא. צורתו בכתב־היד: כ, בדפוסים: כ. מסומן בהברה המוטעמת שבמילה, מתחת לאות. בא בדרך כלל בתחום הטיפחא.

לפני התביר עשויות לבוא עד ארבע תיבות מחוברות אליו בטעמן. משרת אחד לתביר הוא דרגא, אם בין ההברות המוטעמות של התביר ומשרתו חוצצת יותר מהברה אחת, היינו לכל הפחות הברה ושואא נע. אם החציצה פחותה מכן – המשרת מירכא.

אִיהָ הָאֲנָשִׁים (בר' יט, ה) – חציצה בת שתי הברות ושואא נע (חטף), ולפיכך המשרת דרגא.

וַיִּתְּבֵב מִשָּׁה (דב' לא, כב) – חציצה בת הברה אחת בלבד, ולפיכך המשרת מירכא.

כחציצה בת הברה ושואא, המהווה סיבה לשימוש בדרגא כמשרת התביר, נחשבים: תנועה + שואא בראש תיבה, כגון: לָא תְכַלֶּה (וי' יט, ט), הַמְטִיר עַל־סֶלֶם (בר' יט, כד); תנועה + שואא תחת אות דגושה באמצע תיבה, כגון: עֲשֵׂה אִתְּכֶם (דב' א, ל); תנועה + שואא שני משני שוואים רצופים באמצע תיבה, כגון: לְקַחְתָּ מִרְדְּכִי (אס' ב, ז), וְכִי תִזְבְּחוּ (וי' יט, ה); תנועה + חטף, כגון: וַיִּגֶשׁ יַעֲקֹב (בר' כז, כב), כִּי נִאֲצִו (במ' טז, ל); אבל תנועה ארוכה ושואא שאחריה אינם נחשבים חציצה לעניין זה, כגון: וּמִלְחָמָה הָיְתָה (מל"א טו, ז), לָא יִכְלֹו (שמ"ב יז, יז), נָא יִדְּךָ (שמ"ב כד, יז), שְׁלַחְתִּים אִתְּךָ (יר' מב, ו).

אם יש פסק בין המשרת ובין התביר – המשרת דרגא, אפילו אין חציצה בין הטעמות שתי התיבות, כגון: אֲחִים | אֲנַחְנוּ (בר' מב, יג), לֶךְ | בָּה (דה"ב כ, ח).

280. יש כחמישה־עשר יוצאים מכלל זה, שבהם בין ההברות המוטעמות בתיבת המשרת ובתיבת התביר חציצה בת הברה אחת בלבד, ואף על פי כן משמש דרגא כמשרת. על פי רוב ההברה החוצצת ראויה לגעיה, ומסתבר שזו הסיבה להטעמה מיוחדת זו:

בחציצה של תנועה ארוכה ושואא שאחריה: (1) לָא יִכְלֹו (דה"ב ל, ג); (2) הִפְךָ יִדְּךָ (דה"ב יח, לג); אבל אותו דיבור, מל"א כב, לד, במירכא; (3) תִּמְצָא יִדְּךָ (קה' יח, יח).

ט, י; בחציצה של תנועה וחטף תחת עיצור לא גרוני (שדינו בדרך כלל אינו כדין חטף תחת גרונית): (4) מְלוּ תוֹכֵךְ (יח' כח, טו); (5) אֲשֶׁר בָּרְכוּ (יש' יט, כה); בחציצת ההברה הראשונה של צורת הי"ה בעתיד קל (הברה כוז ראויה לגעיה; עיין להלן, 4078); (6) הָיוּ יְהִיָּה (בר' יח, יח); (7) לֹא תִהְיֶה (וי' ז, לג). חציצה כוז מצויה בשלושה מקומות נוספים במקרא, ובהם המשרת מירכא: כֹּה יְהִיָּה (יש' כד, יג), כִּי יְהִיָּה (יש' לט, ח), לֹא תִהְיֶה (שמ' כג, כו); בחציצה של הברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה ומוקפת לתיבה שטעמה בראשה (הברה כוז ראויה לגעיה; להלן, 3858); (8-9) בֵּין בֵּית־אֵל (יהו' ח, ט, יב); (10) וְהָיָה אֵין־שֵׁם (מל"ב ז, י); (11) מֵאוֹת אִישׁ־נָעַר (שמ"א ל, יז); (12) יִנָּף שׁוֹר־אִישׁ (שמ' כא, לה); (13) אֲשֶׁר אֵין־לּוֹ (דב' יד, י). יש עוד שלושה מקומות נוספים מסוג זה במקרא, ובהם המשרת מירכא: הָאֵף אֵין־נָאֵת (עמ' ב, יא), אֲשֶׁר אֵין־לּוֹ (וי' יא, יב), אָמוֹת בֵּית־אֶבֶן (במ' כה, טו); במקרים אחרים: (14) יָרַע לָנוּ (שמ"ב כ, ו) – בין טעמי שתי התיבות הברה אחת, ובה געיה פונטית (להלן, 4068); (15) כָּשָׁד שֶׁלֹּמֶן (הו' י, יד) – בין הטעמים הברה אחת סגורה, ובה געיה כבדה במבנה לא סדיר (להלן, 3768).

רוב היוצאים הללו נמנים בדה"ט־דלותן, שער ג, והרבה בספרות המסורה. ויוצא אחד הפוך מן הכלל: אֵין לְעָמוֹד (עו' ט, טו) – המשרת מירכא, אף על פי שהברה + חטף חוצצים בין טעמי שתי התיבות.

מירכא-תביר

משרת התביר עשוי לבוא עמו בתיבתו. הטעמה זו של התביר ומשרתו בתיבה אחת מצויה למדי במקרא (כמאה פעמים), אך פחות משמצויה הטעמת מונח עם הוקף בתיבה אחת (למעלה, 2498). המשרת עשוי לבוא עם התביר גם כשהוא בראש תיבה (שלא כדין המונח הבא עם הוקף), אבל בתנאי שבינו לבין התביר אין חוצץ אלא שווא שאחר תנועה ארוכה; ולפי שבין המשרת לתביר החציצה באופן כזה מעטה, משמש המירכא, ולא הדרגא, כמשרת. דרך משל: פִּשְׁטוֹ (שופ' ט, מד), אֶת־יִשְׁבִּי (דב' יג, טז), וַיִּלְכְּוּ (שמ"ב ד, ז). אין מירכא בא אם לפני התביר חטף באות גרונית, כגון: פֶּאֶשֶׁר (בר' ל, כה), אבל בא מירכא כאשר לפני התביר חטף בעיצור לא גרוני, כגון: וְשִׁמְמוֹ (יח' לג, כח); אין מירכא בא אם לפני התביר תנועה, כגון: אֶהְלִיבָמָה (בר' לו, יח) או שווא שאחר תנועה ארוכה + תנועה, כגון: הִרְשָׁעִים (יר' כה, לא). ושלושה יוצאים מכללים אלה, שבהם בא מירכא לפני חטף: וַתַּעֲלֹ (יח' לו, ג), אֶל־תִּלְחַמּוּ (דה"ב יג, יב), עַל־הַכְּהֲנִים (דה"ב לא, ט).

אין המירכא בא עם התביר בתיבתו אם כבר קדם משרת אחר לתביר, כגון: לֹא תִצָּאוּ (שמ' יב, כב). מפלל זה שלושה יוצאים במקרא, שבהם בא מירכא עם התביר בתיבתו, אף על פי שקדם לו משרת (דרגא): אֶם־תִּעְזְרוּ | וְאֶם־תִּעְזְרוּ (שה"ש ב, ז; ג, ה; וביבור הדומה, שם ח, ד).

282.

כללי מירכא-תביר מתוארים בדה"ט-דותן, שער ד, והרבה בספרות המסורה. בכתבי-יד מרובים ובדפוסים כמעט נשתכח צירוף טעמים זה בגלל דמיון המירכא והגעיה. כבר בל באה ברוב המקומות געיה, ולא מירכא. בדרך כלל צירוף טעמים זה ניכר יפה בכתבי-היד עד שנת 1000, אבל לאחר מכן הוא הולך ומשתכח, עד שנעלם מן הדפוסים כליל.

283.

דיני המשרתים השני, השלישי ומטה לתביר כדין משרתי הפשטא (למעלה, §§270-275). שני משרתים:

אֲשֶׁר תִּבְיָא מֵאַרְצָךָ (דב' כו, ב) אֵלֶּה אֲלוֹפֵי הַחָרִי (בר' לו, כא)
וַיִּשְׁלַח אֹתָם מִשָּׁה (במ' יג, ג) עַל מֶה תִּכּוּ (יש' א, ה)

גם בין שני משרתי התביר, כבין שני משרתי הפשטא, עתים השני מפסיק יותר, כגון: שֵׁם שָׁם לוֹ (שמ' טו, כה). אך על פי רוב הראשון מפסיק יותר, כגון: וַיִּנְגַע ה' אֶת-פְּרָעָה (בר' יב, יז). במקרה מסוג זה מניחים שראויה הייתה התיבה שלפני התביר להיות מוטעמת בגרש, אלא שנשתנה הגרש למשרת התביר, לפי שאין גרש בא סמוך לתביר, אלא אם כן התיבה המוטעמת בתביר ארוכה ביותר, כגון: וַיִּשְׁמְרוּ אֶת-כָּל-צִוְּתוֹ (יח' מג, יא), וַיִּכְתֹּב מִשָּׁה אֶת-מוֹצְאֵיהֶם (במ' לג, ב), הָאֲדֹנָי בְּרִית-ה' בְּחֶרֶבָה (יהו' ג, יז), ועוד מקומות מעטים.

284.

בשמונה מקומות באים שני משרתי התביר בתיבה אחת, והראשון מוטעם בהברה ראויה לגעיה קלה:

וַתֹּאמְרוּ לֹא-כִי (יש' ל, טז)
עַד-לְעֹרָה עָלֵינוּ (יש' לב, טז)
וְאֶמְלֹטָה רֶק־אֲנִי (איוב א, טו, טז, יז, יט)
כִּן-קוֹלֶיהָ כִּן-מַעֲשֶׂיהָ (נחמ' יא, ז)
וְאֶדְנִיָּהּ וְטוֹבִיָּהּ (דה"ב יז, ח)

285.

שלושה משרתים לתביר:

וַיִּבְכּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מִשָּׁה (דב' לד, ח)

ארבעה משרתים:

הָלֹא כְּבָנֵי כְּשִׁיִּים אַתֶּם לִי (עמ' ט, ז).

כללי המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום התביר הם ככללי המפסיקים הפחותים בתחום הפשטא (למעלה, §278).

זרקא

זרקא, נקרא גם: צנור, צנורי. בכתב-יד צורתו: ב, בדפוסים: ב. הוא מסומן בסוף האות האחרונה שבתיבה, ולא בהברה המוטעמת. סיבת סימון זה אולי כדי להבחין בינו ובין הצינורית, שהיא מעין טעם משנה המשמש בטעמי אמ"ת, ובא בדרך כלל בהברה פתוחה הקודמת להברה המוטעמת (להלן, 3358). אין הזרקא נכפל בכתב-יד בתיבה שטעמה מלעיל אלא לעתים רחוקות ביותר, כגון: אָנְכִי (ל, ק שמ"ב ג, ח), חֲנָנִי (ל דה"ב יט, ב).

זרקא משמש מפסיק פחות בתחום הסגול, ובדרך כלל בא סגול אחר כל זרקא (או אחר כל שני זרקים, כי הזרקא עשוי להתרדף). מכך יוצא אחד במקרא:

כֹּה־אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכוּרֵשׁ אֲשֶׁר־הִחַזְקֵתִי בְיָמָיו (א, ל, ש' יש' מה, א; ק: לְכוּרֵשׁ)

מסתבר שמסיבות ענייניות הוחלף בתיבת לכוּרֵשׁ סגול (כך מוטעם בר) למונח. מקום זה הוא היחיד במקרא שבו שני מונחים משרתים לרביע (בכתב-יד העתיקים בתיבת לכוּרֵשׁ מונח, ולא לגרמיה; למעלה, 2638). ועיין דברי רש"י על פסוק זה (להלן, 3168).

לפני זרקא עשויות לבוא עד ארבע תיבות המחוברות אליו בטעמן. משרת אחד לזרקא הוא מונח, כגון: וַיִּבְרַךְ אֹתָם (בר' א, כח). עשרה מקומות יוצאים מכלל זה, ובהם המשרת מירכא: (1) אָמַר לְבְנֵי־יִשְׂרָאֵל (שמ' ו, ו), (2) אֶת־רֹאשׁ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל (שמ' ל, יב), (3-4) בָּכַל אֲשֶׁר־הִתְהַלַּכְתָּ (שמ"ב ז, ז; דה"א יז, ו), (5-6) שׁוּר וּמְרִיא־וְצֹאן (מל"א א, יט, כה), (7) וַחֲצִי שְׁבִט־מְנַשֶּׁה (דה"א ה, יח), (8) וַיַּעֲלוּ בְּבַעַל־פְּרָצִים (דה"א יד, יא), (9) נִסְפָּה מִפְּנֵי־צָרִיד (דה"א כא, יב), (10) נִגַּד הַיִּשְׁבִּים (רות ד, ד) – בכולם התיבה המוטעמת בזרקא ארוכה, ובה על פי רוב געיה. אך מצויים מקומות דומים אחרים, ובהם המשרת מונח, ולא מירכא, כגון: וַיִּהְיוּ בְנֵי־יְהוּדָה (במ' כו, כ).

אם שני משרתים לזרקא, דין השני כדין המשרת השני לפשטא או לתביר. היינו: אם הטעמת התיבה השנייה באות הראשונה שבה, המשרת מונח, כגון: זֹאת תּוֹרַת הַנְּזִיר (במ' ו, כא); אם אין ההטעמה באות הראשונה, המשרת אזלא, כגון: וַתֹּאמֶר שָׂרִי אֶל־אֲבָרָם (בר' טז, ה).

בשני מקומות במקרא המשרת השני לזרקא בא באות הראשונה של התיבה, והוא מירכא, ולא מונח: לֹא מַעֲמֹךְ יִשְׂרָאֵל (דה"ב ו, לב), הוא מִסְפֵּר לְמִלָּה (מל"ב ח, ה). אם לפני המשרת השני לזרקא בא זרקא נוסף (היינו: במקום שבו שני זרקים רצופים משמשים בתחום הסגול), משמש מונח, גם אם טעמה של התיבה אינו באות הראשונה (חמישה מקומות במקרא), כגון: – אֲשֶׁר צָוָה אֶתְכֶם (יהו' כב, ה), – בֵּיד יִשְׁעֵיהֶו בְּנִי־אֲמוֹן (יש' כ, ב).

המשרת הראשון משני משרתים לזרקא הוא בדרך כלל מונח, כגון: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְפָרְעֹה (שמ' ח, ה). אבל אם בא פֶּסֶק (להלן, 3118) בין התיבה המוטעמת במשרת ובין תיבת

מִנְחָה

הורקא - המשרת מירכא, כגון: ויעבר ה' על-פניו (שמ' לד, ו). מפלל זה שני יוצאים, שבהם בא פסק לפני התיבה המוטעמת בזרקא, ואף על פי כן המשרת מונח: ויאמר אליהם וראובן (בר' לו, כב), ~ הנה חרדת אלינו (מל"ב ד, יג).

גם אם יש געיה בתיבה המוטעמת בזרקא, המשרת הראשון מירכא, ולא מונח. כך בדרך כלל אם בתיבת הורקא געיה כבדה במבנה סדיר (להלן, 3718), כגון: לכו ונחשבה על-ידיה (יר' יח, יח), יצאו כל-ישראל הנמצאים (דה"ב לא, א), ויעבירו קול במחנה (שמ' לו, ו); וכן במבנה לא סדיר (להלן, 3768), כגון: ויתנם ה' ביד-ישראל (יהו' יא, ח), וכלום שמחתכם ובמועדיכם (במ' י, י), שמעי בן-גרא בן-הימני (מל"א ב, ח), והעמיד הפתח את-האשה (במ' ה, יח; ובדומה שם, כא); וכן בגעיה קלה בהברה סגורה מוקפת בעלת תנועה ארוכה (להלן, 3858): ויצאו בני-הנביאים אשר-בית-אל (מל"ב ב, ג), ויהי עליו ויהיה (שופ' ג, י), ובני ראובן בכור-ישראל (דה"א ה, א). ביחס לגעיה קלה (להלן, 3788) התמונה ברורה פחות, לפי שגעיה מסוג זה אינה מסומנת בקביעות בכתב-היד העתיקים. אם מביאים במניין את כל התיבות הראויות לגעיה קלה, הרי בדרך כלל לפנין המשרת מירכא, כגון: את-בית ה' אליהם (יהו' כג, טז), פרי בהמתך ופרי-אדמתך (דב' כח, נא), שנים אנשים בני-בליעל (מל"א כא, י), ובאו הר האמרי (דב' א, ז), ויעבירו קול בכל-עריהם (נחמ' ח, טז). וארבעה מקומות יוצאים מכלל זה, שבהם תיבת הורקא ראויה לגעיה קלה והמשרת מונח: וילך שאול ואנשיו (שמ"א כג, כח), וקח משענתי בידך (מל"ב ד, כט), והנה ארבעה אופנים (יח' י, ט), ויבא משה ואהרן (שמ' י, ג). אם המשרת השני מונח (המוטעם בראש התיבה), גם הראשון מונח, אפילו יש געיה בתיבת הורקא: אם מעיני העדה (במ' טו, כד) - אשר הם זכרים (וי' יז, ה), כי אם-התרחש תחרישי (אס' ד, יד).

ומצויים שמונה יוצאים מן הכלל הפוכים, שבהם התיבה המוטעמת בזרקא אינה ראויה לגעיה כלל ואף על פי כן המשרת מירכא (ולא מונח, כדיונו: (1) אשר על-פני בית-חרון (יהו' יח, יד), (2-3) חילים מלך-צר מלאכים (שמ"ב ה, יא; דה"א יד, א), (4) את-ראש איש-בשת אל-דוד (שמ"ב ד, ח), (5) הראש כלב אנכי (שמ"ב ג, ח; תיבת אנכי מוטעמת מלעיל על פי המסורה); (6) קרבו ואמרין קדם-מלכא (דנ' ו, יג), (7) יחריש לה אישה (במ' ל, טז), (8) לבא את-רעהו בער (דב' יט, ה). שני יוצאים נוספים הם במקומות שבהם אזלא ומירכא מוטעמים בתיבה אחת: אם-יצאו בנות-שילו (שופ' כא, כא), לאוצרות לתרומות (נחמ' יב, מד). יש מקום נוסף שבו צירוף טעמים זה: ואל-איתמר בניו (וי' י, יב), אך בו יש פסק לפני תיבת הורקא, ולפיכך אינו ראוי להימנות עם היוצאים מן הכלל.

כללי משרתי הורקא ורשימת היוצאים מהם מצויים בדה"ט-דעות, שער ט, ובמקומות נוספים מרובים בספרות המסורה; אך לא כל הכללים והיוצאים מהם נמנים שם.

291. בהטעמת שני משרתים לזרקא יש שיטות שונות בכתב-היד. יש כתב-יד שבהם המשרת הראשון לזרקא הוא תמיד מונח (כגון ק); יש כאלו שבהם המשרת השני לזרקא

הוא תמיד מונה (כגון ש). בין חילופי ב"א וב"נ יש חילופים מרובים בהטעמת משרתי הזרקא. גם בדפוסים יש הרבה שינויים בהטעמת המשרתים הללו ביחס לכתב-היד.

292. כללי המשרתים השלישי ומטה לזרקא הם ככללי משרתים אלו לפשטא ולתביר, היינו: תלישא קטנה ולפניו מונחים; אחרי התלישא קטנה המשרת השני לזרקא הוא תמיד אולא:

וַיִּשְׁלַח הָאֱלֹהִים מַלְאָךְ לִירוּשָׁלַם (דה"א כא, טו)
הַנִּגְי עִמָּד לְפָנֶיךָ שָׁם | עַל-הַצּוּר (שמו' יז, ו)

כללי המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הזרקא הם ככללי המפסיקים הפחותים בתחום הפשטא והתביר (למעלה, 278).

גרש, גרשים

הטעם גרש נקרא גם טָרַם, והוא מן המפסיקים המשמשים בתחום רביע, פשטא, תביר וזרקא. מצוי בשתי צורות: גרש (אחד), צורתו בכתב-היד: ב, בדפוסים: ב; גרשיים, צורתו בכתב-היד: ב, בדפוסים: ב. שניהם מסומנים בהברה המוטעמת שבתובה, מעל לאות. גרש וגרשיים שווים בכוה הפסקתם, והם שתי תמורות של טעם אחד. יש כתב-יד, בייחוד מאלו שבניקוד טברני מורחב, שבהם משמש רק גרש ואין בהם גרשיים.

אם אין משרת לפני התיבה, או שלפניה המשרת מונה, הרי אם היא גופה מוטעמת מלרע - משמש גרשיים; אם מוטעמת מלעיל - משמש גרש.

מלעיל	מלרע
בלא משרת לפניו: וַיִּבְאוּ (בר' יד, ז)	וַיִּמְרְתֻם (שמו' יב, יז)
המשרת מונה: הֵן הָרָאָנוּ (דב' ה, כא)	כִּי תִכְלֶה (דב' כו, יב)
	לֵךְ וְאַסְפֹּתָ (שמו' ג, טז)

אם לפני התיבה בא המשרת אולא, משמש גרש הן אם התיבה מוטעמת מלעיל הן אם היא מוטעמת מלרע:

וַיִּקַּח תָּרַח (בר' יא, לא) וַיִּקַּח אֲבִרָהֶם (בר' כב, ו)

294. כללי משרת הגרש גופו הם ככללי המשרת השני לפשטא, תביר או זרקא, היינו: אם טעמה של התיבה באות הראשונה, משמש מונה; אם לא באות הראשונה, משמש אולא. אבל אם לפניו המשרת תלישא קטנה, משמש אולא, גם אם הטעמת משרת הגרש היא באות הראשונה (לפי שאחר תלישא קטנה בא תמיד אולא; למעלה, 274): וְשֵׁם אִישׁ יִשְׂרָאֵל (במ' כה, יד), וַיַּעַשׂ לוֹ אֹהֶד (שופ' ג, טז).

295. המשרת השני לגרש הוא תלישא קטנה, ולפניו מונחים:

אֶת כָּל־הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא (דב' א, יט)

וַיֵּצֵאוּ (ויצאו קרי) אֶת־עֲצָמוֹת מַלְכֵי־יְהוּדָה וְאֶת־עֲצָמוֹת־שָׂרֵי וְאֶת־עֲצָמוֹת הַכֹּהֲנִים
(יר' ח, א).

אזלא-גרש בתיבה אחת

296. הטעמת המשרת אזלא עם הגרש בתיבתו מצויה למדי במקרא, ובאה בתנאים מסוימים הדומים לתנאי הצירופים מונח-זקן ומירכא-תביר (למעלה, §249, 281). אם אין משרת לפני התיבה המוטעמת בגרש, ובה הברה ראויה לגעיה קלה (להלן, §378), והברה זו אינה בראש התיבה – עשוי לבוא אזלא במקום הגעיה. בדרך כלל צירוף טעמים זה בא כשהתיבה המוטעמת בגרש באה בתחום פשטא, תביר או זרקא, ולא כשהיא באה בתחום רביע. השווה, דרך משל, הטעמת גרש בלבד בתחום רביע לעומת הטעמת אזלא וגרש בתיבה אחת בתחום פשטא:

וְהִבְיֹאתִים אֶל־הָרָקָדְשִׁי (יש' נו, ז) וְהִבְיֹאתִים עַל־הָאָרֶץ הַזֹּאת (יר' כה, ט)
וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ (בר' יא, ג) וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־אָחִיו (שמ' טז, טו).

אך יש יוצאים אחדים, שבהם באים אזלא וגרש בתיבה אחת גם בתחום רביע, בעיקר כאשר התיבה ארוכה ולפניה תלישא קטנה:

לֹא־תַעֲלֶה וְלֹא־תִלְחָמוּן עִם־אֲחֵיכֶם בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל (מל"א יב, כד; ובדומה דה"ב יא, ד)

או כשלפניה תלישא גדולה:

אֶל־הַהָרִים וּבְכָל־גְּזָאוֹת נָפְלוּ דְלִיּוֹתָיו (יח' לא, יב).

ולעתים רחוקות ביותר גם כשאין תלישא קטנה או גדולה לפני התיבה, כגון:

לְכָל־הָאֹתָת וְהַמוֹפְתִּים (דב' לד, יא)
הַמּוֹלִיכְךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא (דב' ח, טו).

297. גם כשהתיבה המוטעמת בגרש באה בתחום פשטא, תביר או זרקא יש יוצאים מן הכלל שבהם התיבה ראויה לגעיה קלה, ובכל זאת היא מוטעמת בגרש בלבד, בלא אזלא. כאשר התיבה ראויה גם לגעיה מסוג אחר, כגון געיה כבדה במבנה סדיר משובח (להלן, §3718), מועדפת געיה זו מאזלא, כגון:

וַיַּעֲמִידוּ אֶת־בֵּית הָאֱלֹהִים (דה"ב כד, יג)

אבל אם המבנה הסדיר אינו משובח (להלן, §374), מועדף האזלא מן הגעיה:

וַיִּנְחְמוּ בְּאַרְץ תְּחִתִּית (יח' לא, טז).

עתיים געיה כבדה במבנה לא סדיר (להלן, §376) מועדפת מאזלא:

אַל־הַאֲנָשִׁים הַעֲמֻדִים עִמּוֹ (שמ"א יז, כו).

עתיים געיית שווא (להלן, §387) מועדפת מאזלא, כגון:

וְהַעֲלִיתְ אֶת־רִמְיָהוּ הַנְּבִיא (יר' לח, י)
כְּהוֹצִיָאָם אֶת־הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה (יהו' י, כד)

אך (שלא כבהטעמת הצירוף מונח-זקף; למעלה, §249) עתיים באים בתיבה גם געיית שווא וגם אזלא:

וְהִיטָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל (במ' כו, יא)
וְאֶת־שְׂפֹחוֹתֵיכֶם וְאֶת־בְּחוּרֵיכֶם הַטּוֹבִים (שמ"א ה, טז).

עתיים מועדפת געיה קלה בהברה פתוחה רחוקה (להלן, §380) מן האזלא בהברה פתוחה קרובה יותר לטעם גרש:

וְאֶעֱמִיד מִתַּחְתִּיּוֹת לְמָקוֹם (נחמ' ד, ז; ולא: וְאֶעֱמִיד)

ומצויים יוצאים מעטים נוספים מן הכלל:

וְאִמְרָתָּ כֹּה־אָמַר אֲדֹנָי ה' (יח' טז, ג).
וְתַעֲבֹדוּ אֱלֹהֵי נֹכַר (יר' ה, יט).

תלישא גדולה

תלישא גדולה הוא מן המפסיקים המשמשים בתחומי רביע, פשטא, תביר או זקא. מסומן בראש התיבה, כנראה להבחנה בינו ובין הטעם המחבר תלישא קטנה, שצורתו כצורת התלישא הגדולה, אלא שהוא מסומן בסוף התיבה (למעלה, §274). כתלישא קטנה כך גם טעם זה צורתו בכתב־היד עיגול בלבד: ב. בדפוסים נוסף לו עוקץ זעיר בצד שמאל למטה באלכסון: ב. אם הטעם בא בתיבות מוקפות, הוא מסומן בראש השנייה, כגון: כָּל־קָרְבָּנָם (במ' יח, ט). בכתב־היד אין התלישא הגדולה נכפל אלא לעתים רחוקות, כגון: הוֹצִיאִי (ל יהו' ב, ג; ש': הוֹצִיאִי, וְאִמְסֹתִי (ש' מל"ב כג, כז), וְמָפוֹתָה (ש' מל"ב יז, כד). בדפוסים הרגילים

298
זק

אינו נכפל. אבל יש דפוסים הנוהגים להכפיל כל טעם שאינו מסומן בהברה המוטעמת, ובהם התלישא הגדולה נכפל אפילו בתיבה בת הברה אחת, כגון: קָכָל (במ' ה, כ), וכל שכן בתיבות בנות הברות אחדות, בין טעמן מלרע בין מלעיל.

299. התלישא הגדולה והתלישא הקטנה קרובים היו כנראה זה לזה בנעימתם. לפיכך יש הרבה חילופי נוסח ביניהם בכתבי־היד ובדפוסים. משום כך, כנראה, אין ת"ג ות"ק באים רצופים, בלא חציצה של טעם אחר, פרט למקום אחד במקרא: בָּא הָנָה וְאַשְׁלַחְהָ אֶתְךָ אֶל־הַמֶּלֶךְ (שמ"ב יד, לב). ת"ג אינו מתרדף (וכך גם ת"ק).

300. בחמישה מקומות במקרא יש תיבות המוטעמות בת"ג ובגרש כאחת. בדפוסים בדרך כלל הת"ג מסומן במקומו, בתחילת התיבה, והגרש בהברה המוטעמת, אך הקורא מוזהר להטעים את הגרש לפני הת"ג. בכתבי־היד יש שהטעמים מסומנים בסדר הקריאה, ולא כמקובל, היינו הגרש לפני הת"ג: "זאת (צפ' ב, טו; בדפוסים: "זאת), וְלֹאֲלָהּ (יח' מח, י; בדפוסים: וְלֹאֲלָהּ), "קָרְבוּ (וי' י, ד; בדפוסים: קָרְבוּ), "וְהָ (בר' ה, כט; בדפוסים: "וְהָ), "שְׁבוּ (מל"ב יו, יג; בדפוסים: שְׁבוּ). סדר ההטעמה של הגרש לפני הת"ג תמוה, לפי שבדרך כלל, בסדרת המפסיקים הפחותים לפשטא, תביר או זרקא, ת"ג קודם לגרש (למעלה, 2658).

301. כמשרתי התלישא משמשים מונחים, ועשויים לבוא עד חמישה משרתים:

וַנִּתְּתִי לָךְ (בר' יו, ח)

וְאַתָּה תַחֲנֶה מִכָּל־הָעָם (שמ' יח, כא)

וְעַל־הַנֶּחֱל יַעֲלֶה עַל־שִׁפְתוֹ מִזֶּה וּמִזֶּה | פֶּל־עֵץ־מֵאֲכָל (יח' מז, יב).

ספרות

ר' משיח, "בין תלישא גדולה לקטנה", דברי הקונגרס האחד־עשר של הארגון הבינלאומי לחקר המסורה, בעריכת א' דותן, ירושלים תשנ"ד, עמ' 43-50.

פִּזּוּר

יש שני סוגי פזר: פזר גדול, הנקרא במקורות מאוחרים גם: קִרְנֵי פָּרָה או עֲגָלָה, צורתו בכתבי־היד: ב, בדפוסים: בָּ; ופזר קטן, הוא הפזר הרגיל, פזר סתם. צורתו בכתבי־היד: ב, בדפוסים: בָּ. בחיבורי המסורה מכונה צורת הפזר הגדול "צורת טית", וצורת הפזר הקטן "צורת צדי". שניהם מסומנים בהברה המוטעמת שבתיה, מעל לאות. הם משמשים

302.

מפסיקים פחותים בתחומי רביע, פשטא, תביר או זרקא.

הפזר הגדול מצוי רק שש-עשרה פעמים במקרא, ולפניו בדרך כלל שורה ארוכה של משרתים, ועל כל פנים לא פחות משניים. המשרת הראשון הוא גלגל (שמות מאוחרים: ירח בן יומן, אופן). צורתו בכתב-היד כעגול חסר במקצת: ג, בדפוסים כאתנח הפוך: כ. הגלגל מסומן בהברה המוטעמת, מתחת לאות. המשרתים השני ומטה הם מונחים.

303. ואלו המקומות במקרא שפזר גדול בא בהם:
שני משרתים:

1. אֶת־פֶּאֶת־קֶדְמָה אֶלְפִים בְּאַמָּה (במ' לה, ה)
2. צֵאוּ לַעֲרֵי יְהוּדָה (דה"ב כד, ה)
3. וְשֵׁם הָיוּ לְפָנִים (נחמ' יג, ה)
4. כִּכְהָ יִנְעַר הָאֱלֹהִים (נחמ' ה, יג)

שלושה משרתים:

5. וַיִּשְׁלַח אֲשֶׁר־עַל־הַבֵּית וְאֲשֶׁר עַל־הָעֵיר (מל"ב י, ה)
6. וַבָּאוּ אֵלָיו וְאָמְרוּ אֵלָיו (יר' לח, כה)
7. וַיֵּרֶם יֹאשִׁיָּהוּ לְבַנְיָ הָעָם (דה"ב לה, ז)
8. גַּם הִנֵּה־הָעֵץ אֲשֶׁר־עָשָׂה הֶמָּן (אס' ז, ט)
9. וּמִבְיָאִים הָעֲרֻמוֹת וְעַמָּסִים עַל־הַחֲמָרִים (נחמ' יג, טו)

ארבעה משרתים:

10. תְּהִי נָא אֲזַנְד־קִשְׁבַּת וְעִינֶיךָ פְּתוּחוֹת (נחמ' א, ו)
11. הִנְנִי מְמַלֵּא אֶת־כָּל־יִשְׁבֵּי הָאָרֶץ הַזֹּאת (יר' יג, יג)
12. וּשְׁנֵי אֲנָשִׁים שָׂרֵי־גְדוּדִים הָיוּ בֶן־שָׂאוּל (שמ"ב ד, ב)

חמישה משרתים:

13. אֲשֶׁר נָחֲלוּ אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן | וַיהוֹשֻׁעַ בֶּן־נֹון (יהו' יט, נא)
14. שָׂרֵי הַשְּׂבָטִים וְשָׂרֵי הַמַּחֲלָקוֹת הַמְּשָׁרְתִּים אֶת־הַמֶּלֶךְ (דה"א כח, א)

שישה משרתים:

15. וַהֲבוֹתָר לְנִשְׂאֵי מִוָּה | וּמִוָּה | לְתַרְוִמַת־הַקֹּדֶשׁ וּלְאַחֲזַת הָעֵיר (יה' מח, כא)
16. וּבְנֵי תוֹרִין וְדִכְרִין וְאֶמְרִין | לְעֵלְוֹן | לְאַלְהָ שְׁמִיָּא (עו' ו, ט).

על סיבת ההטעמה בפזר גדול נמסר ב"הוריית הקורא" (למעלה, 2078), עמ' 92:
"וטעם אלו הפזרין הגדולים אמרו לפי שיש בפסוקים אלה חוזק ביותר ונגבהין יותר מדאי, לכך נעשו פזרין גדולים".

304. הפזר הקטן, הרגיל, הוא טעם מצוי. משרתיו מונחים, כגון: וְנִתְּנָה אֲתָם (שם' כה, כז), ולעתים יש לו אפילו משרתים מרובים, כגון:

כִּי יִקְרָא קִין-צִפּוֹר | לְפָנָיִךְ (דב' כב, ו)
וּבְהִנְיַע תִּרְ-אֶסְתֵּר בַּת-אֲבִיחַיִל דָּד מֶרְדֳּכִי (אס' ב, טו).

במקום אחד בא משרתו, המונח, עמו בתיבתו: אֶנָּא (בר' ג, יז).
הפזר הוא מן הטעמים המתרדפים לעתים קרובות, ובייחוד ברשימות שמות פרטיים:

וְאֶחָיו שְׁמַעְיָה וְצִוְנְאֵל מִלְלֵי גִלְלֵי מַעֲיָה נִתְנָאֵל וִיהוּדָה (נחמ' יב, לו)
זְכַרְיָהוּ בֶן יִצְחָאֵל וְשִׁמְרִימוֹת וִיחִיאֵל | וְעֲצִי אֱלִיאָב וּבְנֵיהוּ וּמַעֲשֵׂיהוּ וּמִתְתִּיהוּ
וְאֱלִיפְלֵהוּ וּמִקְנִיהוּ וְעִבְדֵּי אֲדָם (דה"א טו, יח).

לגרמיה

שמו המלא: מונח לגרמיה, היינו: מונח לעצמו, מפסיק, בניגוד אל הטעם
המחבר מונח. צורתו כמונח המחבר ואחריו קו כעין פֶּסֶק. במערכת
ההטעמה הבבלית מקביל לו טעם בעל סימן מיוחד: 𐤔 (ניגדא). במערכת
טעמי אמ"ת יש עוד שלושה טעמים מפסיקים שצורתם כצורת טעם מחבר, אך נוסף
אחריהם קו כעין פֶּסֶק: מהפך לגרמיה, אולא לגרמיה (להלן, 3338), שלשלת גדולה המפסיק
(המצוי גם בכ"א ספרים), לעומת שלשלת קטנה המחבר (להלן, 3348).

אחר

הקו שאחר התיבה המוטעמת לגרמיה הוא קו מאונך. בכתב-היד מידתו כחצי גובה
אות, והוא בא על פי רוב בגובה חלקן העליון של האותיות, אך לעתים גם בגובה אמצען
או בגובה חלקן התחתון. בדפוסים אורכו כגובה אות.

306. לגרמיה משמש בעיקר כמפסיק פחות בתחום רביע, ועל פי רוב בינו ובין הרביע המשרת
מונח, כגון: וְהָנָה | שִׁבְעֵי שָׁבָלִים (בר' מא, ה), מְכַל | הַפְּהֶמָה הַשְּׁהוּדָה (בר' ז, ב). עתים
מפרידים ביניהם שני משרתי הרביע, כגון: אֶמֶש | אֶמֶר אֵלַי לְאֹמֶר (בר' לא, כט). עתים
בא הלגרמיה במישרין לפני רביע, כגון: זָה | יִתְּנוּ (שם' ל, יג), הָפֶךְ | לָבֵן (וי' יג, ג).
פֶּסֶק הראוי לבוא במישרין לפני רביע מתחלף בלגרמיה, כגון: וַיֵּאמֶר | לֹא (יהו' ה, יד),
אָבִי | אָבִי (מל"ב ב, יב) – על פי המסורה אלו לגרמיה, ולא מונח ופֶּסֶק. ורק במקום אחד
במקרא, לפי המסורה, בא פֶּסֶק במישרין לפני רביע: הָאֵל | ה' (יש' מב, ה). הלגרמיה
עשוי להתרדף, כגון: וַיִּמַּח אֶת-כָּל-הַיְּקוּם | אֲשֶׁר | עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה (בר' ז, כג).
ברובם ככולם של המקומות, הלגרמיה בא לפני רביע. חוץ מאלו הוא מצוי במקומות
מעטים לפני טעמים מפסיקים אחרים.

307. לגרמיה בא לפני גרש באחד-עשר מקומות במקרא:

אֶת־מַחֲלַת | בַּת־יִשְׁמָעֵאל בֶּן־אֲבִרְהָם (בר' כח, ט)
 אִיכָבוֹד | בֶּן־פִּינְחָס בֶּן־עֲלִי (שמ"א יד, ג)
 בְּמוֹאֵב | וּבְבְנֵי־עַמּוֹן וּבְאֲדוֹם (שמ"א יד, מז)
 יוֹנָדָב | בֶּן־שִׁמְעָה אֲחִי־דָוִד (שמ"ב יג, לב)
 אֶת־תִּרְתָּן וְאֶת־רַב־סָרִיס | וְאֶת־רַב־שָׁקָה מִן־לְכִישׁ (מל"ב יח, יז; א: אֶת־תִּרְתָּן)
 מְעִי | מְעִי | אֲחֻלָּה (אחילה קרי; יר' ד, יט; הראשון לגרמיה, השני פסק)
 וַיִּקַּח | עֶבֶד־מֶלֶךְ אֶת־הָאֲנָשִׁים (יר' לח, יא)
 אֲשֶׁר־בְּמוֹאֵב | וּבְבְנֵי־עַמּוֹן וּבְאֲדוֹם (יר' מ, יא)
 בָּאִים | מִדֶּרֶךְ־שַׁעַר הָעֲלִיֹן (יר' ט, ב)
 הֵן | יִשָּׂא־אִישׁ בְּשֶׁר־לֶדֶשׁ (חגי ב, יב)
 וַיַּעַשׂ | בִּירוּשָׁלַם חֲשֹׁבֹת (דה"ב כו, טו)

לפני פשטא, בשלושה מקומות:

רֹאשֵׁיכֶם אֶל־תִּפְרְעוּ | וּבְגִדֵיכֶם לֹא־תִפְרְמוּ (וי' י, ו)
 אֲשֶׁר־יוֹצֵק עַל־רֹאשׁוֹ | שָׁמֶן הַמִּשְׁחָה (וי' כא, י)
 וְשֵׁם שְׁנֵי־בָנָיו | מַחֲלוֹן וְכִלְיוֹן (רות א, ב)

לפני תביר, במקום אחד:

וַיִּשְׁלַח מֶלֶךְ־אֲשׁוּר | אֶת־רַב־שָׁקָה מִלְכִּישׁ יְרוּשָׁלַם (יש' לו, ב)

לפני פזר, בשני מקומות:

לְמַכְנֵשׁ | לְאַחַשְׁדָּרְפָּנַיָא (דנ' ג, ב)
 וְשֶׁרֶבְיָה | יָמִין (נחמ' ח, ז)

308. פרט למקומות אלו, לגרמיה בא אך לפני רביע. כל מונח וקו אחריו לפני רביע (פרט ליש' מב, ה, הנוכח למעלה) הוא לגרמיה. שאר המקומות שבא בהם סימן הקו המאונך, היינו אחר כל שאר המשרתים, וכן אחר מונח שאינו לפני רביע ואינו ברשימה שלמעלה – הוא פסק. במסורה נמנים כל הפסקים שבמקרא (רשימה מוסמכת למדי ראה בספרו של ויקס על טעמי כ"א ספרים [למעלה, 2148], עמ' 127-129, וכן אצל וידבסקי [להלן, 3138], עמ' 19-53). ויש כתיב יידי, בייחוד אלו שבניקוד מורחב, המעירים בגיליון על כל קו מאונך אם הוא פסק (פס, פ), או לגרמיה (לגר, לג). גם בכתיב יידי שאינם מעירים דרך שיטה, יש הערות במקומות שעשויים לטעות בהם. כך, למשל, במס"ק ל מעירים "לגר" בשני המקומות שבהם טעם זה בא לפני פזר (עיין למעלה), וביש' מב, ה, מעירים "פסק".

309. משרת אחד ללגרמיה הוא מירכא, כגון: וַיִּכְרַע עַל-פְּרָכְיוֹ | (מל"ב א, יג), וְהִנֵּה מִצְרִים | (שמ' יד, י).

310. שני משרתים ללגרמיה מצויים רק בחמישה מקומות במקרא. המשרת הראשון הוא מירכא. אם התיבה השנייה טעמה בראשה, המשרת מונח:

כִּי הַמֶּלֶט אֲמַלֵּט | (שמ"א כו, א).

אם התיבה השנייה טעמה בראשה וקדם לה שווא, המשרת מירכא:

אֲשֶׁר בֵּית יִשְׂרָאֵל | (יח' ת, ו)

אם טעמה של התיבה אינו בהברה הראשונה – המשרת אולא:

וַשְׁבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה | (מל"א יד, כא; דה"ב יב, יג)

וְאֵינָנו חֹסֵר לְנַפְשׁוֹ | (קה' ו, ב).

בשיטת הטעמת משרת אחד ושני משרתים ללגרמיה יש הרבה שינויים בכתב-היד ובדפוסים.

פֶּסֶק

311. פֶּסֶק, פְּסִיק, הוא קו מאונך הבא אחרי התיבה, ברווח שבינה לבין זו שאחריה. הוא מסומן אחר תיבה המוטעמת בטעם מחבר, ומורה שיש להפסיק בקריאתה הפסקה כלשהי, אך לא עד כדי הפיכת הטעם המחבר לטעם מפסיק. הפֶּסֶק הותקן כנראה לאחר התקנת מערכת הטעמים, המחברים והמפסיקים, ובא להשלימה במקומות שבהם מערכת זו לא הספיקה. התקנתו המאוחרת ביחס עשויה להסביר את חוסר השיטתיות שבסימונו.

היוס

הפֶּסֶק הוא אחד ה"מבטלים" לרפיון בגדכפ"ת אחר אהו"י (להלן, §439), כגון: אֲתָו | בְּאֵשׁ (דב' ט, כא) – בקיום הדגש, בגלל הפֶּסֶק. הוא משפיע בבחירת המשרתים, כגון אלו של תביר (למעלה, §279) וזרקא (למעלה, §290): בדרך כלל אם בא פסק בין התיבה המוטעמת בטעם מחבר ובין זו המוטעמת במפסיק, קביעת המשרת נעשית בדומה למקרה שבו מספר הברות גדול יותר חוצץ בין הטעמות המשרת והמפסיק. כללי הפֶּסֶק מתוארים באופן מקיף למדי בדה"ט-דותן, שער טז.

312. ויקס מחלק את הפֶּסֶק לשני סוגים: פסק רגיל ופסק מיוחד. הפסק הרגיל משמש להפרדת תיבות סמוכות זו מזו. הוא עשוי לבוא אחר כל הטעמים המחברים:

1. להפריד אות מחברתה, היינו להפריד בין שתי תיבות שאחת מהן פותחת בעיצור דומה לזוה שמסיימת בו קודמתה, כגון: וּבְרָצַל | לָרֵב (דה"א כב, ג), וְאַנְשִׁים | מְעַט (נחמ' ב, יב); וכן בין ב ובין מ: וַיֵּשֶׁב | מִמֶּנּוּ (במ' כא, א).

2. להפריד בין תיבות דומות, כגון: יום | יום (שמ' טז, ה), אברהם | אברהם (בר' כב, יא), הוגד | הוגד והשודד | שודד (יש' כא, ב), שקץ | תשקצנו ותעב | תתעבנו (דב' ז, כו), השמע | ישמע והחדל | יחדל (יח' ג, כז).
3. להפרדה עניינית בין שתי תיבות: ויאמר | לא (בר' יח, טו), עשו | כלה (בר' יח, כא).
4. להפרדה לשם מניעת פגיעה בכבוד ה': תרפת | ארץ (יש' לו, כד).
- הצורך בהפרדה במקרים כאלו כבר נזכר במסכת סופרים (ד, כד; אם כי לגבי פסוק שבו התיבה מוטעמת ממילא במפסיק): "אלהים | וזים קמו עלי" (תה' פו, יד: אלהים |). קודש. אלא שהקורא צריך שיהא מפסיק בקריאתו.
5. להדגשה, כגון: ה' | ומלך (שמ' טו, יח), ה' | אחד (דב' ג, ד).

313. הפסק המיוחד משמש להראות על הפסקה מעטה במקום הראוי לחצייה בתוך שורה של טעמים מחברים. כך, דרך משל, במשרתי פשטא, תביר וזרקא:

ויקרא אלהים | לאור (בר' א, ה)
ותמצא פקן | ידל (יש' י, יד)
וישם המלך אחשרש | אחשוורוש ק' | מס (אס' י, א)
ויאמר ה' אלהים | אל-הנחש (בר' ג, יד)

וביחוד בשורת משרתי גרש, ת"ג ופזר:

קימו וקבל היהודים | ועל-ורעם (אס' ט, כז)
וקמץ הכתן | ממנה (וי' ה, יב)
וישארו שני-אנשים | במחנה שם האחד | אלדד (במ' יא, כו).

עיתים משמש הפסק בשני התפקידים כאחד: כפסק רגיל, להפרדה, וכפסק מיוחד, לסימון החצייה:

חשב ה' | להשחית (איכה ב, ח)
אשר ברא אלהים | אדם (דב' ד, לב).

בכל הסוגים הללו הפסק בא בשיטה לא קבועה, עתים בא ועתים אינו בא; והמקומות הראויים מבחינות אלו לפסק ואין בהם פסק עולים בהרבה על אלו שבא בהם פסק.

ספרות

ל' וידבסקי (הימלפרב), הפסק במקרא, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בראייל, רמת-גן תש"ן • ל' וידבסקי (הימלפרב), "אפיוניו של פסק ביחידות בנות שלוש תיבות או יותר", *Masoretic Studies* 7 (1992), עמ' 23*-33 • P. Riviere and M. Serfaty, "Étude critique des Pasek des livres Prose", *Estudios Masoréticos (V congreso de la IOMS)*, Madrid 1983, pp. 87-122

פרק עשירי

הטעמים והפרשנות

הקדמה

314. כבר הזכרנו את תפקידם התחבירי של טעמי המקרא (למעלה, §203). להכרעה התחבירית המשתקפת בטעמי המקרא נודעת במקרים רבים משמעות פרשנית. פרשנים וחוקרים עמדו על משמעותם התחבירית והפרשנית של הטעמים בפסוקים שונים מן המקרא.

ספרות

מ' ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב, עמ' 368–390 •
– A. Ackermann, *Das hermeneutische Element der biblischen Accentuation*, Berlin 1893
מביא ענייני טעמים בתלמוד, רס"ג, רש"י ועוד • ש"ד לוצאטו, "הקדמתו של שד"ל לפירוש", פירוש על חמישה חומשי תורה, תל-אביב תשכ"ו, עמ' יג-טז • ע"צ מלמד, "טעמי המקרא בדברי פרשני המקרא", מחקרי המרכז לחקר הפולקלור, א, ירושלים תשל"ל, עמ' קצה-קצט • ח' ילון, "כבוד חופה – חופת כבוד" פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 332–330 • E. Shereshevsky, "The accents in Rashi's Commentary", *JQR* 62 (1972), pp. 277–287 • D. B. Freedman and M. B. Cohen, "The Masoretes as Exegetes", *Masoretic Studies* 1 (1974), pp. 35–46 • מ' פרלמן, חוג לטעמי המקרא, תל-אביב תשל"א–תשל"ה • ש' קוגוט, המקרא בין טעמים ופרשנות, ירושלים תשנ"ד • מ' ברויאר, "מקראות שאין להם הכרע", לשוננו נח (תשנ"ד–תשנ"ה), עמ' 189–199 • ז' גורן, טעמי המקרא בפרשנות, תל-אביב תשנ"ה • ש' קוגוט, "בירורי מקראות וטעמיהם", מסורות ט-יא וספר היובל לג' גולדנברג; תשנ"ז, עמ' 153–163

הטעמים בדברי פרשני המקרא

315. הפרשנים, וכן התרגומים, מבינים את הפסוקים בדרך כלל בהתאמה למערכת הטעמים. לעתים הם מצטטים את הטעמים שבפסוק ומסתמכים עליהם. לעתים פירוש כלשהו או תרגום לפסוק מסוים מנוגד לחלוקתם של טעמי המקרא; אולם רק לעתים רחוקות חולקים המפרשים במפורש על בעל הטעמים ומפרשים את הפסוק בדרך אחרת. אברהם אבן-עזרא אומר בראש ספרו "מאזנים": "כל פירוש שאיננו על דעת בעלי הטעמים, לא תאבה לו ולא תשמע אליו".

לעומתו אומר רד"ק:

אם-גִּלְגֵּד אֲנִי אֶדְ-שָׁא הִיּוּ בְּגִלְגָּל שְׁנֵי זָבָחוּ (הו' יב, יב): "היו" [...] או יהיה טעמו דבק עם 'בגלגל'. ואע"פ שהזקף במילת 'היו', אין כל טעמי הפירושים הולכים אחרי טעמי הנקוד ("הנקוד" = הטעמים).

316

רש"י מצטט לעתים את הטעמים ומבאר לפיהם את הפסוק. דרך משל:

• עָשׂוּ כָּלָה (בר' יח, כא): "ולפיכך יש הפסק נקודת פסיק בין 'עשו' ל'כלה', כדי להפריד תיבה מתברתה" (ובדומה לכך פירש שם רשב"ם [ר' שמואל בן מאיר]: "פסיק יש בינתיים, להפריד את הדבר. לומר: אם כן עשו, אעשה אותם כלה").

• מִקְדָּשׁ אֲדָנִי כֹנֵנִי יְדִיד (שם' טו, יז): "הטעם עליו זקף גדול, להפרידו מתיבת השם שלאחריו. המקדש אשר כוננו ידוך ה'".

• וַיִּשְׁלַח אֶת-נְעָרָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלֵוּ עֲלֵת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַה' פְּרִים (שם' כד, ה). בבלי, תגיגה ו ע"ב: "בעי [שאל] רב חסדא. האי קרא היכי כתיב? [פסוק זה איך הוא כתוב?] 'וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות – כבשים – ויזבחו זבחים שלמים לה' פרים'. או דלמא אידי ואידי פרים הוו? [או שמא אלה ואלה פרים היו?]. למאי נפקא מינה? [איזה הבדל יוצא מכך?] מר זוטרא אמר: לפיכך טעמים. רב אחא בריה דרבא אמר: לאומר הרי עלי עולה כעולה שהקריבו ישראל במדבר. מאי? [מה?] פרים הוו [היו] או כבשים הוו [היו]? תיקו [תעמוד]". רש"י: "לפסוקי טעמים. בנגינות. אם תאמר שני מינין, צריך אתה לפסוק הטעם של 'ויעלו עולות' באתנחתא כמו שאנו קורין אותו, או בוקף קטן טעם שמפסיק הדבור ממה שלאחריו. ואם מין אחד היה, צריך אתה לקרותו באחד משאר טעמים שאין מפסיקין, כגון פשטא או רביע".

• אַחֲרַי דֶּרֶךְ מִבּוֹא הַשָּׁמֶשׁ (דב' יא, ל): "להלן מן הירדן לצד מערב. וטעם המקרא מוכיח שהם שני דברים. שננקדו בשני טעמים. 'אחרי' נקוד בפשטא ו'דרך' נקוד במשפל והוא דגש. ואם היה 'אחרי דרך' דבור אחד, היה נקוד 'אחרי' במשרת בשופר הפוך ו'דרך' בפשטא ורפה" (השווה רשב"ם: "'אחרי דרך' הרי הם כמו שני פשטות. אבל בשביל שטעמו של 'דרך' באות ראשונה, נעשה שופר מהפך [=יתיב]").

• בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הָיָה (דב' כט, כ): "ולמעלה הוא אומר: 'בספר התורה הזאת' – גם כל חלי וכל מכה וגו' [דב' כח, סא: בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת]. 'הזאת' לשון נקבה מוסב אל 'התורה'. 'הזה' לשון זכר מוסב אל 'הספר'. ועל ידי פיסוק הטעמים הן נחלקין לשתי לשונות. בפרשת הקללות הטפחה נתונה תחת 'בספר' ו'התורה הזאת' דבוקים זה לזה. לכך אמר 'הזאת'. וכאן הטפחה נתונה תחת 'התורה'. נמצא 'ספר התורה' דבוקים זה לזה. לפיכך לשון זכר נופל אחריו. שהלשון נופל על הספר".

• וַהֲיָה הַנִּלְכָּד בְּחֶרֶם יִשְׂרָאֵל בְּאֵשׁ אֹתוֹ וְאֵת כָּל-אֲשֶׁר-לּוֹ (יהו' ז, טז): "'ישרף באש'. האהל

והמטלטלין. 'אתו ואת כל אשר לו'. כדין המפורש למטה. אותו והבהמה בסקילה. והזקף שהוא על 'באש' מוכיח שהוא נפרד מ'אותו'. שכן מצינו מקראות שהטעם מחלקן".

• הָרָאשׁ כָּלֵב אֲנֹכִי (שמ"ב ג, ח): "אך לפי הנקוד, שהטעם תחת 'הראש' ו'כלב אנכי' מוקף במקף [מ: הראש כלב-אנכי], כך פירושו: 'הראש'. וכי אחפוץ להיות ראש בביתך? טוב לי להיות כלב והדיוט בבית דוד. וכן תרגם יונתן".

• מִמְצָרִים וּמִקְנָה סִחְרֵי הַפֶּלֶךְ יִקְחוּ מִקְנָה בְּמַחִיר (מל"א י, כח): "ולכך נקוד על 'מקנה' טעם זקף גדול, ללמוד שהתיבה עומדת בעצמה ואינה דבוקה לאחריה".

• כֹּה־אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ לְכוֹרֶשׁ אֶשֶׁר־הִחֲזַקְתִּי בְיָמָיו (יש' מה, א). בבלי, מגילה יב ע"א: "דרש רב נחמן בר רב חסדא. מאי דכתיב [מהו שכתוב]: 'כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימיו'. וכי כורש משיח היה? אלא א"ל הקב"ה למשיח: קובל אני לך על כורש". רש"י [בפירושו לתלמוד, שם]: "[...] וניקוד טעם מקרא זה מוכיח על דרש זה. שאין לך טעם זקא במקרא שאין סגול בא אחריו. וכאן נקוד 'למשיחו' בזקא ו'לכורש' נקוד במאריך, להפרישו ולנתקו מעם 'למשיחו'" (השווה למעלה, 2868).

• וְאַרְאֶה כִּי עַל־כָּל־אֲדוֹת אֲשֶׁר נֶאֱפָה מִשְׁבֶּה יִשְׂרָאֵל שְׁלַחְתִּיהָ וְאַתָּן אֶת־סֵפֶר פְּרִיתֶיהָ אֵלֶיהָ (יר' ג, ח): "נקודות טעמי מקרא זה מלמדין על פירושו. 'ישראל' נקוד זקף מובדל מ'שלחתייה'. 'שלחתייה' נקוד זקף גדול לעצמו. וזה פירושו: 'וארא' – נסתכלתי בה ליפרע ממנה. ולמה? 'כי על כל אודות אשר נאפה משובה ישראל'. ומה היתה נקמתי? שלחתייה מעל פני".

• וּפְנִיָּהֶם וּכְנַפֵּיהֶם פְּרֻדוֹת מִלְמַעְלָה (יח' א, יא): "אלמלא שראיתי טעם זקף גדול נקוד על 'ופניהם', לא הייתי יודע לפרשו. אבל הניקוד למדני להבדילם זו מזו ולהעמיד תיבת 'ופניהם' בפני עצמה. וכן פירושו: ופניהם להם. וכנפיהם היו פרודות למעלה מפניה' ומכסות אותם [...] ודוגמת לשון מקרא זה יש עוד בפרשה זו: 'וגביהם וגובה להם ויראה להם'. תיבת 'וגביהם' עומדת בעצמה" (א, יח: וְגִבֵּיהֶן וְגִבָּה לָהֶם וַיֵּרְאָה לָהֶם; השווה רד"ק: "מלת 'ופניהם' נפרדת בטעם, לומר שאינה דבקה עם הבאה אחריה. ר"ל ופניהם היו כמו שנזכר. וכנפיהם היו פרודות מהגוף ופרושות למעלה לעופף").

• בְּעֶצְתְּךָ תִּנְחַנִּי וְאַחַר כְּבוֹד תִּקְחֵנִי (תה' עג, כד): "אילו היה טעם על 'כבוד', היה פתרונו: לאחר שהשלמת לסנחרב כל הכבוד שפסקת לו, תקחנו אליך. הפלאת נסיון לישראל, והתרבת את סנחרב. עכשיו שהטעם על 'ואחר', זה פתרונו: ואחרי כן לכבוד תקחני. משכחני אליך לכבוד ולתפארת".

• יָגִיד עֲלֵי וְרָעוּ מִקְנָה אָף עַל־עוֹלָה (איוב לו, לג): "אבל הניקוד שנקד 'מקנה' פתח [סגול] מוכיח שהוא אינו דבוק ל'אף'. שאילו היה דבוק, היה נקוד קמץ [צירי]. ולא היה בו פיסוק הטעם שהוא נטעם ברביע".

• רִשְׁפֵּיהֶּ רִשְׁפֵּי אֵשׁ שְׁלֵהֲבַתִּיהָ (שה"ש ת, ו): "רשפים של אש חזקה הבאה מכח שלהבת

של גהינם. טעם הוקף הגדול הנקוד על 'רשפי' מלמדנו על תיבת 'אש' שהיא דבוקה ל'שלהבת יה'. לומר: אש של שלהבת יה".

פירוק צירופים בגלל חוקי ההטעמה

317. מלבד הגורמים התחביריים והענייניים המשפיעים על ההטעמה, יש גם נטיות שונות הכרוכות בחוקי ההטעמה. אחת מהן קובעת, שתיבה הבאה אחרי צירוף בן שתי תיבות ומתחברת אליו, עשויה לגרום להתפרקותו. דרך משל, תיבות הצירוף אליהי (ה)נכר מחוברות בדרך כלל בטעמיהן, כגון: אֶת־אֱלֹהֵי הַנֶּכֶר (בר' לה, ב). אולם בביטוי: אֱלֹהֵי נֶכֶר־הָאָרֶץ (דב' לא, טז) תיבת הארץ מושכת אליה את חלקו השני של הצירוף. תיבת נכר התקרבה בטעמה לתיבה שלאחריה יותר מלזו שלפניה, שאליה היא קשורה מבחינת העניין. דוגמות נוספות ל"התפרקות" כזו:

הצירוף חרון אף כאילו מתפרק: חָרֹן אֶף־אֱלֹהֵינוּ (עז' י, יד)
הצירוף ארון ברית כאילו מתפרק: אָרוֹן בְּרִית־ה' (דב' לא, כה)
הצירוף עצר כוח כאילו מתפרק: וְלֹא־עָצַר כֹּחַ־יִרְבָּעָם (דה"ב יג, כ)
הצירוף ארבעה עשר כאילו מתפרק: בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר־יָוִם (במ' ט, ג)
הצירוף הנה נא כאילו מתפרק: הִנֵּה נָא־אֲדֹנִי (בר' יט, ב)
הצירוף מעשה ידי כאילו מתפרק: מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם (דב' ד, כח)
הצירוף שאר ישוב כאילו מתפרק: וְשָׂאֵר יְשׁוּב בְּנֵי (יש' ז, ג)
הצירוף סמל הקנאה כאילו מתפרק: סִמּוֹל הַקְּנָאָה הַזֶּה (יח' ח, ה)

318. ובאופן דומה: כאשר צירוף בן שתי תיבות קשור לתיבה הבאה לפניו, לעתים מושכת אליה תיבה זו את התיבה הראשונה שבצירוף ו"מפרקת" אותו, כגון:

הצירוף פי החירות כאילו מתפרק: עַל־פִּי הַחֵירוֹת (במ' לג, ז)
הצירוף לא רחמה כאילו מתפרק: אֶת־לֹא רַחֲמָה (הו' א, ח)
הצירוף זית שמן כאילו מתפרק: אֲרֵץ־זֵית שֶׁמֶן (דב' ח, ח)

בכל הפסוקים ממין זה, הבנת בעלי הטעמים את הצירופים התחביריים לא הייתה שונה מהבנתנו, וההטעמה השונה היא תוצאה של הנטיות השונות של הטעמים וצירופיהם.

לקט פסוקים שיש עניין בהטעמתם

319. להלן מבחר פסוקים שיש עניין בהטעמתם מבחינה תחבירית או פרשנית. פסוקים אלו נלקטו בעיקר מספרו של ויקס על טעמי כ"א ספרים (למעלה, 214§) וכן מספרו של ברויאר (למעלה, 314§).

- בר' א, יא: עץ פָּרִי עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ – התיבות עץ פרי מוטעמות בגרש, הנמצא בתחום הפשטא. הכוונה אפוא: מיני עצים עושי פרי, ולא: עושים פירות ממין העץ (כפירוש חז"ל).
- בר' ו, ט: נָח אִישׁ צִדִּיק תָּמִים הָיָה בְּדֹרֹתָיו – צדיק מוטעם בתביר, ובכך נפרד מן תמים, המחובר אל הית. וכך: שבע שבתות תמימות תהיינה (וי' כג, טז), כבשים בני-שנה ארבעה עשר תמימים יהיו (במ' כט, יג).
- בר' יט, א: וַיִּשְׁתַּחֲוּ אֲפִים אֶרְצָה – אפים נמשך אל וישתחו ומופרד מן ארצה; וכך בדרך כלל ביטוי זה, כגון: וַתִּקַּד בַּת־שֹׁבַע אֲפִים אֶרֶץ (מל"א א, לא), אפים אֶרֶץ יִשְׁתַּחֲוּ לָךְ (יש' מט, כג) ועוד.
- בר' כ, יג: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעָו אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי – תיבת אתי מוטעמת ברביע, ולכן תיבת אלהים מופרדת מן הקודמת לה ונמשכת אל הבאה אחריה. כנראה הוטעם כך משום שלא נראה היה למטעימים לומר שה' התעה את אברהם.
- בר' כד, ס: וַיֹּאמְרוּ לָהּ אַחֲתָנוּ אַתְּ הִי לְאֶלְפֵי רַבָּנָה – הדיבור שאחרי לה נחצה בתיבת אחתנו, היינו, לא: אחותנו את, היי...; אלא: אחותנו, את היי...
- בר' לט, יז: בְּאֶלֶי הַעֲבָד הָעִבְרִי אֲשֶׁר־הִבֵּאתָ לָנוּ לְצַחֵק בִּי – עיקר החצייה בתיבת לנו. מכאן שפירושו: בא לצחק בי, ולא: שהבאת אותו לצחק בי.
- שמ' כו, כ: וַיִּקְחוּ אֵלָיוּ שִׁמֹן וְיָת וְךָ כְּתִית לְמֶאֱוֹר לְהַעֲלוֹת נֵר תָּמִיד – נר נמשך לתיבה שלפניו, כלומר: להעלות נר בתמידות; ולא: להעלות נר-תמיד. בדומה לכך וי' ו, ו: אֵשׁ תָּמִיד תִּקְדַּח עַל־הַמִּזְבֵּחַ – אש תוקד בתמידות; ולא: אש-תמיד תהיה יוקדת (עיי' בן-דוד, "נר תמיד, אש תמיד", לשוננו לעם כח [תשל"ז], ו, עמ' 171–174).
- שמ' לג, יט: וַיִּקְרָאֵנִי בְשֵׁם ה'; וכן שם לד, ה: וַיִּקְרָא בְשֵׁם ה' – בשם מופרד מן ה', והכוונה לא שיקרא בשמו של ה', אלא שיקרא בשם את ה'. אבל בר' יב, ח: וַיִּקְרָא בְשֵׁם ה' – קרא בשמו של ה'.
- וי' יא, ג: וַשְׁמַעְתָּ שְׁסַע פְּרָסֶת; וכן שם, ז: וַשְׁמַעְתָּ שְׁסַע פְּרָסֶת; דב' יד, ו: וַשְׁמַעְתָּ שְׁסַע שְׁתֵּי פְּרָסוֹת – לא: שסע-פרסה או שסע-פרסות; אלא: שושעת שסע בפרסות. השווה תרגום אונקלוס: "ומטלפא טלפין [לא: טלפי, בסמיכות] פרסותא".
- וי' יג, לח: וְאִישׁ אוֹרְאָשָׁה בִּי־יְהִיָּהּ בְּעוֹר־בְּשָׂרָם בְּהָרֹת בְּהָרֹת לִבְנֵת – החצייה בתיבת בהרת הראשונה. היינו, לא: בהרות בהרות פה ושם; אלא: בהרות, כלומר: בהרות לבנות.
- וי' יד, כג: וַהֲבִיא אֹתָם בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי לְטַהֲרָתוֹ אֶל־הַכֶּהֵן – ביום השמיני נמשך לשלפניו ומופרד משלאחריו, היינו: והביא אותם ביום השמיני לשם טהרתו.
- וי' טז, ל: בִּי־בָיִת הָיָה יִכְפֹּר עֲלֵיכֶם לְטַהֵר אֶתְכֶם מִכָּל חַטָּאתֵיכֶם לִפְנֵי ה' תִּטְהָרוּ – חציית הפסוק בתיבת אתכם. מכל חטאתיכם – טהרו לפני ה'. פירוש חז"ל ש"מכל חטאתיכם לפני ה'" פירושו: מן העברות שבין אדם למקום בלבד (משנה יומא ח, ט) הוא בניגוד לפיסוק הטעמים.

- במ' יב, ו: אַם־יִהְיֶה נְבִיאֲכֶם ה' בְּמִרְאָה אֵלָיו אֲתוּדָע – לא: אם יהיה נביאכם כה; אלא: אם יהיה לכם נביא, אני ה' אתודע אליו במראה.
- דב' יא, יג: לֹא־הָיָה אֶת־ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעַבְדּוֹ בְּכָל־לְבַבְכֶם וּבְכָל־נַפְשְׁכֶם – החצייה בתיבת ולעבדו, והיא נמשכת לשלפניה ומופרדת משלאחריה, היינו: אהבת ה' ועבודתו יש לעשותן בכל לב ובכל נפש.
- דב' כו, ה: אֲרַמִּי אֲבָד אֲבִי – הטעמים מתאימים לפירוש: הארמי (לבן) ביקש לאבד את אבי (רש"י, אונקלוס), ולא לפירוש: אבי היה ארמי אובד.
- דב' לב, ה: שָׁתַת לּוֹ לֹא בָנִיו מוֹמִם – החצייה בתיבת לא, כרש"י ואונקלוס; ואילו ראב"ע ואחרים מחברים לא בניו, נגד הטעמים.
- דב' לג, יז: בָּהֶם עָמִים יִנְגַח יַחַדוֹ אֶפְסִי־אָרֶץ – יחדו מוטעמת במפסיק, היינו: בהם את העמים הוא ינגח יחד, את אפסי הארץ.
- יה' ב, ה: וְהָיָה הַשָּׁעַר לְסָגוֹר בַּחֹשֶׁךְ וְהָאֲנָשִׁים יֵצְאוּ – החצייה בתיבת לסגור. תיבת בחשך נמשכת לשלאחריה: האנשים יצאו בחושך.
- שופ' ה, יח: וְזָבְלוּ עִם חֶרֶף נַפְשׁוֹ לְמוֹת וּנְפֹתָלִי עַל מְרוֹמֵי שָׂדֶה – החצייה בתיבת ונפתלי. רש"י: "וכן נפתלי. על מרומי שדה – על הר תבור". אבל רד"ק: "ונפתלי כמו כן שם עצמו על מרומי שדה להילחם" – פירוש זה מנוגד לפיסוק הטעמים.
- שופ' ו, כד: וַיִּכֶן שָׁם גִּדְעוֹן מִזֶּבַח לַה' וַיִּקְרָאֵלּוּ ה' שָׁלוֹם – לפי הטעמים, ה' קרא למזבח "שלום", בניגוד לכל המפרשים המסבירים שהמזבח נקרא "ה' שלום".
- שמו"א ג, ג: וַיָּרֶ אֱלֹהִים טָרֶם יִכָּה וּשְׁמוּאֵל שָׁכַב בְּהִיכַל ה' אֲשֶׁר־שָׁם אֲרוֹן אֱלֹהִים – בהיכל ה' וכו' חל על "ונר אלהים טרם יכבה". תרגום יונתן: "ושמואל שכיב בעזרת ליואי. וקלא אשתמע מהיכלא דיי דתמן ארונא דיי"; בדומה רש"י: "'ושמואל שוכב'. במקומו".
- שמו"ב א, כג: שָׁאוֹל וְיֹהָנָתָן הַנָּאֶהָבִים וְהַנְּעִימָם בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרְדּוּ – לא: בחייהם ובמוותם לא נפרדו; אלא: אלה שהיו נאהבים ונעימים בחייהם, לא נפרדו במוותם.
- מל"א טז, כד: וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם הָעִיר אֲשֶׁר בָּנָה עַל שֵׁם־שֹׁמֶר אֲדָנֵי הָהָר שֹׁמְרוֹן – אין הכוונה: קרא את שם העיר "שמרון" על שם שמר אדוני ההר; אלא: קרא את שם העיר על שם שמר, אדוניו של ההר הנקרא "שמרון".
- מל"ב י, טו: וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִישָׁ אֶת־לְבַבְךָ יִשְׂרָאֵל כִּבְלִי עִם־לְבַבְךָ וַיֹּאמֶר יְהוֹנָדָב יֵשׁ וַיֵּשׁ תִּנָּה אֶת־יָדְךָ – המפרשים מחברים יש ויש כפל לחזק (רד"ק), וגם הניקוד (ו) מחברים, אך הטעמים מפסיקים בין שתי התיבות.
- מל"ב יט, יג: יֵשׁ לּוֹ, יג: אִין מְלֶךְ־חֲמַת וּמְלֶךְ אֶרֶץ וּמְלֶךְ לְעִיר סַפְרִיִּים הֵנֶע וְעוֹה – החצייה בתיבת ספרורים, וזאת כנראה לפי פירוש הנע ועוה כפעלים, וכן תרגם יונתן: "הלא טלטילינון ואגליאונון". שהרי אילו היו אלו שמות מקומות, הייתה החצייה במקום אחר.
- מל"ב כד, טו: הוֹלִיךָ גּוֹלָה מִירוּשָׁלַם בְּבִלָּה – בעל הטעמים מפריד גולה מן הולך, ומצמיד "גולה מירושלם".

- יש' א, ה: על מה תבן עוד תוסיפו סרה – החצייה בתיבת עוד, ולכן אין לחבר: עוד תוסיפו סרה.
- יש' א, ט: לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד כמעט כסדום היינו לעמנה דמינו – החצייה בתיבת כמעט, ולכן יש לחבר: שריד כמעט; ולא: כמעט כסדום היינו.
- יש' א, יג: לא תוסיפו הביא מנחת-שן קטרת תועבה היא לי – הטעמים מחברים קטרת עם תועבה, היינו, לא: הקטורת היא תועבה לי, אלא: מנחתכם היא לי קטורת-תועבה.
- יש' ו, ב: שרפים עמדים | ממעל לו – החצייה בתיבת ממעל, ואין "ממעל לו" מתוברות, כנראה כדי להרחיק את ההגשמה.
- יש' כה, א: ה' אלהי אתה – לפי הטעמים: אתה הוא ה' אלוהי, ולא: ה', אתה אלוהי.
- יש' כה, ט: הנה אלהינו זה קנינו לו יושיענו – זה מופרד מן ההמשך, היינו: הנה אלוהינו זה, הוא אשר קיוונו לו.
- יש' כת, ו: וזרוע משפט יושב על-המשפט ולגבוה משיכי מלחמה שערה – החצייה אחר התיבה השנייה, ולא אחר החמישית, כפי שהיה נראה מן ההקבלה.
- יש' כט, טז: הפככם אם-בְּחֶמְדָּה יִצְרָה יִחְשָׁב – הטעמים מחברים "כחמר היצר". היינו: הפככם, תהפוכותיכם, האם ייחשבו כחומר של היוצר? ולא: האם היוצר עשוי להיחשב כחומר?
- יש' לח, יג: שְׁנֵי יָדַי עַד-בֶּקֶר כְּאֵי כֵן יִשְׁבֵּר כָּל-עֲצָמוֹתַי – החצייה בתיבת כארי. היינו, לא: ישבר כל עצמותי כארי; אלא כפירוש רש"י: התגברתי כארי לסבול ייסורים כל הלילה, אך החולי שובר כל עצמותי.
- יש' מ, ג: קול קורא במִדְבָּר פָּנוּ דֶּרֶךְ ה' – לפי הכלל שמבין שני טעמים שווים רצופים, הראשון מפסיק יותר (למעלה, 2268), מסתבר שהחצייה בתיבת קורא. מכאן שלפי הטעמים יש לפרש: קול קורא: פנו במדבר דרך ה' (עיין ד' ירדן, מדרש לשון, ירושלים תשט"ז, עמ' 23-24; י' קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים תשכ"א, עמ' 30-31; מ' מורשת, לשוננו לעם יח [תשכ"ז], ו-ז, עמ' 178. וראה גב"ע צרפתי, לשוננו לעם מט [תשנ"ח], א, עמ' 29-30; ש' אשכנזי, לשוננו לעם מט [תשנ"ח], ב, עמ' 96 – על פיסוק שונה של הפסוק המשתקף באונגליונים ובמדרש: "קול קורא במדבר: פנו דרך ה'").
- יש' מ, יג: מִי־תֵן אֶת-רוּחַ ה' – תיבת רוח מופסקת, וכוונת הטעמים אפוא: מי תיכן את הרוח? והתשובה: ה'. וכך רש"י, אונקלוס ועוד. כנראה הוטעם כך כדי להרחיק את ההגשמה.
- יש' מג, יז: הַמוֹצֵא רֶכֶב-וְסוּס תֵּיל וְעֹזוֹ יִחְדּוּ יִשְׁכְּבוּ בַל-יָקוּמוּ דַעְכוּ כַּפְשֶׁתָה כְּבוֹ – האתנח בתיבת ועוזו, היינו: תיבת יחדו נמשכת לאחריה: יחד ישכבו ולא יקומו.
- יש' מה, טז: בּוֹשֵׁר וְגַם-נִכְלְמוּ כָלָם יִחְדּוּ הִלְכוּ בְּכִלְמָה חֲרָשֵׁי צִירִים – החצייה בתיבת כלם. אין לקרוא "כלם יחדו", אלא תיבת יחדו נמשכת לשלאחריה.
- יש' נג, ב: וַיַּעַל בַּיּוֹזֶק לִפְנֵי וַיִּשְׁרַשׁ מֵאַרְץ צִיָּה לֹא-תֵאָר לוֹ וְלֹא תִדָּר וְנִרְאָהוּ וְלֹא-מֵרָאָה

וְנִחַמְדָּהוּ – החצייה בתיבת הדר, ולפי זה רש"י: "וכשראינוהו מתחילה באין מראה, היאך נחמדוהו?".

• יש' נו, ט: כָּל חַיָּתוֹ שָׂרִי אֲתִיו לֶאֱכֹל כָּל-חַיָּתוֹ בִּיעֵר – לפי הטעמים הפירוש הוא: כל חיות השדה (פנייה), בואו לאכול את כל החיות הנמצאות ביער (כך רש"י ויונתן, אך לא רד"ק ואחרים).

• יש' ס, יט: לֹא-יִהְיֶה-לָּךְ עוֹד הַשֶּׁמֶשׁ לְאוֹר יוֹמָם וּלְלֵנָה הַיָּרֵחַ לֹא-יֵאִיר לָךְ – הטעמים מפרידים ולנגה מן הירח. היינו: ובאשר לנוגה, הירח לא יאיר לך.

• יר' ד, א: אִם-תָּשׁוּב יִשְׂרָאֵל | נֶאֱמַר-ה' אֵלַי תָּשׁוּב – החצייה בתיבת אלי. היינו, לא: אלי תשוב, אלא: אם תשוב, נאום ה', אלי – תשוב.

• יר' י, ג: כִּי-עָלַן מִיַּעַר כְּרָתוֹ – החצייה בתיבת עץ. היינו, לא: עץ מיער, אלא: עץ שכתרו מיער.

• יר' מו, יז: קִרְאוּ שֵׁם פְּרָעָה מֶלֶךְ-מִצְרַיִם שְׁאוֹן הַעֲבִיר הַמוֹעֵד – "פרעה מלך מצרים שהיה מלך שאון והמון רב [...] ומלך עומד במקום שניים: מלך מצרים ומלך שאון" (רד"ק).

• יח' טו, ב: מִהֲיִהְיֶה עֵץ-הַגֶּפֶן מִכָּל-עֵץ הַמִּוֹרָה אֲשֶׁר הָיָה בַּעֲצֵי הַיַּעַר – החצייה בתיבות מכל-עץ, ולכן אין לחבר "עץ הזמורה", אלא כדברי רש"י: "לא על גפן הכרמים [...] אני אומר לך, אלא על זמורות גפן הגדילה ביערים".

• יח' מד, כב: וְהָאֱלֹמְנָה אֲשֶׁר תִּהְיֶה אֱלֹמְנָה מִכֶּחָ וַיָּחֲו – החצייה בתיבת אלמנה; ואין לחבר, לפי הטעמים, "אלמנה מכח", אלא מכחן – מקצת הכהונות, להוציא כהנים גדולים, מותרים באלמנה (כדברי רש"י).

• הו' ט, ד: לֹא-יִסְכּוּ לָךְ | יִיזַן וְלֹא יַעֲרְבוּ-לוֹ | וּבְחִיָּהֶם כָּלָהֶם אוֹנִים לָהֶם כָּל-אֲכָלֵיו יִשְׁמָאוּ – החצייה בתיבות יערבו-לו, וכך מפרשים רש"י, ראב"ע ורד"ק; ואילו "מצודות דוד": "ובחיהם אינם ערבים עליו".

• יואל ד, כא: וְנִקִּיתִי דָמָם לֹא-נִקִּיתִי – החצייה אחר התיבה הראשונה. כלומר, לא: ונקיתי דמם; אלא: דמם לא נקיתי.

• עמ' ו, ו: הַשְּׂתִים בְּמִזְרְקֵי יֵין – כוונת הטעמים וגם רוב המפרשים: השותים יין במזרקים; ובא מזרקי בנסמך במקום הנפרד; או הכוונה: השותים יין במזרקי כסף או במזרקי זהב.

• נחום ג, א: הִוֵּי עֵיר דְּמָיִם כְּלָה כָּחַשׁ פָּרָק מְלָאָה – לא: כולה כחש, והיא מלאה פרק, אלא: כולה מלאה כחש-פרק.

• זכ' ד, ז: וְהוֹצִיא אֶת-הָאֶבֶן הָרִאשָׁה תְּשַׁאוּת חֵן חֵן לָהּ – אין הכוונה: תשואות של חן חן, אלא: שאון, וכן חן חן לה (בניגוד לרש"י).

• דה"א ג, יז: וּבְגִל יִכְנִיָּה אֶסֶר – הטעמים מתאימים יותר לפירוש: ובני יכניה האסיר, מאשר לפירוש המקובל, הרואה באסיר שם פרטי לבנו של יכניה.

• דה"א ז, ג: וּבְנֵי יִזְרְחֵיהּ מִיכָאֵל וְעֵבְדֶיהּ וַיֹּאֵל יִשְׁיָה חֲמִשָּׁה רָאשִׁים כָּלָם – תיבת חמשה מופסקת. היינו: סך הכול חמישה, וכולם ראשים לבית אבותם.

- דה"ב כד, יד: וַיַּעֲשֶׂהוּ כְּלִים לְבֵית־ה' כְּלֵי שָׁרֵת וְהַעֲלֹת וְכַפֹּת וְכָלִי זָהָב וְכֶסֶף – לפי ההטעמה, נראה העלות כשם כלי (רד"ק, שורשים) או כשם פעולה: והעלאת נרות וכפות (ג'נאח, השורשים).

מחלוקת פרשנית בין הטעמים והניקוד

320. לעתים אין התאמה בין הניקוד ובין הטעמת הפסוקים, כגון: גִּתָּן שְׂאוֹן קוֹלָם (יר' נא, נה) – תיבת שְׂאוֹן מנוקדת ניקוד סמיכות, אך מופסקת בטעמה. ולהפך: מִתָּן אָדָם יִרְחִיב לֹו (מש' יח, טז) – תיבת מִתָּן מנוקדת כצורת נפרד, אך מחוברת בטעמה.
- יש פסוקים שבהם משתקף בניקוד פירוש המנוגד לזה המשתקף בטעמי המקרא, כגון "בְּנִיד וּמִצְוָה לְאֻמִּים" (יש' נה, ד) – ניקוד ומצוה כצורת נסמך מורה על כך שתיבת לְאֻמִּים היא צורת הרבים של לְאֻם, ואילו לפי הטעמים הרי היא צורת הרבים של אִם או אִמָּה שלפניה ל' השימוש.

ספרות

- י' ברויאר, "מחלוקת ניקוד וטעמים בחלוקת פסוקים", ספר היוכל לרב מרדכי ברויאר, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 191–242

פרק אחד-עשר

טעמי אמ"ת

הקדמה

321. פרק זה אינו כולל פירוט מלא של כללי הטעמים בספרי אמ"ת, אלא אך סקירה קצרה על הטעמים המפסיקים והמתברים ועיקרי כלליהם. אין מתוארים התנאים שלפיהם באים המשרתים השונים, צירופי טעמים נדירים וכיו"ב.

בדרך כלל, מספר הטעמים המפסיקים בספרי אמ"ת וגוניהם מרובה, ובייחוד מרובה מספר הטעמים המתברים והאפשרויות השונות להטעמם. מקצת הטעמים משותפים לספרי אמ"ת ולכ"א ספרים (אך לעתים כללי הטעמתם שונים), ומקצתם אינם מצויים אלא בספרי אמ"ת. גם מקצת טעמים המשמשים בכ"א ספרים אינם משמשים בספרי אמ"ת.

ספרות

W. Wickes, *A Treatise on the Accentuation of the Three So-Called Poetical Books of the Old Testament*, Oxford 1881; ²New York 1970 • י' בער, תורת אמת, רדל היים 1852 • ע' שלזינגר, "טעמי אמ"ת וטעמי כ"א ספרים", ארץ ישראל ג (תשי"ד), עמ' 198-194 • א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"א, שערים יג, ובמקומות אחרים • י' ייבין, כתר ארם-צובה, ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 281-356 • מ' ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב, עמ' 211-325 • מ' פרלמן, כללי הטעמים של ספרי אמ"ת - פרשנות ומסורה, תל-אביב תשמ"ה-תשמ"ט • י' ייבין, "טעמי אמ"ת במסורת הניקוד הטברני ה'מורחב' (ותיאור כללי)", ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 243-264 • א' אלדר, תורת הקריאה במקרא, ירושלים תשנ"ד, עמ' 172-177

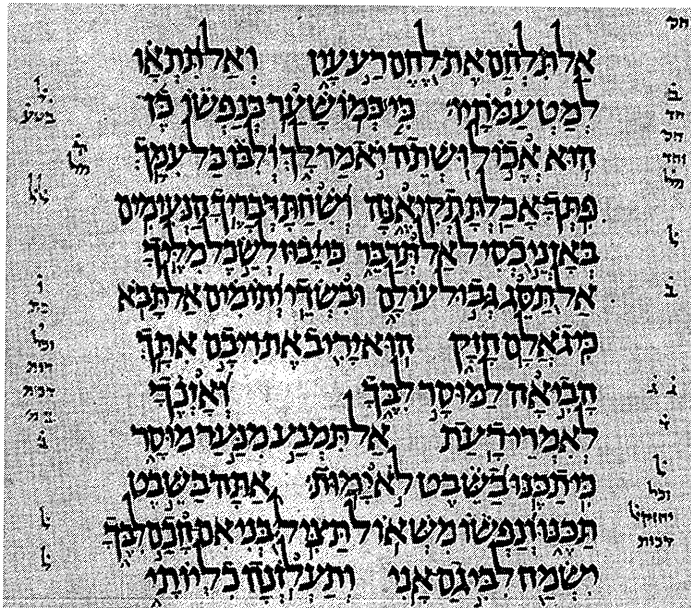
סלוק

בסוף כל פסוק בא סלוק, כמו בכ"א ספרים. לפניו עד ארבעה משרתים. משרת אחד הוא בעיקר מונח, כגון: לֹא יָשָׁב (תה' א, א); או מירכא, כגון: יוֹמָם וְלַיְלָה (תה' א, ב). כללי הטעמת משרת אחר לסלוק מצויים בדה"ט-דותן, שער יא. שני משרתים הם בעיקר: מְרַחֵם (שצורתו כצורת הטיפחא שבכ"א ספרים, אך הוא טעם מחבר) ומונח, כגון: וְדָרְךָ רְשָׁעִים תֹּאבֵד (תה' א, ו). כמשרתים שלישי ורביעי לסלוק משמשים טעמים מחברים שונים, וכלליהם

שְׁלֹק

322

מרובים. דוגמות לשלושה משרתים לסילוק: כִּי לֹא-עֲזַבְתָּ דָרְשִׁידִי ה' (תה' ט, יא), יִמְלֹט נַפְשׁוֹ מִיַּד-שָׂאוֹל סֵלָה (תה' פט, מט); ארבעה משרתים לסילוק: כֵּן נִפְשִׁי תַעְרַג אֵלַיִךְ אֱלֹהִים (תה' מב, ב); ומצויים עוד צירופים אחרים של משרתים.

טעמי אמ"ת בכתר ארם צובה (משלי כג, ו-טז)

עולה-יורד

אם הפסוק ארוך, וחצייתו במרחק רב מן הסילוק, משמש כחוצה הראשי המפסיק עולה-יורד, כגון: מִשְׁבִּית מִלְחָמוֹת עַד-קֶצֶה הָאָרֶץ קִשְׁת יִשְׂבֵּר וְקֶצֶץ תְּנִית עֲגֻלוֹת יִשְׂרָף בָּאֵשׁ (תה' מו, י). אם הפסוק קצר, וחצייתו קרובה יותר לסילוק, משמש אתנה כחוצה, כגון: אֱלֹהִים לָנוּ מִחֶסֶד וְעוֹ עֲזָרָה בְּצָרוֹת נִמְצָא מָאֹד (תה' מו, ב). לפיכך, בפסוקים שבהם גם אתנה וגם עולה-יורד, המפסיק המציין את חציית הפסוק אינו אתנה (כבהטעמת כ"א ספרים), אלא עולה-יורד.

עולה-יורד עשוי שני סימנים: סימן כעין מהפך מעל לתיבה ("ה"עולה") בצירוף סימן כעין מירכא מתחת לתיבה ("ה"יורד"). "ה"יורד" מסומן בהברה המוטעמת וה"עולה" בהברה שלפניה, כגון: לְנַפְשִׁי (תה' ג, ג). אם טעם זה בא בתיבות מוקפות, בדרך כלל אין מקף מסומן, כגון: לָנוּ (תה' קטו, א); אם התיבה המוטעמת בעולה-יורד, טעמה בראשה,

323

קִשְׁתִּים

והתיבה שלפניה טעמה מלעיל, ה"יורד" מסומן בהברה המוטעמת, וה"עולה" בהברה האחרונה של התיבה הקודמת, כגון: סִפְרָתָה אַתָּה (תה' נו, ט); כך שיטת הסימון אם לפניו משרת. אם לפניו רביעי, אין ה"עולה" מסומן כלל, כגון: קָדַם סָלָה (תה' נה, כ). גם אם התיבה המוטעמת בעולה-יורד טעמה בראשה, והתיבה שלפניה טעמה מלרע, אין ה"עולה" מסומן כלל, ורק ה"יורד" מסומן, כגון: לֵאל תִי (תה' מב, ג), וְאֶשֶׁב רֹאשׁ (איוב כט, כה). כך בכתב-היד, ואילו בדפוסים נוהגים במקרה זה לציין את ה"עולה" וגם את ה"יורד" בהברה המוטעמת: קָדַם סָלָה, וְאֶשֶׁב רֹאשׁ, או שמסמנים את ה"עולה" בין התיבות: קָדַם סָלָה, וְאֶשֶׁב רֹאשׁ.

התיבות המוטעמות בעולה-יורד מנוקדות כמעט תמיד בניקוד ההפסק, כגון: אֶל שַׁחַת (תה' ל, י), יְרוּשָׁלַם (תה' קלו, ז).

לעולה יורד משרת אחד בלבד. צורתו של משרת זה בכתב-היד העתיקים כאתנח הפוך: 324 אַבּל בַּכְּתִיבִיד מֵאוֹחֲרִים וּבְדִפּוּסִים נִתְעַרְבָּב עִם הַגִּלְגַּל, מִשְׁרַת הַפּוֹר (כ), בַּגִּלְגַּל צוֹרֶתָם הַדּוּמָה, וּבָהֶם מִשְׁרַת הָעוֹלָה-יּוֹרֵד הוּא גִלְגַּל, כַּמִּשְׁרַת הַפּוֹר. מִידַת שְׁמִירוֹתוֹ שֶׁל כַּתְב־יד עַל הַהִבְחָנָה בֵּין הָאֲתִנַּח הַהֶפֶךְ, מִשְׁרַת הָעוֹלָה-יּוֹרֵד, וּבֵין הַגִּלְגַּל, מִשְׁרַת הַפּוֹר, עֲשׂוּיָה לִשְׁמֵשׁ קִנְיָה-מִידָה לְטִיב מִסּוֹרֹתָיו וּלְמִידַת דִּיקוֹן בְּעִנְיַנֵי טַעְמִים.

אם תיבת המשרת טעמה בראשה – המשרת מהפך. כך השיטה בכתב-היד, אך בדפוסים, גם במקרה זה, המשרת אתנח הפוך (גלגל). לעתים רחוקות המשרת הוא מירכא. בדרך כלל, אם אין משרת לפני העולה-יורד, בא לפניו הטעם המפסיק רביעי קטן, כגון: אֲנִי שֹׁכְבִיתִי וְאֵישְׁנָה (תה' ג, ו); אם לפניו משרת, בא לפניו הטעם המפסיק צנור (זרקא), כגון: יָפָה נֹחַ מְשׁוֹשׁ פְּלִי-הָאָרֶץ (תה' מז, ג). אין עולה-יורד מצוי אלא אחרי אחד משני טעמים אלו, ולפיכך הוא נקרא בספרות המסורה עֹקֵב הָרְבִיעִי או עֹקֵב הַזֶּרְקָא (הצינור).

המפסיק הפחות שלפני העולה-יורד (הבא לפני הרביעי הקטן או הצינור) הוא הרביעי הגדול, כגון: וְהִזָּה פֶּעַץ שְׁתוּל עַל-פִּלְגֵי מַיִם (תה' א, ג).

אתנח

האתנח דומה בצורתו ובשיטת סימונו לאתנח שבכ"א ספרים, אך הוא מפסיק פחות מן העולה-יורד. יש לו עד שלושה משרתים. 325 אַתְּנָח אֶתְנָח בַּא הַמִּפְסִיק דְּחִי, מִשְׁרַת אֶחָד לוֹ הוּא מוֹנַח, כְּגוֹן: לְמָה רָגַשׁוּ גוֹיִם (תה' ב, א). אם אין לפניו דחי, משרתו מירכא, כגון: יְרָאֲנִי ה' (תה' ו, ג). שני משרתים לאתנח הם שני מונחים, כגון: יוֹשֵׁב בְּשָׂמַיִם יִשְׁחָק (תה' ב, ד). אבל אם בא פֶּסֶק לִפְנֵי הַתִּיבָה הַמוֹטַעֶמֶת בִּאתְנַח, שְׁנֵי הַמִּשְׁרָתִים הֵם טֶרְחָא וּמִרְכָּא, כְּגוֹן: אוֹדֶךָ בְּעַמִּים | אֲדַנִּי (תה' נו, י). עַל הַטֶּרְחָא, שְׁצוֹרֶתָה כְּצוֹרֶת הַטִּיפָחָא בְּכ"א סְפָרִים, אֵךְ הוּא מִשְׁרַת, עֵינָן לְמַעְלָה, 3228 כַּמִּשְׁרָתִים הַשְּׁלִישִׁי וְהַרְבִּיעִי לְאֲתִנַּח מִשְׁמָשִׁים טַעְמִים מַחְבֵּרִים

שונים. דוגמה לשלושה משרתים לאתנת: או יִדְבֵּר אֵלֵינוּ בְּאִפּוֹ (תה' ב, ה); לארבעה משרתים: כִּי גָדוֹל ה' וּמִהֲלֵל מְאֹד (תה' צו, ד). חמישה משרתים לאתנת באים רק במקום אחד: כִּי אַתָּה אֲשֶׁר יֵאָהֵב ה' יוֹכִיחַ (מש' ג, יב). המפסיקים הפחותים שלפני אתנת הם בדרך כלל: דחי, כאשר החצייה קרובה לאתנת; ורביע גדול, כאשר החצייה רחוקה יותר ממנו.

רביע גדול

326.

רביע גדול משמש בתחום עולה-ויורד ואתנת, והוא הרביע הבא במחצית הראשונה של הפסוק (לא כרביע מוגרש, עם גרש או בלי גרש, הבא סמוך לסילוק), ולא סמוך לפני עולה-ויורד (כרביע הקטן). פסוק קצר שאין בו אתנת, אך יש בו רביע, כגון: לִמְנַצֵּחַ אֶל־תְּשֻׁחַת לְדָוִד מִכְתָּם (תה' נח, א) – רביע זה הוא רביע מוגרש בלי גרש (רמב"ג; עיין להלן, §3308). אך אם בפסוק כזה שני רביעים, כגון: עֹזֶרָה כְּבוֹדִי עֹזֶרָה הַגָּבֹל וְכָזֹר אֶעֱיֶרָה שָׁחַר (תה' נו, ט), הרביע הראשון הוא רביע גדול והשני רמב"ג.

לרביע גדול בדרך כלל משרת אחד בלבד, והרבה טעמים מחברים משמשים בתפקיד זה במסיבות שונות: מירכא, כגון: אֶפְיָקִי מַיִם (תה' יח, טז); מהפך, כגון: קָמוּ עָלֵי (תה' נד, ה); גם מִהֲפֹךְ מַצָּנָה, שהוא מהפך שבתיבתו ההברה הקודמת להברת הטעם פתוחה, ולפיכך באה בה צנוניות, המשמשת כנעימת עזר בתיבה מוטעמת בטעם מחבר (להלן, §3358), כגון: בְּקָהֶל רֵב (תה' מ, י); עלוי, והוא אחד מסוגי ה"שופרות", ואינו משמש בהטעמת כ"א ספרים, צורתו כצורת שופר מונח, אך הוא מסומן מעל לתיבה, בהברה המוטעמת, כגון: נִחְנִי בְּצִדְקָתְךָ (תה' ה, ט).

בשני מקומות במקרא בלבד שני משרתים לרביע גדול: עַל אִיכֵי סְבִיבוֹתַי (תה' כז, ו), תוֹרִידִם וְלִבְאֵר שְׁחַת (תה' נה, כד).

מפסיקים פחותים לפני רביע גדול הם לגרמיה (להפסקה קטנה או בקרבת הרביע), כגון: כִּי ה' וְאֵהָב מִשְׁפָּט (תה' לו, כח); ופזר (להפסקה גדולה או במרחק מן הרביע), כגון: כִּי הִנֵּה הַרְשָׁעִים יִדְרָכֹן קֶשֶׁת (תה' יא, ב); ולעתים שניהם: נִשְׁקוּ־בָר פֶּן־יִיָּאֲנָה וְתִאבְדּוּ דָרֶךְ (תה' ב, יב).

דחי

327.

דחי משמש בתחום האתנת. צורתו כצורת הטרחא, אך אינו מסומן בהברה המוטעמת, אלא בימין האות הראשונה שבתיבה, כגון: תִּסְתִּירֵנִי (תה' סד, ג). בתיבות מוקפות הוא מסומן בראש השנייה,

כגון: נִסָּה־עֲלֵינוּ (תה' ד, ז).

לפי שאינו מסומן בהברה המוטעמת, נוסף בכמה כתבי־יד, במקומות שבהם עשוי להתעורר ספק במקום ההברה המוטעמת בתיבה, קו כעין מירכא להורות על מקומה של הברה זו, כגון: עִירָה (תה' נו, ט; קח, ג), אָנָה (תה' קלט, ז), אָנְכִי (מש' כד, לב; איוב כט, טז).

בכתבי־יד בניקוד מורחב משמש התביר תמורת הדחי; ואכן הדחי מקביל בכוח הפסקתו לתביר בהטעמת כ"א ספרים.

עד שלושה משרתים משמשים לפני הדחי. משרת אחד הוא מונח, כגון: בְּרַב הַסֶּדֶךְ (תה' ה, ח); המונח עשוי לבוא עם הדחי בתיבתו, אם לא קדם כבר משרת לדחי, ואם תיבת הדחי ראויה לגעיה קלה בתנועה ארוכה לפני שווא, שאינה בראש תיבה, כגון: וַיִּצְמְדוּ (תה' קו, כח).

כמשרת שני לדחי משמשים טעמים מחברים שונים, כגון: שָׁמַע קוֹל תַּחֲנוּנֵי (תה' כח, ב). שלושה משרתים לדחי מצויים רק בשני מקומות במקרא: אֲזַי שׁוּבוּ אוֹיְבֵי אַחֲרֵי (תה' נו, י), כִּי יִסִּף עֲלֵי־חַטָּאתָו פָּשַׁע (איוב לד, לו).

המפסיקים הפחותים לפני דחי הם: לגרמיה, כגון: אֲשֶׁר אָמְרוּ | לְלִשְׁנֵנוּ נִגְבִּיר (תה' יב, ה); ופור, כגון: כִּי לֹא יִבְיֶנוּ אֶל־פַּעֲלֹתָ ה' (תה' כח, ה); או שניהם, כגון: עֲלֵכֶן | מִשְׁחָךְ אֱלֹהִים אֱלֹדִיךְ (תה' מה, ח).

צינור

צינור משמש בתחום העולה־וירד. צורתו כצורת הזרקא בהטעמת כ"א ספרים, ולעתים הוא גם נקרא בספרות המסורה זֶרְקָא. מסומן בסוף התיבה. בכתבי־יד יש מקומות יחידים שבהם מסומן צינור נוסף בהברה המוטעמת במקום שאפשר לטעות בויהוי מקומה, כגון: שִׁתָּה (תה' מט, טז).

רִשְׁעִים

328

לצינור עשויים לבוא עד שני משרתים. משרת אחד הוא מירכא, כגון: מִי זֶה (תה' כד, ח); או מונח, כגון: אֲשִׁיר עֲנֶךָ (תה' נט, יז). כללי משרת אחד לצינור מתוארים בדה"ט־דחות, שער י. כשני משרתים משמשים על פי רוב מירכא ומונח, כגון: מִי יִתֵּן מִצִּיּוֹן (תה' יד, ז; נג, ז); ופעם מהפך ומונח: מִי הוּא זֶה (תה' כד, י). עתים שני משרתים אלו באים בתיבה אחת, כגון מירכא ומונח: פִּתְחוּ רִשְׁעֵיכֶם (תה' לו, יד); מהפך ומונח: תִּבְּאוּ לִפְנֵיךָ (תה' עט, יא).

כמפסיקים פחותים לצינור משמשים לגרמיה, כגון: בְּצַר־לִי | אֶקְרָא ה' (תה' יח, ז); או פור, כגון: כִּי כָלוּ בִגְדֵי חַיִּי (תה' לא, יא); או שניהם, כגון: עֲלֵ־זֹאת יִתְפַּלֵּל כָּל־חֹסֵיד | אֱלֹדִיךָ (תה' לב, ו).

רביע מגרש

.329

רביע מוגרש בא רק אחד האתנת, במחצית השנייה של הפסוק, סמוך לסילוק. בספרות המסורה הוא נקרא טַפְחָא, ואכן, הוא ממלא בקירוב את תפקיד הטיפחא בהטעמת כ"א ספרים. סימנו עשוי גרש ורביע, ומכאן שמו. בדרך כלל הרביע מסומן מעל להברה המוטעמת שבתיה, והגרש בימין האות הראשונה שבתיה, כגון: וְחֵטָאִים (תה' א, ה). בתיבות מוקפות הגרש מסומן בראש השנייה, כגון: עַל-צִיּוֹן (תה' ב, ו). אם טעמה של התיבה בראשה, הגרש והרביע מסומנים באות אחת, כגון: אֶמּוֹ (תה' עג, יט). אך יש כתבי-יד, כגון א, המסמנים בתיבה כזו רק גרש.

.330

אם תיבה ראויה לרביע מוגרש באה בפסוק שאין בו אתנת, מסומן בה רביע בלבד, והוא רביע מגרש בלי גרש (רמב"ג). טעם זה בדרך כלל ממלא מקומו של האתנת באותו פסוק, ולפיכך גם משרתיו שונים במקצת ממשרתי רביע מוגרש. לא בכל כתיב-היד משמיטים את הגרש, ויש שמסמנים גרש עם הרביע גם בפסוק שאין בו אתנת. בארבעה פסוקים בא רביע מוגרש בפסוק שאין בו אתנת (תה' מ, א; מ, א; ע, א; פט, א).

בשיטת הניקוד הטברני המורחב יש סימן מיוחד לרמב"ג. ראה י' ייבין, "טעמי אמ"ת במסורת הניקוד הטברני המורחב" (למעלה, 3218), עמ' 253; מ' בית-אריה, "ניקודו של מחזור ק"ק וורמייזא", לשוננו כט (תשכ"ה), עמ' 97.

לרביע מוגרש עשויים לבוא עד שני משרתים, ולרמב"ג – עד ארבעה. משרת אחד להם הוא מירכא, כגון: קִשְׁתוֹ דְרֹךְ (תה' ז, יג), ולעתים הוא בא עמו בתיבתו, כגון: תִּוְרַתְךָ (תה' קיט, סא). שני משרתים לרביע מוגרש הם שני מרכות, כגון: וְאִקְנָה שְׁמֶךָ כִּי-טוֹב (תה' נב, יא). שני משרתים לרמב"ג הם טרחא ומירכא, כגון: צְרוּפָה אֲמַרְתָּךְ מֵאֵד (תה' קיט, קמ); אך בעניין זה יש שיטות שונות בכתבי-היד. שלושה משרתים לרמב"ג נדירים ביותר. דרך משל: שְׁלֵא מְלֵא כְפוֹ קוֹצֵר (תה' קכט, ז). ארבעה משרתים באים רק במקום אחד במקרא: הוּא נִתָּן | עֲזוֹ וְתַעֲצָמוֹת לְעָם (תה' סח, לו; ב"נ: נתן; אך ראה מ' ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב, עמ' 260, הערה 24).

רביע קטן

.331

רביע קטן הוא מפסיק פחות לעולה-ויורד, ובא רק לפניו. יש לו עד שלושה משרתים. משרת אחד הוא מירכא, כגון: אֲנִי שִׁכְבְּתִי (תה' ג, ו). שני משרתים – הראשון מירכא והשני מהפך, כגון: עַל כִּי נִזְרָאוֹת (תה' קלט, יד). עתים באים שני המשרתים בתיבה אחת, כגון: יִגַּל לִבִּי (תה' יג, ו), ולעתים משרתים לרביע קטן שני מרכות בתיבה אחת, כגון: יִשְׁמְחוּ וִירְנְנוּ (תה' סז, ה). שלושה משרתים לרביע קטן מצויים רק במקום אחד: כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' (תה' א, ב). המפסיק הפחות לפני רביע קטן הוא לגרמיה. דרך משל: אֱלֹהִים | אֵלֶי אָתָּה (תה' סג, ב).

פזר

הפזר בטעמי אמ"ת צורתו כפזר הרגיל (ה"קטן") בהטעמת כ"א ספרים, היינו: ב ("צורת צדי"). יש כתבי־יד שבהם הבחנה בשתי צורות של פזר: כשבא לפניו משרת, צורתו ב ("צורת טית"), כצורת הפזר הגדול ("קרני פרה") בהטעמת כ"א ספרים (למעלה, §302); ואילו כשאין לפניו משרת, צורתו "צורת צדי". מציאותה או אי־מציאותה של הבחנה בין צורות הפזר עשויה לשמש אחד מקני־המידה למיון כתבי־היד.

לפזר עשויים לבוא עד שלושה משרתים. משרת אחד לפזר נדיר, והוא על פי רוב מירכא, כגון: בְּנִי אִישׁ (תה' ד, ג). להטעמת שני משרתים לפזר שיטות שונות בכתבי־היד השונים, וגם חילופים בין אסכולות (כגון בין ב"א לב"נ). כללי הטעמה זו בא, ל הם אלו: המשרת הראשון הוא גלגל, המשמש כמשרת הפזר הגדול בהטעמת כ"א ספרים; המשרת השני הוא מהפך, אם טעם התיבה בראשה, כגון: אֶזְרָא שְׁחֹק (תה' קכ, ב), או אזלא, אם אין טעמה בראשה, כגון: וְיִשְׁמְחוּ כָּל־חֹסֵי בְךָ (תה' ה, יב). כשלושה משרתים לפזר משמשים טעמים מחברים שונים, כגון: כִּי לֹא־בָּוָה וְלֹא שֶׁקֶץ (תה' כב, כה).

המפסיק הפחות לפני פזר הוא לגרמיה, כגון: יִתְמוּ חֲסָאִים | מִן־הָאֶרֶץ (תה' קד, לה).

לגרמיה

טעם זה, המשמש אחרון בשורת המפסיקים, מצוי בשתי צורות: אֶזְרָא לְגֶרְמִיָּה ומהפך לְגֶרְמִיָּה, והם שתי תמורות של טעם אחד. צורתם כצורת הטעמים המחברים אזלא ומהפך, אלא שבא בהם פסק אחר התיבה.

אם לפני התיבה משרת, הטעם הוא אזלא לגרמיה. אם אין לפניו משרת, הרי אם התיבה קצרה, משמש מהפך לגרמיה, כגון: עֲנֵנִי | (תה' ד, ב); ואם ארוכה – אזלא לגרמיה, כגון: בְּהִצּוֹתוֹ | (תה' ס, ב). אבל אם הלגרמיה בא במישרין לפני סילוק, משמש תמיד מהפך לגרמיה, אפילו בתיבה ארוכה, כגון: וְהַתְּבוֹנֵן | נִפְלְאוֹת אֵל (איוב לו, יד).

ללגרמיה עשויים להיות עד שני משרתים. כמשרת אחד ללגרמיה משמשים טעמים מחברים שונים. על פי רוב מהפך, כגון: אֲשֶׁר פָּרִיו | (תה' א, ג), ועתים הוא בא עם הלגרמיה בתיבתו, כגון: וַיֵּרָא | (תה' יח, טז). עתים המשרת עילוי, כגון: תַּעֲרֹךְ לִפְנֵי | (תה' כג, ה), ועם הלגרמיה בתיבתו, כגון: מִה־תִּשְׁתַּחֲוֶהוּ | (תה' מב, ו, יב; מג, ה). עתים המשרת מירכא, כגון: כָּל עֲצָמוֹתַי | (תה' לה, י), ועם הלגרמיה בתיבתו, כגון: יִתְצַבּוּ | (תה' ב, ב). שני משרתים ללגרמיה באים רק בשלושה מקומות במקרא, כגון: כִּי גָבַר עֲלֵינוּ | (תה' קיז, ב).

.332

כָּל

.333

וְהַתְּבוֹנֵן

שלשלת

334.

בטעמי אמ"ת השלשלת משמשת הן כמפסיק (כבהטעמת כ"א ספרים, למעלה, 2578), ואז בא אחריה קו כעין פסק, והיא מכונה "שלשלת גדולה"; והן כמשרת, ואז אין אחריה פסק, והיא מכונה "שלשלת קטנה".
השלשלת הגדולה, המפסיק, באה רק במחצית השנייה של הפסוק ואחריה שני משרתי הסילוק, כגון: וּבְבוֹדִי | לְעַפְרַיִם שְׁלֵחַן סֵלָה (תה' ו, ו). בדרך כלל אין לה משרתים. במקום אחד יש לה משרת אחד: לְדָר וְדָר | אוֹדִיעַ אֲמוֹנֶתֶךָ בְּפִי (תה' פט, ב); ובשני מקומות יש לה שני משרתים, כגון: עַל-כֵּן וַחֲלָתִי וְאִילָא | מִחַיִּית דְּעִי אֶתְכֶם (איוב לב, ו).
השלשלת הקטנה, המשרת, באה בסך הכול שמונה פעמים במקרא בתוך שרשרת משרתים לסילוק, לאתנח או לרביע מוגרש בלי גרש, כגון: לֶךְ דְּמִלָּה תְהִלָּה אֱלֹהִים בְּצִיּוֹן (תה' סה, ב); בְּפֶרֶשׁ שְׂדֵי מַלְכִים בָּה (תה' סח, טו).

צנוּרִית

335.

הצנוּרִית משמשת נעימת משנה לטעם מחבר. היא נראית כצינור, אך בכתב־יד היד היא נטויה באלכסון לימין, כגון: בְּקֶהֱל (תה' מ, י). בדרך כלל היא באה בהברה פתוחה סמוכה לפני ההברה המוטעמת, מנוקדת בתנועה ארוכה, כגון: אֶתְב (תה' לו, כח); או קצרה, כגון: וְנָעַר (תה' קלו, טו). אך אינה באה לפני חטף או לפני שווא.

בכתב־יד היד המסורתיים המקובלים היא באה בדרך כלל עם המהפך, ולעתים רחוקות גם עם המירכא, בצירופי משרתים מסוימים, כגון: הוֹשִׁיעָה נָא (תה' קיח, כה). ואילו בכתב־יד בניקוד טברני מורחב באה הצנוּרִית דרך קבע גם עם המונח והמירכא, וגם בהברות פתוחות לפני חטף או שווא, כגון: בְּעֶדֶת (כ"י וטיקן אורבינטי 2; תה' א, ה).

מתיגה

336.

סימן שצורתו כצורת המתיגה הבאה עם הזקף בהטעמת כ"א ספרים (למעלה, 2518) משמש בספרי אמ"ת לסימון נעימת משנה לטעם מחבר. המתיגה באה רק עם המירכא המשרת לרביע מוגרש ולסילוק. היא מצויה במקצת כתיב־יד הטברניים המסורתיים ובקטעי גניזה, אך אינה מצויה, למשל, בא, ל, ש'. גם אינה מצויה בדרך כלל בכתב־יד בניקוד מורחב. המתיגה משמשת בהברות פתוחות או סגורות הסמוכות להברה המוטעמת, כגון: וּבְרָקִים רָב (תה' יח, טו), חֲכָמָה תוֹדִיעֲנִי (תה' נא, ח).

תופעות מיוחדות בטעמי אמ"ת

337. נעימתם המוסיקלית המיוחדת של טעמי אמ"ת משתקפת עוד בתופעות אחדות, שאך נזכירן כאן:

א. ריבוי התיבות המוטעמות בשני טעמים, ואפילו בצירופים נדירים של טעמים. הטעם הראשון בא עתים בהברה פתוחה ראויה לגעיה, כגון: תַּאֲלֻמָּנָה (תה' לא, יט – רביע קטן), וְאִמּוֹנָתוֹ (תה' צח, ג); ועתים בהברה סגורה שאינה ראויה לגעיה, כגון: בְּמִכְתָּשׁ (מש' כו, כב), בְּמִדְבָּר (איוב כד, ה – רביע גדול), בְּרִכְנוֹכֶם (תה' קיח, כו).
ב. נסיגת הטעם לראש תיבה – תופעה שסיבתה כנראה מוסיקלית, והיא גורמת להטעמה חריגה של תיבות בהברה שאין להטעמה באה בה בדרך כלל, כגון: אֶעֱשֶׂה בְּקֶרַע עֲתוּדִים סֵלָה (תה' סו, טו), מֵאִיר עֵינַי שְׁנֵיהֶם ה' (מש' כט, יג), אֲשֶׁרִי הָאִישׁ (תה' א, א), לִפְנֵי ה' (תה' צח, ט), יְהִלְמֵנִי צִדִּיק | (תה' קמא, ה). תופעה זו אמנם נדירה, ובהטעמת כ"א ספרים אינה מצויה כלל.

המקף ונסיגת הטעם

המקף

338. תיבה שאינה מוטעמת בטעם כלשהו, לא מפסיק ולא מחבר, והיא נקראת עם התיבה שאחריה בטעם אחד, כאילו היו תיבה אחת, מסומן אחריה מקף. על פי רוב מוקפת תיבה אחת, כגון: אֶת־הָעָם (שם' יג, יז), עתים מוקפות שתיים, כגון: אֶת־לֵב־פְּרָעָה (שם' יד, ד), ולעתים רחוקות שלוש, כגון: עַל־כָּל־דְּבַר־פֶּשַׁע (שם' כב, ח).

לפי שתיבות מוקפות אין בהן טעם לעצמן – היינו: הברה שהייתה תחילה מוטעמת, בהיותה מוקפת היא בלתי מוטעמת – הרי שלעתים קרובות מתקצרות תנועות. צירי מתקצר לסגול, כגון: אַת, אֶת־; שֵׁם, שָׁם; יָקָטֵל, יִקְטֹל; חוֹלֵם מתקצר לקמץ קצר ("קטן"). כגון: כָּל, כָּל־; יִקְטֹל, יִקְטֹל־; קָטֵל, קָטֵל־; חָק, חָק־; עֹז, עֹז־; רַב, רַב־.

339. בכתב־היד העתיקים המקף הוא דק וקצר יותר מן המקף שבדפוסים. אם בין התיבה המוקפת ובין זו שאחריה רווח גדול מדי, או שיש צורך ברווחים למילוי השורה, אין המנקד מאריך את המקף, וכן אינו מסמן מקפים אחדים כבדפוסים, אלא כותבו כדרכו, ורווח בינו לבין התיבה שאחריה, כגון: אֶת־הָאוֹר. עתים אין שום רווח בכתב־היד בין התיבה ובין זו שאחריה, וזה הספיק, לדעת המנקד, להורות שהיא מוקפת, כגון: אֶת־עֲנִי (תה' לא, ח).

340. לאמתו של דבר, המקף הוא סימן מיותר, שהרי אם אין בתיבה סימן טעם כלשהו, ממילא הריהי מוקפת. אף על פי כן, בכתב־היד העתיקים רובם ככולם וכן בדפוסים המקף מסומן בקביעות אחר כל תיבה שאין בה טעם משלה, ורק לעתים רחוקות ביותר לא טרח המטעים לסמן מקף בכתב־היד. בא, למשל, חסר מקף בחמישים מקומות בקירוב במקרא (לעומת רבבות מקומות שבהם מסומן המקף כדין). השמטת סימן המקף נדירה ביותר בל; אינה מצויה כלל בק, ש; ואילו בב, ש' היא מצויה קצת יותר מבה. השמטת סימן המקף מצויה בכמה כתב־יד בניקוד טברני מורחב.

341. לעתים רחוקות בא בכתב־היד מקף אחר תיבה מוטעמת בטעם מחבר, ובעיקר כשהטעמתה מלעיל, כגון: שְׁנָאִי־בָצַע (ל³ שם' יח, כא), וְתֹאמַר־אֶסְתֵּר (ל' אס' ז, ו). אפשר בא מקף זה משום שההברה האחרונה של התיבה הראשונה אין בה טעם (התיבה מוטעמת מלעיל).

כ"י ל² (למעלה, 368) חסר בו לעתים קרובות מקף אחר תיבה זעירה, כגון: פֶּל קִדְשִׁיו (דב' לג, ג), ויש בו לעתים קרובות מקף אחר תיבה מוטעמת בטעם מחבר, כגון: וְעָזַר-מִצָּרָיו (דב' לג, ז). מבחינה זו שיטת הטעמתו שונה במקצת מן השיטה המקובלת.

תולדות המחקר וספרות

342. בספרות המסורה נזכרים כללי הקפה יחידים. ב"דקדוקי הטעמים" באים כללים בקשר לתיבות אחדות שניקודן משתנה בהקפה: בֶּן, בֶּן; פֶּל, פֶּל; אֶת, אֶת. בספרות המסורה באים כללים דומים להקפתן של תיבות נוספות: הֵן, שֶׁם ועוד. על ניקודן השונה של תיבות מסוימות, כשהן מוקפות וכשאין מוקפות, עומדים הרבה מן המדקדקים הראשונים, אך אינם מתארים את דיני ההקפה עצמם. י"הב"י (יקותיאל הנקדן בן יהודה) הוא כנראה הראשון שחיבר מסכת של כללי ההקפה. חיבורו זה נשתמר בכתב-יד בלבד, אך מסתבר ששימש יסוד למחברים הבאים אחריו, ובייחוד להידנהיים.

אליהו בחור (למעלה, 1928) הקדיש פרק שלם לכללי ההקפה בספרו "טוב טעם" (פרק ח). פרקים דומים באים בסוף הספר "מקנה אברם" לר' אברהם דיבֶּלְמֶשׁ (לדברי היידנהיים, מסתמך דיבלמש ברוב דבריו על י"הב"י) ובספר "ערוגת הבושם" לר' שמואל אֶרְקוֹלֶטִי (פרק יא). הדיון המקיף ביותר בהקפה בא ב"ספר משפטי הטעמים" לר' היידנהיים (רדלהיים תקס"ח, שער ג, פרק ג), ההולך בעקבות י"הב"י.

פרק קצר ונאה על ההקפה יש בדקדוקו של בֶּרֶגֶשְׁטֶרְסֶר. דיון מקיף בלוויית כללים חדשים יש אצל פֶּרְטוֹרְיוֹס, וסעיפים מעניינים אחדים יש אצל שְׁפִנְיִיר.

ספרות

ג' ברגשטרסר, דקדוק הלשון העברית, תרגם מ' בן-אשר, ירושלים תשמ"ב, 21, סעיף 11א, עמ' F. Prätorius, *Über den rückweichenden Accent in Hebräischen*, Halle a.S. • 127-120 1897, pp. 9-21 • A. Spanier, *Die massoretischen Akzente*, Berlin 1927, pp. 130-142

סיבות ההקפה

343. המקף הוא אחד הסימנים המצויים ביותר במקרא (למעלה מארבעים אלף היקרויות). הוא בא בעיקר בגלל שלוש סיבות:

א. סמיכות טעמים. שתי תיבות רצופות הסמוכות זו לזו בעניינן, וטעמיהן סמוכים בלא חציצה, אינן רצויות בדרך כלל. אמנם לעתים קרובות מצויה סמיכות כזו במקרא, כגון: מִבְּשֹׁר טוֹב (יש' נב, ז), אֶתְּבִי שְׁחָד (יש' א, כג), מִגִּיעֵי בֵּית (יש' ה, ח); אך במקומות אחרים ביקשו המטעימים למנוע סמיכות טעמים כזו בשתי דרכים. הדרך האחת, נסיגת הטעם בתיבה הראשונה (להלן, 352), כגון: עֲשֵׂה לִי (בר' כא, ו), וַיִּבֶן אֱלֹהִים, יִלְכוּ בָּם,

יִכְשְׁלוּ בָּם (הו' יד, י). אך הנסיגה אפשרית רק בתנאים מסוימים, ובעיקר כשההברה שממנה נסוג הטעם עשויה לבוא בלי טעם (היינו: כשאינה הברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה), וההברה שאליה נסוג הטעם היא הברה פתוחה. הדרך השנייה למניעת סמיכות טעמים היא ההקפה, היינו: קריאת שתי התיבות בטעם אחד, כגון: אֶמְרִי־לִי (בר' כ, יג; במקום: אֶמְרִי לִי, בסמיכות טעמים), נִמְצְאוּ־בָּם (יר' מא, ח), מְגִלַּת־סֵפֶר (יר' לו, ב), אֶחָסֶם־לָךְ (יש' מח, ט), מְרַחֵם־אֶרֶץ (יש' ח, ט).

344. ב. תיבות זעירות. תיבות קצרות נוטות לפרוקליטיות, היינו: להיות מוטעמות בטעם של התיבה שאחריהן, ולכן הן נוטות להקפה. אין התיבות הזעירות דומות זו לזו מבחינת הנטייה להקפה: יש תיבות שנטייתן מרובה, ויש שנטייתן מועטת. ההבחנה אינה נקבעת לפי משמעותן של התיבות או לפי חלקי הדיבר שאליהם הן משתייכות, שכן מילית כגון אֶף דינה כדין שם בסמיכות, כגון יָד; מילת השאלה אִי דינה כדין שם בסמיכות מִי וכיו"ב. הנטייה להקפה נקבעת לפי מבנה התיבה, ובעניין זה יש שלושה סוגים:
1. תיבות המסתיימות בהברה סגורה מנוקדת בתנועה קצרה נטייתן להקפה היא המרובה ביותר, ובדיבור בן שתי תיבות, למשל, הן בדרך כלל מוקפות, כגון: אֶל־אֲבֹתָם (בר' כ, י). אך מידת הנטייה אינה שווה בכל התיבות: יש מהן המוקפות כמעט תמיד: אֵל, אֵל, בֵּל, בֶּן, בֵּת, מֶה, פֶּן; ויש מהן המוקפות בדרך כלל, אך לא תמיד, כגון: אֵת, פֶּל, עֵל, אִם, עִם, אֶף, גַּם, עַד, אֵךְ, רַק; אֲשֶׁר; ובשמות: גֵּן, דָּם, הָר, יָד; דָּבָר, נְהַר, שְׁפַת; חֵק־רֶב־הֶן, יֶשֶׁן, שֵׁם.
 2. תיבות המסתיימות בהברה פתוחה, כגון: פִּי, לֹא, אוֹ, מֶה, מִי, כֹּה, אִי, חֵי, מִי, יָדִי, בְּנִי, יְמִי, פִּי, בְּלִי, זֶה, הֵנָּה, הוּא, הִיא – נטייתן להקפה פחותה משל בנות הסוג הקודם, ובדיבור בן שתי תיבות, למשל, אינן מוקפות בדרך כלל, כגון: פִּי נִמְצְאוּ (שמ"א ט, כ); אבל אם התיבה השנייה טעמה בראשה (ויש אפוא סמיכות טעמים), הן מוקפות, כגון: פִּי־טוֹב (בר' א, ד).
 3. תיבות המסתיימות בהברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה, כגון: אֵין, בֵּין, בֵּית, אִישׁ, קָצִיר, שְׁעִיר, תוֹךְ, יוֹם, קוֹל, אוֹי – נטייתן להקפה היא המעטה ביותר, ובדיבור בן שתי תיבות, למשל, אינן מוקפות, בין התיבה השנייה אין טעמה בראשה, כגון: אֵין אַתָּה (בר' מ, ח), בין טעמה בראשה (ויש סמיכות טעמים), כגון: אֵין כָּל (במ' יא, ו).
- אם לפני התיבה הזעירה אותיות שימוש, כגון: וְאֵת, מִכָּל, כְּאֲשֶׁר, מִבְּנֵי – הנטייה להקפה פוחתה.

345. ג. חיסכון בטעמים. לעתים מוקפות תיבות אחרות, שאינן משני הסוגים הקודמים, אך יש קרבת עניין ביניהן. הקפתן באה כנראה כדי לחסוך את השימוש בטעם נוסף, ולפיכך הוקפו במסיבות מסוימות, אף על פי שבדרך כלל אינן מוקפות. דרך משל:

עֲלֶיךָ וְאִם־רַע בְּעֵינֶיךָ לְבֹא־אֶתִּי בְּכָל חֹדֶל (יר' מ, ד).

לולא הוקפו התיבות לבוא-אתי, היה צורך להטעים אתי בתביר, שהרי אין שני משרתים לטיפחא, וזה היה גורר גם הטעמת בעיניך ברביע, ולא בתביר – היינו: הגדלת כל הטעמים בדיבור זה:

– ואס-רע בעיניך לבוא אתי בבל חדל.

ובדומה לכך:

ויבא משה וידבר את-כל-דברי השירה-הזאת באזני העם (דב' לב, מד).

לולא הוקפו התיבות השירה-הזאת, היה צורך להטעים:

ויבא משה וידבר את-כל-דברי השירה הזאת באזני העם

הקפה לשם חיסכון בטעמים מצויה לעתים קרובות בשורת משרתי פור, ת"ג או גרש, כדי למנוע ריבוי משרתים, כגון:

ביום הוציא-אותם מארץ-מצרים מלפני הברזל (יר' יא, ד)
עלות בבקר-בבקר ובערב-בערב וקטרת-סמים ומערכת להם (דה"ב יג, יא).

כללי ההקפה תלויים לא רק בסוגי התיבות השונות ומבניהן, אלא גם בטעמים שהתיבות מוטעמות בהם ובגודל תחומן של כל טעם. הכללים מרובים ואינם מענייננו בחיבור זה. טרם נערך תיאור מלא שלהם.

436. השינויים בין כתבי-היד השונים ביחס להקפה מרובים מן השינויים ביחס לטעמים גופם, אבל בקבוצת כתבי-היד העתיקים המשקפים את האסכולה הטברנית המקובלת השינויים אינם מרובים ביותר. לעתים באות בגיליונות כתבי-היד הערות על נוסח אחר ביחס להקפה. ב"ספר החילופים" של ב"א וב"נ (למעלה, 1758) יש כשמונים חילופים או הסכמות ביחס להקפה, כגון, ב"א: פִּי-עֲתָה (בר' כו, כב), ב"נ: פִּי; ב"א: יִפְה־תָּאֵר (בר' לט, ו), ב"נ: יִפְה; ב"א: פִּי-אֲנִי ה' (יש' מה, ג), ב"נ: פִּי; ב"א: קוּ תָהוּ (יש' לד, יא), ב"נ: קוּ-תָהוּ (וכך א, ל, ש"ו); ועוד.

437. לגבי כללי ההטעמה, תיבות מוקפות נחשבות כתיבה אחת. כך, למשל, לגבי דיני טעם משנה, כגון: – אֶל-הָאֵשָׁה (בר' ג, א) – הצירוף המוקף מוטעם במונח-זקף, לפי שבגלל ההקפה, הברת ה' אינה נחשבת בראש תיבה, ולכן עשוי לבוא בה טעם משנה (למעלה, 2498); כְּתִנְתָּ-בְּד קֹדֶשׁ (וי' טז, ד) – המשרת אולא, ולא מונח, לפי שבגלל ההקפה תיבת בד אינה מוטעמת בראשה (למעלה, 2948).

הצירוף המוקף נחשב תיבה אחת לעניין הגעיות, כגון: אֶל-הָאֵשָׁה (דב' יז, ב) – געיה קלה בהברה פתוחה שהיא שנייה לפני הטעם (להלן, 3788); בְּן-מִעֲכָה (שמ"ב ג, ג) – געיה כבדה במבנה סדיר משובח (להלן, 3718).

348. כאשר יש געיה בתיבה מוקפת, כגון: טֹבֶת־שֶׁכֶל (שמ"א כה, ג), אין זה טעם ואין זו נסיגת טעם; גם אין געיה בתיבה מוקפת שונה במהותה מגעיה בתיבה שאינה מוקפת. כל שכן שמבחינת שיטת הטעמים אין כל נסיגת טעם במקום שגעייה קלה אינה עשויה לבוא, כגון: נְחֹבְאוּ־שָׁם (יהו' י, כז), יִמְשַׁל־כֶּךָ (בר' ג, טז), סִפְרוּ־נָא (בר' מ, ח).

הקפה לשונית והקפה מוסיקלית

349. הסיבות העיקריות להקפה הן מצד אחד לשוניות, היינו: תיבות זעירות עשויות במירון הקריאה להיות הגויות בלי טעם עצמי, אלא בדרך פְּרוֹקְלִיטִית, בטעם אחד עם התיבה שאחריהן. גם תיבות סמוכות בטעמן, היינו שאין חציצה בין ההברות המוטעמות בשתי התיבות, עשויות להיות הגויות בטעם אחד. מצד אחר, יש להקפה גם סיבות מוסיקליות הכרוכות בניצמת קריאת המקרא. על פי רוב הדרישות להקפה בשני מישורים אלו מתאימות, היינו: בדיבורים כגון: מִן־הַמִּצֵּה (שמ"א ז, יא), אֶף־קָדְקֵד (דב' לג, כ); וְנִסְפְּרוּ־לָנוּ וְיִפְתְּרוּ־לָנוּ (בר' מא, יב), אפשר להניח שההקפה הלשונית וההקפה המוסיקלית מתאימות.

יש תיבות שְׁעִתִּים הן מוקפות ועִתִּים אינן מוקפות, כגון תיבת את. השווה, למשל: אֵת סִפִּיתָ קִצְיָרְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֵת־עֲנָבִי נִזְיָרְךָ לֹא תִבְצֹר (וי' כה, ה). בשני דיבורים מקבילים אלו פעם תיבת את אינה מוקפת ומנוקדת בצירי, ופעם היא מוקפת ומנוקדת בסגול. עלינו להניח שגם בדיבור נהגתה תיבה זו בשתי דרכים אלו במסיכות שונות, אך הטעמתה בשתי דרכים אלו בפסוק שלפנינו נקבעה על ידי מערכת ההטעמה. היינו: מן הבחינה הלשונית, שתי הצורות אפשריות, ובחירתן בפסוק שלפנינו נקבעה לפי הבחינה המוסיקלית.

350. לעיתים אין התאמה בין שתי מערכות אלו, והדבר ניכר בעיקר בתיבה שהיא מוקפת ואף על פי כן לא נתקצרה תנועתה. דרך משל: וְאִם־שָׁלֹשׁ־אַלֶּה (שמ' כא, יא) – יש סמיכות של ההברות המוטעמות, והתנועה נתקצרה; שְׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵה עֵיר (יהו' כא, לג) – ההברות המוטעמות אינן סמוכות, והתנועה לא נתקצרה למרות ההקפה. היינו: יש כאן הקפה מוסיקלית אך אין הקפה לשונית.

תיבת רב, כשהיא סמוכה לתיבה שטעמה בראשה, היא מוקפת ומנוקדת בקמץ: רַב־כָּעַס (קה' א, יח) – יש הקפה לשונית ויש הקפה מוסיקלית. לפני תיבה שאין טעמה בראשה, אינה מוקפת ומנוקדת בחולם, כגון: רַב הַשָּׁנִים (וי' כה, טז) – אין הקפה לשונית ואין הקפה מוסיקלית. אבל במקרה כגון: לְמַה־לִּי רַב־זִבְחֶיכֶם (יש' א, יא), או: עַל־רַב־פְּשָׁעֶיךָ (איכה א, ה) – יש הקפה מוסיקלית אך אין הקפה לשונית.

בצירוף: חֲקֵעוּלֶם (וי' ו, יא) – יש הקפה לשונית ויש הקפה מוסיקלית; בצירוף: וְחֶק הַשָּׁמֶן (יח' מה, יד) – אין הקפה לשונית ואין הקפה מוסיקלית; ואילו בצירוף: חֲקֵה־ג (איוב כו, י) – אין הקפה לשונית, אך יש הקפה מוסיקלית.

בדיבור: ומְעַרְבֵּךְ (יש' נד, ט) – יש הקפה לשונית ויש הקפה מוסיקלית; בצירוף: לְנַחַל אֶת-הָאָרֶץ (במ' לד, יח) – אין הקפה לשונית ואין הקפה מוסיקלית; ואילו בצירוף: וַיִּכְלוּ לְנַחַל-אֶת-הָאָרֶץ (יה' יט, מט) – אין הקפה לשונית אך יש הקפה מוסיקלית. כך, למשל, בתיבת יש: יִשְׁ-לָנוּ (בר' מד, כ), מצד אחד; יֵשׁ ה' (בר' כח, טז), מצד שני; ואילו בדיבור: יִשְׁ-דְּבָרִים הִרְבָּה (קה' ו, יא) – אין הקפה לשונית אך יש הקפה מוסיקלית.

בדיבור: בְּנֶ-אֲבָרָהֶם (בר' כה, יט) – יש הקפה לשונית ויש הקפה מוסיקלית; בדיבור: בֶּן חַמִּישִׁי (בר' ל, יז) – אין הקפה לשונית ואין הקפה מוסיקלית. בדה"ט-דוותן, שער ו, נמסרים ארבעה מקומות במקרא שבהם אין בתיבה זו הקפה לשונית אך יש הקפה מוסיקלית: וַתֵּלֶד בֶּן-שָׁשִׁי (בר' ל, יט), וַיִּמְלֹט בֶּן-אֶחָד (שמ"א כב, כ), וְלִמְפִּיבֶשֶׁת בֶּן-קָטָן (שמ"ב ט, יב), וְהוֹלִיד בֶּן-פְּרִיץ (יח' יח, י). בהמשך אותו השער נמסרים שבעה מקומות אחרים שיש בהם הקפה לשונית אך אין בהם הקפה מוסיקלית: בֶּן הַיִּשְׂרָאֵלִית (וי' כד, י), אֶת-בֶּן הַבְּקָר (וי' א, ה), בֶּן בְּרָכְיָה (נחמ' ו, יח), בֶּן יִבְרָכְיָהוּ (יש' ח, ב), בֶּן מִשְׁלֵמִיָּה (דה"א ט, כא), בֶּן יֶאֱזִיר בֶּן-שִׁמְעִי (אס' ב, ה), הַלְבֵן מֵאֶה-שָׁנָה (בר' יז, יז). דוגמות נוספות: אין הקפה לשונית אך יש הקפה מוסיקלית: הַיִּם-אֲנִי (איוב ז, יב), דְּבַר-אוֹתָם (יח' יד, ד); יש הקפה לשונית אך אין הקפה מוסיקלית: סָעַד לְבָךְ (שופ' יט, ה); וכן פעמיים בתיבת כל (דה"ט-דוותן, שער ח): כָּל עֲצֻמוֹתַי | (תה' לה, י), כָּל אֲחִי-יֵשׁ | (מש' יט, ז); ושם מובא עוד דיבור שלישי: כָּל מַעֲיָנִי בָךְ (תה' פז, ז), אך הוא מוטעם בכתב-היד העתיקים (כגון א, ל): כָּל-, ואפשר הוא תוספת מאוחרת (עיי' בדיונו של דוותן).

הקפה והטעמה של תיבות זעירות

351. לתיבות זעירות יש נטייה להקפה. מצד אחד, כבר הוזכר (למעלה, §234) שיש לתיבות זעירות במסיבות מוסימיות נטייה להיות מוטעמות במפסיק דווקא. יוצא אפוא שבמסיבות מוסימיות התיבות הזעירות מאבדות את טעמן המוסיקלי בכלל, והן מוטעמות בטעם התיבה שאחריהן; ואילו במסיבות אחרות, להפך, הן מקבלות טעם מוסיקלי העולה בכוח הפסקתו על זה של התיבה שאחריהן. השווה, דרך משל, בדיבור אחד: אֶת-שָׁרָה אִשְׁתּוֹ (בר' כג, יט) – תיבת שרה מוטעמת בטעם משרת, ואילו תיבת את חסרת טעם כל עיקר, היינו: מוטעמת פחות ממנה; בדיבור דומה מוטעם: אֶת שָׁרָה אִשְׁתּוֹ (בר' כ, יד) – תיבת שרה מוטעמת בטעם משרת, ואילו תיבת את בטעם מוסיקלי מפסיק, היינו: מוטעמת יותר ממנה. נטייה זו שכיחה בהטעמת המקרא.

ספרות

י' ייבין, הקפת התיבות הזעירות במקרא (כ"א ספרים), עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשט"ז

נסיגת הטעם

352. נסיגת הטעם היא אחת הדרכים למניעת סמיכות טעמים (למעלה, §343). אם תיבה שהטעמתה בהברתה האחרונה סמוכה בעניינה אל תיבה שהטעמתה בהברתה הראשונה, עשוי טעמה של התיבה הראשונה להיסוג מן מלרע אל מלעיל כדי למנוע סמיכות טעמים. לנסיגה תנאים משני סוגים: מהם התלויים במבנה התיבה הראשונה מהם התלויים בעניינו של הדיבור.
- תנאים התלויים במבנה התיבה
353. א. אין נסיגה אלא אם כן התיבה הראשונה מוטעמת בטעם מחבר. יוצא אחד מן הכלל במקרא: מִה־פָּעַל אֶל (במ' כג, כג; ב"נ: פָּעַל).
354. ב. אין הטעם עשוי להיסוג מהברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה, כגון: עֵינֶת מַיִם (שמ' טו, כז), יָסַר הָנָה (מש' ט, ד, טז), דָּבָר טוֹב (מל"א יד, יג). בדרך כלל אין תנועה כזו מתקצרת כדי לאפשר נסיגה.
- יוצאות מכלל זה תיבות המסתיימות בצירי. בהן מצויים שלושה סוגי הטעמה:
1. אין נסיגה והצירי קיים. דרך משל: אָהֵב שָׁחַד (יש' א, כג), נִצָּר פִּיּו (מש' יג, ג), חָצַב בּוֹ (יש' ה, ב), וְהָכֵן לָךְ (יר' מו, יד), יֹאכְלֶם עֵשׂ (יש' נא, ח), לְמוֹעֵד קֵץ (דנ' ח, יט).
 2. יש נסיגה והצירי משתנה לסגול. דרך משל: אֶת־הוֹלֵם פָּעַם (יש' מא, ז); הדוגמה היחידה בבביוני, אֶלֶךְ לִי (שה"ש ד, ו), יוֹתֵר בָּהּ (זכ' יג, ח), לְצַחֵק בָּנוּ (בר' לט, יד), לָתֵת לוֹ (דב' כא, יז), תִּהְיֶה אֹר (איוב מא, י), יִכְחֹשׁ בָּהּ (הו' ט, ב).
 3. יש נסיגה, הצירי משתמר ובאה עמו געיה (להלן, §386), כגון: אָהֵב דָּעַת (מש' יב, א), לְמִתְעֵב גּוֹל (יש' מט, ז), שֶׁלֶף חָרֵב (שופ' ח, י), בְּהֶרֶג הָרֶגֶל (יח' כו, טו), יִפְצֹץ סֹלֶעַ (יר' כג, כט); עתים גם לפני פתח גנובה: בּוֹקֵעַ מַיִם (יש' סג, יב), מִנֵּעַ בָּר (מש' יא, כז).
355. ג. אין הטעם נסוג אלא להברה פתוחה, כגון: מִלֵּא מַיִם (תה' סה, י), וַיִּפֹּת תֵּאָר (שמ"א כה, ג); או להברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה, כגון: וַיִּזְלְזְזוּ עוֹד (שמ"ב ה, יג); וכן להברה פתוחה לפני חטף, כגון: וְאַהֲבַת חֹסֵד (מי' ו, ח), לְמַחְנֶה דָן (במ' ב, לא), וְאַחֲרֵי כֵן (בר' מה, טו), וַיִּטְחֲנֵי קָמַח (יש' מז, ב). אבל אם ההברה שלפני האחרונה סגורה ומנוקדת בתנועה קצרה, אין הטעם נסוג. יוצאים אחדים מכלל זה:
1. וַיִּהְיֶה שֵׁם (יהו' ד, ט; ועוד).
 2. אֶלְלִי לִי (מי' ז, א); אבל: אֶלְלִי לִי (איוב י, טו).
 3. צורות עבר בו' ההיפוך, כגון: וַיִּבְחַת פֶּסַח (דב' טז, ב), וַיִּצְקֶתָּ לּוֹ (שמ' כה, יב).
356. ד. בתיבות אחדות, שבהן לפני הברת הטעם הברה סגורה מנוקדת בתנועה קצרה, אך לפני הברה פתוחה, באה נסיגת טעם להברה הפתוחה, השלישית לפני הטעם. דרך

משל: נַעְרְמוּ מִיָּם (שמ' טו, ח), יַעְרְפוּ טַל (דב' לג, כח), נַעְמְדָה יַחַד (יש' ג, ח); וכן: מַעַדְנֵי מֶלֶךְ (בר' מט, כ; אכן, ברוב כתבי-היד התיבה מוקפת).

357. ה. הטעם עשוי להיסוג גם אם התיבה השנייה טעמה בראשה ובא שווא לפני הברת הטעם, אך מקרים אלה נדירים. דרך משל: עֲשֵׂה פְּרִי (בר' א, יא), לֵתֶת לֶךְ (בר' טו, ז), בְּנֶה בֶן (דה"א כח, י), עֲמֹד זִבְלָה (חב' ג, יא).

358. ו. יש סוגים אחדים של תיבות שבהם הנסיגה נדירה:

1. תיבות בסיומת תֶּם, תָּן, כֶּם, הֶם וכיו"ב, כגון: דְּמִיָּהֶם בָּם (וי' כ, יא), וּמְרִאֲהֶן לֵע (בר' מא, כא), קִרְאֲתֶם לָנוּ (שופ' יד, טו), וְנַחֲפֹתֶם שָׁמָּה (יהו' ב, טז). בסוג זה מצויה נסיגה לעתים רחוקות, ובעיקר בבניין קל בגזרת ל"י ובגזרת ל"א, כגון: וְעֲשִׂיתֶם פֶּסֶל (דב' ד, כח), וְהִיָּתֶם לִי (יר' יא, ד), אֲשֶׁר-בָּאתֶם שָׁם (יח' לו, כב).
2. אין חלה נסיגה בתיבה המסתיימת בשתי אותיות שוואות, כגון: וְיִלְדֶּךָ בֶן (בר' טז, יא), וְאֶמְרָתְךָ אֵין (שופ' ד, כ).
3. אין חלה נסיגה בתיבה שבסופה י, כגון: בְּנֵי הֵם (בר' מח, ט), וְחֲשׂוּפֵי שֵׁת (יש' כ, ד), אֵיבֵי שֶׁקֶר (תה' סט, ה).
4. אין חלה נסיגה בתיבה שבסופה הכינוי יָךְ, כגון: יִגְרֶךָ רַע (תה' ה, ה), הִסִּיתֶךָ בִּל (שמ"א כו, יט), אֲשִׁימֶךָ שָׁם (בר' מו, ג).
5. נסיגה נדירה כשהתיבה מוטעמת באולא לפני גרש; השווה, למשל: וַיֵּצֵא לוֹט (בר' יט, יד), אל: וַיֵּצֵא קִין (בר' ד, טז).

תנאים התלויים בעניינו של הדיבור

359. מבנה א-ב: בדרך כלל חלה נסיגה כשתחום הצירוף הוא שתי תיבות: א-ב, היינו: כשהתיבה הראשונה קשורה בעניינה לשנייה והתיבה השנייה לראשונה, ואילו הקשר ביניהן ובין התיבות שלפניהן ולאחריהן הדוק פחות. רוב הצירופים שחלה בהם נסיגה הם משלושה סוגים:

1. תיבה + נטיית המיליות ב, ל. צורות פועליות, כגון: שָׁסוּ לָמוֹ (תה' מד, יא), אֶלֶד בּוֹ (איוב ג, ג); צורות שמניות, כגון: שְׁיָחָה לִי (תה' קיט, צט), לְתוֹגָה לֹו (מש' יו, כא), וּמְהוּמָה בּוֹ (מש' טו, טז). ויוצאים אחדים, כגון: שְׁאָגָה לֹו (יש' ה, כט).
2. צורה פועלית + מושא או נושא. דרך משל: תֹּאכַל לָחֶם (בר' ג, יט), נִתְּנוּ רֵיחַ (שה"ש ב, יג), שָׁכַח אֶל (תה' י, יא), הִיָּתָה זֹאת (מל' א, ט).
3. נסמך וסומך. דרך משל: אֶפְיָקִי מִיָּם (יואל א, כ), רָעִי צֹאן (בר' מו, לב); אבל: רָעָה צֹאן עֲבָדֶיךָ (שם מז, ג).

בצירופים אחרים הנסיגה נדירה. דרך משל:

1. שם + תואר, כגון: צָבָא רַב (תה' סח, יב).

2. נושא + נשוא, כגון: וְהִשְׁמַעְהָ בָּאָה (שמ"ב יג, ל).
 3. תיבה + שם גוף, כגון: טָמֵא הוּא (וי' יד, מד), הֶאֱפָרְתִּי אֶתָּה (שופ' יב, ה).
 4. מספר + נספר, כגון: וַעֲשֶׂרָה לָחֶם (שמ"א יז, יז), שְׁמֹנֶה אֱלֹה (בר' כב, כג); אבל: וַעֲשֶׂרָה רָכַב (מל"ב יג, ז), בנסיגת טעם. ויוצאים מן הכלל צירופי מאת, שבהם חלה נסיגה, כגון: מָאָה אִישׁ (מל"ב ד, מג), מָאָה אֶלֶף (דה"א ה, כא).
- 360 הנטייה לנסיגה נחלשת אם תחום הצירוף הוא שלוש תיבות, היינו: אחת התיבות קשורה בעניינה לתיבה אחרת הסמוכה לה (א ב-ג, או: ג-א ב; האותיות א ב מייצגות את התיבות שמתקיימים בהן תנאי הנסיגה).
- מבנה א ב-ג: הִיָּתָה תְּהוּ וְבָהּ (בר' א, ב), אין נסיגה, כי התיבה השנייה קשורה בעניינה לשלישית יותר מלראשונה; לֹא-יֵאָכֵל קֶדֶשׁ (וי' כב, י) – בנסיגת טעם, כי תחום הצירוף בן שתי תיבות בלבד; אבל: כִּי-יֵאָכֵל קֶדֶשׁ בְּשִׁגְגָה (שם, יד), אין נסיגה, כי הצירוף קשור בעניינו לתיבת בשגגה שאחריי; לֹא-הָיָה פָּחַד (תה' נג, ו), בנסיגה, כי תחום הצירוף בן שתי תיבות; אבל: לֹא-הָיָה גֶשֶׁם בְּאֶרֶץ (מל"א יז, ז; ובדומה יר' יד, ד), אין נסיגה, כי התיבה השנייה קשורה בעניינה לשלישית. וכן: פָּרָה רָאשׁ וְלַעֲנָה (דב' כט, יז), וְנָתַן לָעַן הַשָּׂדֶה (יח' לה, כז), לֹא-מָצָא עֵצֶר כְּנָגְדוֹ (בר' ב, כ), בָּנָה עִיר בְּדָמַיִם (חב' ב, יב); אבל: וְהָיָה בָנָה לְעִיר, בר' ד, יז).
- מבנה ג-א ב: זָבַח מִשְׁפָּחָה לָנוּ (שמ"א כ, כט), אין נסיגה, כי התיבה השנייה קשורה בעניינה לראשונה יותר מלשלישית; וכן: כִּי-סִלְעִי וּמִצֻּדֹתַי אֶתָּה (תה' לא, ד).
- 361 אם תחום הצירוף ארבע תיבות, היינו: א-ב ג-ד, שוב מתחזקת הנטייה לנסיגה, כגון: טֹבָה לָךְ מִשְׁבַּעַת בָּנִים (רות ד, טו), חֹמָה לֹו סָבִיב וְסָבִיב יָח' מִב, כ), וְלֹא-הָיָה לָחֶם לְעֵם הָאָרֶץ (מל"ב כה, ג); אבל באותו דיבור ממש: וְלֹא-הָיָה לָחֶם לְעֵם הָאָרֶץ [יר' נב, ו]. והשווה: מָצָא חֵן בְּעֵינֵי ה' (בר' ו, ח), בנסיגה (א-ב ג-ד), לעומת: מָצָא חֵן בְּמִדְבָּר (יר' לא, א), בלי נסיגה (א ב-ג); תָּחַת הַשֶּׁהַ | יֵצֵא חֹתֶם (איוב לא, מ), בנסיגה (ג-ד א-ב), לעומת: וַיֵּצֵא רֶשֶׁף לְרִגְלָיו (חב' ג, ה), בלי נסיגה (א ב-ג); וְאֲנִי | בְּחִלּוֹתָם לְבוּשֵׁי שָׂק (תה' לה, יג), בנסיגה (ג-ד א-ב), לעומת: וְאֶתְנָה לְבוּשֵׁי שָׂק (תה' סט, יב), בלי נסיגה (ג-א ב).
- 362 אלו הכללים העיקריים, אך יש מהם יוצאים מרובים; מקצתם במקום שהנסיגה תלויה במבנה התיבה, אך רובם במקום שהנסיגה תלויה בסוג התיבות שבצירוף, בענייניו של הדיבור כולו ובתחומו.

ספרות

- J. Wijnkoop, *Darche Hannesigah*, Lugduni Batavorum 1881 (בעברית: י"י וויינקאפה, דרכי הנסיגה, אמשטרדם תרמ"ב) • F. Prätorius, *Über dem rückweichenden Accent in Hebräischen*, Halle a.S 1897 • E. J. Revell, "Nesiga and the History of the Masorah", *Estudios Masoréticos (V congreso de la IOMS)*, Madrid 1983, pp. 37–48 • E. J. Revell, *Nesiga in Tiberian Hebrew*, Madrid 1987

פרק שלושה-עשר

הגעיָה

הקדמה

363. הגעיָה היא סימן הנראה כקו מאונך תחת האות, והוא בא במילה בנוסף לסימן הטעם, בדרך כלל לפני ההברה המוטעמת. בפתיחת הדיון בגעיות ובכלליהן נסקור את ספרות המחקר שעסקה בהן.

כללים מעטים בענייני געיות מצויים בדה"ט־דלותן, שערים יד, טו, כ; דה"ט־בער, סעיפים 30–35 ובמקומות אחרים. בספרות המסורה ואצל ראשוני המדקדקים הדיון בגעיות מועט ואינו שיטתי. מערכת מפורטת של כללי הגעיָה ערך יקותיאל הכהן ברבי יהודה (יהב"י הנקדן), והם נתפרסמו לפי כתבי־יד בידי יג"פ גומפרץ. יהב"י הוא שחילק את הגעיות לסוגים וקבע את המונחים "געיָה קלה" (געיה בהברה פתוחה או בהברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה) ו"געיה כבדה" (געיה בהברה סגורה מנוקדת בתנועה קצרה).

בעקבותיו נערכו התיאורים של כללי הגעיָה בספרות: "מקנה אברם" לר' אברהם דִּיבֶלְמֶשׁ ו"ספר משפטי הטעמים" לו' הַיִּדְנָהִיִּים (רִדְלֶהִיִּים תקס"ח, מה, א – ס, ב). פרקים מפורטים על הגעיָה, אך בפחות שיטתיות מכללי יהב"י, יש בספרו של אליהו בחור, "טוב טעם" (פרק ז); וכן אצל ידידיה שלמה מנורצי, מאמר המאריך, בסוף תנ"ך מנטובה 1744. את התיאור השיטתי והמקיף ביותר של כללי הגעיָה ערך י' בָּעֵר. כלליו מיוסדים על השיטה הנהוגה בכתבי־יד מאוחרים ובדפוסים, וכדרכו של בער, ערך לעתים שיטה גם במקום שבמקורות עדיין אין שיטה מגובשת. כללי בער נתקבלו בספרי הדקדוק המדעיים, כגון בְּרִגְשֶׁטֶרֶס (למעלה, 3428), א, סעיף 11; שפאנייר (למעלה 2158), עמ' 130–142. לתיאור מפורט בעת האחרונה, ראה מ' ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, ירושלים תשמ"ב, עמ' 173–208 (כ"א ספרים), 324–325 (ספרי אמ"ת).

ספרות

יג"פ גומפרץ, "שער המתיגות לר' יהב"י", לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 36–47, 137–146 • Z. Baer, "Die Metheg-Setzung", *Archiv für wissenschaftliche Erforschung des Alten Testament* 1 (Halle 1867–1869), pp. 55–67, 194–207 • F. R. Blake, "The Hebrew Metheg", *JAOS* 32 (1912), pp. 78–102 • א"ש הרטום, "כללי המתג בכתב־היד של משה בן אשר", הכינוס העולמי למדעי היהדות, קיץ תש"ז, א, ירושלים תשי"ג, עמ' 190–194 – שיטת הגעיות הנהוגת

בק • י' גרינשפן (שילת), "בעית נוסח בן-אשר לאור תורת המתג", סיני מט (תשכ"א), עמ' מח-נט - תיאור קצר של הטעמת הגעיה בכתבי-יד אחדים • A. Dotan, "The Minor Ga'ya", *Textus* 4 (1964), pp. 55-75 - תיאור שיטת הגעיה הכבודה • י' ייבין, כתור ארס-צובת, ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 89-194 וכ"א ספרים, 241-277 (ספרי אמ"ת) - תיאור מפורט של כללי הגעיה בא • י' ייבין, "הגעיות ותפקידן", לשוננו מו (תשמ"ב), עמ' 39-56 - דיון כללי בתפקידי הגעיה • M. Cohen, "Systems of Light Ga'yot in Medieval Biblical Manuscripts", *Textus* 10 (1982), pp. 44-83 • H. P. Scanlir, "Erased Ga'yot in the Leningrad Codex", *Masoretic Studies* 8 (1996), pp. 105-125

שמה: געיה או מתג?

364. הסימן שאנו עוסקים בו נקרא בספרות המסורה גְעִיָּה או גְּיָעָה. חוסר געיה נקרא חֲטָף. דרך משל, מס"ג א מש' ד, טז: "איוב לא יִשְׁנו (איוב כט, כב - במשמעות 'פעם שנייה') חטף; משלי לא יִשְׁנו (מש' ד, טז - במשמעות 'שינה') געי". געיה הוא המונח העתיק; ואילו המונח המאוחר, המקובל היום, הוא מִתְּג. בספרות המסורה משמש געיה בלבד. המונח מתג מצוי כבר אצל יהב"י (המחצית הראשונה של המאה הי"ג), ואילו אליהו בחור (ראשית המאה הט"ו) כבר סבור שהמונח הנכון הוא מתג, ואילו געיה הוא כינוי לאחד מסוגי המתגים בלבד (המתג הבא עם השווא).

צורתה

365. הגעיה היא קו קצר מאונך. בדפוסים הוא מאונך ממש, ואילו בכתבי-יד יש שהוא נוטה במקצת לימין, כדי שתהיה הבחנה בינו ובין המירכא, הדומה לו בצורתו אך נוטה לשמאל. ב"הוריית הקורא" נאמר שב"א וב"נ נהגו לכתוב את הגעיה נוטה במקצת לימין, אבל רק במיעוט כתבי-יד העתיקים היא כתובה בנטייה לימין, ואילו ברובם היא מאונכת ממש. הגעיה היא חלק ממערכת הטעמים, ובדרך כלל היא מסומנת רק בכתבי-יד שיש בהם טעמים, ואינה מצויה בכתבי-יד שיש בהם רק ניקוד. קל להבחין בין געיה לטעם, לפי שהגעיה מסומנת בדרך כלל לפני ההברה המוטעמת שבתיה, בעוד רוב הטעמים מסומנים בהברה המוטעמת.

366. אם תחת התיבה נכתב סימן ניקוד, הגעיה נכתבה בדרך כלל לשמאלו. יש כתבי-יד, כגון א, ל, המקפידים על מקום הגעיה, ומסמנים את הגעיה תמיד לשמאל סימן הניקוד, ורק לעתים רחוקות ביותר לימינו, ובעיקר כשיש דוחק במקום, כשיש תיקון, וכיו"ב. בכתבי-יד אחרים, כגון ק, ש, ש¹, הגעיה נכתבת לעתים קרובות לימין סימן הניקוד בלי שום סיבה מיוחדת. גם געיית שווא נכתבת על פי רוב לשמאל השווא, אך יש כתבי-יד הכותבים

אותה לעתים קרובות גם לימינו בלא סיבה מיוחדת. געיה הבאה עם חטף נכתבת על פי רוב לשמאלו, עתים לימינו, ויש כתבי־יד, כגון ל, ש¹, הכותבים אותה גם באמצעו, כך: א. שיטת כתיבה זו אינה מצויה בא, ק.

הגעיה מצויה רק במסורת ההטעמה הטברנית, ואין היא מצויה לא במסורת ההטעמה הארץ־ישראלית ולא במסורת ההטעמה הבבלית. זה אחד הסימנים לשכלולה של המסורת הטברנית יותר מן המסורות האחרות.

קריאתה

367. לגעיה אין ניגון משלה, והיא מורה על האטת הקריאה ומשיכתה בלבד, כדברי "הוריית הקורא" ([למעלה, 2078], עמ' 77): "אבל הגעיה, והיא צורת מקל נטויה לאחור שתמצא תחת התיבה במקצת מקומות, אינה לא שר [=מפסיק] ולא משרת, אלא לרמוז בה שצריך למשוך באותו האות מעט". מסתבר שהאטת הקריאה היא עיקר תכלית הגעיה, ואינה מורה על הרמת הקול וסלסולו, כטעם. אבל אפשר שבמשך הזמן, כשהתחילו לראות בגעיה טעם־משנה, וגם נשתנו כללי סימונה, קראוה בהרמת קול, כטעם נמוך.

סוגי הגעיות

368. יש שתי סיבות להטעמת הגעיות:

א. סיבות מוסיקליות, התלויות בקריאה הדקלומית של המקרא. הטעמת געיות מסוגים אלו תלויה במבנה התיבה להברותיה, בטעם שהתיבה מוטעמת בו או בטעמה של התיבה שלפניה או שאחריה. כך הן רובן של הגעיות.

ב. סיבות פונטיות, התלויות בעיצורי התיבה ותנועותיה, או באלו שבתיה שלפניה או שאחריה. כאלו מיעוטן של הגעיות.

לא תמיד אפשר לדעת אם הוטעמה געיה מסוימת מסיבות מוסיקליות או מסיבות פונטיות, ועתים אפשר להסבירה בסיבות אלו ואלו כאחת. אבל משמעות הגעיה, עם כל החלוקה לסוגים שנהוג לחלקה, היא אחת: האטת הקריאה, בין אם האטה כזו נדרשת מסיבות מוסיקליות (כהקדמה מוסיקלית לטעם שהתיבה מוטעמת בו) בין אם היא נדרשת מסיבה פונטית (כדי שיהיה כל העיצורים והתנועות כראוי).

ואלו סוגי הגעיות המוסיקליות: "געיה כבדה" ("געיה קטנה") – געיה בהברה סגורה בעלת תנועה קצרה, בתיבה שמבנה סדיר ובתיבה שמבנה אינו סדיר; "געיה קלה" ("געיה גדולה") – געיה בהברה פתוחה או בהברה סגורה בעלת תנועה ארוכה.

ואלו סוגי הגעיות הפונטיות: געיה שתכליתה להניע את השווא שאחריה; געיה לפני עיצור גרונני; געיות השורשים ה"ה, ח"ה.

369. בתיאור שיטת הטעמת הגעיות ראוי לעמוד מצד אחד על השיטה הנהוגה בכתבי-היד, ומצד אחר על זו הנהוגה בדפוסים. בדרך כלל הטעמת רוב סוגי הגעיות בכתבי-היד אינה עקיבה, ובדפוסים הונהגה שיטתיות בכמה מסוגים אלה. כמו כן נבדוק אילו סוגי געיות נזכרים בספרות והם משמשים נושא לחילופים, בעיקר לחילופי ב"א-ב"נ (למעלה, 17588-176). שהגעיות הן נושאים העיקרי.

הגעיות המוסיקליות

370. שמות הגעיות. השמות געיה כבדה וגעיה קלה לשני הסוגים העיקריים של הגעיות המוסיקליות הן חידושו של יהב"י, וכפי שהעיר דותן – חידוש לא מוצלח. דותן גופו, במהדורת "דקדוקי הטעמים", מכנה שני סוגים אלו "געיה קטנה" ו"געיה גדולה". מונחים אלו הם עתיקים ומצויים במסורה, אך גם שמות אלו אינם נראים. אמנם מצאנו במסורה שהגעיה בהברה סגורה בעלת תנועה קצרה נקראת געיה קטנה, אך אין ברור אם מונח זה אינו כולל גם את הגעיה בהברה פתוחה; ועוד מסתבר שבמונח געיה גדולה המסורה מכוונת לטעם. גם במונחים "געיה בהברה סגורה" ו"געיה בהברה פתוחה" אין ראוי להשתמש, שכן גם געיה בצורה כגון שְמָעו היא געיה בהברה סגורה (להלן, 4248). לפיכך נשתמש בחיבור זה במונחים המקובלים "געיה כבדה" ו"געיה קלה".

געיה כבדה

המבנה הסדיר

371. בתיבה שהברתה הראשונה סגורה, לפני הברתה המוטעמת באה תנועה חטופה (שווא נע או חטף), ובין שתי ההברות חציצה של הברה – באה געיה אם התיבה מוטעמת בטעם מפסיק, כגון: נִתְקַטְמָה (שמ' א, י). בדוגמה זו התנועה החטופה היא שווא תחת אות דגושה, ומשקלה אפוא "מִתְקַטְלִים". ועוד שני משקלים למבנה הסדיר: "מִתְפַּלְּלִים", היינו: התנועה החטופה היא שווא שני מְשֵׁנִי שוואים רצופים באמצע תיבה, כגון: הַפְּרָמְלִי (שמ"א ל, ה); "מִתְפַּעֲלִים", היינו: התנועה החטופה היא חטף, כגון: מִשְׁתַּחֲוִים (בר' לו, ט). להלן דוגמות נוספות לתיבות בסוגים אלו. משקל "מִתְקַטְלִים": וְיִלְמְדָה (דב' לא, כב), מִצְדָּר (יח' ד, ח), וְנִתְקַנְהוּ (שופ' כ, לב), ובתיבות מוקפות: אֶת־לֶבֶךְ (שמ"א ט, כ); משקל "מִתְפַּלְּלִים": וַיִּשְׁטְמוּהוּ (בר' מט, כג), הַמְשַׁפְּתִים (בר' מט, יד), מִקְבָּצָאֵל (שמ"ב כג, כ), ובתיבות מוקפות: וְלִכְלֹמֶלְאֶכֶת (דח"א כח, יג), עֲלִי־כָל־פָּנֵי (דח"א ה, י), אֶת־בֵּת־בְּנֵה (וי' יח, יז), בְּנֵה־רֶכֶבֶר (יח' י, טו); משקל "מִתְפַּעֲלִים": לִמְנָצִי (יר' כג, יז), וְתַעֲמִדָּה (בר' מא, ג), מְדַהֲרוֹת (שופ' ה, כב), וְתַעֲלִי (יש' נו, ח), ובתיבות מוקפות: אֶת־הַחֲנִית (מל"ב יא, י).

געה במבנה כזה נזכרת כבר ב"קדוקי הטעמים" (דה"ט-דותן, שערס טו, כו - נוסח קצר. לנוסח ארוך יותר ב"קונטרסי המסורה", ראה שם, בהערות; י' ייבין, כתר ארם-צובה, ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 96).

372. זהו המבנה הסדיר המשובח, שבו באה געה כבדה. בדרך כלל אם תיבה כזו מוטעמת במפסיק, יש בה געה; אם אינה מוטעמת במפסיק - אין בה געה. זהו הכלל, אך יש יוצאים לכאן ולכאן. מצד אחד, יש עשרות אחדות של תיבות מוטעמות במפסיק ואף על פי כן אין בהן געה, כגון: וַיֵּאָחֶז (שופ' טז, ג), וְאֶת־הַחֲזִיר (וי' יא, ז; דב' יד, ח), מִן־הַשֶּׁבִּי (נחמ' א, ג), וַיֵּאָהֶל (בר' לד, ג), וְאֶת־הַתְּכֵלֶת (שמ' כח, ה). מצד אחר, להפך, יש כמאתיים מקומות במקרא, שבהם תיבה מוטעמת בטעם מחבר ואף על פי כן יש בה געה, כגון: יִשְׁמְאוּ (יח' לו, כג), וַיִּמְצְאוּ (בר' יא, ב), וַיִּתְּקֶדְשׁוּ (דה"ב ל, כד); ובתיבות מוקפות: אֶל־תִּשְׁמְחִי (יש' יד, כט), אֶת־כָּל־דָּגִי (במ' יא, כב), וְעַל־כָּל־עֲנַת (יהו' כב, כ).

373. יוצאים מן הכלל אלו הם אחד הנושאים העיקריים של חילופי ב"א-ב"ב (למעלה, §§175-176) ושל הערות על חילופים בגיליונות כתבי־יד בכלל. דרך משל, לגבי תיבות מוטעמות במפסיקים: וַיִּחְזֹק (שמ' ז, יג) - ב"ב בגעיה; מִן־הַשֶּׁטִּי (וי' יג, נו) - ב"ב בגעיה; וַיֵּאָהֶל (בר' יג, יב) - הסכמה שאין געה; אֶל־מִחְזָה (מל"א ז, ד, ה) - הסכמה שאין געה; לגבי תיבות מוטעמות במשרתים: הַתִּיַצְבוּ (דה"ב כ, יז) - ב"ב בגעיה; הַנְּבָאִים (יר' כו, טו) - ב"ב בלי געה; וַיִּחְנְנוּ (מל"א כ, כט) - הסכמה שיש געה; וַיִּרְדְּפוּ (מל"ב כה, ה) - הסכמה שאין געה.

למרות יוצאים מן הכלל אלו, הרי על פי רוב, ב־90% של המקומות בקירוב, הכלל שריר וקיים: כשהתיבה מוטעמת במפסיק יש בה געה, וכשהיא מוטעמת בטעם מחבר אין בה געה.

374. יש גם מבנה סדיר לא משובח של תיבות לענין הגעה הכבדה. תיבות בעלות מבנה כזה נטייתן להטעמה בגעה פחותה במקצת מנטיית התיבות שמבנן משובח. ואלו סוגי התיבות שמבנן סדיר (היינו: מתקיימים התנאים שזכרו למעלה, ראש §371), אך לא משובח: א. ההברה השנייה (החוצצת) פותחת בשווא נע (הברה חטופה), כגון: הַפְּנִיעִיָּה (דה"א ב, ג), אֲשֶׁר־תִּבְשְׁלוּ (שמ' טז, כג).

ב. ההברה השנייה (החוצצת) מנוקדת בתנועה ארוכה, כגון קמץ: וַיִּלְחֲמוּ (יהו' י, לו), וַיִּשְׁאָץ (מל"ב יד, י), וַיִּתְּגַעְשׁוּ (שמ"ב כב, ח), אֶת־הָאֵרִי (שמ"א יז, לו); צירי: אֲשִׁלְחֶךָ (בר' לב, כז); חולם: וַיִּרְעַץ (מל"א ח, מב), מְגַלְגּוּ (רות ב, כ), אֶת־מַעְרִי (וי' כג, מד). בתיבות שמשקלן "הפועלים" (הכִּהָנִים, הַשְּׁעָרִים וכו') בדרך כלל אין געה; ובכלל בסוג זה כולו רב מספר היוצאים מאלו שבתיבות שמבנן משובח.

ג. ההברה השנייה (החוצצת) מנוקדת בתנועה ארוכה ואחריה שווא פשוט (משקל "מִתְפָּרְכִּים"). בדרך כלל אין געה, פרט לתיבות יחידות, כגון: וּבִלְבָבְךָ (דב' ל, יד; ועוד), לְרַצְנֶכֶם (וי' יט, ה; ועוד), וּבִשְׂרָךְ (שמ"ב ה, א).

ד. לפני ההברה המוטעמת חטף (ואפילו שווא פשוט) תחת הראשונה משתי אותיות דומות רצופות או תחת עיצור לא גרוני אחר: אם התנועה החוצצת קצרה, הטעמת הגעיה כבתיבות שמבנן משובח, כגון: וְיִהְיֶה לָךְ (שופ' טז, כד), יִתְפַּלֵּל (מל"א ח, ל); אם התנועה החוצצת ארוכה, דין הטעמת הגעיה כבתיבות מסוג ב, למעלה: הִתְקַשְׁשׁוּ (צפ' ב, א), וַיִּבְרַכְם (יהו' כב, ו), וַיִּכְנְנֶה (דב' לב, ו).

375.

עתיים באה געיה בהברה סגורה בתיבה שמבנה דומה, ובו הברת הטעם אינה פותחת בתנועה חטופה, אבל ההברה החוצצת ראויה לגעיה (או יש בה געיה):

א. תיבה שמבנה: הברה סגורה + תיבה משורשי ה"ה, ח"ה, שהיא ראויה לגעיה בהברתה הראשונה (להלן, 407§), כגון: אִם-יִהְיֶה (יש' י, כב) – ב"ב: אִם-.

ב. תיבה שבה בהברה החוצצת געיה לפני גרונית שוואה (להלן, 406§), כגון: וַיִּרְחֹץ (דה"א ה, לב) – הגעיה הראשונה מוסיקלית, השנייה פונטית; יִשְׁמְעֶיךָ (דה"א כו, יט), יִשְׁמַע-נָא (שמ"א כו, יט), אֶסְלַח-לָךְ (יר' ה, ז).

געיה בתיבה שמבנה סדיר היא המצויה ביותר בין הגעיות שבהברה סגורה.

מבנה לא סדיר

376.

לעתיים באה געיה בהברה סגורה בתיבה שמבנה אינו המבנה הסדיר. מספר המקומות שבאה בהם געיה כזו הוא קטן, ואין כללים קבועים להטעמתה.

בכחמישה-עשר מקומות במקרא הגעיה באה בהברה הרביעית לפני הטעם, כגון: אֶת-כָּל-הַמִּקְלָוֹת (דב' יב, ב).

במאתיים מקומות בקירוב הגעיה באה בהברה השלישית לפני הטעם. על פי רוב באה הגעיה בתיבה מוטעמת באחד מן המפסיקים שנעימתם "גבוהה", מסולסלת (למעלה, 223§), היינו: גרש, כגון: מִן-הַשִּׁיחֹר (יהו' יג, ג); פור, כגון: מִשְׁפָּחָתָם (שופ' יח, ב); תלישא גדולה, כגון: אֶת-הַגִּמְלָה (וי' יא, ד; דב' יד, ז); וזרקא, כגון: וַיִּשְׁמַעְאֵל (בר' יז, כ); ובמקצת גם בתיבות מוטעמות במפסיקים אחרים, כגון: וְלִכְל-בְּנֵיהָ (שמ"א א, ד), כָּל-הַנָּשִׁים (שמ' טז, כ); ואף בטעמים מתכרים, כגון: אֶת-הַדְּבָרִים (דב' ה, יט), וְכָל-חַיֵּית (בר' ט, י).

בשלושים מקומות בקירוב באה הגעיה בהברה השנייה לפני הטעם. לעתיים קרובות בתיבה שטעמה מלעיל והיא מוטעמת בפשטא, כגון: נִמְצָא-לְשָׁר (יר' יא, ט), מִקְרָא-קִדְשׁ (וי' כג, כא; ועוד), וַיִּשְׁאָבוּ-מֵיָם (שמ"ב כג, טז; דה"א יא, יח); ולעתיים רחוקות בתיבות מוטעמות בטעמים אחרים, כגון: עַל-הַצֹּר (שמ' יז, ו), עַל-שִׁפְתֵי-הֵם (יהו' יא, ד; שמ"א יג, ה), עַם-גָּדוֹל (דב' ט, ב). בסוג זה יש כמה תיבות שסיבת הגעיה בהן כנראה פונטית (להלן, 402§).

בשישים מקומות בקירוב באה הגעיה בהברה הראשונה לפני הטעם (כלומר: הסמוכה לטעם). לעתיים רחוקות בלבד באה געיה כזו מסיבה מוסיקלית, כגון: וַאֲשֶׁר-נִגְדָה (יח' מב,

(א), נִזְעָקוּ (שופ' יח, כב), נִכְנָעוּ (דה"ב ל, יא), בְּשִׁפְמוֹת (שמ"א ל, כח), שְׁלֵמָן (הו' י, יד), תִּדְשָׁא (בר' א, יא), יִמְשְׁנִי (שמ"ב כב, יז); ועל פי רוב היא באה מסיבות פונטיות (להלן, §402). גם אפשר שבמקצתן של התיבות שנמנו כאן הגעיה באה מסיבה פונטית, ולא מוסיקלית.

געיה לפני פסק

377. געיה לפני פסק באה בעיקר בדיבור כגון: וַיֹּאמֶר | לֹא (מל"א ב, ל), כנראה להגדיל את ההפסקה בקריאה אחר התיבה הראשונה, נוסף על זו שהפסק מורה עליה. היא נדירה ביותר, ומצויה רק בכתבי־יד עתיקים.

געיה קלה

געיה שלפני הטעם

378. בפי בעלי המסורה, שווא שאחר תנועה ארוכה באמצע תיבה הוא נח ("לא יצא בפה"; להלן, §424), ולפיכך בתיבה כגון: שְׁמֹרוּ, הגעיה אינה בהברה פתוחה, אלא בהברה סגורה. אך לפי שכללי הטעמתה של הגעיה בהברה פתוחה דומים לכללי הטעמת הגעיה אחר תנועה ארוכה לפני שווא – נוח לתארן יחדיו. התיאור שלהלן עוסק אפוא בשני סוגי געיות: געיה בהברה פתוחה וגעיה בהברה סגורה באמצע תיבה מנוקדת בתנועה ארוכה. בהברה פתוחה מנוקדת בתנועה ארוכה או קצרה, שהיא שנייה או יותר לפני הטעם, וכן בהברה מנוקדת בתנועה ארוכה לפני שווא – באה געיה ("געיה קלה" בפי יה"ב"; "געיה גדולה" בפי דותן). געיה זו באה אפוא בתיבות מְעִין; אֲנֹכִי – הברה פתוחה לפני תנועה; יַעֲמֹד, שְׁאֵלָה – הברה פתוחה לפני חטף; שְׁמֹרוּ – הברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה לפני שווא. געיה זו יכולה לבוא בתיבות מוטעמות בטעמים מפסיקים וכן בתיבות מוטעמות בטעמים מחברים.

למשל, לפני תנועה: יֹאמֶר (בר' כב, יד); ובתיבות מוקפות: כִּי־בָרַךְ (בר' כב, יז), אֲמַרְלֹ (בר' כב, ט), הִשְׁקִינִי־נָא (בר' כד, מג). לפני חטף: בְּעֹבוֹר (בר' כא, ל); ובתיבות מוקפות: כִּי־אֵי (יח' לו, יד); וכך לפני שווא: כִּי־יָרָא (בר' כב, יב). לפני שווא שאחר תנועה ארוכה: יִדְךָ (בר' כב, יב), גִּלְכָּה (בר' כב, ה), וַיֹּאמְרוּ (בר' מז, ד).

379. אם ההברה השנייה שלפני הברת הטעם סגורה ומנוקדת בתנועה קצרה, ואינה ראויה אפוא לגעיה קלה, אך הברה כלשהי לפני פתוחה או מנוקדת בתנועה ארוכה לפני שווא, וראויה לה – מוטעמת הגעיה באותה הברה, כגון: הָעֲמִידִים (שמ' כו, י, יא), מִהֶסְתַּפַּח (שמ"א כו,

יט, מִהִתְחַנֵּנוֹת יח' מב, ה, שְׁעָרֵי־כְּנָנִי (בר' כג, יח); הָאֲדָמָה (בר' ט, ב), וְאֶחָד־כֶּן (בר' כג, יט), לֹא־אֶדְבִּי (בר' כג, יא), הָאֲחֻשָׁתִּי (אס' ח, י); אֲרֹדֶה־נָּא (בר' יח, כא), אֲשֶׁר־יִלְדֶּה־לּוֹ (בר' כא, ג).

אם תיבה יש בה געיה, ולפני אותה געיה, לפי הכללים הנזכרים, הברה נוספת ראויה לגעיה, היינו: געיה לפני געיה (כמו געיה לפני טעם), באות בתיבה שתי געיות, כגון: לִישׁוֹנֶתְךָ (בר' מט, יח), בְּהַעֲלֶתְךָ (במ' ח, ב), תוֹעֲבִיתֶהֶם (יח' ו, ט), הָאֲשֶׁר־אֵלֵי (במ' כו, לא). סימון כזה נוהג בדפוסים; ואילו בכתב־היד העתיקים סימון שתי געיות בתיבה אחת נדיר.

380. אם התיבה ראויה לגעיה קלה בשתי הברות רצופות, פתוחות או מנוקדות בתנועה ארוכה לפני שווא, כגון: וַיְהִי־נֶחֱלֶה (שמ"א יט, א), מוֹעֲדֶת בדרך כלל הגעיה הקרובה להברת הטעם. דוגמות נוספות: מֶאֱחָרֵי (שמ"ב ב, כב), וְאֶחָדֶךָ (שמ"א ל, טו); וכן בתיבות מוקפות, כגון: גְּדוֹלָה־מְאֹד (יח' י, כ). כך השיטה בדפוסים ובחלק מכתב־היד, כגון א. יש כתב־יד המעדיפים, אם דרך קבע אם דרך עראי, את הגעיה הרחוקה מן הטעם, ומטעימים כגון: לִיהוֹשָׁפָט (ל דה"ב כ, ב; א: לִיהוֹשָׁפָט), הֶרְצָצוֹת (ק עמ' ד, א), הָאֲמָרוֹת (ק שם), הֶרְאֵתוּ (ב ו' יג, ז).

אבל אם הגעיה הרחוקה היא בתיבה מוקפת, ובהטעמתה יש משום שמירה על הטעמתה המקורית של התיבה כשאינה מוקפת, מועדפת בכתב־היד הגעיה הרחוקה מן הגעיה הקרובה, כגון: פִּי־מִכְרֹו (בר' מז, כ), לֹא־תַעֲבֹר (בר' לא, נב), בְּנֵי־יַעֲקֹב (בר' לה, כב), פִּי־יִהְיֶה (יש' ס, ה), הוֹאֵה־עֵבֶר (דב' ט, ג). כך השיטה בכתב־היד, ויש יוצאים מעטים; ואילו בדפוסים מועדפת גם במסיבות אלו הגעיה הקרובה, היינו: פִּי־מִכְרֹו וכיו"ב.

381. בדרך כלל כל סוגי הגעיה הקלה (פרט לגעיה בתנועה ארוכה בהברה סגורה) באים רק אם יש חציצה כלשהי – של תנועה או של חטף – בין ההברה הראויה לגעיה ובין הברת הטעם. לעתים רחוקות באה בכתב־היד געיה קלה גם כשבין ההברה הראויה לה ובין הברת הטעם אין שום חציצה, כגון: וַיִּדְרֹאוּ (ב בר' מב, לה), דָּמַל (ל שמ"א כו, כ). לעתים קרובות יותר, אך גם כאן בחינת מיעוט שבמיעוט, באה געיה כזו בתיבות מוקפות, כגון: פִּי־אֵשׁ (א יר' יז, ד), עַל־פְּרִי־גִדְלֹ (א יש' י, יב), אֲנִשִּׁי־חֵילִי (א נח' ב, ד), פִּי־פִי (ב בר' מה, יב), הֶבְאֵנָא (ב שמ' ד, ו). יש כתב־יד המרבים במקצת בגעיה כזו גם בתיבה אחת, כגון ל²⁰ (בייחוד בתיבות מוטעמות בפשטא), כגון: לְחֶרֶב (יר' טו, ב), תְּבָאִים (יר' כו, ב). געיה במסיבות כאלה אינה נוהגת בדפוסים. יש גם כתב־יד בניקוד טברני מורחב המרבים בגעיה כזו (בהברה פתוחה סמוכה לטעם), כגון כ"י וטיקן אורבינטי 2: בְּשִׁלְשִׁים (יח' א, א), הִלֵּה הִלֵּה (שם, ג).

382. הגעיה הקלה וכלליה אינם מתוארים בספרות המסורה ובמקורות העתיקים, ורק פה ושם נזכרות תיבות שיש בהן געיה. בדה"ט-בער, סעיף 32, נאמר: "כל לשון יראה געיה, כמו

וַיִּרְאוּ הָאֲנָשִׁים (בר' כ, ח). וכל לשון ראייה חטף, כמו וַיִּרְאוּ וַיִּקְחוּ (במ' יז, כד). ב"הורייט הקורא" (למעלה, 2078], עמ' 90), נאמר: "אלא במקצת מקומות היא [הגעיה] מוּעֶלֶת, כמו שאמר: כל לשון דחילא געי, וכל לשון ראייה לא געי, וכמו תִּשְׁנוּ (נחמ' יג, כא) יִשְׁנוּ (מש' ד, טז) – אחת לשון מְנִין מְקוֹם שְׁנִים, ואחת לשון שינה". הראשון שקבע כללים מקיפים להטעמת הגעיה הקלה הוא יהב"י, ובעקבותיו שאר החוקרים.

383. הגעיה הקלה היא המצויה ביותר במקרא, ובאה ברבבות תיבות. בכתב־היד העתיקים אין געיה זו מוטעמת בכל התיבות הראויות לה, אלא אך בחלקן. יש מהם המרבים בהטעמתה, ויש הממעטים בכך. ואף על פי שסימנים שונים מוכיחים שגם מקומות שבהם אינה מסומנת יש לראות כאילו יש שם געיה – מסתבר שהטעמתה הייתה חשובה פחות מזו של הגעיה הכבדה, כנראה משום שגם נשמעה בקריאה פחות ממנה. בא מסומנת געיה זו בעיקר בתיבות מוטעמות בפשטא או בזקף, פחות בתיבות מוטעמות בשאר המפסיקים, ולעתים רחוקות בלבד בתיבות מוטעמות בטעמים מחברים; ובסך הכול – ב־30% בקירוב בלבד מן המקומות הראויים לגעיה יש געיה.

בל, ש הגעיה מסומנת לעתים קרובות במקצת מבא, ב־40% מן המקומות בקירוב. בב, ש¹ הגעיה מסומנת לעתים רחוקות עוד יותר מבא, ב־20% מן המקומות בקירוב. בק הגעיה מסומנת לעתים קרובות הרבה יותר, ב־75% מן המקומות בקירוב. שאר כתב־היד העתיקים, מהם מסמנים געיה זו לעתים רחוקות מהם לעתים קרובות. לא תמיד קנה המידה הוא הזמן, היינו: לא תמיד כתב־יד עתיק יותר מסמן פחות געיות מכתב־יד מאוחר (כעדות הנוהג השונה בב ובק, שהם בני אותה תקופה בקירוב), אך בדרך כלל בכתב־יד מאוחרים סימון הגעיות הללו מלא יותר, עד שבדפוסים הוא מלא ממש, היינו: כל מקום הראוי לגעיה קלה לפי הכללים הנזכרים, אכן באה בו געיה.

געיה בהברה פתוחה אחר הטעם

384. סוג מיוחד של הגעיה הקלה הוא הגעיה הבאה בהברה פתוחה אחר הטעם. אם תיבה שטעמה מלעיל והיא מסתיימת בהברה פתוחה סמוכה לתיבה שטעמה בראשה, עשויה לבוא געיה בהברה פתוחה זו שאחר הטעם, כגון: עֲבָדְיָךְ אֵלֶּה (מל"ב א, יג), עֲשִׂיתָהּ חֶסֶד (שמ"א טו, ו), עֵלָה מֶוֶת (יר' ט, כ), סֹדֶר סֹדֶר (יש' נב, יא), הַחֲדָה חֲרָב (יח' כא, טז), גִּבּוֹרֵי חַיִּל (דה"א יב, כו), הַיִּלְלִי שֶׁעַל (יש' יד, לא). געיה כזו באה לעתים רחוקות ביותר, בעיקר בכתב־היד העתיקים, וגם בהם במקומות יחידים.

לעתים קרובות יותר באה געיה כזו כשהתיבה השנייה פותחת בשווא או בחטף ואחריי הברת הטעם, כגון: פָּדְנָה אֲרָם (בר' כח, כ; ועוד), וַיִּנְקֶה דָּבֶשׁ (דב' לב, יג), תִּאֲמִינוּ בְרָע (מי' ז, ה), בִּשְׁנוּ מֵאֵל (יר' ט, יח), לְמַעַל לְמַעַל (יח' מא, ז). גם געיה במסיבות כאלו מצויה בעיקר בכתב־יד עתיקים, אך לא בדפוסים.

געיה קלה בהברה סגורה ארוכת תנועה

בתיבות מוקפות

385.

געיה עשויה לבוא בהברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה בתיבות מוקפות. אין הבחנה לעניין זה במהות הטעם שהתיבה מוטעמת בו, והגעיה עשויה לבוא בתיבות מוטעמות בטעמים מפסיקים ובטעמים מחברים כאחת.

ברוב הדפוסים מסומנת געיה בהברה כזו דרך קבע; ואילו בכתבי-היד העתיקים באה געיה על פי רוב אם ההברה הסגורה ארוכת התנועה סמוכה להברה המוטעמת, כגון: אִין-לוֹ (הו' ח, ז), גֶרֶשֶׁם (שופ' יז, ז), בֵּית-אֶל (יהו' יב, טז; ועוד), רֹץ-נָא (מל"ב ד, כו). אם ההברה הסגורה היא השנייה לפני הטעם, בדרך כלל אין בה געיה, כגון: שֶׁם-יוֹסֵף (בר' מא, מה), סוֹר־מִנֵּנוּ (יהו' כג, ו), בֵּית-דָגוֹן (יהו' טו, מא), בְּרִית־ה' (יהו' ג, ג). אם ההברה הסגורה ארוכת התנועה היא השלישית לפני הטעם, יש לעתים קרובות געיה, כגון: אִישׁ-יִשְׂרָאֵל (יהו' ט, ז), קִצִּיר־הַשְּׁעָרִים (רות ב, כג), שֶׁם-הַמָּקוֹם (שופ' ב, ה; ועוד).

הטעמת געיה זו באה כמעט דרך קבע בכתבי-היד העתיקים. בדרך כלל קביעותה מרובה משל שאר סוגי הגעיה הקלה, אך פחותה משל הגעיה הכבדה.

אחר הטעם

386.

תיבה המסתיימת בהברה סגורה מנוקדת בצירי, שנסוג טעמה, אך הצירי לא נתקצר לסגול (למעלה, §354), באה עמו געיה, כגון: וַיֵּצֵא זֶיץ (במ' יז, כג), עֶרְף פֶּלֶב (יש' סו, ג), מִבְּרֶךְ אֹון (שם), נִבֵּל זֶיץ (יש' מ, ז; ובדומה שם, ח). געיה זו מוטעמת בכתבי-היד וגם בדפוסים.

געיות שווא

387.

געיות שווא היא געיה הבאה עם שווא (או עם חטף) בראש תיבה, ומורה על האטה בקריאה, ובעצם על הארכת התנועה החטופה עד כדי תנועה מלאה. געיות שווא נדירה בכ"א ספרים (כמאתיים וחמישים היקרויות), אך מצויה הרבה בספרי אמ"ת (למעלה משלוש מאות וחמישים היקרויות). זוהי געיה מוסיקלית, אך לעתים קרובות היא באה עם שווא שלפני גרונית, ולפיכך אפשר שיש גם סיבות פונטיות להטעמתה. אין לה כללים קבועים, ושיטת הטעמתה דומה במקצת לזו של הגעיה הכבדה.

געיה זו באה בהברות הרביעית, השלישית והשנייה שלפני הטעם, בעיקר בתיבות מוטעמות במפסיקים שנעימתם "גבוהה" (למעלה, §223), כגון בגרש: וְאֶת-כָּל-הַשָּׂרִים (מל"ב כד, יד), וְאֶת-פִּתְרֵסִים (בר' י, יד; דה"א א, יב), כְּהוֹצִיאֵם (יהו' י, כד); בפז: וְכָל-צוֹרֹתָיו (יח' מג, יא), וּבִבְקָר (דה"א יב, מא); בתלישא גדולה: כָּל־הַדָּבָר (יר'

מב, ה); בזרקא: וְאֵת־הַצְמִידִים (בר' כד, ל), וַיִּדְעֵתָ (יח' לה, יב); ולעתים רחוקות בתיבות מוטעמות בטעמים אחרים, כגון: אֲשֶׁר־לְצֹלֶע (יח' מא, ט), בִּיד־אֶשֶׁה (שופ' ד, ט), אֲשֶׁר־לְבִיר (מל"א ו, כב); געיית שווא מועדפת מגעיה כבדה במבנה סדיר).

געיית שווא באה בהברה הראשונה לפני הטעם בעיקר בתיבה מוטעמת בזקף, כגון: וְנִאָּה (שה"ש א, ה), וְרֵאִיתָ וְקֵרָאתָ (יר' נא, סא), שְׁאוּיָם (יש' יג, ב); ולעתים רחוקות גם בתיבות מוטעמות בטעמים אחרים, כגון: צֵאִי־לָךְ (שה"ש א, ח), וְעִינֶיךָ (יר' לד, ג).

388. סוג מיוחד של תיבות שעשויה לבוא בהן געיית שווא הן אלו שמבנהן דומה למבנה הסדיר של התיבה הראויה לגעיה כבדה, אלא שבראש התיבה בא שווא, ולא הברה סגורה מנוקדת בתנועה קצרה. מבנים אלו הם: "מְקַטְלִים", "מְפַלְלִים" (דומים למשקלי "מְתַקְטְלִים", "מְתַפְלְלִים"; למעלה, 3718), כגון: כְּשִׁמְעָךְ (שמ"ב ה, כד; דה"א יד, טו), תְּשַׁלְּחוּ (יר' לד, יד); "מְפַעֲלִים" (דומה למשקל "מְתַפְעֲלִים"): לְהַעֲלֹת (מל"א ח, א; ועוד), וְהַחֲיִיּוּ (זכ' ח, כג), בְּמַעֲלָה (דה"ב לב, לג), יִדְעֶנּוּךָ (הו' ח, ב), תִּתְעַבְּנוּ (דב' ו, כו), וגם: לְבֹא־חַמָּת (יח' מח, א); געיה עשויה לבוא גם במשקל "מְבַרְכִים" (דומה למשקל "מְתַבְרְכִים", המבנה הסדיר, אך שאינו משובח; למעלה, 3748), כגון: וְהִיְתָה (יש' כח, ד; ועוד), וְיֵאמְרוּ (יזאל ב, יז), וְהִלְכוּ (זכ' ח, כא), וְנִסְבְּהָ (יח' מא, ז).

389. עד כאן על געיית שווא בתיבה מוטעמת במפסיק. געיה זו באה לעתים רחוקות גם בתיבה מוטעמת בטעם מחבר, ובעיקר בצירופים לא רגילים של משרתים, כגון: – וְדִרְשָׁתִּי – (יח' לד, י), היינו: בתיבה מוטעמת בדרגא המשמש משרת שני לרביע שלפניו גרש; בתיבה מוטעמת במירכא משרת הלגרמיה, כגון: אֲשֶׁר־הָוָא – (מל"ב כה, יט), ולעתים רחוקות גם בתיבות מוטעמות במשרתים אחרים, כגון במשרת הפשטא: הַמְּבַלִּי (שמ' יד, יא; ועוד); באולא: וְחָלַת (שמ' כט, כג; ועוד).

בספרי אמ"ת יש תיבות אחדות שבאה בהן געיית שווא באמצע תיבה. תופעה זו מצויה בעיקר בתיבות שבהן נסוג הטעם לראש התיבה (למעלה, 3378), כגון: אֲשֶׁרִי (תה"א א, א; לב, ב; מ, ה), לִפְנֵי (תה"א צח, ט), יִחַפְּשׁוּ (תה"א סד, ז); ולעתים רחוקות במעמדים אחרים, כגון: וְאִמּוֹנִיתִי (תה"א פט, כה).

390. געיית שווא מסומנת דרך קבע בכתיב־היד העתיקים. כללי הטעמתה אינם מתוארים אצל הקדמונים, ואף לא אצל יחב"י. החוקרים הראשונים שקבעו כללים להטעמתה הם היידנהיים ובער. אך בספרות המסורה (כגון דה"ט־פֶּער, סעיף 11) מצויים כללי הגייתו של השווא שיש עמו געיה, והם קובעים כי בעוד שווא בראש תיבה נהגה בדרך כלל כפתחה קטנה (להלן, 4258), הרי אם מצטרפת עמו געיה "בפתחה גדולה תצא". הוא הדין לפני גרוניות: שווא בראש תיבה לפני גרונית נהגה כתנועה חטופה בגון תנועת הגרונית שאחריה, ואם מצטרפת עמו געיה, "יחיה דרכה על דרך נקוד האות השני שבתיבה" (כלומר: בתנועה

מלאה כתנועה המלאה שאחר הגרונות), כגון: בְּהִנּוּת (שופ' א, ז); שווא בראש תיבה לפני י עיצורית נְהָגָה כחיריק חטוף; ואילו אם געיה עמו, הוא נְהָגָה כחיריק מלא.

ספרות

ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 160 ואילך

שיטת ההעדפה של הגעיות המוסיקליות

391. בכתב־היד העתיקים, כגון א, ל, ק, בדרך כלל אין שתי געיות באות בתיבה אחת (או בצירוף תיבות מוקפות) אלא במקרים נדירים. אם תיבה אחת כזו ראויה לגעיות אחדות, מועדפת בדרך כלל אחת מהן, והיא מוטעמת, והאחרות אינן מוטעמות. כך, דרך משל: בְּנוֹתֵיכֶם (עו' ט, יב), אֶרְחָמְנוּ (יר' לא, כ) – געיית שווא מועדפת מגעיה קלה; כְּלִי־הַמֶּחֱלָה (שמ' טו, כו) – געיה כבדה במבנה לא סדיר מועדפת מגעיה כזו במבנה סדיר (בהברה ה); ולהפך: וְאֵת־הַמִּזְבֵּחַ (א מל"ב כג, יב) – געיה כבדה במבנה סדיר מועדפת מגעיה כבדה במבנה לא סדיר (וְאֵת־הַ) ומגעיית שווא (וְאֵת־הַ) כך נוסח ב"נ).

392. שיטת העדפת הגעיות יש בה כללים ופרטים מרובים, ולא כאן המקום לתאר אותם. הכלל העיקרי הוא, שבדרך כלל, אם תיבה ראויה לגעיה כבדה ולגעיה קלה, מועדפת הגעיה הכבדה, בין סדירה בין לא סדירה. דרך משל: וַיַּעֲלוּ (שופ' יח, יב), הַמֶּאֱלֵל (שופ' יט, כט) – געיה כבדה במבנה סדיר מועדפת מגעיה קלה (לפני החטף); אֶל־הָאֲדָמָה (דב' לא, כ), כְּלִי־נְשִׂאֵיהֶם (במ' יז, כא) – געיה כבדה במבנה לא סדיר מועדפת מגעיה קלה. שיטה זו משותפת לכל בכתב־היד העתיקים.

על בעיית ההעדפה בתיבות הראויות לגעיות קלות אחדות, עיין למעלה, §380.

393. נזכיר עוד בקצרה את בעיית ההעדפה בתיבות ראויות לשתי געיות קלות: געיה בהברה פתוחה וגעיה בהברה סגורה ארוכת תנועה בתיבה מוקפת. בדרך כלל, אם הטעם בהברה הסמוכה שלאחר ההברה הסגורה, מועדפת הגעיה שבאותה הברה, כגון: הַעֹדֶלִי (רות א, יא), לְגֹדֶלּוֹ (איוב ב, יא); ואילו אם הטעם בהברה השנייה שלאחר ההברה הסגורה, מועדפת הגעיה בהברה הפתוחה, שהרי בדרך כלל אין געיה בהברה הסגורה מוטעמת במעמד זה (למעלה, §385). דרך משל: הָעַם־הַזֶּה (יש' ח, יא; ועוד), הַמְּלָכִים־הָאֵלֶּה (יהו' יא, יב), גִּוִּים־רַבִּים – (דב' ז, א).

סימון הגעיות המוסיקליות בכתב־היד ובדפוסים

394. בכתב־היד העתיקים מקפידים בדרך כלל על הטעמת הגעיות הכבדות, במבנה סדיר ולא סדיר, בהטעמת געיית שווא, ובמקצת גם בהטעמת געיה קלה בהברה סגורה ארוכת תנועה בתיבות מוקפות. הקפדה זו ניכרת בשלושה עניינים:
א. שיטת הטעמתן של געיות אלו בכל כתב־יד בפני עצמו בדרך כלל עקיבה.

ב. יש התאמה בשיטת הטעמתן של געיות אלו בין כתבי־יד שונים, היינו: אם תיבה מסוימת יש בה געיה מסוגים אלו בכתבי־יד אחד, באה באותה תיבה בדרך כלל געיה גם בשאר כתבי־היד העתיקים.

ג. חילופי קריאה שונים ביחס לגעיות, המצויים בגיליונות כתבי־יד, ובעיקר בחילופי "א-ב", עניינם כמעט אך ורק געיות מסוגים אלו.

עניינים אלו מוכיחים את החשיבות שייחסו הקדמונים לסוג זה של געיות, לעומת שאר סוגי הגעיות הקלות, שכנראה נחשבו פחות בעיניהם, כפי שמסתבר מתוך העובדות האלה: א. שיטת הטעמת הגעיות הקלות האחרות אינה עקיבה בכתבי־יד אחד כלשהו.

ב. אין התאמה בהטעמת געיות אלו בין כתבי־יד עתיק אחד לחברו. היינו: אם תיבה מסוימת יש בה געיה מסוג זה בכתבי־יד אחד, אין אחידות בהטעמת הגעיה בתיבה זו בשאר כתבי־היד העתיקים.

ג. הגעיות הקלות האחרות כמעט שאינן משמשות נושא לחילופים.

שיטה זו של הטעמת הגעיות נשתנתה בכתבי־היד המאוחרים ובדפוסים. בדרך כלל נהוג בדפוסים להטעים את הגעיות הקלות בעקיבות ודרך שיטה; ואילו את הגעיות הכבדות אין מטעמים, או מטעמים אותן דרך עראי בלבד. 395

שינוי זה בשיטה משתקף גם בהעדפת הגעיות. אם תיבה ראויה לגעיה כבדה וגם לגעיה קלה, מועדפת בכתבי־היד העתיקים הגעיה הכבדה (למעלה, 3928), ומוטעם בהם, למשל: וַיַּעֲמֵד (שמ' יד, יט). בדפוסים, להפך, מעדיפים את הגעיה הקלה, ואותה תיבה מוטעמת בהם בדרך כלל: וַיַּעֲמֵד. 396

יש כמה דפוסים מדעיים, כגון דפוס בָּעֵר, היידנהיים, קוֹרן ועוד, שבהם נקטו בשיטה של סימון מלא של הגעיות, והם מסמנים בתיבות מסוג זה את שתי הגעיות, הכבדה והקלה, היינו: וַיַּעֲמֵד. שיטה זו מצויה גם בכמה כתבי־יד, ומעיד עליה אליהו בחור בספרו "טוב טעם", פרק ז: "וכשיהיה בראש התיבה אות המדגשת מה שאחריה, ואחר הדגושה אחת מאחור"ע הנקוד בחטף פתח, אז יהיה בתיבה ההיא שני מתגים, האחד באות הראשונה במתג ראשי" והשני תחת התנועה שלפני אחע"ה כדינו, אך בתנאי שתהיה התיבה במלך, כמו: וַיַּעֲבֵר, וַיַּעֲמֵד".

הגעיות הפונטיות

יש געיות שתכליתן אינה מוסיקלית, ואינן מותנות במבנה התיבה ובטעמה, אלא פונטית, והן ממלאות תפקידים פונטיים שונים. בין תפקידים אלו: געיה המתלווה לתנועה קצרה (או אף ארוכה) לפני שווא עשויה להורות ששווא זה נע הוא, ולא נח; געיה לפני עיצור גרוני מאטה את קריאת התנועה שלפניו ומסייעת להגיותו כראוי; וכיו"ב. לא תמיד אנו 397

יודעים את סיבת הטעמת הגעיה הפונטית ואיזו הגייה משובשת היא באה למנוע. משמעות הגעיה הפונטית בכל מסיבותיה כמשמעות הגעיה המוסיקלית, היינו: האטה בקריאת התנועה שהיא מסומנת אחריה.

געיה שתכליתה להניע את השווא שאחריה

398. געיה כזו באה במסיבות שונות: לפני עיצור שנתבטלה הכפלתו, לפני עיצור מן השורקים, לפני צרור עיצורים דומים וכיו"ב. יש מקומות שבהם נוסף לגעיה שלפני עיצור זה בא גם חטף אחרי (להלן, §419 ואילך). לא בכל סוגי התיבות ולא בכל כתיב־היד שיטת הניקוד בחטף אחידה: יש כתיב־יד שממעטים בו ויש שמרבים. אחת התכונות המיוחדות את א היא ריבוי סימונם של חטפים כאלו. איכות החטף נקבעת לפי הכללים הטברניים המקובלים להגיית השווא הנע (למעלה, §390; להלן, §425): אם הוא לפני עיצור שאינו גרוני ואינו י, או לפני גרונית מנוקדת בפתח – משמש חטף־פתח; אם הוא לפני גרונית מנוקדת בקמץ – משמש חטף־קמץ. אין חטף עשוי לבוא במסיבות אלו לפני גרונית המנוקדת באחת התנועות האחרות, וכן לא לפני י. אולם בכ"י א משמש לעתים נדירות "חטף חיריק", כגון: הַשְׁחִיתו (תה' נג, ב).
- נכון כאן בסימון הגעיה, ונפתח במקרים שבהם הגעיה באה אחר תנועה קצרה. הגייתו של השווא תידון להלן, §419–432.

ספרות

- י' ייבין, "אטוטים לשוניות בקטעי הגניזה", תעודה א: חקרי גניזת קהיר (תש"ס), עמ' 179–184 – על "חטף חיריק" בשני כתבי־יד.

געיה לפני מ אחר ה פתוחה בראש תיבה

399. לעתים קרובות באה געיה לפני מ אחר ה פתוחה בראש תיבה: ה הידיעה (או בכ"ל המונעות בתנועתה) או ה השאלה. בדרך כלל אין געיה אם ה זו היא בהברה הסמוכה לפני הברת הטעם, כגון: הַמֶּעֶט (יש' ז, יג); וכן אין געיה אם ה זו היא בהברה השלישית לפני הברת הטעם, כגון: הַמִּקְשָׁרוֹת (בר' ל, מא); אבל יש געיה אם היא בהברה השנייה לפני הברת הטעם, כגון: הַמִּכְבֹּד (שמ"ב י, ג; א: מ), הַמִּסְפָּן (יש' מ, כ; א: מ), הַמְּנִשָּׁה (דה"א כז, כא; א: מ), בְּמִסְלָה (במ' כ, יט), הַמְּחֻקִּים (איוב ג, כא; א: מ).
- אם מבנה התיבה הוא המבנה הסדיר הראוי לגעיה כבדה, כגון: הַמְּבַשְׁלִים (יח' מו, כד), הַמְּשַׁלְחִים (דה"ב לב, לא; א: מ) – קשה להכיר אם הגעיה היא הגעיה הפונטית, שהשווא שאחריה נע, או הגעיה המוסיקלית, שהשווא שאחריה נח.
- יש כמה יוצאים מכללים אלו, שבהם אין געיה לפני מ, כגון: לְמַנְצָח (חב' ג, יט; וכן

תמיד). בתיבות אחרות מ דגושה וממילא אין געיה, כגון: המִתָּאָר (יהו' יט, יג), המִלָּאָה (קה' יא, ה).

400. לעתים רחוקות באה געיה אחר ה פתוחה בראש תיבה לפני עיצור אחר, חוץ מן מ, כגון אחר ה השאלה: הַנְּקִלָּה (שמ"א יח, כג; א: ג), הַבְּרָכָה (בר' כו, לח); אחר ה הידיעה: וְהַשְׁפִּיתִים (יח' מ, מג; א: ש), וְשִׁפְנִים (תה' קד, יח; א: ש), בְּסַעֲרָה (מל"ב ב, א, יא), הַנְּשִׁמּוֹת (יר' לג, י), הַצִּפְרִדְעִים (שמ' ו, כט; ועוד; ב: צ), וְהַסְפְּרִים (מל"ב יז, לא).

געיה אחר ו החיבור שרוקה

401. געיה באה בעיקר לפני אחד העיצורים השורקים, ולעתים רחוקות בלבד לפני עיצורים אחרים.

געיה בהברה הראשונה לפני הברת הטעם. לפני ש: וְשִׁבָּה (שופ' ה, יב), וְשָׁמַע (מל"ב יט, טז; ועוד), וְשָׁתָה (קה' ט, ז); לפני ש: וְשָׁדָה (וי' כה, לד); לפני ס: וְסָגַר (יש' כו, כ), וְסַעֲדָה (מל"א יג, ז); לפני ז: וְזָהָב (בר' ב, יב), וְזָעַקוּ (יר' מח, כ); לפני צ: וְצָעֲקִי (יר' כב, כ); לפני ק: וְקָרְאוּ (יש' לד, טז; א: ק) ועוד.

געיה בהברה השנייה לפני הברת הטעם. לפני ס: וְסַחֲר־כּוֹשׁ (יש' מה, יד; א: ס), וְסִאֲה־סֶלֶל (מל"ב ז, יח; ש' ז: ט); לפני ת: וְתִבְקָשִׁי (יח' כו, כא; א: ת), וְתִכְסְּפוּ (יר' ג, כה; א: ת); לפני ל: וְלֹהֲבִדִּיל (בר' א, יח; וי' י, י); ועוד.

געיה אחר תנועה קצרה אחרת

402. לפני עיצור שנתבטלה הכפלתו: כְּנָרוֹת (יהו' יא, ב; א: ג), מִמֵּתִים (תה' יז, יד), וְיִתְּלָדוּ (במ' א, יח), וְתִאֲלָצְהוּ (שופ' טז, טז; א: ל), וְחִיתוֹ-אַרְצִי (בר' א, כד), לִקְחָהּ-זֹאת (בר' ב, כג), מִקְדָּשֵׁיהֶם (יח' ז, כד); ועוד.

לפני הברה הפותחת בגרונית, כגון: שְׁוַעַת (שמ"א ה, יב), סִלְעִי (שמ"ב כב, ב), הַשְׁחִית (יש' סה, ח), שָׁבַעַת (איוב א, ג), יִצְחָק־לִי (בר' כא, ו; בכתבי־יד אחדים: צ), לִקְחִי-נָא (מל"א יז, יא).

לפני הברה הפותחת בעיצור בגדכפ"ת רפה, כגון: הִרְלִי (יר' יב, טז), כָּלְכָל (יר' כ, ט), כִּדְכָל (יש' נד, יב), בָּשְׁתִּי (וי' יג, מח), סָרְגוֹן (יש' כ, א), רָטַפֶּשׁ (איוב לג, כה; א: ט), בִּשְׁקָתוֹת (בר' ל, לח).

במסיבות אחרות: הַקְּשִׁיבָה (דנ' ט, יט; ל: ק), חֲשֶׁרֶת-מַיִם (שמ"ב כב, יב; א: ש).

געיה לפני הראשון משני עיצורים דומים רצופים

403. ברוב התיבות מסוג זה יש געיה, בין העיצור הראשון היה ראוי להיות מוכפל, ונתבטלה הכפלתו, כגון: וְהִלְלוּ (יש' סב, ט), הִלְלוּךָ (יש' סד, י), מִחְצָצִים (שופ' ה, יא), בְּקִלְלוּ

(שמ"ב טז, ז), ופָּלְלוּ (שמ"א ב, כה), קָנְנוּ (יח' לא, ו); בין לא היה ראוי להיות מוכפל, כגון: בָּגְלָל (יח' ד, יב), חָלְלָי (יר' נא, מט, בהיקרות הראשונה), בְּחַצְצוֹן (דה"ב כ, ב), קָלַת (שופ' ט, נז), בְּרִבְבוֹת (מי' ו, ז), יָלַת (זכ' יא, ג). ברובן של תיבות אלו בא חטף תחת העיצור הדומה הראשון, ולא שווא.

בתיבות אחדות מסוג זה אין געיה, כגון: הָנְנִי (תמיד), אֶלְלִי (איוב י, טו), הָרְרִי-קָדָם (דב' לג, טו), רָנְנָת (איוב כ, ה), חֲקִי-לֵב (שופ' ה, טו), וּבְרַכָּה (דב' ז, יג). ויש תיבות שבהן העיצור הראשון מוכפל, ועל כן אין געיה, כגון: מְחַלְלִים (מל"א א, מ), קָנְנָה (יש' לד, טו), גְּרָנְנָה (תה' צה, א).

הגעיה אחר תנועה ארוכה

404. הברה מנוקדת בתנועה ארוכה שאחריה שווא ראויה בדרך כלל לגעיה מוסיקלית (למעלה, 378§). לפיכך, אם יש בה געיה, אפשר שהיא געיה קלה מוסיקלית בתנועה ארוכה לפני שווא. אך לפי שלעיתים קרובות האות שלאחר התנועה הארוכה מנוקדת בכמה כתבי-יד בחטף, יש להניח שלעיתים יש לגעיה גם סיבה פונטית.

כך, למשל, לפני ר: אֶקְרַבְנוּ (איוב לא, לו), פְּלִי-הָרְקוּשׁ (במ' טז, לב; ב, ל: הָר; ש: הָר); ולעיתים קרובות בנטיות שורשי בר"ך, גר"ש, יר"ד; לפני עיצורים אחרים: הוֹטְלוּ (יר' כב, כח; א: ט), וְנֶאֱשָׂאָר (יח' ט, ח), רְצַפְתָּ (אס' א, ו; בכמה כתבי-יד: צ); וכך במסיבות מסוימות בנטיות שורשי אכ"ל, הל"ך ועוד (להלן, 418§).

405. גם כשבא שווא תחת הראשון משני עיצורים דומים רצופים, ולפניו תנועה ארוכה, באה לעיתים קרובות געיה אחר התנועה, ואחריה חטף, כגון: וּבְנוֹזוּ (א יח' כו, יב; לט, י), מְתוֹכְךָ (א יש' נח, ט), סָלְלָה (א יר' ו, ו). אך אין בעניין זה שיטה בכתב-היד: עתים יש געיה וחטף; עתים אין געיה והעיצור הראשון מְשֻׁנֵּי הדומים מנוקד בשווא פשוט; עתים אין געיה ויש חטף; ועתים יש געיה, ואף על פי כן העיצור הראשון מְשֻׁנֵּי הדומים מנוקד בשווא פשוט. בכתב-היד השונים השיטות שונות, ואין התאמה ביניהם. מסתבר שבעוד שווא שאחר תנועה ארוכה בדרך כלל לא היה נע, הרי אם שווא זה בא תחת הראשון מְשֻׁנֵּי עיצורים דומים רצופים – היה נע תמיד, ודבר זה עתים אינו מסומן ועתים מסומן על ידי געיה או על ידי חטף או שניהם כאחד (להלן, 423§).

געיה בקרבת עיצור גרוני

געיה לפני גרונית שוואה (או אחריה)

406. עתים באה געיה לפני גרונית שוואה, בין באמצע תיבה, כגון: שְׁמַעְיָה (דה"א ה, ד), יִשְׁעִיהוּ (יש' א, א), וּפְתִיחָה (נחמ' יא, כד); בין בתיבות מוקפות, ובעיקר כשההברה שאחר

הגרונת פותחת בל' או בנ', כגון: קח-לי (שופ' יד, ג), ישבע-לי (מל"א א, נא), שמע-נא (שמ"א כח, כב).

געה כזו באה לעתים גם בתיבה שטעמה מלעיל והיא מסתיימת בגרונת, והתיבה הבאה פותחת בל' או בנ', כגון: הרע לי (רות א, כא), ואשבע לו (מל"א ב, ח), ונגה לו (יח' א, ד, כז).

עתים באה געה במסיכות דומות אחר פתח גנובה, כגון: לשמע לו (שופ' יט, כה), סלח לו (דב' כט, יט).

געה באה דרך קבע בצירופי המספרים: ארבע-עשרה, שבע-עשרה, תשע-עשרה.

געיית השורשים הי"ה, חי"ה

407. בכמה מן הצורות הנטויות בשורשים הי"ה, חי"ה באה געה שתכליתה כנראה לשמור שלא

תיבלע ה. געה זו עשויה לבוא בעיקר בשני סוגי צורות:

א. לפני ה שוואה, כגון: יהיה, תהיה, תהינה; יהיו, תהיו; להיות, בהיותו, מהיותך וכו'; והיו, והיה; נהיתה. כך גם לפני ח בצורות משורש חי"ה.

ב. לפני י אית"ן שוואה (הייתה ראויה להיכפל, ונתבטלה הכפלה), כגון: יהי, ויהי.

געה זו באה בעיקר כאשר התיבה מוטעמת במפסיק, אך גם כאשר היא מוטעמת בטעם מחבר. הנטייה להטעמתה שונה לגבי הצורות השונות. אין הטעמתה עקיבה בכתב-יד אחד, אין התאמה בהטעמתה בכתב-היד השונים, וגם אינה משמשת נושא לחילופי קריאה. אבל היא מסומנת דרך קבע בדפוסים.

בדרך כלל, אם התיבה משורשי הי"ה, חי"ה מוקפת לתיבה שטעמה בראשה – יש תמיד געה, כגון: יהיה-לו (יח' מה, ח), תהיו-לי (יר' ז, כג), ויהי-ערב ויהי-בקר (בר' א, ה).

שיטת ההעדרה של הגעיות הפונטיות

408. לגבי תיבה ראויה לשתי געיות מוסיקליות, נאמר למעלה (3918) שבכתב-היד בדרך כלל

אין מוטעמת בתיבה אחת יותר מגעה אחת. אין הדבר כך לגבי תיבות הראויות לגעה מוסיקלית ולגעה פונטית כאחת או לגבי תיבות הראויות לשתי געיות פונטיות. אנו מוצאים שתי געיות כאלו מסומנות בתיבה אחת אפילו בכתב-יד כגון א, ל, שבדרך כלל אינם מטעימים שתי געיות מוסיקליות בתיבה אחת. להלן דוגמות לצירופים שונים של געיות בתיבה אחת:

געה כבדה מוסיקלית במבנה סדיר לא משובח (למעלה, 3748) וגעה פונטית לפני עיצורים דומים: בהתפללו (איוב מב, י), ויתפללו (דה"ב ז, יד).

געה קלה מוסיקלית וגעה פונטית בשורשי הי"ה, חי"ה, כגון: לא-קדו (יח' יג, ט), להיותכם (יח' לו, ג).

געיה פונטית לפני מ אחר ה פתוחה בראש תיבה וגעיה פונטית לפני עיצורים דומים: **הַמְלָקִים** (שופ' ז, ו).¹

געיה קלה מוסיקלית (למעלה, 378§) וגעיה פונטית לפני גרונית שוואה: **הַנְּחָלָנוּ** (איכה ה, ה).

געיה כבדה מוסיקלית במבנה סדיר לא משובח (למעלה, 374§) וגעיה פונטית לפני גרונית שוואה: **יִזְרְחָהּ** (דה"א ז, ג), **אֶל־יִשְׁעֶיהָ** (יש' לח, ד), **וַנִּשְׁבַּע־לָהֶם** (יר' מד, יז), **הַנְּחָלָנוּ** (הו' ד, יז), **וַיִּקְחֶלּוּ** (דה"א ב, יט; דה"ב יא, יח), **וַשְׁלַח־לִי** (דה"ב ב, ו).

געית שווא מוסיקלית (למעלה, 387§) וגעיה פונטית לפני גרונית שוואה: **שְׁמַעֲיָהּ** (ל נחמ' ו, י), **שְׁמַעֲנָא** (שמ"א כב, יב; יר' לו, כ), **שְׁלַח־לִי** (דה"ב ב, ו).

שיטה זו של הטעמת שתי געיות בתיבה אחת אינה משותפת לכל כתיב-היד העתיקים, ובמקצתם רק אחת משתי הגעיות מוטעמת.

מקף אחר געיה

409. יש כתיב-יד שבהם נהוג, דרך קבע או דרך עראי, להקיף תיבה שיש בה געיה אחר הטעם. נהוג זה מצוי לגבי תיבות שבהן געיה קלה בהברה פתוחה אחר הטעם (למעלה, 384§), כגון: **בְּוִשֶׁה־חֶמֶת** (ק יר' מט, כג), לגבי אלו שבהן געיה קלה בהברה סגורה ארוכת תנועה אחר הטעם (למעלה, 386§), כגון: **לְבַעַר־קָנָן** (ש במ' כד, כב), וכן לגבי אלו שבהן געיה פונטית לפני גרונית שוואה או אחריה אחר הטעם (למעלה, 406§), כגון: **וַתִּשְׁעֶלּוּ** (א, ק יש' נט, טז), **לְשִׁבְע־לָחֶם** (ל¹³ איכה ה, ו). הקפה זו תכליתה לקבוע שאף על פי שיש אחר הטעם געיה, המורה בדרך כלל על האטת הקריאה – אין להפסיק אחר התיבה, אלא יש לקרוא מחוברת לתיבה שאחריה. כלומר: המקף משמש כאן משקל נגד לגבי הגעיה, שפוחה לעתים ככוח פֶּסֶק; שכן הגעיה מורה על הפסקה, ובא המקף להורות שאין כאן הפסקה. השווה חיוג', ספר הנקוד, מהדורת י"ב נוט, שלשה ספרי דקדוק, לונדון 1870, ירושלים תשכ"ח², עמ' 129: "ואולם הוא [הגעיה] הפך המקיף. כי המקיף יחבר המלה, והגעיא פורש המלות".

טעמי המקרא מחוץ לאסכולה הטברנית המקובלת

טעמי המקרא במסורת הניקוד הטברני המורחב

410. ההטעמה המצויה בכתב־יד של המקרא המנוקדים בשיטת הניקוד הטברני המורחב (הקרוי גם "טברני-ארץ־ישראלי") היא בעיקרה ההטעמה הטברנית, אולם יש כמה שינויים בינה ובין ההטעמה שבכתב־היד הטברניים המקובלים.

השינויים בטעמי כ"א ספרים הם מעטים. בעיקר הבחנה בסוגי המונחים השונים המשרתים לזקף: מונח עילוי ומונח מכרבל (למעלה §248); וכן הכפלה של סימני טעמים שאינם מסומנים באות המוטעמת (למעלה, §266).

השינויים בטעמי אמ"ת מרובים יותר. יש שינויים בצורת הטעמים, ויש שינויים בכללי המשרתים. כמה מן השינויים מהותיים יותר, וייתכן שאפשר ללמוד מהם על התפתחות הטעמים. יש תופעות המיוחדות לניקוד המורחב שיכולות לסייע בהבנת השיטה הטברנית של טעמי אמ"ת.

ואלה העניינים העיקריים שבהם טעמי אמ"ת של הניקוד המורחב שונים מן ההטעמה המקובלת:

א. במקום הטעם דחי (למעלה, §327) משמש בדרך כלל תביר, והוא מסומן בהברה המוטעמת.

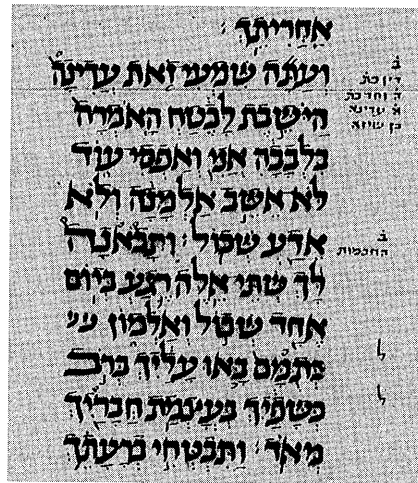
ב. יש הבחנה בסימון הרביעים השונים. רמב"ג (רביע מוגרש בלי גרש – למעלה, §330) ורביע קטן (למעלה, §331) מסומנים בצורה זהה, ושונים מרביע גדול (למעלה, §326) ומרביע מוגרש (למעלה, §329).

ג. לעתים קרובות יש בסוף תיבה שטעמה "עולה ויורד" (למעלה, §323) עוד סימן כעין פשטא. מצורתם של ה"עולה" ושל ה"יורד" נראה שאין הם אלא מונח מצוננר הבא לפני הפשטא, שהיא כנראה עיקרו של הטעם.

ד. בדרך כלל אין הבחנה בין הטעמים המחברים מונח ומירכא. בכתב־היד העתיקים משמש כמעט רק מונח, ובאחרים רק מירכא. כמו כן חסרים הטעמים המחברים אתנח הפוך, גלגל ועילוי.

ספרות

י' יבין, "טעמי אמ"ת במסורת הניקוד הטברני המורחב" (ותיאור כללי), ספר חיובל לרב מרדכי ברויאר, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 243-264.

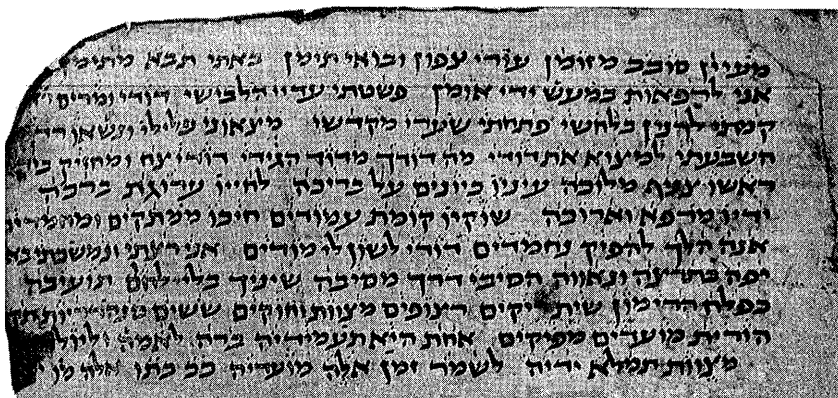
קטע מקרא בניקוד טברני מורחב. כ"י לונדון הספרייה הבריטית, Add. 21161 (יש' מז, ת-י)

טעמי המקרא במסורת הניקוד הארץ-ישראלי

411. במסורת ההטעמה הארץ-ישראלית אין כתבי-היד אחידים בשימוש בסימנים המציינים טעמים, ובקטעי גניזה שונים המנוקדים בניקוד ארץ-ישראלי משמשים סימנים שונים. יצוינו כאן הסימנים המשמשים ברובם של קטעי הגניזה, אך במיעוטם יש עוד סימנים שלא הובאו כאן.

אתנה	ב	ב
זקף	ב	ב
רביע	ב	ב
פשטא	ב	
תביר	ב	
סגול	ב	ב
זרקא	ב	ב
טפחא	ב	ב
פזר	ב	ב
תלישא גדולה	ב	ב
תלישא קטנה	ב	ב
לגרמיה	ב	ב

ברוב כתבי-היד בניקוד ארץ-ישראלי הטעמים מסומנים, כולם או רובם, בהברה המוטעמת שבתיה. ברוב כתבי-היד מסומנים טעמים מפסיקים בלבד ואין טעמים מתברים.

קטע בניקוד ארץ-ישראלי. כ"י אוקספורד, בודליאנה Heb. d.41.11r

לעתים קרובות באה נקודה אחר תיבה הראויה להיות מוטעמת בטעם מחבר. רק בקטעים אחדים, מן המאוחרים ביותר, יש מקצת טעמים מחברים, רובם דומים לאלו שבמסורת הטברנית.

ספרות

P. Kahle, *Masoreten des Westens*, 2, Stuttgart 1930, pp. 14*-45* • E. J. Revell, *Biblical Texts with Palestinian Pointing and their Accents*, Missoula 1977 • idem, "The Relation of the Palestinian to the Tiberian Massora", *Masoretic Studies* 1 (1974), pp. 87-97

טעמי המקרא במסורת הניקוד הבבלי

412. רובם ככולם של כתבי-היד וקטעי הגניזה הבבליים העתיקים של המקרא וכתבי-יד בבליים אחדים פחות עתיקים מוטעמים בטעמים. עיקר שיטתה של ההטעמה הבבלית אחת היא, אך יש שינויים מרובים למדי בפרטים בין כתבי-היד השונים. השיטה מקורית, אינה מושפעת מן הטברנית, ובדרך כלל גם אינה מתאימה לה בכל פרטיה. כך, למשל, יש בהטעמה הבבלית נטייה מרובה יותר מבטברנית להטעים מיליות בטעמים מפסיקים. במקורות בבליים צעירים על פי רוב אין טעמים, ועתים מסומנים בהם טעמים עיקריים מעטים, בעיקר אתנח וזקף; השיטה מתאימה לשיטה הטברנית. ברוב כתבי-היד בניקוד בבלי מורכב יש טעמים; השיטה מושפעת משיטת ההטעמה הטברנית, ועל פי רוב מתאימה לה. במקורות בבליים עתיקים הטעמים אינם מסומנים בהברה המוטעמת שתיבה, ואילו במקורות מנוקדים ניקוד בבלי מורכב הם מסומנים בהברה המוטעמת, כבטברנית.

בשיטת ההטעמה הבבלית המקורית משמשים רק טעמים מפסיקים, אין טעמים מחברים ומקפים ואין געיות. במקורות בניקוד בבלי מורכב משמשים, נוסף על המפסיקים הבבליים, גם טעמים מחברים ומקפים טברניים, שסומנו בהשפעת ההטעמה הטברנית, כך שהטעמות של כתב־יד אלה היא מעשה כלאיים.

יש טעמים גם במקורות לשון חכמים, בעיקר בספרא, כ"י וטיקן 66, המוטעם כולו בטעמים בבליים (וגם בטעמים טברניים עתיקים). טעמים מעטים יש גם בכתב־יד אחדים של המשנה ובספר "הלכות פסוקות".

ואלו הטעמים המפסיקים המשמשים בהטעמה הבבלית (ומקביליהם בהטעמה הטברנית):

ב – רימא (מקביל לטפחא שלפני אתנה בטברנית)

ב – סיחפא, אתנה

ב, ב – מקביל לטפחא שלפני סילוק בטברנית

ב – תיברא (מקביל לתביר טברני)

ב – פישטא?, מפסיק בתחום הזקף (מקביל לפשטא טברני)

ב – זיקפא, אוקומי (מקביל לזקף טברני)

ב – ניגדא (מקביל למונח לגרמיה טברני)

ב – טרס (מקביל לגרש טברני)

ב – חזור (מקביל לרביע טברני)

ב – ניחלא (מקביל לזרקא טברני)

ב – שיריא (מקביל לסגול טברני)

ב – חצי טי"ת

אין סימן לסילוק.

צירופי הטעמים המצויים ביותר הם: \sim ; \sim ; \sim ; \sim ; \sim ; \sim .

בדרך כלל מקביל הן לתביר הן לפשטא בטברנית (ב אינו מקביל לפשטא, אלא משמש טעם משנה נוסף בין ב ובין ב); אבל בכתב־יד צעירים, מושפעים מטברנית, מצוי גם ב, והוא מקביל לפשטא (יתיב) הטברני.

ספרות

W. Wickes, *A Treatise on the Accentuation of the Twenty-One So-Called Prose Books of the Old Testament*, Oxford 1887; ²New York 1970, pp. 142–150 • A. Spanier, *Die masoretischen Akzente*, Berlin 1927, pp. 63–109 • P. Kahle, *Der Masoretische Text des Alten Testaments nach der Überlieferung der babylonischen Juden*, Leipzig 1902, pp. 45–50 • P. Kahle, *Masoreten des Ostens*, Leipzig 1913, pp. 171–175 "קטע מחיבור מסורתי בבלי למקרא ולתרגום אונקלוס", ספר זכרון לחנוך ילון, בעריכת י' קוטשר, ש' ליברמן ומ"צ קדרי, רמת-גן תשל"ד, עמ' 110–104 • ר' שושני, "בעיות מתודולוגיות בחקר מערכת הטעמים הבבלית", דברי הקונגרס האחד-עשר של הארגון הבין-לאומי לחקר המסורה, בעריכת א' דותן, ירושלים תשנ"ד, עמ' 69*–76 • ר' שושני, מערכת הטעמים הבבלית: כללי ההטעמה והחלוקה, שלבי ההתפתחות והזיקה למערכת הטברנית, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב תשס"ג

השווא

הערת פתיחה

413. ענייני ניקוד אינם כלולים במסגרתו של חיבור זה. אבל במקורות מסורה שונים (חילופי ב"א-ב"ב, "דקדוקי הטעמים", "מאמר השווא", "הוריית הקורא" ועוד) מצויים לעתים דיונים גם בענייני ניקוד. שניים מעניינים אלו, השווא והדגש, נידונים כאן: לא במסגרת תיאור דקדוקי, אלא עד כמה שהם משמשים נושא לדיוני המסורה, ובתשומת לב מיוחדת לדיונים אלו.

שווא נע ושווא נח

414. ההבחנה בין שווא נע ובין שווא נח העסיקה את בעלי המסורה, ושני טעמים לכך: (א) הגיית השווא הנע (תנועה חטופה) שונה מהגיית השווא הנח (אפס תנועה), ונתעורר הצורך לדעת אימתי השווא נע ואימתי נח, וכיצד יש להגותו; (ב) בעלי המסורה ראו בשווא אמצעי לחלוקת המילה. השווא אינו קובע הברה לעצמה, ומעצם טבעו הוא נשען על אחת התנועות המלאות. השווא הנח נמשך עם התנועה (האות) שלפניו, ואילו השווא הנע נמשך עם התנועה (האות) שלאחריו. בתיבה כגון 'שִׁכְנֹוּ יִח' (לא, יג), ש מנוקדת בשווא נח, והיא נמשכת לאות שלפניה, כ מנוקדת בשווא נע, והיא נמשכת לאות שאחריה, והתיבה מתחלקת אפוא כך: 'שִׁכְנֹוּ. בדומה לכך התיבה: 'וְהָאֲחֻשְׁדֹּרְפָּנִים (אס' ט, ג) מתחלקת על ידי השוואים כך: 'וְהָאֲחֻשְׁדֹּרְפָּנִים. הגעיה הפונטית (למעלה, 3978 ואילך) הופכת שווא נח לנע, ובכך היא משנה את חלוקת התיבה; בלי געיה: 'וְהָאֲחֻשְׁדֹּרְפָּנִים; ואילו בגעיה: 'וְהָאֲחֻשְׁדֹּרְפָּנִים (בר' ב, יב). כך גם בסוף תיבה; השווא הנח שבסוף המילה הוא המחלק אותה, כגון: 'וְהָאֲחֻשְׁדֹּרְפָּנִים (בר' א, א); ואילו היה השווא נע, היו המילים מתחלקות: 'וְהָאֲחֻשְׁדֹּרְפָּנִים.

ספרות

K. Levy, *Zur masoretischen Grammatik*, Stuttgart 1936 - "מאמר השווא" • נ' אלוני, "מדקדוק המסורה", לשוננו יב (תש"ג-תש"ד), עמ' 145-155

איזהו שווא נע?

415.

בראש תיבה השווא נע. מכלל זה יוצאת תיבת שְׁתִּים (וכנראה גם: שְׁתִּי, שְׁתִּיקָן וכו'), שבה ש הגויה בשווא נח. הגייה כזו נתאפשרה משום שבראש תיבה זו נהגתה תנועת עזר קלה, מִעִין: אֶשְׁתִּים. מהותה של תנועת עזר זו היא כנראה מקור המחלוקת בהטעמת התיבה במקום שדינה להיות מוטעמת בפשטא ואין משרת לפניו (וי' כג, יז; יח' א, יא; מא, כד [פעמיים]). אלו שהגו את תנועת העזר הקלה כתנועה ממש, העושה הברה, הטעימו את התיבה בשני פשטים: שְׁתִּים, כדין תיבה שאין הטעמתה בראשה; ואילו אלו שלא הגו תנועת עזר זו כתנועה ממש הטעימו את התיבה ביתיב, כדין תיבה שהטעמתה בראשה (למעלה, 2768), אך נחלקו במקומו של הסימן. ב"א: שְׁתִּים. ב"נ: שְׁתִּים.

בסוף תיבה השווא נח. שני שוואים רצופים בסוף תיבה, כגון: וַיִּבֶן עֲלֵיהֶם (בר' מה, טו), לדעת רוב המקורות שניהם נחים; אחרים סבורים שהראשון נח והשני נע ונקרא עם המילה הבאה בפסוק. אבל אם התיבה באה בהפסק, כגון: וַיִּבֶן (בר' כט, יא), שני השוואים נחים לכל הדעות.

416.

באמצע תיבה. שני שוואים רצופים באמצע תיבה, הראשון נח והשני נע. שווא תחת אות דגושה נע הוא. שני המקרים האלה ברורים, ולעומת זאת לא תמיד ברורה מהות השווא הבודד באמצע התיבה. ניתן לומר כי בדרך כלל שווא באמצע תיבה הוא נח, פרט לשוואים מסוגים מסוימים, המנויים במסורה במקומות שונים.

שווא תחת ר

417.

במסורה באים כללים שעניינם שווא תחת ר, אך אינם אחידים במקורות השונים. לגבי שם עצם, נאמר שאם ר היא האות השנייה בתיבה, ולפניה קמץ או צירי, השווא נע, כגון: הַרְוֹתָהּ (שם' ת, יא), מְרַפִּיִּים (שם' יט, ב); ואילו אם לפניה חיריק או חולם, כגון: בְּרָחָב (שופ' יט, יז), יוֹרְדִים (שופ' ט, לז), השווא נח.

לגבי פעלים, נאמרו כללים הדנים בפעלים מסוימים (דה"ט-דודון, שערים כא, כה; דה"ט-בער, סעיפים 52-53; וכן בתחילת ספר החילופים בין ב"א ובין ב"נ).

גר"ש. אם ש מנוקדת בסגול, שווא ר נע, כגון: אֶגְרֶשְׁנוּ (שם' כג, ל); אם אינה מנוקדת בסגול, השווא נח, כגון: וַיִּגְרֶשׁוּ (שופ' יא, ב); חוץ מן: וַיִּגְרֶשְׁהוּ (תה' לד, א), שבה ש צרויה, ואף על פי כן השווא נע (כלל זה לדעת ב"א, ואילו לב"נ השווא נח תמיד). בר"ך. אם הטעם על ב, השווא נח, כגון: בָּרְכוּ נָא (דה"א כט, כ); אם הטעם על כ, השווא נע, כגון: בָּרְכֵנִי (בר' כז, לד); חוץ מן: בָּרְכָתְ (דנ' ד, לא), שטעמה על כ, ואף על פי כן השווא נח.

שווא ר נע גם בתיבות אלו: אֶרְדֶּה־נָּא (בר' יח, כא), נִירְשָׁה לָנוּ (תה' פג, יג; הסכמת ב"א וב"נ), אֶקְרַנְנוּ (איוב לא, לז; ב"נ: השווא נח).

שווא תחת אותיות אחרות בפעלים

418. בספרות המסורה נאמרו כללים הדנים בפעלים אחרים:
 אכ"ל: אם ל מנוקדת בסגול, שווא כ נע, כגון: תאכלְנו (דב' יב, כד); אם ל מנוקדת בתנועה אחרת, השווא נח, כגון: תאכלְן (במ' יא, יט); חוץ מן: אוכלְה (קה' ה, י), שבה ל מנוקדת בסגול, ואף על פי כן השווא נח. כך נאמר בדה"ט דותן, שער כב, וכך לדעת ב"א בחילופים; ואילו ב"נ היה קורא ל בשווא נח תמיד.
 הל"ך. שווא ל בדרך כלל נח, חוץ מזה הבא בצורת העתיד המוארך, כשהטעם נסוג אל התחילית או יש בה געיה, ובתיבה הבאה דגש דחיק (להלן, 4448; דה"ט דותן, שער כה), כגון: אֶלְכָּה נָא (שמ' ד, יח).

שווא אחר געיה פונטית

419. שווא אחר תנועה קצרה בדרך כלל נח, גם במקום שתנועה זו מלווה בגעיה מוסיקלית (למעלה, 3708 ואילך). אבל אם אחר תנועה זו באה געיה פונטית (שתכליתה להניע את השווא שאחריה), השווא נע. המסיבות השונות שבהן באה געיה פונטית כזאת נמנו למעלה (3988 ואילך). מצויים כללי מסורה הדנים במקצת סוגים אלו.

מ שוואה אחר ה פתוחה בראש תיבה

420. כאשר באה בה' (או באותיות בכ"ל המונעות בתנועתה) געיה: אם היא געיה מוסיקלית, השווא נח; אם פונטית היא, השווא נע. בדה"ט דותן, שער יד, נקבע שבדרך כלל הגעיה אחר ה פתוחה בראש תיבה פונטית, והשווא נע, ומובאות לכך דוגמות שונות, בעיקר משני סוגים: (א) תיבות שלפי מבנהן אינן ראויות לגעיה מוסיקלית, כגון: הַמְנָדִים (עמ' ו, ג); (ב) תיבות שלפי מבנהן ראויות הן אמנם לגעיה מוסיקלית כבדה במבנה סדיר, אך הן מוטעמות בטעם מחבר, ולפיכך על פי רוב אין באה בהן געיה מוסיקלית (למעלה, 3718-372), כגון: הַמְשַׁלְחִים (דה"ב לב, לא). געיה הבאה בשני סוגי תיבות אלו חזקה עליה שפונטית היא, והשווא נע. אחר כך באה רשימת תיבות שבהן השווא נח, ובה בעיקר תיבות ראויות לגעיה מוסיקלית כבדה במבנה סדיר שהן מוטעמות במפסיק, כגון: הַמְשַׁחֲקוֹת (שמ"א יח, ז), הַמְאָרְרִים (במ' ה, יט, ובדומה כד2); ולעתים אפילו מוטעמות בטעם מחבר, כגון: הַמְקַטְרִים (מל"ב כג, ה); ותיבות ראויות לגעיה מוסיקלית כבדה במבנה לא סדיר, כגון: הַמְעַשְׂקָה (יש' כג, יב). בתיבות אלו הגעיה מוסיקלית, והשווא נח.
 מקורות אחרים קובעים כללים להגיית השווא במסיבות אלו לפי מספר אותיות התיבה. אם התיבה בת חמש אותיות, כגון: הַמְסַכֵּן (יש' מ, כ), השווא נע; אם היא בת שש אותיות או יותר, וטעמה באות החמישית או השישית, כגון: הַמְצַפְצָפִים (יש' ח, יט), השווא נח;

אם טעמה על הרביעית, כגון: הַמְחֲכִים (איוב ג, כא), השווה נע. נמנים יוצאים אחדים מפללים אלו.

הכלל שב"דקדוקי הטעמים" מקיף את רוב המקרים (אך לא את כולם), ואילו הכללים האחרים מקיפים פחות ממנו. בכתב-יד אחדים, ובייחוד א, מ מנוקדת בחטף כשהשווא נע, ונוהג זה מקל על ידיעת הגייתה.

שווא אחר געיה פונטית במסיבות אחרות

421.

שווא תחת אותיות אחרות (שאינן ר) הבא אחר געיה פונטית נע הוא, כמו זה הבא אחר ה פתוחה (או בכ"ל המונעות בתנועתה) בראש תיבה (למעלה, §400), כגון: הַנְּקִלָּה (שמ"א יח, כג), בְּסַעֲרָה (מל"ב ב, א, יא), בְּנַחֲשֵׁתַיִם (שופ' טז, כא); אחר ו החיבור שרוקה (למעלה, §401), כגון: וְשִׁלַּח (מל"ב ט, יז), וְטָהַר-לְיָדַיִם (איוב יז, ט); אחר תנועה קצרה אחרת (למעלה, §402), כגון: הַתְּמַלֵּךְ (יר' כב, טו), אֲרֹז־אֵל (תה' פ, יא; הסכמת ב"א וב"נ שהשווא נע).

422.

שווא שאחרי טעם-משנה. שווא הבא בין טעם משנה מירכא לטעם ראשי או לגעיה בספרי אמ"ת, בעיקר במשרתי רביע גדול (למעלה, §326), רביע קטן (למעלה, §331), צינור (למעלה, §328) ולגרמיה (למעלה, §333) – נע הוא (דה"ט-דודן, שער יג), כגון: נִבְהַל לְהוֹן (מש' כח, כב), קָרַבְתָּ אֱלֹהִים (תה' עג, כח), תִּבְחַר וּתִקְרַב (תה' סה, ה), שְׁמָעָה תִּפְלְתִּי (תה' לט, יג), וכן: וְלִשְׁכֹּנֵי (תה' לא, יב); וארבעה יוצאים, שבהם השווא נח אחר טעם-המשנה מירכא: שְׁבַרָה לְפִי (תה' סט, כא), שְׁמָרָה נִפְשִׁי (תה' פו, ב), טַמְנוּ-בָּאִים (תה' קמ, ו), יִרְאֵת ה' (מש' ח, יג).

423.

שווא תחת הראשון משני עיצורים דומים רצופים (למעלה, §403, §405). בדה"ט-דודן, שער ה, ובמקומות שונים בספרות המסורה, בא כלל האומר שאם לפני הראשונה משתי האותיות הדומות באה געיה, השווא נע, כגון: יִלְלָת (זכ' יא, ג), לִקְקו (מל"א כא, יט); אם אין געיה, השווא נח, כגון: הִנְנִי, הִנְנִי, חֲקִק־אֶזְנוֹן (יש' י, א). ושישה יוצאים מן הכלל, שבהם האותיות הדומות באות אחר הטעם, כגון: יִשְׁחַרְגֵּנִי (מש' א, כח). כלל זה אינו מבחין בין געיה אחר תנועה קצרה, שהיא ודאי פונטית, ובין געיה אחר תנועה ארוכה, כגון: צָלַל (שמ' טו, י), העשויה להיות גם מוסיקלית.

בכתב-היד, גם אלו המרבים בניקוד חטף תחת אותיות לא גרוניות, אין כלל זה משתקף בשלמותו, ובצד תיבות המנוקדות לפי הכלל, כגון (בא): וְהִלְלוּ (יש' סב, ט), מְתוֹכֵךְ (יש' נח, ט), מְרַבֵּת (דב' לג, ב), הַשּׁוֹדְדִים (יר' נא, מח), שבהן כשיש געיה, הראשונה מן הדומות מנוקדת בחטף, וכשאין געיה היא מנוקדת בשווא, מצויות גם תיבות שניקודן סותר כלל זה, כגון: לְשִׁמְמוֹת (יר' כה, יב; ל²⁰: לְשִׁמְמוֹת), נִגְשָׁשָׁה (יש' נט, י), שְׁדָדִים (יר' נא, נג).

בדיקת נוסח א בעניין זה והשוואתו לכתב־יד עתיקים אחרים מעלה כלל שונה במקצת: אם לפני הראשונה משתי הדומות תנועה קצרה, השווא נח, אלא אם כן הוא בא אחר געיה או שהוא מנוקד חטף במפורש (גם אם אין געיה); אם לפני תנועה ארוכה, השווא נע תמיד, בין יש לפניו געיה ובין אין לפניו געיה (שהרי תנועה ארוכה לפני שווא ראויה תמיד לגעיה; למעלה, 378).

424. כל אלו כללים להגיית שווא באמצע תיבה. נזכרים עוד כמה חילופי קריאה בעניין השווא, אם נח הוא או נע, כגון: וקִטְרִי (יח' טז, יח; ב"ב וטבריה: וקִטְרִי), פִקְסוֹם־שָׁא (יח' כא, כח; ב"ב: פִקְסוֹם־; רב פינחס: פִקְסוֹם־). ועיין דה"ט־דותן, שער כ. עוד יש בכתב־היד תיבות נוספות שאינן נזכרות בכללים שהובאו למעלה, ובהן בא חטף תמורת שווא, כגון תחת ר: וּבְרֶקֶת (ש' יח' כח, יג), דְרִשִׁי (ש' תה' כב, כז); תחת אותיות אחרות, אחר געיה או טעם בתנועה ארוכה, כגון: וְתִמְרוֹת (א יואל ג, ג), אֲזֹלַת (א, ש' דב' לב, לו), הִוְסַפְתָּ לִי (ש' דנ' ד, לג); אחר תנועה קצרה שאין עמה געיה (פונטית), כגון: קִסְמִי־נָא (א שמ"א כח, ח; ל, ק, ש': קִסְמִי־), בִסְכָּד־עֵץ (א תה' עד, ה; ל: בִסְכָּד־). מסתבר אפוא שהכללים המובאים למעלה אמנם כוללים את רוב המקומות שבהם שווא באמצע תיבה נע הוא, אך לא את כולם.

חוץ מאלו, שווא באמצע תיבה נח הוא: בין אחר תנועה קצרה, כגון: וְיִשְׁלַח (בר' ה, ט); בין אחר תנועה ארוכה, אפילו מלווה היא בגעיה מוסיקלית, כגון: שְׁמַעֲנִי (בר' מג, כה).

ספרות

- נ' אלוני, "מדקדוק המסורה", מחקרי לשון וספרות, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 93-104 •
- נ' אלוני, "נעים ונחים בימי הביניים", מחקרי לשון וספרות, ג, ירושלים תשמ"ט, עמ' 279-310 •
- י' בורשטיין, "השווא שאחרי תנועה גדולה מהו, נע או נח?", לשוננו יב (תש"ג-תש"ד), עמ' 134-144 •
- הרב יוסף בר"ח הכהן, "ביאורים לענייני דקדוק ומסורה", לשוננו יב (תש"ג-תש"ד), עמ' 127-133 •
- י' ייבין, "הברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה", דברי הקונגרס האחד־עשר של הארגון הבין־לאומי לחקר המסורה, בעריכת א' דותן, ירושלים תשנ"ד, עמ' 25-36*

הגיית השווא

425. מבחינת כמותו, השווא הנע הוא תנועה חטופה, אך אין לדעת אם מִשְׁכָּה היה כמשך תנועה קצרה, או שהיה אף קצר ממנה. מבחינת איכותו, בדרך כלל השווא הנע הגוי כפתח קצר או חטוף. אם הוא קודם לגרונית, הוא הגוי כתנועת הגרונית. דרך משל: בָּאָר – השווא הגוי כצירי חטוף או קצר; מָאָד – השווא הגוי כחולם חטוף או קצר; לִקְחָהּ־זֹאת (ל בר' ב, כג) – השווא הגוי כקמץ חטוף, שכן הגרונית שאחריו מנוקדת בקמץ (בפי הטברנים חטף־קמץ, "קמץ קטן" וקמץ גדול איכותם שווה, & ורק כמותם שונה). אם שווא שלפני

הגרונית גם הוא תחת גרונית, הוא הגוי כפתח חטוף, ולא כתנועת הגרונית שאחריו, כגון: שְׁחָחוּ (איוב ט, יג), יִמְחָאֵר (תה' צח, ח), אֲחִימָן (במ' יג, כב). לפני י עיצורית השווא הנע הגוי כחיריק חטוף, כגון: בְּיוֹם, לִיקִים (דה"א כד, יב); אם השווא שלפני י הוא תחת גרונית, הוגים אותו כחטף-פתח או חטף אחר, ולא כחיריק, כגון: חָלִי (יח' טז, ו), הַיּוֹתֵךְ (שופ' יח, יט), אֵיל (תה' פח, ה).
הגיית שווא נע שעמו געיה מתוארת למעלה, 3908. כללי הגיית השווא מתוארים בדה"ט-בער, סעיפים 11-14.

ספרות

ר"ש שטיינר, "משך התנועות בעברית: תיאורים ותיאוריות מהירונימוס עד ריב"ל לאור הפולמוס הדתי", מחקרים בלשון ח (תשס"א), עמ' 203-227

חטף תחת עיצור לא גרוני

426. הניקוד הטברני אינו מבחין בסימון בין שווא נע ובין שווא נח בעיצורים שאינם גרוניים, אך יש תיבות מרובות שבהן במקצת כתב-היד והדפוסים או ברובם בא חטף תמורת שווא נע בעיצורים אלה. ניקוד כזה עשוי לבוא הן מטעמים מורפולוגיים הן מטעמים פונטיים. חטף מטעמים מורפולוגיים משמש על פי רוב לשקף שווא נע שמוצאו בתנועת u, o מקורית, ולתפקיד זה משמש חטף-קמץ (o חטופה). ניקוד זה בא לעתים קרובות בעיצורים מסוימים, בעיקר ק, ג, שאר עיצורי בגדכפ"ת, ט, והשורקים צ, ש; מסתבר שנטייתם לשמר תנועת u, o מקורית שאחריהם הייתה חזקה מזו של שאר העיצורים.
בראש תיבה: דְּמִי, צָרִי, קָבֵל, קָדֵם, אֶל-קָבֵלָה (במ' כה, ח), וְאֶת-קָדְשִׁיו (מל"ב יב, יט). עתים באה תנועה מלאה, ולא חטף, כגון: קָדְשִׁים, קָדְמוֹהִי, קָטַנְי (מל"א יב, י), קָבֵלוֹ (יח' כו, ט), קָבֵל-עֵם (מל"ב טו, י), שָׁרְשִׁיו, סוּבְאִים (יח' כג, מב). באמצע תיבה - חטף-קמץ תחת אות דגושה: אֶצְרָה (יש' כו, ג), תִּקְבְּנוּ (במ' כג, כה), כְּתַנֹּת (שם' כה, מ), הַגְּרֹנוֹת (יואל ב, כד), שְׂבָלִים (אבל: שְׂבָלִי - זכ' ד, יב), צִפְרִים (אבל בארמית: צִפְרִי - דנ' ד, ט), סָבֵלוֹ (יש' ט, ג); חטף-קמץ תחת השנייה משתי אותיות שוואות רצופות: יִהְדַּפְּנוּ (במ' לה, כ), וְאֶשְׁקֹלָה (עז' ח, כה), אבל: וְאֶשְׁקֹלָה (שם, כו), קָדְקְדוֹ, הַבְּרָקָנִים (שופ' ח, ז), מְרַדְכִי.

ספרות

א' דותן, "סובאים" - עיונים בדרכי עבודתם של נקדני טבריה, המקרא ותולדות ישראל: מחקרים במקרא ובספרות ימי בית שני לזכרו של יעקב ליוור, בעריכת ב' אופנהיימר, תל-אביב תשל"ב, עמ' 241-247

427. עתים, במקום שאפשר לצפות לחטף-קמץ מורפולוגי, בא חטף-פתח דווקא. מסתבר שרצו המנקדים להדגיש שבאותם מקומות כבר לא הורגשה ההשפעה המורפולוגית, והשווא נהגה כפתח חטוף, כהגייתו הרגילה. דרך משל, בראש תיבה: קָשִׁי (ל' דב' ט, כז); תחת אות

דגושה: מִסְכֹּכוֹ (י' ד, ז); תחת השנייה משתי אותיות שוואות רצופות באמצע תיבה: יִרְדְּפֶךָ (יח' לה, ו [2x]), אֲשַׁפֵּטְךָ (יח' לה, יא), אֶכְתֶּבְנָה (ל י' לא, לב).
חטף-סגול מורפולוגי נדיר. דרך משל: וְכַצִּלְצִלִּים (שמ"ב ו, ה). מצוי במקצת בתיבות ארמיות, כגון: בְּנִיתָה (דנ' ד, כז), קָרִי (עז' ד, יח), גָּלִי (דנ' ב, ל; אבל: גָּלִי – שם, יט), וּמִדְּקָה (דנ' ז, ז), מְמַלְלָה (דנ' ז, יא).

428. חטף מטעמים פונטיים, בעיקר חטף-קמץ, בא בעיקר לפני גרונית קמוצה. חטף-קמץ זה בא תמורת שווא שלפי הכללים המקובלים הוא נע, ולפיכך לא היה מקום לטעות בדרך קריאתו. אפשר סימן החטף כדי למנוע הגייה מוטעית מתוך חוסר תשומת לב.
חטף-קמץ בראש תיבה: קָהַת, וְכַל־קָהֶלֶה (יח' לב, כב); תחת אות דגושה: הִקְהַתִּי, הִקְעַלְתָּ (במ' ד, ז), שִׁמְחָהוּ (ל י' כ, טו), פִּתְחָהּ (ק יש' מח, ח), בְּסִאפָּאָה (יש' כז, ח); תחת השנייה משתי שוואות רצופות: לִיקְמָעָם (מל"א ד, יב), הִתְמַהֲמָהֶם (שופ' ג, כו), וְנִשְׁקָעָה (עמ' ח, ח). חטף-קמץ במסיבות אלו מתואר בדה"ט-דותן, שער יט.
חטף-פתח מטעמים פונטיים: וְתַצְדִּקְלִי (יח' טז, נא), מְגִרְשִׁי (דה"א ה, טז), אֲשַׁכְנֶנּוּ (ל בר' י, ג).

429. יש כתבי-יד, כגון א, המרבים בניקוד חטפים באותיות לא-גרוניות בכל הסוגים הנזכרים – בין שמטרת החטף להורות שהשווא הוא שווא נע (למעלה, 3988) ובין שהוא בא להורות על איכות התנועה שיש להגות (למעלה, 4268–428). ויש כתבי-יד, כגון ש, הממעיטים בניקוד חטפים. בעלי המסורה ראו ניקוד חטפים בגרוניות כחובה, ואילו ניקוד חטפים באותיות לא גרוניות ראו כרשות. כך, למשל, נאמר בדה"ט-דותן, שער יט: "יש סופרים סופרים דבר אמת מורים ונסחי ישרים. במקומות רבים קמץ חטף קורים [...] יש סופרים אחרים אין קמץ חטף קורים ונסחי ישרים [...] ואין לדבר הזה שרש, כי אם ברצון הסופרים". גם ב"הוריית הקורא" נאמר: "ואם יאמר אדם: הלא דל מרדכי בשוא וקמץ [...] אמור לו: זה אזהרה וזירו למקצת הסופרים כדי שיוציאו אלו האותיות שלמים, ולא יגמגמו בהם, ומקצת סופרים ימצאו בהם, ומקצת לא ימצאו, אלא מוציאים אותן בפה בלבד בשעת קריאה" (למעלה, [2078], עמ' 64).

430. מהדירים בני דורנו התלבטו אם ראוי להדפיס במהדורות תנ"ך של ימינו את החטפים המייצגים שיטת קריאה שאינה נהוגה כיום ברוב עדות ישראל. כמו כן שקלו כיצד ראוי לקרוא בימינו תיבות כגון: בָּרְכוּ (תה' ק, ד), לְקַחְתֶּה-נָּא (בר' ב, כג).

ספרות

א' דותן, "ענייני הגייה בתפילה ובקריאת התורה", ספר שבטיאל: מחקרים בלשון העברית ובמסורות העדות, בעריכת י' גלוסקא וצ' קיסר, רמת-גן תשנ"ב, עמ' 68–76 • מ' כהן, "חטף באות לא גרונית", מקראות גדולות הכתר – יהושע שפטים ומבוא למהדורת הכתר, רמת-גן תשנ"ב, עמ' 63*–67 • מ' ברויאר, "מהדורה חדשה של מקראות גדולות", עמודים – ביטאון הקיבוץ הדתי, מא (תשנ"ג), ב, עמ' 72–77

אות שימוש שוואה לפני י חרוקה

431. תיבה הפותחת בשווא ואחריו י חרוקה, לפי כללי ההגייה הנזכרים למעלה, שווא זה הגוי כחיריק חטוף או קצר: לְיִשְׂרָאֵל, דרך משל, הגוי *l'is*. שתי תנועות i אלו בראש התיבה עשויות להתכווץ לתנועה ארוכה אחת, *lis*. בעניין זה נזכר חילוף בין ב"א לב"נ. מסתבר שב"א הגה כיווץ זה בשלוש תיבות בלבד במקרא: וַיִּלְלֵת (יר' כה, לו), לְיִקְחָתָם (מש' ל, יז), כִּיתָרוֹן (ש' קה' ב, יג), שבהן השווא שאחר י נע, ולפיכך החיריק שלפניו בא בהברה פתוחה; ואילו בתיבות אחרות ניקד ב"א את שתי התנועות בלא כיווץ. לשיטת ב"נ חל כיווץ זה במקום שבאו אותיות השימוש ב, ל לפני התיבות: יִשְׂרָאֵל, יִרְעָאֵל, יִרְאָה, יִרְאָת; וכן בתיבות יחידות נוספות, כגון: וַיִּטֵּב (שופ' יט, ו), לְיִרְאָתָךְ (תה' קיט, לח), וַיִּחַלּוּ (איוב כט, כא). תיבות שאינן מנויות בכללים אלו, וכן התיבות המנויות בהם כשלפניהן אותיות שימוש אחרות, כגון: יִשְׂרָאֵל; או שתי אותיות שימוש, כגון: וּבְיִשְׂרָאֵל, קרא ב"נ כב"א, היינו: בלא כיווץ.

432. רוב כתבי־היד העתיקים נוהגים בניקוד תיבות אלו כב"א. ק, ועל פי רוב גם ש, נוהגים כשיטת ב"נ.

יש תיבות אחדות במקרא שבהן הברה שמעיקרה ראויה לתנועת i ארוכה, אולם היא מנוקדת בשווא (נע) ואחריו י חרוקה, כגון: וַיִּיָּף (יח' לא, ז), לְיִסּוֹד (דה"ב לא, ז). אפשר משקף ניקוד זה תיקון־יתר, היינו: מעתק הפוך בכיוונו לכיווץ הנזכר. שיטת הניקוד המצויה בכתבי־יד בניקוד טברני מורחב נוהגת כיווץ בכל אות שימוש שלפני י חרוקה, כגון בכ"י ר: וַיִּתֵּן (שמ"א ב, י), וַיִּרְשׁ (יש' נז, יג). היו שייחסו שיטת ניקוד זו לב"נ (למעלה, 1778), אולם אין הדבר נכון. שיטת הניקוד הזאת מפליגה בתופעת הכיווץ יותר מב"נ.

פרק שישה-עשר

הדגש

דגש ורפה לסימון עיצוריות או תנועיות

433. עתים משמשים סימני הדגש והרפה באותיות אהו"י להבחנה בין עיצור הגוי ובין עיצור נאלם.

האות ה. ה שהיא הגויה בסוף תיבה בא בה "מפיק"; ה נאלמת מסומנת בדרך כלל (לא בקביעות) בסימן הרפה. יש כתבי־יד שבהם מסמנים ה במפיק גם כשהיא הגויה באמצע תיבה, ובייחוד כשהיא מנוקדת בשווא, כגון: בְּהַשְׁמָה (ל, ש ו' כו, מג), פְּדֻהָאֵל (ש במ' לד, כח), בְּתוֹכָהֶנָּה (ל¹⁰ יח' טז, נג).

434. האות א. א דגושה באה בארבעה מקומות במקרא; שלוש פעמים היא דגושה בתיבות משורש בו"א: תִּבְיָאוּ | לָחֶם (וי' כג, יז), וַיִּבְיָאוּ לוֹ (בר' מג, כו), וַיִּבְיָאוּ לָנוּ (עז' ח, יח), והם רוב המקומות שבהם תיבות אלו באות לפני תיבה שהטעמיתה בראשה והיא פותחת בל'. אפשר הייתה נטייה להבליע א עיצורית לפני ל (השווה נטייה דומה לגבי גרזנית שוואה, למעלה, 4068). המקום הרביעי שבו א דגושה הוא: רָאוּ (איוב לג, כא). אפשר בא הדיגוש למנוע קריאת א כו' בהידמות לתנועת u, היינו: הידמות הפוכה לזו שבתיבות כגון: יִשְׁתַּחֲוּ (להלן, 4358).

יש כתבי־יד, כגון ק, שבהם מסומן לעתים דגש בא' להורות על עיצוריותה, בעיקר בתיבות שעשוי להתעורר ספק בקריאתן, כגון: שְׁאֶלְתִּיאֵל (חגי א, א), בְּלֹאִי (יר' לח, יב), קְרָאֲתֶיךָ (יש' נא, יט). סימון דגש בא' עיצורית נהוג דרך קבע בכתבי־יד בניקוד טברני מורחב.

א נאלמת מסומנת בדרך כלל בסימן הרפה. סימון זה נהוג ברובם ככולם של כתבי־היד, אך בלא קביעות.

כתבי־יד אחדים, ובייחוד ק, ש, מסמנים לעתים קרובות סימן רפה על א בתיבה: יִשְׂרָאֵל. אפשר לא הגו מנקדי כתבי־יד אלו א עיצורית בין תנועות אלו ובסמוך לפני ל.

ספרות

י' ייבין, "א' דגושה במקרא", מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון מוגשים לש"א ליונשטם, בעריכת י' אבישור וי' בלאו, ירושלים תשל"ח, עמ' 227-223.

435. האות ו. ו עיצורית שאחריה שורוק בסוף תיבה מסומן בה לעתים קרובות בכתבי־היד

שורוק, כגון: וַיִּשְׁתַּחֲוֶהוּ (א, ל' דב' כט, כה), טָוּוּ (ב, ל' שמ' לה, כו), וַנִּלְוֶהוּ (ק יר' ג, ה). סימון זה משמעותו כנראה שהו' העיצורית נידממה לתנועת u שאחריה, ונהגה כתנועה, מעין u או u. שיטה זו מצויה באמצע תיבה בתיבות: קִצְוֹתַי (ל שה' ש ה, ב), קִצְוֹתַי (ל שם, יא), היינו: $u < \bar{u}$.

במקומות אחרים ו עיצורית שאחריה שורוק מסומנת לא בשורוק (דגש), אלא, להפך, ברפה, כגון: וַתִּשְׁוֶהוּ (ק יש' מו, ה), וַנִּקְוֶהוּ (ל¹⁵ יר' ג, יז; ל: וַנִּקְוֶהוּ). אין ברור אם גם סימן זה משמעותו הגייה כתנועה, או שמא, להפך, הגייה כעיצור.

שיטות שונות ביחס להגיית ו העיצורית נאמרו במסורה עוד לגבי תיבות: וַפֹּהָה (ל בר' מו, יג), שבה ו עיצורית באה אחר תנועת u; וַרְבֵּן (ל¹³, ש' דנ' ז, י), מס"ק ל: "רַבְּבֵן בֶּן אֲשֵׁר"; מס"ק ל¹³: "רוֹוֶן ק".

בין כתבי־היד בניקוד טברני מורחב יש כאלו המנקדים ו עיצורית בסוף תיבה בשורוק, ויש כאלו המנקדים ו כזו בשווא. וכך גם לגבי י עיצורית בסוף תיבה: יש המנקדים אותה בחיריק, ויש המנקדים י זו בשווא.

סימון הרפה

436. ברוב כתבי־היד בא על בגדכפ"ת רפות סימן כעין קו מאוזן, הוא הרפה. אם שתי אותיות סמוכות ראויות לרפה, בא על פי רוב סימן רפה אחד בלבד, באמצע, מעליהן. חוץ מזה בא סימן הרפה גם על א, ה נאלמות, כנאמר למעלה, 43388-434. סימן הרפה אינו בא בקביעות. במקום שיש חשש לטעות בקריאה, כגון בתיבה פותחת בבגדכפ"ת אחרי תיבה המסתיימת באהו", הנטייה לסימן הרפה חזקה יותר, אך גם כאן אין הרפה מסומן בקביעות. יש כתבי־יד הממעטים בסימון הרפה, כגון ב, ויש המרבים בו, כגון ק, ש.

437. בכתבי־היד רפה מסומן לעתים לא רק בבגדכפ"ת, אלא גם באותיות אחרות, ובעיקר בסוגים אלה:

א. אחר ו שוואה בראש תיבה, בייחוד לפני צורה פועלית, כגון: וַיִּשְׁמַע (א יש' מב, כג), וַיִּבֶּא (א שמ"א ד, ג). סימון זה בא לשלול ניקוד כגון: וַיִּשְׁמַע, וַיִּבֶּא וכיו"ב, אך הוא מצוי לעתים גם לפני שמות עצם, כגון: וַיִּדִּי (א שמ"א כד, יד), וַיִּשְׁמַעְאֵל (א יר' מ, ח). כתבי־יד המרבים בסימון רפה מסמנים אותו אחר שווא בראש תיבה גם באותיות אחרות, כגון: מִנְחָתוֹ (ק יש' יא, י), מִלֵּא (ק יר' ו, יא), תְּמִילִים (ש ו' יד, י).

ב. על אות שוואה רפה, בעיקר י, שהייתה ראויה להידגש, כגון: וַיִּבְרָשׁוּ (א שופ' ו, כט), שִׁלְחוּ (א תה' עד, ז).

ג. על נ הכינוי הצמוד בסוף תיבה, כגון: פִּדְיָי (א תה' קיט, קלד), שְׁמַתַּי (איוב ז, כ); שהרי נ הכינוי עתים היא דגושה עתים רפה (דה"ט"דותן, שער יז). כתבי־יד המרבים

בסימון רפה מסמנים רפה על נ גם בתיבות שאין מקום לטעות בקריאתן, כגון: אָנִי, לָנוּ, יְדַעְנִי (ש' וי' כ, כז).

ד. על אותיות אחרות שיש מקום לטעות ולסבור שהן דגושות, כגון כשאין דחיק: שִׁיחָה לִי (א תה' קיט, צט), מְשַׁלָּה לֹו (א, נ יש' מ, י), יוֹרָה שָׁם (ק יש' לו, לג); כשאין דגש אחר הטעם: יָבֵלוּ (א שמ"ב כב, מז), לָמָּה (א איוב ז, כ), שָׁסֹו (א, ל⁶ תה' מדר, יא), מָטֹו (א תה' מז, ז); בכתב-היד המרבים בסימון הרפה מסמנים אותו לעתים על אותיות למ"נ באמצע תיבה גם במסיבות אחרות, כגון: גְּמַלְנוּ (ק יש' סג, ז), חֲמָצְתוּ (ק הו' ז, ד), וְלִשְׁנֵינָה (ש' דב' כח, לו).

בכתב-יד בניקוד טברני מורחב דגש ורפה מסומנים בדרך כלל גם באותיות ט"ס שק"ץ נוזלי"ם בתנאים שבהם סימנים אלו מסומנים באותיות בגדכפ"ת בכתב-היד המקובלים.

בגדכפ"ת הסמוכות לאהו"י

438. אם תיבה פותחת באחת מאותיות בגדכפ"ת, והתיבה שלפניה מוטעמת בטעם מחבר או מוקפת אליה, והיא מסתיימת בהברה פתוחה – אותה אות מבגדכפ"ת רפה. כלל זה בא במקומות שונים במסורה (דה"ט-בער, סעיף 29; הוריית הקורא [א' אלדר, תורת הקריאה במקרא, ירושלים תשנ"ד, עמ' 106–119] ועוד). בדרך כלל התיבה הראשונה מסתיימת באחת מאותיות אהו"י; ואכן, כך מנוסח הכלל במסורה ("סימן אוי"ה ובגדכפ"ת"), אך עתים ההברה פתוחה גם כשהתיבה אינה מסתיימת באהו"י, כגון: נָחִיתָ בְּחֶסֶדְךָ (שמ' טו, יג); ולהפך, עתים תיבה מסתיימת באהו"י, ואף על פי כן ההברה סגורה, ובגדכפ"ת אינה רפה, כגון: וַיֵּרָא בְּלֶקַח (במ' כב, ב).

439. המסורה מונה כמה עניינים המבטלים את רפיון בגדכפ"ת אחרי אהו"י: מפיק. אם אהו"י שבסוף התיבה הראשונה אינה נאלמת, אלא הגויה, ההברה סגורה ובגדכפ"ת שאחריה אינה רפה. דרך משל: בְּצִדָּה תִשָּׁשׁ (בר' ו, טז), יְדִיו תְּבִיאֵינָה (וי' ז, ל), שָׁרִי גִבְרָתִי (בר' טז, ח), וכך גם אחר שם ה': ה' בִּירָאָה (תה' ב, יא); ושלושה יוצאים מן הכלל, שבהם בגדכפ"ת רפות אחר ו, י הגויות: קוֹרְתָהוּ (יש' לד, יא), שָׁלוֹ בָּהּ (יח' כג, מב), אֲדַנִּי יְיָ (תה' סח, יח).

יש נוסחאות של כלל זה, שבהם הבחינו לגבי תיבה המסתיימת ב'י הגויה במהות התנועה שלפניה: אם לפניה פתח או קמץ, בגדכפ"ת בתחילת התיבה הבאה דגושה; אם לפניה חולם, בגדכפ"ת רפה, כגון: גֹּי גְדוֹל (דב' ד, ז, ח; ל: גְדוֹל). הבחנה זו משקפת כנראה מסורת שבה הגו חיריק אחר י עיצורית חלומה בסוף תיבה (אך לא אחר י מונעת בתנועה אחרת), היינו: גֹּי, כמצוי בכתב-יד בניקוד טברני מורחב. המילה מסתיימת אפוא בתנועה, ולפיכך בגדכפ"ת רפה.

פֶּסֶק. אם אחר התיבה המסתיימת בהברה פתוחה בא פֶּסֶק (למעלה, 313–318), בגדכפ"ת אינה רפה. דרך משל: עֶשׂוֹ | כָּלָה (בר' יח, כא), עֶלְעֶמֹ | כָּהֵם (דה"א כא, ג). דחיק ואתי מרחיק. עיין להלן, 442§ ואילך.

440. אם התיבה השנייה פותחת בצורות פֶּב, פֶּב, פֶּב, אין בגדכפ"ת רפות, כגון: וַתִּפְשְׁהוּ בַּבְּגָדוֹ (בר' לט, יב), הִלֵּא כִכְרֵמִישׁ (יש' י, ט), וְאַכְבְּדָה בַּפָּרְעָה (שמ' יד, ד); אבל אם האות הראשונה אינה שוואה, בגדכפ"ת רפה, כגון: אִשָּׁה בְּתוּלִיָּה (וי' כא, יג). אם התיבה השנייה פותחת בצורות אחרים של אותיות דומות, הראשונה רפה, כגון: לֹא־תִתְעַב (דב' כג, ח [2x]), וּבְנֵי דָדָן (בר' כה, ג). אין האות הראשונה רפה בצורות אחרים, כגון: פֶּמ, פֶּג, אבל נזכרו שיטות אחרות שהיו מדגישות אות מבגדכפ"ת גם בצורות אלו, בקביעות או לפרקים, כגון, לב"א: הִלֵּא כְנַעַת (יח' יז, י), ב"נ: כְּנַעַת. "מנחת שי", בהערה על: אֶתָּה תִדְבֹּר (שמ' ז, ב), מזכיר שיטה של חכמי מסורה ומדקדקים שקבעו שגם בצירוף תד במסיבות כאלו אין ת רפה.

אם התיבה הראשונה היא וִיהי מוטעמת בטעם מחבר, בגדכפ"ת אחריה רפה. ב"ספר החילופים" נאמר שבשבעה מקומות שבהם התיבה השנייה פותחת בכ' השימוש, היה ב"נ חולק על ב"א ומדגיש אותה; בשלושה ממקומות אלו התיבה הראשונה מוטעמת בת"ק, כגון: וִיהִי כְהוֹצִיָאֵם (בר' יט, יז); בשאר המקומות התיבה מוטעמת במשרתים אחרים, כגון: וִיהִי כְשִׁמְעוֹ (בר' לט, טו), וִיהִי כְשִׁמְעַ (יהו' ט, א).

ספרות

מ' ברויאר, "לבירורן של סוגיות בטעמי המקרא ובניקודו", לשוננו מד (תש"ס), עמ' 256–252 • א' אלדר, "עוד על בראשור ובן-נפתלי", לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 313–311

441. יוצאים אחרים. חוץ מן הסוגים הנזכרים, מצויים יוצאים אחדים נוספים, שבהם בגדכפ"ת אינה רפה אחרי אהו"; במקצתם מצוי באותה תיבה או בתיבה סמוכה עיצור דומה, והיבדלות היא שגרמה ליציאה מן הכלל.

תשעה מיוצאים אלו מוסכמים ובאים ברוב המקורות: (1–2) גָּאָה גָּאָה (שמ' טו, א, כא), (3) מִי פִמְכָּה (שמ' טו, יא), (4) יִדְמוּ כְאֶבֶן (שמ' טו, טז), (5) וְשִׁמְתִי כִכְדָל (יש' נד, יב), (6) וְנִלְאִיתִי כִלְכָל (יר' כ, ט), (7) וְחִכְמָה כְּחִכְמַת (דנ' ה, יא), (8–9) גְּדִבְרִיא דְתִבְרִיא (דנ' ג, ב; בדומה שם, ג) – ד דתבריא דגושה, כנראה בגלל דמיון ד–ת. מקום נוסף הוא לדעת ב"א בלבד: (10) וְנִלְאִיתִי (שמ' טו, יג; לב"נ ג רפה). חמישה מקומות נוספים לדעת ב"נ בלבד: (11–12) אֲדַרְגִּזְרִיא גְּדִבְרִיא (דנ' ג, ב; בדומה שם, ג), לב"א ג גדבריא רפה, לב"נ דגושה; (13) הַשְּׁמִינִי בְחַמְשָׁה (מל"א יב, לב; לב"נ ב דגושה); (14–15) שִׁבְכָא פִסְתִּיתִין (דנ' ג, ה, י; לב"נ פ דגושה).

דְּחִיק וְאֵתִי מֵרַחֵק

442. תיבה שטעמה בראשה, או טעמה בראשה ולפני הברת הטעם שווא, ולפניה תיבה המסתיימת בהברה פתוחה המנוקדת בסגול או בקמץ והיא מוטעמת בטעם מחבר או מוקפת, עשוי לבוא דגש באות הראשונה של תיבה שנייה זו. תופעה זו קרויה במסורה דְּחִיק או אֵתִי מֵרַחֵק. יש מקורות הרואים בשני שמות אלו כינויים לשני סוגים שונים. דותן העלה את הסברה שאין אלו אלא שני שמות לתופעה אחת: התופעה קרויה "אתי מרחיק"; ואילו הסימן, הדגש, קרוי "דחיק". כללי התופעה נתנסחו בידי י' בָּעַר, אך עדיין לא נבדקו כהלכה בכתבי־היד המשובחים של המקרא.

התיבה הראשונה מסתיימת בסגול

443. דגש הדחיק בא:

- א. כשהתיבה הראשונה מוקפת, כגון: וּמִשְׁנֵה־כֶּסֶף (בר' מג, טו), תַּעֲשֶׂה־לָּךְ (מש' כד, ו), יִהְיֶה־לָּעָם (בר' מז, יט; לב"נ ל אינה דגושה), כָּרְה־שָׁחַת (מש' כו, כז).
- ב. כשהתיבה הראשונה אינה מוקפת, והיא מוטעמת מלעיל מיסודה, כגון: אֵלֶּה לָּךְ (בר' לג, ה); או מוטעמת מלעיל כתוצאה מנסיגת הטעם, כגון: שָׁדָה טוֹב (יח' יז, ח), אֶקְרָה פֶּה (במ' כג, טו), תִּקְרָא יִיךְ (מש' כג, לא), עֲשֶׂה פָּרִי (בר' א, יא).
- יש יוצאים מעטים מכללים אלה, כגון: אֵלֶּה פֶּה (דב' ה, ג), רָפָא לָךְ (מל"ב כ, ה).

התיבה הראשונה מסתיימת בקמץ

444. דגש הדחיק בא:

- א. כשהתיבה הראשונה מוטעמת מלעיל מיסודה, כגון: עֲלִיךְ פֶּרֶץ (בר' לח, כט), הָרָה נָסוּ (בר' יד, י), מִחֲצֵת רֹאשׁ (חב' ג, יג – דחיק באות ו); ויוצאים אחדים שאין בהם דחיק, כגון: תִּקְרָאנָה לִי, קִרְאֵן לִי (רות א, כ), עֲדוּתֶיךָ שִׁשְׁתִּי (תה' קיט, יד).
- התיבה השנייה פותחת בשווא לפני ההברה המוטעמת: אֶרְצָה פִּנְעֵן (בר' יב, ה), הִרְחִיבָה שְׂאוּל (יש' ה, יד); ויוצא: וּתִקְרָאנָה שְׂמוֹ (רות ד, יז). אבל אם התיבה השנייה פותחת באותיות השימוש בוכ"ל שוואות, אין בא דחיק, כגון: יִדְעֶתֶיךָ בְּשֵׁם (שמ' לג, יב), קִרְאֶתֶיךָ בְּצֶדֶק (יש' מב, ו); רק בתיבת לך בא דחיק, כגון: תִּלְלָה לָךְ (בר' יח, כה), לִקְחֶתָ לָךְ (שמ"ב יב, ט), וכן בתיבת להם (בארמית), כגון: אֶמְרָנָא לָהֶם (עז' ה, ט), שְׁאֲלָנָא לָהֶם (שם, י); וכן בא דחיק מסיבה פונטית, כדי למנוע הבלעת ל: וְלִילָה לְלִילָה (תה' יט, ג).
- ב. כשהתיבה הראשונה מוטעמת מלעיל כתוצאה מנסיגת הטעם, אך זאת רק בשעה שהברה מוטעמת זו הייתה ראויה לגעיה קלה בתנועה גדולה לפני שווא, כגון: יִלְדָּה בֵּן (בר' יט, לח), עֲרִבָה לִי (יר' לא, כה), מְלָאָה גִּת (יואל ד, יג); ויוצאים אחדים שבהם אין דחיק, כגון: נָסָסָה בּוֹ (יש' נט, יט), מִצָּאָה בֵּית (תה' פד, ד), וּמִחֲתָה פִּיָּה (מש' ל, כ), רִחֲקָה מִנִּי (איוב כא, טז; כב, יח), מְשָׁלָה לוֹ (יש' מ, י). אם התיבה הראשונה לא הייתה ראויה

לגעיה קלה לפני שווא, אין דחיק, כגון: תָּרָה לֵךְ (בר' ד, ו), וְעָשָׂה פֶסַח (במ' ט, י), שִׁיתָה לִי (תה' קיט, צט), עָנָה בִי (רות א, כא).

ג. אם התיבה הראשונה מוקפת לשנייה, ובה שווא נע לפני הקמץ, על פי רוב בא דחיק, כגון: גִּשְׁה־נָּא (בר' כז, כו), שָׁבַה־פָּה (רות ד, א), וְאֶדְרָשָׁה־בָּה (שמ"א כח, ז), נִבְחַרְה־לָּנוּ (איוב לד, ד); נִתְּנָה־לּוֹ (מל"ב כה, ל), אֲזַמְרָה־לָךְ (תה' עא, כג); וכן שווא שאחר תנועה גדולה, כגון: יִלְדָה־לּוֹ (בר' כא, ג), וְעִנְתָה־בִּי (בר' ל, לג), אֶלְכָה־לִּי (יר' ה, ה); שווא שאחר געיה פונטית: לִקְחָה־זֹאת (בר' ב, כג); וגם: אֶלְקָטָה־נָּא (רות ב, ז). ויוצאים שבהם אין דחיק, כגון: סָאָה־סָלַת (מל"ב ו, א), מִחֲלָה־לֵב (מש' יג, יב), וְאֶהְבֶּה־שָׁם (מש' טו, יז), אֶשְׁלֹמֶה־רַע (מש' כ, כב), נִשְׁאַרְה־בִּי (דנ' י, יז), הִשְׁלֹמֶה־לָךְ (איוב ה, כג), אֲמַלְלֶה־גִּפְּן (יש' כד, ז).

אם אין שווא נע או שווא שאחר תנועה גדולה, לפני הקמץ, בדרך כלל אין דחיק, כגון: וּלְדַבְּקָה־בּוֹ (דב' יא, כב), צִוְּה־לָנוּ (דב' לג, ד), אִוְּיָה־לִי (תה' קכ, ה), עֲרִי־הַבֶּשֶׂת (מי' א, יא), נָטָה־שָׁם (בר' לג, יט).

יש מספר ניכר של יוצאים, שבהם יש דחיק גם במסיבות אלו, כגון: שִׁלְחָה־לּוֹ (יח' יז, ז), וּבִאֲת־שָׁמָּה (מל"ב ט, ב), וְתִאמְרָנָה־לָּהּ (רות א, י), אִם־יִשְׁפֹּךְ־נָא (בר' כד, מב); ובעיקר במקום שהתיבה הראשונה היא עתיד או ציווי מוארכים: שִׁמְעָה־לִּי (איוב לב, י), וּשְׁקָה־לִּי (בר' כז, כו), הִבָּה־לִּי (בר' ל, א), אָרְה־לִּי (במ' כב, ו), קָבַה־לִּי (שם, יא), וּלְכָה־נָּא (שם, יז), אוֹדִיעָה־נָּא (יש' ה, ה), הַגִּידָה־נָּא (בר' לב, ל), וגם: נִגְדָה־נָּא (תה' קטז, יד, יח). בלי הקפה: הוֹשִׁיעָה נָּא, הַצִּלִּיתָה נָּא (תה' קיח, כה).

במקום שדחיק בא באותיות בגדכפ"ת, מתבטל הכלל שלפיו תיבה פותחת בבגדכפ"ת רפה אחר תיבה המסתיימת בהברה פתוחה (למעלה, 4388), ובכך דחיק הוא אחד מן המבטלים של "בגדכפ"ת דסמיכי לאהו".

445. כמה מן המדקדקים (יהב"י, היידנהיים, פער) קובעים שדחיק בא לא רק כאשר התיבה השנייה טעמה בראשה, אלא גם כשהיא פותחת בהברה שיש בה געיה קלה. בכתבי־יד העתיקים דחיק כזה בא במקומות יחידים בלבד, כגון: וְיִרְאָתָּה מְאֹלָהֶיךָ (וי' יט, יד, לב), וְעִשִׂיתָ סִירְתִּי (שמ' כז, ג), צִפְנָתָ לִירְאֶיךָ (תה' לא, כ), עֲשִׂיתָ לִירְחוֹ (יה' ח, ב); וגם: וְעִשִׂיתָ קְצֵרְתִּי (שמ' כה, כט). אבל בדרך כלל אין דחיק בא בהברה הראויה לגעיה, כגון: שָׁמָּה קָבְרוּ (בר' מט, לא), אֶשְׁיִרָה לָּהּ (שמ' טו, א), וְכַעֲסָתָ צָרְתָּה (שמ"א א, ו), כּוֹנֵנֶת מִיִּשְׂרָאֵל (תה' צט, ד).

ספרות

- S. Baer, "De primarum vocalulorum literarum dagessatione", apud S. Baer and F. Hebraica 1 Delitzsch, *Liber Proverbiorum*, Lipsiae 1880, pp. vii–xv (תרגום אנגלי: *Hebraica* 1 Delitzsch, *Liber Proverbiorum*, Lipsiae 1880, pp. vii–xv).
 • א' דותן, "לבעיית דחיק ואתי מרחיק", דברי הקונגרס העולמי 1884/85, pp. 145–152.
 E. J. Revell, "Conjunctive • 105–101 עמ' • 105–101", ב' ירושלים תשכ"ט, עמ' 105–101.

Dagesh: a Preliminary Study, *Masoretic Studies* 6 (1990), pp. 95–101 • idem, "Dehiq: Exceptions to the Standard Pattern", *Masoretic Studies* 7 (1992), pp. 85–99

דגש דחיק במסיבות אחרות

446. אם תיבה שטעמה מלעיל מסתיימת בהברה פתוחה, והיא מוטעמת בטעם מחבר, בא לעתים דגש בראש התיבה שאחריה, גם בתנאים אחרים מתנאי הדחיק. יש סוגים אחדים ובכל אחד מהם דוגמות לא מרובות.

דגש אחר קמץ. במקומות אחדים בא דגש גם כשהתיבה השנייה טעמה אינו בהברתה הראשונה, כבדחיק, אלא בהברתה השנייה. ברובם הדגש בהברה פתוחה, כגון: שְׁפִתִּיָּה נָעוֹת (שמ"א א, יג), אֶתְרִיךְ נָרוּצָה (שה"ש א, ד), עֲבִית כְּשִׁית (דב' לב, טו), אֶבִּיד קִנְיָד (שם, ו), הִרְגִּיעָה לִילִית (יש' לד, יד; כנראה מסיבה פונטית, למנוע הבלעת אחת ההברות הדומות), עֲרִיךְ תֹּאמֶה (מי' ד, ח; הדיגוש מן הסיבה הנ"ל); במקצתן הדגש בהברה סגורה, כגון: גָּאֻלָּתְךָ בְּנוֹרָע (תה' עז, טז), אֶלֶיךָ תֵּלָאָה (איוב ד, ב). דגש דחיק בתיבה שטעמה בהברתה השלישית: וַיִּשְׁמָהּ תֵּלְעוֹלָם (יהו' ח, כח).

447. דגש אחר תנועות ארוכות אחרות (חוץ מן הקמץ). בתיבות יחידות יש דגש בתיבה שטעמה בראשה. דרך משל: וַאֲנִינֵנוּ קָמְנוּ (תה' כ, ט), יִסְרְנִי יְה' (תה' קיח, יח), קָרָאתִי יְה' (שם, ה). לעתים קרובות יותר בא דגש בתיבה שטעמה בראשה ושווא לפני ההברה המוטעמת, כגון: קוֹמוּ צֹאֵל (בר' יט, יד), תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֵר (שמ' יב, טו), הִיִּיתִי שְׁחָל (איכה ג, יד). דגש בתנאים אחרים. דגש בא גם בתיבות שונות שאינן מצטרפות לכדי כלל, כגון: הִשְׁמִיעוּ יָעֶקֶב (יר' מו, ד), חִלְבְּמוֹ סָגְרוּ (תה' יו, י), יִבְיֵנוּ סִירְתִּיכֶם (תה' נח, י), הִנֵּה נָא אֲדֹנָי (בר' יט, ב).

דגש אחרי "מה" ואחרי "זה"

448. מה. בדרך כלל בא דגש בראש התיבה שאחר מה (הנקודה בפתח), פרט לתיבות הפותחות ב'י' שוואה, כגון: מֶה־יִדְבָּר (יר' ה, טו), מֶה־יִצְנֶה (במ' ט, ח), חוץ מן: מֶה־יִדְּדוֹת (תה' פד, ב). בשתי תיבות אין דגש בא אחרי מה: מֶה־שִׁתִּי (זכ' ד, יב), מֶה־לִּתֵּן (יר' כג, כח).

449. זה. דגש בא בראש התיבה שאחר זה כשהתיבות מחוברות במקף, ועל פי רוב בתיבה שטעמה בראשה, כגון: זֶה־לִּי (בר' לא, מא), או בתיבה שטעמה בראשה ושווא לפני הברת הטעם, כגון: זֶה־בְּנִי (מל"א ג, כג), וְזֶה־לֶךְ (שמ' ג, יב), זֶה־שְׁמִי (שם, טו). אם טעמה של התיבה אינו בהברתה הראשונה, בא דגש בשתי תיבות בלבד: וְזֶה־פְּרִיָּה (במ' יג, כז), וְזֶה־מִן־כֶּבֶד (דה"א כב, א). באחרות אין דגש, כגון: זֶה־יְהִיָּה (יהו' טו, ד), זֶה־יִדְּעִתִּי (תה' נו, י).

דגש המשמש להפרדה או להבחנה

450. בצירוף משה לאמר בא דגש בל' כשתיבת משה מוטעמת בטעם מחבר. יש כתבי־יד, כגון פ, שבהם בא דגש בתיבת לאמר גם אחר תיבה המסתיימת בהברה סגורה, כגון: אלף לאמר (יר' א, ד), שנית לאמר (יר' א, יג). הדגש משמש כנראה לתוספת הפרדה בין התיבות.

451. בצירוף ויאמר לא (בר' יט, ב; שמ"א ח, יט) בא דגש, כנראה להפריד בין התיבות, בניגוד לצירוף ויאמר לו (שופ' יח, יט; אס' ו, יג), שבו ל אינה דגושה.

בצירוף ויאמר לא (ויאמר בטעם מחבר), הבא חמש פעמים במקרא, משמשים להפרדה בדרך כלל געיה תחת מ ופסק בין התיבות (למעלה, 3778). בשני מקומות נמסר על חילוף, ולפיו הדגיש ב"נ: לא; בשלושת האחרים נמסר על הסכמת ב"א וב"נ שלא להדגיש: לא. גם לגבי: כִּי ו לא (שמ"א טו, ז) נמסר על חילוף, ולפיו הדגיש ב"נ: לא. הדגש משמש כנראה לתוספת הפרדה בין התיבות.

בארבעה מקומות, שבהם בא הצירוף לא לו, ל בתיבת לא דגושה, כגון: רִיב לֹא-לֹו (מש' כו, יז), כִּי לֹא לֹו (בר' לח, ט; אחרי מפסיק). הדגש משמש כנראה להבחנה בין לא ובין לו. בצירוף לו לא אין ל דגושה.

452. צירופים שבהם תיבה פותחת בעיצור שבו מסתיימת קודמתה אין בהם דגש ברוב כתבי־היד העתיקים. לגבי הצירוף בִּן-נֹוּן נמסר חילוף, ולפיו הדגיש ב"נ: נון. בכתבי־יד אחדים, כגון ל, יש לעתים דגש בצירוף כגון: וַיִּתֵּן-לֹו (בר' כד, לו), שבו תיבה פותחת בל' אחר תיבה מסתיימת בנ' (עיי' מ' ברויאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ו, עמ' 36). וכן: וַיִּתֵּן-לֹו (קטע JTS 226; מל"א יא, יט). וכבר הזכיר רד"ק, מכלול, עב, ב: "וַיִּתֵּן לִי אֶת מַעֲרַת הַמִּכְפֶּלֶה (בר' כג, ט), יתכן להבליע נון ויתן בלמ"ד ל". גם דגש זה משמש כנראה להפרדה בין התיבות ולמנוע הבלעת ן.

453. בדרך כלל אין דגש בא בכתבי־היד העתיקים אחר גרונית מנוקדת בשווא פשוט. בחילופים נמסר שב"ג הדגיש ק בתיבת: יַעֲקֹב (יר' ט, ג; ק, ל¹⁵ בדגש). יש כתבי־יד אחדים הנוהגים לסמן דגש כזה לפרקים, כגון ש: פֶּעֶנָה (בר' מא, מה); נ: יִאֲשֻׁמוּ (הו' י, ב), לְחַמֵּךְ (יח' ד, טו). השווה לעניין זה שימוש המונחים "דגש", "רפה" במסורה (למעלה, 1428, המשמעות השלישית שהובאה לכל מונח).

מהותו של הדגש ותפקידו

454. על תפקידו של הדגש בצירופים המתוארים למעלה, 4428-453, אפשר ללמוד מן העובדה שלעתים בא דגש בצירופים דומים לאלו שבהם באים געיה או פסק, והם משמשים בהם להורות על הפרדה. הגעיה והדגש משמשים בצירוף ויאמר לא. לדגש בצירוף כגון בִּן-נֹוּן יש להשוות הפסק, הגעיה והדגש משמשים בצירוף ויאמר לא. לדגש בצירוף כגון בִּן-נֹוּן יש להשוות

את הפסק הבא במקום שבו תיבה מתחילה באותה אות שמסתיימת בה קודמתה (למעלה, §312). הדגש בצורות מסוימות של דחיק, כגון: עֲלִיךָ פֶּרֶץ (למעלה, §444) משמש בדומה לגעיה בהברה פתוחה אחר הטעם (למעלה, §384), כגון: עֲבִיךָ אֵלָה (מל"ב א, יג). עוד השווה (למעלה, §244, §444): וּבָאתִי שָׁמָּה (מל"ב ט, ב), בדגש דחיק, אל: וּבָאוּ שָׁמָּה (ל¹⁸ יח' יא, יח), בגעיה.

מהשוואה זו נראה שהדגש, כמו הגעיה והפסק, משמשים להפרדה. בצירופים מסוימים נולד הצורך בתוספת הפרדה, ובעלי המסורה השתמשו לצורך זה עתים בפסק עתים בדגש ועתים (בייחוד לפני גרונית) בגעיה. מכאן נראה להניח שלא בלבד בצירופים כגון וַיֹּאמֶר לֹא הדגש משמש להפרדה, אלא גם דגש דחיק אחר קמץ (ושמא אפילו אחר סגול) משמש להפרדה.

455. מהותו של הדגש. מהו הדגש בצירופים הנזכרים? כלום דגש רגיל הוא, המסמן הכפלה, או שמא סימן הֶבְחָן בלבד? לפי שבדרך כלל דגש במקרא יש לו משמעות פונטית, והוא בא ללמד על קישוי בגדכפ"ת או על הכפלת עיצור. קשה להניח מציאות דגש מסוג שלישי, חסר כל משמעות פונטית, המשמש סימן הֶבְחָן בלבד; ולפי שהדגש בצירופים הנזכרים בא לאו דווקא בבגדכפ"ת, יש לראותו כדגש חזק, המסמן הכפלה.

במקום שדגש זה בא אחר תנועה קצרה, פתח או סגול, כגון אחר תיבות מה, זה, וכן בדחיק אחר סגול, כגון: יִצְחָקֶלֶךָ (תה' צא, יא), ואפילו כגון: יַעֲשֶׂה לָּו (שמ' כא, לא), אפשר לראותו כדגש חזק במשמעותו הרגילה, המסמן הכפלה: שתי התיבות כאילו נתלכדו לתיבה אחת, והדגש סוגר את ההברה המנוקדת בתנועה קצרה, כגון: maz-zé, yəṣawwel-lāk.

בין שאר הצירופים יש כאלו שבהם אי אפשר בשום פנים להניח שהדגש סוגר את ההברה שלפניו. בייחוד צירופים כגון: וַיֹּאמֶר | לֹא (יהו' ה, יד), שבו ב"נ הדגיש; ל; עיצור זה בא אחר ר שוואה בסוף התיבה הקודמת, והיא מוטעמת במפסיק (לגרמיה; עיין למעלה, §306), או בצירוף: מִשְׁפָּנוֹת לֹא־לָו (חב' א, ו), שבו ל דגושה אחר תיבה המסתיימת בעיצור.

לפיכך, אם אף על פי כן נניח שגם בצירופים כגון אלו הדגש מסמן הכפלה, שמא אפשר לשער שהעיצור הכפול המסומן בדגש אינו בא בשתי הברות, אחת מהן הוא סוגר ואת חברתה פותח, אלא בהברה אחת בלבד, בפתיחתה, היינו: wayyōmer llō. וכך כנראה בצירופים כגון: יִלְדֵה־לָּו (בר' כד, מז), קומו צֹאֵל (שמ' יב, לא), היינו: yāldā-llō, qūmu-ṣṣ^u וכיו"ב. ומסתבר שבשיטה זו ההברה שלפני הדגש אינה חייבת להתקצר.

דגש המשמש להפרדה או להבחנה

450. בצירוף מִשָּׁה לְאָמֶר בא דגש בל' כשתיבת משה מוטעמת בטעם מחבר. יש כתב־יד, כגון פ, שבהם בא דגש בתיבת לְאָמֶר גם אחר תיבה המסתיימת בהברה סגורה, כגון: אֵלֶי לְאָמֶר (יר' א, ד), שְׁנֵית לְאָמֶר (יר' א, יג). הדגש משמש כנראה לתוספת הפרדה בין התיבות.

451. בצירוף וַיֹּאמְרוּ לֹא (בר' יט, ב; שמ"א ה, יט) בא דגש, כנראה להפריד בין התיבות, בניגוד לצירוף וַיֹּאמְרוּ לוֹ (שופ' יח, יט; אס' ו, יג), שבו ל אינה דגושה.

בצירוף וַיֹּאמְרוּ לֹא (ויאמר בטעם מחבר), הבא חמש פעמים במקרא, משמשים להפרדה בדרך כלל געיה תחת מ ופֶסֶק בין התיבות (למעלה, 377§). בשני מקומות נמסר על חילוף, ולפיו הדגיש ב"נ: לֹא; בשלושת האחרים נמסר על הסכמת ב"א וב"נ שלא להדגיש: לֹא. גם לגבי: כִּי לֹא (שמ"א טז, ז) נמסר על חילוף, ולפיו הדגיש ב"נ: לֹא. הדגש משמש כנראה לתוספת הפרדה בין התיבות.

בארבעה מקומות, שבהם בא הצירוף לֹא לוֹ, ל בתיבת לֹא דגושה, כגון: רִיב לֹא־לֹו (מש' כו, יז), כִּי לֹא לוֹ (בר' לח, ט; אחרי מפסיק). הדגש משמש כנראה להבחנה בין לא ובין לו. בצירוף לוֹ לֹא אין ל דגושה.

452. צירופים שבהם תיבה פותחת בעיצור שבו מסתיימת קודמתה אין בהם דגש ברוב כתב־היד העתיקים. לגבי הצירוף בְּנִנֹן נמסר חילוף, ולפיו הדגיש ב"נ: בְּנִנֹן. בכתב־יד אחדים, כגון ל, יש לעתים דגש בצירוף כגון: וַיִּתֵּן־לֹו (בר' כד, לו), שבו תיבה פותחת בל' אחר תיבה מסתיימת בנ' (עיין מ' בריאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ו, עמ' 36). וכן: וַיִּתֵּן־לֹו (קטע 226 JTS; מל"א יא, יט). וכבר הוזכר רד"ק, מכלול, עב, ב: "וַיִּתֵּן לִי אֶת מַעֲרַת הַמַּכְפֶּלָה (בר' כג, ט), יתכן להבליע נו"ן ויתן בלמ"ד ל". גם דגש זה משמש כנראה להפרדה בין התיבות ולמנוע הבלעת נ.

453. בדרך כלל אין דגש בא בכתב־היד העתיקים אחר גרזנית מנוקדת בשווא פשוט. בחילופים נמסר שב"נ הדגיש ק בתיבת: יַעֲקֹב (יר' ט, ג; ק, ל¹⁵ בדגש). יש כתב־יד אחדים הנוהגים לסמן דגש כזה לפרקים, כגון ש: פָּעַנָה (בר' מא, מה); ג: יֹאשָׁמוּ (הו' י, ב), לַחֲמֹךְ (יח' ד, טו). השווה לעניין זה שימוש המונחים "דגש", "רפה" במסורה (למעלה, 142§, המשמעות השלישית שהובאה לכל מונח).

מהותו של הדגש ותפקידו

454. על תפקידו של הדגש בצירופים המתוארים למעלה, 442§§-453, אפשר ללמוד מן העובדה שלעתים בא דגש בצירופים דומים לאלו שבהם באים געיה או פֶסֶק, והם משמשים בהם להורות על הפרדה. הגעיה והדגש משמשים בצירוף וַיֹּאמְרוּ לֹא. לדגש בצירוף כגון בְּנִנֹן יש להשוות הפֶסֶק, הגעיה והדגש משמשים בצירוף וַיֹּאמְרוּ לֹא. לדגש בצירוף כגון בְּנִנֹן יש להשוות

את הפסק הבא במקום שבו תיבה מתחילה באותה אות שמסתיימת בה קודמתה (למעלה, 312§). הדגש בצורות מסוימות של דחיק, כגון: עֲלִיךָ פָּרַץ (למעלה, 444§) משמש בדומה לגעיה בהברה פתוחה אחר הטעם (למעלה, 384§), כגון: עֲבָדֶיךָ אֵלָה (מל"ב א, יג). עוד השווה (למעלה, 244§, 444): וּבָאתִי שָׁמָּה (מל"ב ט, ב), בדגש דחיק, אל: וּבָאתִי שָׁמָּה (ל¹⁸ יח' יא, יח), בגעיה.

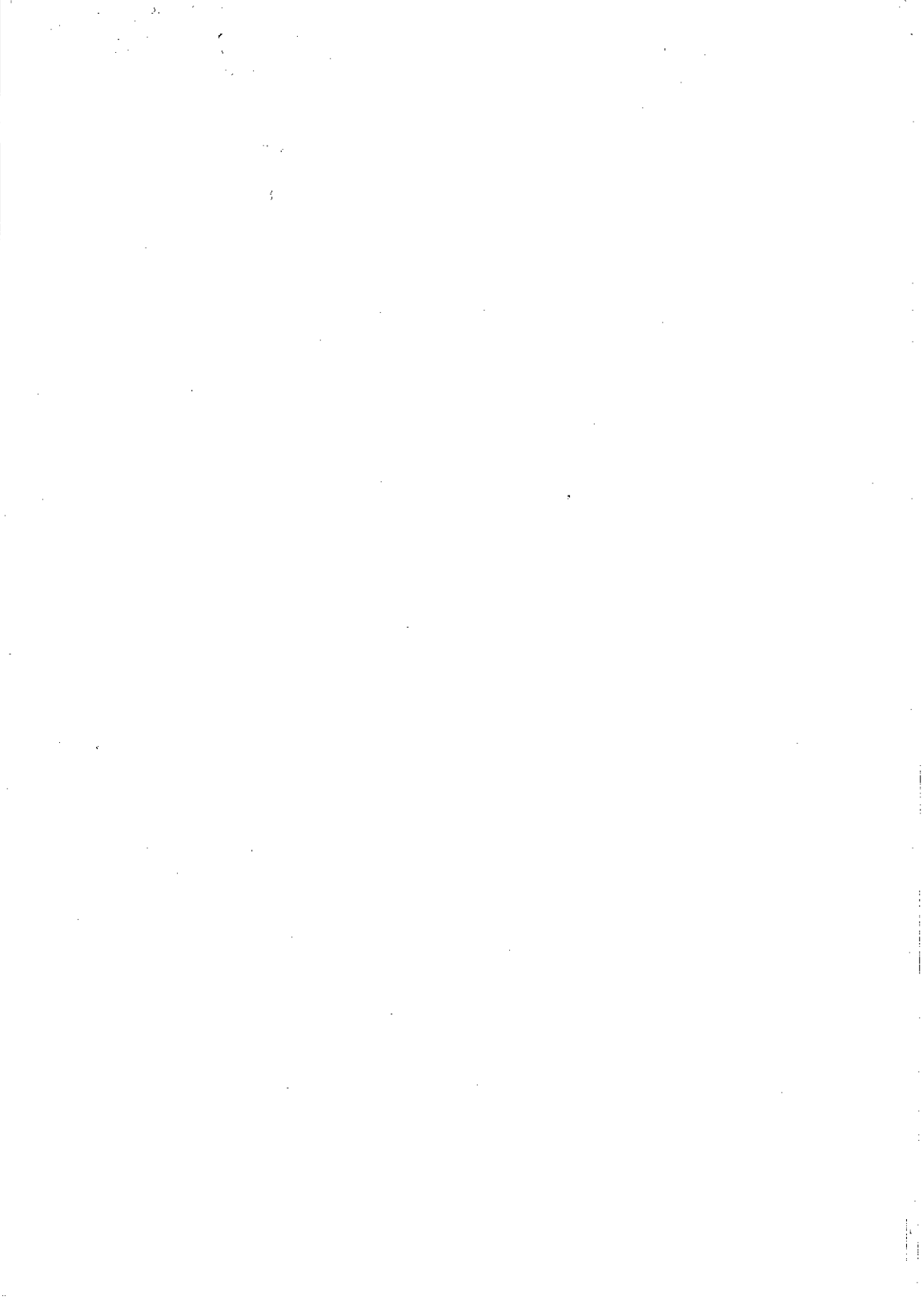
מהשוואה זו נראה שהדגש, כמו הגעיה והפסק, משמשים להפרדה. בצירופים מסוימים נולד הצורך בתוספת הפרדה, ובעלי המסורה השתמשו לצורך זה עתים בפסק עתים בדגש ועתים (בייחוד לפני גרונות) בגעיה. מכאן נראה להניח שלא בלבד בצירופים כגון וַיֹּאמֶר לֹא הדגש משמש להפרדה, אלא גם דגש דחיק אחר קמץ (ושמא אפילו אחר סגול) משמש להפרדה.

455. מהותו של הדגש. מהו הדגש בצירופים הנזכרים? כלום דגש רגיל הוא, המסמן הכפלה, או שמא סימן קבץ בלבד? לפי שבדרך כלל דגש במקרא יש לו משמעות פונטית, והוא בא ללמד על קישור בגדכפ"ת או על הכפלת עיצור. קשה להניח מציאות דגש מסוג שלישי, חסר כל משמעות פונטית, המשמש סימן קבץ בלבד; ולפי שהדגש בצירופים הנזכרים בא לאו דווקא בגדכפ"ת, יש לראותו כדגש חזק, המסמן הכפלה.

במקום שדגש זה בא אחר תנועה קצרה, פתח או סגול, כגון אחר תיבות מה, זה, וכן בדחיק אחר סגול, כגון: יִצְחָק־לְךָ (תה' צא, יא), ואפילו כגון: יַעֲשֶׂה לְךָ (שמ' כא, לא), אפשר לראותו כדגש חזק במשמעותו הרגילה, המסמן הכפלה: שתי התיבות כאילו נתלכדו לתיבה אחת, והדגש סוגר את ההברה המנוקדת בתנועה קצרה, כגון: maz-zé, yašawwel-lāk.

בין שאר הצירופים יש כאלו שבהם אי אפשר בשום פנים להניח שהדגש סוגר את ההברה שלפניו. בייחוד צירופים כגון: וַיֹּאמֶר | לֹא (יהו' ה, יד), שבו ב"ב הדגיש; ל; עיצור זה בא אחר ר שוואה בסוף התיבה הקודמת, והיא מוטעמת במפסיק (לגרמיה; עיין למעלה, 306§), או בצירוף: מִשְׁכְּנֹת לֹא־לָךְ (חב' א, ו), שבו ל דגושה אחר תיבה המסתיימת בעיצור.

לפיכך, אם אף על פי כן נניח שגם בצירופים כגון אלו הדגש מסמן הכפלה, שמא אפשר לשער שהעיצור הכפול המסומן בדגש אינו בא בשתי הברות, אחת מהן הוא סוגר ואת חברתה פותח, אלא בהברה אחת בלבד, בפתיחתה, היינו: wayyōmer llō. וכך כנראה בצירופים כגון: יִלְדָּה־לְךָ (בר' כד, מז), קומו צֹאֵל (שמ' יב, לא), היינו: yāldā-llō, qūmā-šš¹⁹ וכיו"ב. ומסתבר שבשיטה זו ההברה שלפני הדגש אינה חייבת להתקצר.

מפתח כללי

שמות ספרים באים במירכאות כפולות.

אשר הזקן הגדול	114	א דגושה	241
אתי מרחיק	245-243	אבו אלפרג' הארון	134
אתנה הפוך	193	אבן ג'נאת, יונה	190 120 107
ב"א וב"נ, ראה: חילופי ב"א וב"נ		אבן עזרא, אברהם	189 182 122 120
בגדכפ"ת סמוכות לאהו"י	139 127 122 121	אברבנאל, יצחק	57
	244 242 180	אברהם בן פראת	114
בוקסטורף, יוהנס האב	125	אברהם בן ריקאט	114
הבחור, ראה: אליהו הלוי אשכנזי		אדוניהו, יעקב בן חיים	125 107 104 70 11
ביבליה הבראיקה (ב"ה) ט"ז	72 52 32 29 15	אדלמן, שמחה ראובן	112
	125 105	"אהל מוכן בנייני" (שיר)	127 65
בי"ה שמי"ו (סימן)	44 41	אהרן בן אשר, ראה: בן אשר, אהרן	
בירנבאום, סלומון אשר	7	אונקלוס, ראה: תרגום אונקלוס	
בכר, בנימין זאב	125	אוקומי (טעם)	230
בלאו, ליא	125	"אור תורה"	152 121
[דין] בלמש, אברהם	209 201 135	אותיות גדולות וקטנות	109 106 90 81 48
בן אשר, אהרן	126 117 114 103 19 13 9		121 112
ראה גם: חילופי ב"א וב"נ		אותיות - מוצאן	127
בן אשר, משה	103 17	אותיות נקודות, ראה: נקוד על אותיות	
בן-זאב, יהודה ליב	145 141 140 135	אותיות תלויות	121 109 106 48
בן-חיים, זאב	34	איגר, עקיבא	112
בן נפתלי, משה דוד	240 117 21	"אכלה ואכלה" יג	113 109-106 84 72 55-54
חילופי ב"א וב"נ		"אל תקרי"	58
בן סירא, שמעון	133	אלדר, אילן	120
"בעל הטורים"	124	אליהו הלוי אשכנזי (בחור)	114 107 72 56
בער, יצחק זליגמן	219 209 136 126 123 28		201 163 139 134 125 124 122 121 116
	244 243 221		221 210 209
ברגשטרסר, גוטהלף	209 201	"אם למסורת"	123
ברזיאר, מרדכי	209 185 136 98 31 6	אנג'יל, מאיר	124
		אספמי (מצחף מסורה)	115
גאונים	51	אפסוביצר, אביגדור	112
"גודר פרץ"	121	אפרים בן בויאעא	20
גוטהייל, ריצ'רד	27 6	אקרוטיכון	70 17
גומפרץ, יחיאל גדליהו	120	הארגון לחקר המסורה (IOMS)	32
		ארקולטי, שמואל	201 135

"הוריית הקורא" 9 70 120 122 127 134 135
 139 152 177 211 217 231 237 241
 היידנהיים, זולף (רו"ה) 120 122 135 201
 209 219 221 244
 הכהן, יוסף 123
 הלכות ספר תורה 35-36 53
 "הלכות פסוקות" 230
 הללי 65 76 115
 הסכמות ב"א וב"צ 117, ראה גם: חילופי ב"א
 וב"צ
 הפטרה 41
 הענע, זלמן 135 140 141 145
 הפסק והקשר 64 74 141 193
 הקפה, ראה: מקף
 הקפה לשונית והקפה מוסיקלית 204-205
 ו - דגש לפני שורוק 239-240
 ו קטועה 48
 ודאי (מונח מסורה) 76-77
 וזרמש, אשר אנשיל 125
 וולגטה 40
 ויטרבי, דוד 123
 וייל, גררד עמנואל 15 97 105
 ויקס, ויליאם 13 136 140 142 179 180 185
 זנבוקי 65 115
 זקף - תמורתיו 153
 חביב בן פיפים 114 115
 חור (טעם) 231
 חטף באות לא גרנית 10 17 21 23 237
 חטף חידק 222
 חטף מטעמים מורפולוגיים 236
 חטף מטעמים פונטיים 237
 חיוג, יהודה 120 135 226
 חילופי ב"א וב"צ 9 10 11 13 17 18 20 21
 22 23 28 37 70 104 106 114 115
 117 120 123 127 173 203 212 213 231
 232 233 242 246
 חילופי פתח-סגול טו 22

גושן-גוטשטיין, משה 6
 גינצבורג, כריסטיאן דוד 6 28 29 31 32 54
 125
 גלגל (משרת הפור), צורתו 24
 "גליון הש"ס" 112
 גניזה 5 7 8 9 40 93 101 105 107 117 133
 134 136 138
 געיה 209-226
 געיה כבדה וקלה 212 215
 געיה להנעת השווא 222-224
 געיות - העדפתן 216 220 221 225
 געיות מוסיקליות 212-221
 געיות פונטיות 221-226
 געיות - שיטת הדפוסים 221
 געיית הדומות 223-224
 געיית שווא 218-220
 גרץ, צבי 125
 דגש 239-247
 דגש אחרי מה, זה 245
 דגש בסי"ן 21 22
 דגש להפרדה או להבחנה 246
 דהירוס, ג'ובאני ברנרדו 28 29
 דובנא, שלמה 122
 דותן, אהרן 15 114 126 136 137 212 244
 דחיק 243-245
 דיאס-אסבן, פרננדו 107
 דיאס-מאצ'ו, אלחנדרו 7
 דליטש, פרנץ 28 123
 דפוס המקרא 29-31
 דקדוק במסורה 126-127
 דקדוק המסורה 70-71
 "דקדוקי הטעמים" יג 9 11 13 14 15 41 45
 47 55 70 104 114 120 123 126 134 169
 170 172 180 201 209 212 213 216 219
 231 237-241
 דרך גובה; דרך רום; דרך שחייה 139
 "דרכי הניקוד והגנינות" 70
 "הדאיה אל-קאר", ראה: הוריית הקורא
 הופפלד, הרמן 107

יעקב בן אשר (בעל הטורים) 124
 יעקב בן חיים, ראה: אדוניוהו, יעקב בן חיים
 יפת, ישראל מאיר 136
 יקותיאל הנקדן 201 210 212 217
 244 219
 ירושלמי (מצחק מסורה) 115
 יריחו (מצחק מסורה) 115
 כינה הכתוב 50
 כתבי־יד לנינגרד 15–17
 כתבי־יד חשובים של המקרא 11–19
 כתבי־יד קרובים מאוד לכתר 22 26
 כתיב וקרי 8 14 51–57 80 103 105 106 108
 109 112 115 121 123 124 127
 כתר ארם צובה 12–15 43
 כתר ירושלים (מהדורת תנ"ך) 31
 [די] לונזאנו, מנחם 34 121 122
 לוצטו, שמואל דוד (שד"ל) 125 182
 לטרים, מאיר 31
 ליפשיץ, אליעזר 117
 ליטנא 68, 81 95
 לשון זכר 64 77
 לשון חול 64 78
 לשון נקייה 54
 לשון קודש 64 89
 "מאורות נתן" 14
 "מאזנים" 182
 מאילא (מטעמי המקרא) 148 150
 מאיר הלוי אבולעפיה (רמ"ה) 33 121 122
 המאירי, מנחם 33 121
 "מאמר המאריך" 122 209–210
 "מאמר השוא" 231
 "מבוא המסורה" 123
 מבנה לא סדיר 214
 מבנה סדיר 212 219
 מגילה 3 102
 מגילות מדבר יהודה 3 40 41 45 57
 מגילת ישעיהו 46
 מגילת פשר חבקוק 50

חילופי צירי-סגול טו 24 26
 חילופי קריאה 65 109 112
 חצי טי"ת 47 230
 "חלק הרקדוק" 104 122
 טבריה (אסכולת מסורה) 65 114 235
 "טוב טעם" 135 139 163 201 209 221
 טעמים ביוגית וסורית 131 137
 טעמים בלשון חכמים 133 158
 טעמים בשיטה הארץ־ישראלית 132 134 137
 138
 טעמים בשיטה הבבלית 132 134 136 138 178
 טעמים וניקוד – מחלוקת 190
 טעמים ופרשנות 182–190
 טעמים מפסיקים – דרגותיהם 140
 טעמים מפסיקים ומחברים 138–139
 טעמים מפסיקים – שורת 141
 טעמים נדירים 64 165 198–199
 טעמים – סימון כפול 26 162–163 165 171
 175–176 195
 טעמי אמ"ת 191–199
 "טעמי אמ"ת" 136
 טעמי המקרא – בסמיכות 144
 טעמי המקרא – ב"רשימה" 141, 144
 טעמי המקרא – המחלק העיקרי 148–149
 טעמי המקרא – התהוותם 131 136–137
 טעמי המקרא – בעימתם 132
 טעמי המקרא – פירוק צירופים 185
 טעמי המקרא – שיטת החצייה 142
 טעמי המקרא – תפקידיהם 132
 "טעמי כ"א ספרים" 136
 טרם (טעם) 231
 יהב", ראה: יקותיאל הנקדן
 יהודה בר יחזקאל 98
 יוגנית, חקר ספרותי פילולוגי 34 47
 יוסף הקונסטנדיני 127
 יוסף קלמן מקרליץ 123
 ילין, שלום שכנא 14
 ילתא 98
 יעבץ בן שלמה 16

מס"ר - פירוש 102 34
 מפיק (מבטל דגש) 241
 מפסיק פחות 142
 מפעל המקרא, ירושלים 105 29
 מצחק 47 44 3
 "מקנה אברים" 209 201 135
 מקף 226 205-200 145 20 10
 מקרא ספרים 110 51
 "מקראות גדולות" טז 122 104 32
 "מקראות גדולות הכתר" 105
 משה בן מיימון (הרמב"ם) 36 11
 משה גמזו 114
 משה הנקדן 70
 משה מוחה 114 65 10
 "משפחות ספרים" 112
 משרת בתיבת המפסיק 199 174 169
 מתג 210
 מתיגה 198 154 152 24 23 22 21 20 18
 נ מגזרת, נ הפוכה 112 109 46 3
 נאמן, יהושע לייב 136
 נהרדעי 101-100 98 95 85
 הנוסח המקובל 9
 הנוסח השומרוני 46
 נורצי, ידידיה שלמה רפאל 210-209 34
 נחום בר רב אבא 98
 נחמן בר יצחק 112
 ניגדא (טעם) 230
 ניהלא (טעם) 230
 ניקוד ארץ-ישראלי טו 106 102 51 39 8 7 5
 229-228 125 109 107
 ניקוד בבלי טו 115 109 94 54 47 39 8 7 5
 230-229 125 116
 ניקוד הפסק וקקשד 141
 ניקוד טברני מורחב טו 195 152 119 18 7
 241 240 238 228 227 216 196
 נסיגת הטעם 208-206 199
 נקוד על אותיות 112 109 106 86 63 45 3
 121
 סבירין 105 100 99 95 86 83 59-58

מדנחאי ומערבאי 85 82 70 65 58 53 24 15
 123 117-115 106 104
 מדרש המסורה 123
 "מדרש חסרות ויתרות" 123
 מוגה (ספר) 115 95 82 65
 מונחי המסורה (רשימה אלפביתית מפורטת)
 92-72
 "מורה הקורא" 136
 "מחברת המסרה הגדולה" 104 72 32
 "מחברת התג'אן" 134 122 70
 מחונאי 98
 מחזור רבה, מחזור רובא 115 114 65
 מילת הפשטה 82
 מירכא כפולה 159-158
 מישאל בן עזיאל 127 117 26
 "מכלול" 248 70
 מלעיל ומלרע 126 124 109 85 79 64
 מנחם בן סרוק 24
 "מנחת כהן" 123
 "מנחת ש"י" 242 123 121 112 34
 "המסורה" (גינצבורג) 125 115 104 97 61 52
 מסורה ארץ-ישראלית 101 5
 מסורה בבלי 100-93 58 52 49 27 26 23 5
 106
 מסורה בחיבורים לעצמם 109-105
 מסורה במדרש ובתלמוד 123 112-110 81 73
 מסורה גדולה 70-66
 המסורה כעיסור 103 69
 מסורה לעומת מסורת טז
 המסורה לתרגום טז 100
 מסורה מפרטת 68-66
 מסורה מצרפת 106 104 97 70-68 24 19
 מסורה סופית, רבתא 107 104 87 85 70
 מסורה סורית 35
 מסורה קטנה 66-60
 "מסורת הברית הגדול" 124
 "מסורת המסורת" 125 124 116 114 72
 "מסורת סייג לתורה" 121 33
 מסכת ספרים 181 112 35 33 3
 מסכת ספר תורה 112

- סגל, יהודה בן-ציון 137
סדר ספרי המקרא 37
סדרים 121 38
סוף פסוק, סימוני בנקודתיים 14 19 23 24
147
סופרים 109 50
סוראי 101-100 98 95 86
סיגל, ג'סף 13
סיחפא (טעם) 230
"סייג לתורה" 125
הסימן ן 52
סימנים במסורה 63 66 74 86-87 90
סימנית מסורה 60
סימניות 46
סיני (מצחק מסורה) 115
סירוגין 7
סנט-פטרסבורג, כתבייד 15 19-26
סעדיה גאון 7 24 65 122 127 133
ספיר, יעקב 14
"ספר הזכרונות" 125
"ספר החילופים", ראה: חילופי ב"א וב"ב
"ספר הניקוד" 135 226
"ספר טעמי המקרא" 134 135 152
"ספר משפטי הטעמים" 135 201 209
"עדת דבורים" 127
"עט סופר" 135 163
עיטור סופרים 110 109 51
"עין הסופר" 122
"עין הקורא" 120 122
עמאדי, ישי בן עמרם 14
"ערוגת הבושם" 135 201
פ לפופה 48
פיוט טז
פינתם (בעל מסורה) 10 65 114 115 235
פירקוביץ', אברהם 4 19 23 25
פסוקים - חלוקה 41
פסוקים - מניין 65
פסק 81 88 89 103 168 171-172 179-181
247 242 215 197
פסקה באמצע פסוק 41
פסקה סדורה 40
פסקות, פתוחות וסתומות 39 63 106 121
פפירוס נש 5
פרחון שלמה 120
פרטוריוס, פרנץ 201
פרלמן, מיכאל 136
פרנסדורף, זלמן 32 72 104 107
פרקים 40
פרשה, פרשת השבוע 38
פשטא, הכפלתה 10 20 23 162-163
פשטא וקדמא, הבחנתם 21
פתוחות וסתומות, ראה: פסקות, פתוחות וסתומות
צאלה, יחיא 104 122
צ'ופוט-קלעה 4
צמח בן חיים גאון 137
ק דבוקה 48
קאלה, פול 6 15 19-22 29 52 119 125 136
152
קאסוטו, משה דוד 14 31
קבוצת פסוקים, מנייתם במסורה 62
קולופון 4 8 11 13 14 15 16 17 20 21 22
23
קורן (מהדורת תנ"ך) 31 54 221
קיטל, רודולף 29
קמחי, דוד (רד"ק) 57 70 107 120 122 135
163 183 184 187 189 190 246
קמץ קטן 10 72 89
קניקוט, בנג'מין 28 29
קראים 4 7 114 137
קרי ולא כתיב 55 127
קרי תמידי 55
"קרית ספר" 33 121
רוזנפלד, שמואל 112
רימא (טעם) 231
ריקאט 114
רמב"ם, ראה: משה בן מיימון

- תגים, ספר תגים 4 36 104 121
 תהלים, חלוקתו למגלות 37
 תהלים, מניין המזמורים 112
 "תוכן עזרא" 134 152
 "תורת אמת" 136
 תיבות וזעירות 145 202 205
 תיברא (טעם) 230
 תימן 15 29 48 70 104 134
 "תיקון הסופר והקורא" 123
 "תיקון סופרים" 122
 תיקוני סופרים 50 109 127
 "תלמוד לשון עברי" 135
 תנ"ך - מהדורות נפוצות 31
 תרגום אונקלוס 7 27 95 100 186-189
 תרגום ארץ-ישראלי לתורה 7
 תרגום השבעים 46 50 57
 תרגום יונתן 7 187 189
 תרגום נאופיטי 7
 תרגום רס"ג לתורה 7 24 122
 תרגומים 50 59 97
- הרמ"ה, ראה: מאיר הלוי אבולעפיה
 רפה 10, 90, 240
 רשב"ם 183
 רש"י 120 122 171 183-185 187-190
 רשימת מונחים קראית 137
- שווא במקום חטף סגול 19
 שווא - הגייתו 219 222 231-238
 שולחן ערוך 36
 שופר (סוגיו) 149-150 152 163
 שטראק, הרמן לברכט 4 123 126
 שירא (טעם) 230
 שירת האוינו 43 44
 שירת הים 42 44
 שלמה בן בריאעא 13 20
 שלמה יצחקי, ראה: רש"י
 שמואל (בעל מסורה בבלי) 98
 שמואל בן יעקב 15 24 26 27 99
 שמות קודש 49
 "שער המסורה" 123
 "שער המתיגות" 120
 "שער נוח התיבות" 120
 "שערי זמרה" 135
 שפאניר, ארתור 136 201 209

IOMS, 32

JPS, 17

Masoretic Studies, 32

STUDIES IN LANGUAGE

אסופות ומבואות בלשון

The Secretariat of the Academy of the Hebrew Language

Editor: Moshe Bar-Asher

Volume editor: Yosef Ofer

All Rights Reserved, 2003

ISBN 965-481-021-2

Computerization: The Academy of the Hebrew Language

Printed by 'Graphit' Ltd., Jerusalem